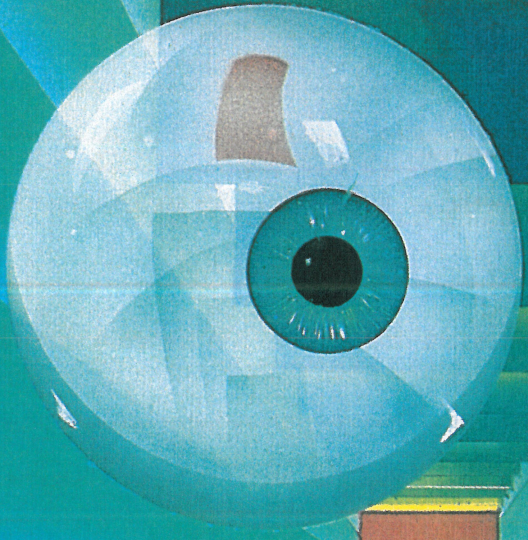
Att rätt värdera 90-talet

– IUIs långtidsbedömning 1985

IUI Industriens Utredningsinstitut

Att rätt värdera 90-talet
– IUIs långtidsbedömning 1985

Industriens Utredningsinstitut

Att rätt värdera 90–talet
– IUIs långtidsbedömning 1985

G Eliasson,
A Björklund, T Pousette,
E Deiaco, T Lindberg,
B Axell, H Genberg, L Oxelheim,
N-H Schager, J Södersten

Distribution: Almqvist & Wiksell International,
Stockholm

(c) Industriens Utredningsinstitut

Citering ur denna bok är tillåten om följande uppgifter anges:
Eliasson m fl, Att rätt värdera 90-talet – IUIs långtidsbedömning 1985, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm 1985.

Omslag: Stefan Lehtilä Tecknare AB

ISBN 91-7204-251-6

Förord

De stora balansproblem som i dag ställer krav på den ekonomiska politiken kräver en helhetssyn på den svenska ekonomin. Inom en rad studier under senare år har faran av att arbeta med partiella eller för enkla förklaringsmodeller uppmärksammats.

Under många år utarbetade institutet analyser av industrisektorn till de statliga långtidsutredningarna. IUI ingick därmed i ett större utredningssammanhang, där totalanalysen skedde på annat håll. När den statliga långtidsutredningen beslöt att bygga upp en egen kompetens på industrianalyssidan, beslöt IUI att göra samma sak när det gällde makroanalysen av den svenska ekonomin. IUIs första *Långtidsbedömning* publicerades 1976 och den andra 1979. En särskild nordisk långtidsbedömning togs 1984 fram som ett gemensamt arbete mellan IUI, ETLA (Helsingfors), IØI (Bergen), IFFF och Det Økonomiske Råd (Köpenhamn).

1985 års långtidsbedömning fortsätter ett utvecklingsarbete som påbörjades 1979. Analysen byggs upp från mikroplanet och den dynamiska allokeringen av kapital och kunskapsresurser sätts i förgrunden. Detta innebär att inriktningen hos institutets långtidsbedömning blivit i hög grad institutionell. Företagens, familjernas och de politiska institutionernas förmåga att hantera långsiktiga beslut, samt konsekvenserna för makroekonomin har blivit ett huvudtema.

Vi betonade i 1979 års långtidsbedömning att möjligheterna *att välja 80-tal* var stora. Nu är utvecklingen under 80-talet till stora delar redan fastlagd och det långsiktiga policy-problemet gäller 90-talet. Erfarenheterna från 80-talet understryker att valet av 90-tal helt handlar om att i dag *rätt värdera 90-talet* – därav titeln. Kortsiktig politik med en hög politisk diskonteringssats nedvärderar vad som händer bortom treårshorisonten. Räntan är därför en kritisk variabel i vår analys.

En slutsats av 1979 års långtidsbedömning var att makroekonomiska kalkyler och prognoser var av begränsat värde när det gällde att förstå vad som händer i en ekonomi, särskilt när det gäller att förstå tillväx-

tens orsaker. Framför allt tenderar denna typ av kalkyler att tränga ut analys och nytänkande. Kvantitativ mikro-makro-analys är vad vi eftersträvar, men där är metodiken fortfarande under utveckling. De kalkyler som presenterats får därför närmast betraktas som försöksverksamhet.

Arbetet med långtidsbedömningen inom institutet bygger på en mobilisering av resurser kring den pågående forskningen. Institutet håller ingen ständig stab av långtidsutredare. Den pågående forskningen inom IUI är å andra sidan av tradition alltid orienterad mot aktuella, större problem i den framtida ekonomiska politiken. Så har varit fallet även denna gång.

Ett flertal specialstudier ingår i projektet. Vissa specialstudier har blivit kapitel eller bilagor i denna bok. Andra kommer att publiceras separat.

Arbetet har letts av undertecknad. En målsättning har varit att integrera huvudtexten så att en helhetsbild av svensk ekonomi inför 90-talet uppnåtts.

Det tillhör inte IUIs roll som forskningsinstitution att tycka och värdera. Fullständig objektivitet är emellertid en omöjlighet. Ett viktigt led i det pluralistiska angreppssätt som präglar denna studie är att ge möjlighet åt den speciella personliga kompetensen att styra de bedömningar som görs i olika sakavsnitt. I linje med IUIs tradition arbetar vi därför med signerade kapitel och bilagor i denna långtidsbedömning. Förutom de författare som direkt anges bör nämnas Tomas Nordström och Eva Christina Horwitz.

Stockholm i oktober 1985

Gunnar Eliasson

Disposition

Del I	**EN HELHETSBILD AV DEN EKONOMISKA DYNAMIKEN**	
Kapitel I	**Balansproblem på olika sikt och sätt** av Gunnar Eliasson	15
0	Disposition	15
1	**Balans nås enbart genom tillväxt**	16
2	**De internationella förutsättningarna**	19
3	**Helhetssyn och långsiktigt handlande nödvändigt**	19
3.1	Helhetsbilden avgör	19
3.2	Treårssamhället försvårar	20
4	**Kapitalbildningens betydelse sätter kapitalmarknaden i centrum**	20
4.1	Hur ser ekonomins drivsystem ut?	21
4.2	Vad för slags kapital talar vi om?	22
4.3	Nya finansieringsformer viktiga	23
5	**Var skapas de nya jobben?**	24
5.1	Tjänster dominerar det kunskapsbaserade industriföretagets produktion	24
5.2	Arbetskraftens produktivitet mer bestämmande för lönerna?	25
5.3	Har vi en teknikerbrist?	25
5.4	Den viktigaste utbildningen sker på jobbet	26
5.5	Fungerar arbetsmarknadspolitiken?	27
5.6	Koncentrera arbetsmarknadspolitikens ansträngningar till dem som har problem	28
5.7	Har AMS tagit på sig för stora uppgifter?	29
5.8	Använd lönerna	30
5.9	Hur undviks en ny kostnadskris?	31
6	**Inflation - ett prissystem i olag**	34
7	**Välfärden - en privat angelägenhet?**	39
7.1	Obalans ger förmögenhetsomfördelningar	39
7.2	Dåliga finanser ger dåligt förtroende för det offentliga	39
7.3	Privatisering bakvägen	40
8	**Summa summarum**	41

Del II	**HUR FLYTTAS RESURSER?**	
Kapitel II	**Kapital och kunskap som styrande faktorer i marknadsekonomin** av Gunnar Eliasson och Thomas Lindberg	47
1	**Arbetshypotes om kapitalet för politiska beslutsfattare**	49
2	**Hur sätts förräntningskraven i Sverige?**	54
2.1	Industrin och kapitalmarknadens resurser - efterkrigstiden	54
2.2	Att investera sig fast i krisen	56
2.3	Vem är spararen och varför tar han inte ordentligt betalt för sina tjänster?	60
2.4	Utlandsskulden och räntan	66
2.5	Inlandsobalans och räntan	69
2.6	Internationella kapitalrörelser, portföljanpassningar och växelkurser	73
2.7	Ökad osäkerhet driver fram kortsiktigt ekonomiskt handlande	77
3	**Hur förnyas industrin långsiktigt?**	79
3.1	Konsten att driva stora företagsorganisationer	79
3.2	Hur definieras industriellt kunnande?	80
3.3	Innovativt nyföretagande	82
3.4	Företag som förnyar sig	84
3.5	Nedläggningsfunktionen	87
4	**Marknaderna för värdering av det industriella kunnandet**	95
4.1	Har allokeringseffekterna underskattats?	95
4.2	Förmögenheternas värdering på kort och lång sikt	96
4.3	Marknadsmisstagen på 70-talet	98
4.4	Ligger marknaden rätt nu?	101
5	**Kapitalets förändrade karaktär - kunskapens betydelse**	103
5.1	Vi investerade oss in i, och konkurrerades ut ur krisen	103
5.2	Företagen som finansiella institutioner	105
5.3	Hur allokeras det industriella kunnandet?	107
6	**Industribanker eller industripolitik - vad kan staten göra?**	109
6.1	Vem bedriver industripolitik?	109
6.2	Finns en kapitalmarknad?	110
6.3	De fem kritiska variablerna	113
6.4	Långsiktighet genom en breddad aktiemarknad - slutsatser om politiken	114

Kapitel III	**Investering i tekniker och den långsiktiga kompetensuppbyggnaden** av Enrico Deiaco	117
1	**Har vi ett framtida utbildningsproblem?**	117
2	Industriell utveckling och tekniker	119
2.1	Behov eller efterfrågan på tekniker?	120
2.2	Hur utnyttjas arbetskraft med olika utbildning på den svenska arbetsmarknaden	124
3	**Dynamisk industriell förändring, en trög arbetsmarknad eller dålig utbildningsplanering?**	126
3.1	Vad kan orska brist?	127
3.2	De historiska erfarenheterna	128
3.3	Framtidsperspektiv	132
4	**Vad är den ekonomiska lösningen på teknikerbristen?**	133
4.1	Företagens utbildning	136
5	**Den framtida kompetensuppbyggnaden - utbildning inför teknologisk omvandling**	139
Kapitel IV	**Arbetsmarknadens institutioner och strukturomvandlingen** av Anders Björklund	142
1	**Funktionsförmågan försämrad?**	142
2	**Mekanismer för strukturomvandling**	143
2.1	Den svenska "arbetsmarknadsmodellen"	144
3	**Vilka är erfarenheterna?**	149
3.1	Den totala rörligheten	149
3.2	Anpassningen efter uppsägningar (nedläggningar)	152
4	**Framtida krav på arbetsmarknadens funktionsförmåga**	158
5	**Alternativ för flexiblare arbetsmarknad**	163
5.1	Nuvarande politik	163
5.2	Svagheter och alternativ	165
5.3	Effektiv utbildning	166
5.4	Effektiv arbetsförmedling	168
5.5	Lönespridning och marginalskatter	170

Del III EKONOMINS DRIVSYSTEM

Kapitel V Vilka företag står för tillväxten? 175
av Tomas Pousette

1 Tjänsteproduktion i industriföretagen 178
1.1 Intern produktion av tjänster 179
1.2 Utlandsverksamheten 183
1.3 Inköp och försäljning av tjänster 185
1.4 Sammanfattning och slutsatser 186

2 Strukturförändringar på bransch- och företagsnivå 189
2.1 Basindustrin 190
2.1.1 Den historiska finansiella utvecklingen 190
2.1.2 Livskraftiga företag eller fortsatt kris? 191
2.2 Storföretag och småföretag 193
2.2.1 Intern tillväxt i företagen och företagsköp 193
2.2.2 Småföretagens överlevnad 195
2.2.3 Sårbarhet och tillväxtmöjlighet 195

3 Företagens framtidsbedömningar 197
3.1 Sverige och omvärlden 198
3.2 Fakturering 199
3.3 Sysselsättning och produktivitet 201
3.4 Investeringar 203
3.5 Försäljningspriser och marknadsandelar 204
3.6 Löner och vinster 205
3.7 Sammanfattning av enkätresultaten 206

4 Utvärdering och sammanfattning 209

Appendix 212
A.1 Tjänsteenkäten 212
A.2 Enkäten om företagens långtidsbedömning 213

Kapitel VI Nya kalkyler för 80-talet 226
av Gunnar Eliasson och Thomas Lindberg

1 Kalkyl, prognos eller handlingsprogram 226

2 Kalkylmetod 230

3 Mikro-makroanalys som kvantitativ metod 231

4 Ett referensfall 234

5 Företagens egna planer och modellens verklighet - mikrotester 237

6 Policyexperiment 239

Del IV REGIMER FÖR 90-TALET

Kapitel VII Nya institutioner, förändrad marknadsorganisation och modifierade samhällsvärderingar - Horisont 2000 av Gunnar Eliasson 249

1 **Allmänna metodologiska synpunkter** 249
1.1 Betydelsen av en helhetssyn 249
1.2 Nästa generations välfärd i 3-årssamhället 251

2 **Många mål och få medel som fungerar** 253
2.1 För stort politiskt ansvar? 253
2.2 Institutionerna kompromissar 255

3 **Ekonomins drivsystem - avindustrialisering eller vägen till det moderna informationssamhället** 256
3.1 Är industrin för liten? 256
3.2 Producenttjänster drar lika mycket folk som industrin 257
3.3 Friska och utbildade arbetare ökade produktiviteten 258
3.4 En liten grupp storföretag kommer alltid att dominera 259
3.5 Vad håller tillbaka tillväxten? 260
3.6 Avindustrialisering - en statistisk villa 261
3.7 Arbetsmarknadspolitikens kvalitet 262
3.8 En stor organisation som inte kontrolleras av konkurrenter blir alltid ineffektiv 263

4 **Vem står egentligen för välfärden?** 266
4.1 Det offentliga stör eller står för välfärden? 266
4.2 Fördelningsmålen kritiska för den svenska modellen 267
4.3 Försäkringssystem lika bra? 268
4.4 Familjen viktigast? 269
4.5 Företagen som inkomstutjämnare 269
4.6 Institutionell fragmentering förändrar inkomstfördelningen och arbetets former 270
4.7 Den grå sektorn 272
4.8 Socialförsäkringssystemet undermineras? 273
4.9 Familjen tar tillbaka försäkringsuppgiften? 273

5 **Politik för tre år i taget eller för 90-talet?** 274

FÖRTECKNING ÖVER SPECIALSTUDIER 281

REFERENSER 283

Del V SPECIALSTUDIER - PRISBILDNINGEN OCH DEN REALA EKONOMIN

I Lars Oxelheim:
Finansiell integration och räntespridning 297

II Nils Henrik Schager:
Varför har vi ännu inte sett någon löneexplosion? 307

III Bo Axell:
Inflationen 1985-89, en prognos 315

IV Hans Genberg:
Inflation och relativprisernas förändring - en jämförelse mellan Sverige och Schweiz 323

V Jan Södersten:
Industrins vinster, finansiering och tillgångsstruktur 1965-83 335

VI Gunnar Eliasson:
Skattekilar, inflation och fördelning 377

Beträffande övriga refererade specialstudier se Litteraturförteckning på sid 281.

Del I

EN HELHETSBILD AV DEN EKONOMISKA DYNAMIKEN

Kapitel I

Balansproblem på olika sikt och sätt

0 Disposition

Denna långtidsbedömning (LB 85) från Industriens Utredningsinstitut (IUI) har fått en annorlunda utformning än de tidigare två. Lärda av erfarenheterna från såväl våra egna analyser som de statliga långtidsutredningarna har prognosmakandet tonats ned och analys satts i förgrunden.

Kapitel I (detta) sammanfattar vissa centrala resultat. En helhetssyn på ekonomins problem idag presenteras.

Kapitel II sätter företagens förnyelse för återställande av svensk industriell tillväxt i centrum. Allokeringen av och kvaliteten hos investeringsresurserna snarare än volymen betonas. Kapitalmarknaden i bred bemärkelse blir i kapitlets analys styrande för den ekonomiska utvecklingen.

I kapitel III tas en, på ett hittills inte tillfredsställande sätt uppmärksammad form av kapitalbildning upp till särskild diskussion. Vad betyder industriellt kunnande för ekonomisk tillväxt och var skapas kunnandet?

Denna analys leder naturligt över till kapitel IVs arbetsmarknadsdiskussion. På arbetsmarknaden uppstår de sociala konsekvenserna av strukturomvandlingen. Men arbetsmarknaden fungerar också som en restriktion på produktionstillväxten genom att begränsa tillgången på arbetskraft. Lönebildningens betydelse diskuteras i sitt naturliga sammanhang.

I kapitel V studeras företagen sedda som beslutsorganisationer och drivsystem i ekonomin. En diskussion om industriföretagens förändrade produktionsinnehåll bildar bakgrund till kapitel VIs mikrobaserade kalkyler över den makroekonomiska utvecklingen för resten av 80-talet.

Den mikro-makroanalys som presenteras i kapitel VI leder till ett frågetecken kring svensk ekonomis kapacitet att utan sociala och ekonomiska störningar klara utvecklingen mot en balanserad makroekonomi. Framför allt observeras en oroande tendens att via ekonomisk politik skjuta ett växande balanskorrigeringsproblem framåt i tiden. I kapitel VII diskuteras därför under vilka institutionella förutsättningar de politiskt-ekonomiska kompromisser kan åstadkommas som möjliggör en korrektion av kursen mot en stadig balansförbättring.

Vi ser detta sista kapitel som så långsiktigt syftande att man vare sig bör eller behöver ta hänsyn till vad som i dag anses vara politiskt acceptabelt. Vi konstaterar nämligen att Sveriges ekonomiska problem i första hand är ett politiskt problem.

Det är möjligt att de centrala policybeslut som krävs för ett permanent återställande av den långsiktiga ekonomiska balansen efter 70-talets ekonomiska störningar är så svåra att åstadkomma politiskt att dagens obalanstillstånd permanentas långt in på 90-talet. Sverige är i så fall inte det enda land som genom politisk handlingsförlamning råkat ut för en sådan utveckling som leder bort från de mål som regelbundet stakats ut i statliga långtidsutredningar och andra offentliga handlingar.

1 Balans nås enbart genom tillväxt

Svensk ekonomis balansproblem är välkända till sina symptom. Utrikeshandeln och den offentliga sektorn har registrerat stora underskott. Inflationen är fortsatt högre än i omvärlden. Underskotten och inflationen beror av varandra. Den grundläggande orsaken

till dessa balansproblem är att prissystemet kommit i olag. Inflationen påverkar kapitalkostnaden, förmögenhetsbildningen samt relativkostnaderna och bidrar till en sänkt tillväxt i produktionen (se kapitel II, VI och VII). Medan ekonomisk balans endast kan nås med hjälp av produktionstillväxt, kan en stabil produktionstillväxt endast nås om det inhemska prissystemet kommer i balans. Det senare hänger intimt samman med ekonomins incitamentsstruktur, marknadsmässighet och inflationsbenägenhet.

En effektiv ekonomisk-politisk lösning på svensk ekonomis makrobalanser får inte göras beroende av prognoser på den ekonomiska utvecklingen i vår omvärld. Av detta skäl blir presentationen av vår omvärld kort, och läggs efter detta avsnitt.

Bland det begränsade antal möjliga ekonomisk-politiska lösningar på makrobalansproblemen som står till buds synes den enda rimliga vara en satsning på en långsiktigt hög produktionstillväxt.

Även om balansproblemen är välkända - och för många betraktare kanske till och med självklara - är det dock på sin plats att ställa frågan: Vems är egentligen problemet? Vem har i uppgift att agera? Problemet innebär i första hand att den centrala statsmakten har fått sin handlingsfrihet begränsad. Balansproblemet som sådant berör inte gemene man. Han eller hon påverkas endast av konsekvenserna av statsmaktens åtgärder för att återställa sin handlingsfrihet eller - för det fall samma balansproblem skulle uppstå på gränsen mellan Östergötland och Västergötland - de inkomst-, förmögenhets- och emigrationseffekter som skulle följa om marknaderna omedelbart och på egen hand gavs tillfälle att rätta till obalanserna. Makrobalansproblemet är med andra ord ett utslag av att den centrala statsmakten har en annan ekonomisk mening än marknaden. Konstaterandet är närmast självklart, men betraktade på detta sätt blir ett antal ekonomisk-politiska problem omkring oss i första hand politiska och därmed betydligt enklare att förstå än om de vore tekniska, kommersiella eller ekonomiska. Å andra sidan förefaller det som om problemen i stället blir svårare att lösa.

Som redan markerades i IUIs förra långtidsbedömning (Att välja 80-tal, IUI 1979, s 306 f) föreligger t ex en konflikt mellan den ekonomiska politikens uttalade fördelningsambitioner och uppnåendet av balans i makroekonomin. Fördelningsambitionen är framför allt knuten till skattepolitiken, subventionspolitiken och valet mellan privat och offentlig produktion, eller kort och gott den offentliga sektorns dimensionering och finansiering. En slutsats i denna skrift är att den ekonomiska politik som följt på fördelningsambitionerna på ett väsentligt sätt ansvarar för den svenska ekonomins makroobalanser. Från denna slutsats följer dock inte att en mer marknadsmässig lösning av den svenska ekonomins balansproblem nödvändigtvis skulle leda till en mer ojämn inkomst och förmögenhetsfördelning än vad som gäller idag. Analysen innefattar som en paradoxal slutsats att en ökning av den ekonomiska tillväxten kan åstadkommas genom en nedtrappning av politikens fördelningsambitioner och att detta skulle kunna leda till en socialt mer acceptabel fördelning av konsumtionsstandarden i samhället än vad som gäller idag.

Det är dock osannolikt att tillväxtlösningen eller någon annan ekonomisk-politisk lösning på makroproblemen, och den anpassning av produktionens geografiska och funktionella struktur som därvid krävs, kan åstadkommas utan en betydande omflyttning på arbetsmarknaden. Om vi av politiska skäl inte kan underlätta den anpassningen med hjälp av en mer differentierad lönesättning är det sannolikt att en tillfällig höjning av den öppna arbetslösheten blir en konsekvens. Statsmakten kan i så fall påverka tidpunkten när anpassningen på arbetsmarknaden skall äga rum. Svårigheterna blir dock inte mindre av att problemet skjuts framåt. Å andra sidan behöver man i Sverige inte, som t ex i England, riskera ett långvarigt och extremt arbetslöshetstillstånd, förutsatt att en rimlig flexibilitet i lönesättningen accepteras. Av allt att döma finns i Sverige en bred och konkurrenskraftig industriell bas, som om incitament och politisk-ekonomisk miljö är de rätta kan tjäna som grund för en mycket snabb produktionstillväxt.

Från dessa enkla observationer följer att Sveriges ekonomiska di-

lemma framför allt handlar om beslut som måste fattas politiskt. Vi kommer senare i texten att hävda att problemen tills vidare är få och små på den tekniska, ekonomiska och industriella sidan.

2 De internationella förutsättningarna

Praktiskt taget alla analystrådar som spunnits samman i denna skrift innebär en omformulering av svensk ekonomis balansproblem till ett internt balansproblem, närmare bestämt till en fråga om hur avvägningen mellan makroobalanserna och fördelningsambitionerna skall ordnas utan att prisbildningen i ekonomin störs, så att produktionstillväxten stagnerar. Innan makroobalanserna (offentliga och externa underskott samt inflation) reducerats väsentligt kommer stabil ekonomisk tillväxt inte att kunna återställas. Denna sanering av de inhemska problemen måste ske alldeles oberoende av vad som äger rum i omvärlden. Det blir därmed fel att hänga upp de inhemska ekonomisk-politiska lösningarna på en optimistisk prognos om den ekonomiska utvecklingen i omvärlden. Det är betydligt rationellare att vara pessimistisk på denna punkt. Av detta skäl har vi avstått från att genomföra den tidigare traditionella omvärldsbedömningen i denna långtidsbedömning.

3 Helhetssyn och långsiktigt handlande nödvändigt

3.1 Helhetsbilden avgör

Utgångspunkterna för analysen i denna studie har i övrigt varit två:

1) En total syn på det svenska balansproblemet är nödvändig och den leder till okonventionella lösningar jämfört med den gängse "bitvisa" ekonomisk-politiska analysen.

2) Inga kortsiktiga ekonomisk-politiska lösningar är längre samhällsekonomiskt bra. Det ekonomisk-politiska balansproblemet är inte ett konjunkturproblem.

Vi upprepar det självklara, men ofta bortglömda, konstaterandet att balans kräver en produktionstillväxt som är åtminstone lika hög som efterfrågetillväxten samt att utbudet av varor och tjänster har ungefär samma sammansättning som efterfrågan. Först då lägger sig priserna så småningom tillrätta och inflationen minskar.

3.2 Treårssamhället försvårar

Det är mer meningsfullt att lägga upp den ekonomiska politiken mot att få ekonomin varaktigt på rätt väg på 90-talet än att försöka uppnå omöjliga balansmål dessförinnan. Att få inflationen under kontroll är ett delmål på vägen. Att klara inflations- och tillväxtproblemet verkar förutsätta dels en mer differentierad prissättning på faktormarknaderna, särskilt lönerna, dels en förändrad institutionell organisation av ekonomin. På sikt innebär detta någon form av återgång till den "gamla" och mera marknadsmässiga svenska policy-modellen. Resultatet av vår analys har blivit att vi ägnat stort utrymme åt att diskutera vilka institutionella hinder som föreligger för en sådan återgång, samt hur lång tid den kan ta (se kapitel VII). Vi konstaterar att treårssamhället gör långsiktigt rationell samhällspolitik nästan omöjlig.

4 Kapitalbildningens betydelse sätter kapitalmarknaden i centrum

En ekonomisk-politisk lösning som bygger på ekonomisk tillväxt sätter automatiskt för det första det privata näringslivet, och särskilt industrin, i centrum. "Industrin" i bred bemärkelse blir den tillväxtmotor som måste fungera stabilt och effektivt. Därmed blir, för det andra, även den marknad som primärt styr kapitalresurser till och från och mellan företagen (kapitalmarknaden) den viktigaste marknaden i vår analys. Vi har dock en annorlunda syn på vad kapitalmarknaden är än den gängse. Vi konstaterar vidare att sparandets effektiva användning på investeringssidan inte är oberoende av sparandets ursprung.

Kapitalmarknadsproblemet handlar nämligen om de priser som styr fördelningen av samhällets kapitalresurser. Det gäller väsentligen det privata näringslivets materiella och immateriella kapital, hur förräntningskraven sätts och hur räntan bestäms i samhället. Vi hävdar att allokeringen av det mänskliga kapitalet - det industriella kunnandet - är det allra viktigaste, eftersom dess fördelning avgör alla andra kapitalvärden.

4.1 Hur ser ekonomins drivsystem ut?

Med detta synsätt kommer aktiemarknaden, ägarfunktionen och den institutionella förnyelsen av det privata näringslivet i kapitalmarknadsanalysens centrum. Industrin och stora delar av den privata tjänsteproduktionen samt vissa delar av den offentliga sfären - särskilt utbildningen - blir motorerna i den ekonomiska tillväxten. Därmed vidgas begreppet industri på ett sätt som utvecklas närmare i kapitel VII, och de slutsatser som kan dras om den ekonomiska politiken blir annorlunda än vad en snävare analys av enbart tillverkningsindustrin skulle leda till.

En tillväxtlösning förutsätter att kapitalresurserna i ökad grad investeras i drivsystemet i ekonomin. Men med ett vidare begrepp än "tillverkningsdelen" blir detta inte bara investeringar i maskiner och anläggningar. Resurserna kanske i lika hög grad bör gå till marknadsföring i utlandet, eller omorganisation av varudistribution och transporter. Att uppnå en allmän realistisk syn på hur företagen ser ut och hur makroekonomin fungerar och byggs upp från företagens och hushållens nivå är kanske en samhällsekonomiskt lika viktig investering i kunskap som att summera jordnära utrustningsinvesteringar i tillverkningen. Analysen i denna skrift fäster nämligen mycket stort avseende vid hur information och kunskap används ekonomiskt och hur beslut fattas på alla nivåer i samhället.

Vi delar av denna anledning upp analysen i två tidsperspektiv - ett medellångt och ett långsiktigt. Huvuddelen av texten hand-

lar om problem på medellång sikt, dvs fram till 1990. I det långsiktigt syftande perspektivet hinner samhällets institutionella organisation ändras. Dagens politiker, deras verklighetsuppfattningar och värderingar behöver inte längre vara vägledande. Siktet är då inställt på 90-talet. Den långa "institutionsförändrande" sikten diskuteras i det sista kapitlet VII.

4.2 Vad för slags kapital talar vi om?

Vi konstaterar att i bägge fallen är den tekniskt ekonomiska potentialen för tillväxt ingen begränsning. I det medellånga perspektivet utgörs motorn trots allt i första hand av industrin, och särskilt den mindre grupp storföretag som dominerar vår export. I det långa perspektivet finns tid att revitalisera en betydligt större del av ekonomin, inklusive delar av den offentliga sektorn. Tillfredsställande industriell kompetens från yrkesarbetare och uppåt finns i bägge perspektiven. Det viktiga budskapet på denna punkt är att det för tillväxtanalysen viktiga kapitalbegreppet är avsevärt mycket bredare än maskin- och anläggningskapitalet. Till hårdvaran kommer kunnande i olika former. Utan detta kunnande eller denna kompetens blir maskinkapitalet inte produktivt. Vi vet mycket litet om det industriella kunnandets innehåll. Det är hårt knutet till människorna samt deras utbildning och arbetslivserfarenhet. Därför glider en realistisk kapitalanalys alltid över i arbetsmarknads- och utbildningsfrågor.

Som en av världens mest avancerade industrinationer blir det snudd på konstigt att överhuvudtaget diskutera brist på industriellt kunnande i Sverige. De flesta teknologiska innovationer skapas inte i Sverige, men svenska företag har på bred front varit de som först, eller tidigt, introducerat tekniska nyheter i produktionen. Det industripolitiska problemet blir att sätta kunnandet i produktivt arbete och att allokera det rätt. Detta handlar i allt väsentligt om incitament för industriell verksamhet och om "utbudet av entreprenörer och industrialister".

4.3 Nya finansieringsformer viktiga

När det gäller finansieringen av det privata näringslivets produktionstillväxt konstaterar vi tre saker. Nya finanseringsformer behövs för att klara det högre risktagandet. Större volymer riskvilligt kapital krävs för tillväxten. Men framför allt är framgången på tillväxtsidan beroende av under vilka former finansieringen sker. Om inte finansiering och industriellt kunnande paras effektivt, blir resursallokeringen mindre lyckad, andelen misslyckade satsningar större, och tillväxten i produktionen uteblir.

De nya "mjukare" formerna för kapitalbildning innebär en högre kommersiell risknivå inom företagen och kräver en i motsvarande mån större andel "riskvilligt kapital" i företagens balansräkningar. Företagen har redan anpassat sig till dessa behov genom att i snabb takt utveckla betydande interna "bank- och försäkringsverksamheter" för att kunna samordna de genom vinsterna internt skapade investeringsresurserna. Det kan diskuteras om detta är den långsiktigt mest effektiva lösningen eftersom därmed en ökad andel resurser undandras den öppna marknadens prövning (se kapitel II). Under alla omständigheter räcker inte finansieringsvolymen till för att klara tillväxten om enbart nuvarande arrangemang får råda. En ökad överföring av obeskattade vinstresurser i form av riskkapital från lönsamma, men stagnerande företag till växande, kassafattiga företag måste åstadkommas utan att de nödvändigtvis förenas med ett direkt samgående mellan företagen. Detta kräver genomgripande förändringar av bolagsskattesystemet, kanske till och med ett borttagande av bolagsskatten, som idag endast verkar fylla en politisk-symbolisk funktion. Men även hushållens sparande bör i ökad utsträckning transformeras om till riskkapital i de växande företagen. Ett andra sätt är att tillåta hushållen att skattespara via ett stort antal affärsinriktade investmentbolag, vars resurstilldelning beror av hur bra de förräntar sitt kapital. Men dessa företag kommer att få svårt att bygga upp den industriella kompetens som krävs för riskkapitalengagemang utanför börsens storföretag. Vad som efterlyses är ett återskapande av den gamla industribankstraditionen där ett betydande industriellt

kunnande byggs upp inom en, kring en "merchant" bank relativt löst organiserad grupp företag, utan att bankspararna utsätts för större riskexponering och utan att en ökad maktkoncentration i näringslivet skapas. En annan lösning håller som nämnts på att spontant växa fram i och med att storföretagen expanderar sin interna bankverksamhet och till sig knyter en varierad grupp företag. Men om allokeringen av resurser skall fungera smidigt, en effektiv marknadsprövning komma till stånd och direkt tillgång till hushållens sparande uppnås, måste skattelagstiftningen ändras. En ökad konkurrens om samhällets totala sparande kommer att uppstå och produktionstillväxten kommer i gång. Framför allt kommer stat, kommuner och hushåll att få betala mer i reala termer för lånefinansiering av sina verksamheter än de gör i dag. Även detta bidrar till återställandet av ekonomisk balans i den svenska ekonomin.

De institutionella och organisatoriska formerna för uppsamling av sparande och industrins finansiering betyder mycket för det reala produktionsresultatet. Om det internationellt sett betydande industriella kunnande som finns i svensk industri skall kunna omsättas i snabb och stadig produktionstillväxt krävs förändringar i det totala kreditväsendets organisation och ett mer flexibelt regelsystem.

5 Var skapas de nya jobben?

5.1 Tjänster dominerar det kunskapsbaserade industriföretagets produktion

Industriföretagens anpassning till förändrade internationella marknadsbetingelser kommer troligen att innebära att en ny typ av kunskapsbaserade, internationella företag tillsammans med de privata tjänstesektorerna kommer att skapa de nya jobben, medan de gamla företagen, baserade på tillverkning av enkla produkter, krymper eller slås ut. Om trenden från 70-talet fortsätter kommer de tjänsteproducerande företagen att på 90-talet dominera i

gruppen snabbt växande företag (se kapitel V). Investeringarna koncentreras till produktutveckling, marknadsföring och mycket avancerad tillverkning. USA verkar redan ha hunnit en god bit före oss i den här skisserade utvecklingen (se kapitel IV).

5.2 Arbetskraftens produktivitet mer bestämmande för lönerna?

En positiv sysselsättningsutveckling kräver förmodligen en mer ojämn fördelning av nettoinkomsterna i samhället än vad som gällde mot 70-talets slut. Frågan är om inte en utveckling i denna riktning redan "endogent" har kommit igång.

Med den förväntade strukturen på samhällets totala produktion som vi skisserat ovan kommer utbildning i bred bemärkelse att avgöra både hur snabbt den nya industrin växer fram i Sverige och hur snabbt reallönerna växer, medan arbetsmarknadens institutioner avgör hur väl den socialt svåra anpassningen på arbetsmarknaden fungerar. Framför allt är det tveksamt om den omstrukturering på arbetsmarknaden som krävs kan komma till stånd om inte arbetsersättningen blir betydligt bättre kopplad till arbetsinsatsens kvantitet och kvalitet än den är idag.

5.3 Har vi en teknikerbrist?

Att kunskapskapitalet avgör industrins konkurrensförmåga framgår klart av vår analys. Denna slutsats speglas också av industrins efterfrågan på arbetskraft under resten av 80-talet, där kategorin tekniska tjänstemän och yrkesarbetare dominerar, särskilt i investeringsvaruindustrin. Det är signifikant att efterfrågan på "andra arbetare" på marginalen verkar bli mycket låg i framtiden (se vidare kapitel III).

Den nära nog blinda tron på utbildningen som produktivitetsskapare i samhället från 50-talet har dock förbytts i en mer nyanserad

syn. Framför allt har vi i denna studie betonat distinktionen mellan utbildning som en selektions- eller urvalsprocess och utbildning som investering (se kapitel II och III). Att tillfälliga kvantitetsbrister uppstår på arbetsmarknaden är normalt med tanke på de långa investeringsperioder som där gäller. Därmed blir urvalsmekanismerna viktiga. Om så är fallet blir det utbildningspolitiska problemet förändrat. Den högre utbildningen blir inte längre lika betydelsefull, och ser vi till produktionstillväxten blir ökad utbildning, om vi bortser från teknikeryrkena, inte längre av självklart värde. Vi observerar dessutom att det i första hand varit den offentliga sektorn, som under de senaste decennierna anställt de akademiker som kommit fram ur universitet och högskolor. Framför allt blir värdet på utbildningskapitalet beroende av vilket jobb den utbildade personen hamnar på. Vi är också benägna att tro - men ett klart svar kräver ytterligare forskning - att det inte är brist på kunnande och utbildad personal som håller tillbaka produktionen. Det är allokeringen av erfaren, kunnig och utbildad arbetskraft som utgör den viktiga restriktionen. Detta är i första hand ett arbetsmarknadsproblem - men ett lösbart sådant om man är villig att använda lönebildningen som instrument. Substituerbarheten mellan olika utbildningskategorier - särskilt för nytillträdande på arbetsmarknden - verkar dessutom vara hög, betydligt högre än substituerbarheten mellan yrkeskategorier.

5.4 Den viktigaste utbildningen sker på jobbet

"Yrkesarbetartät" tillverkning tog över kapitalintensiv produktion som exportledare redan på 60-talet. Under 70-talet stod ingenjörstät produktion för framgångarna på exportmarknaden. Högre utbildad teknisk och i viss mån ekonomisk personal har vunnit terräng på arbetsmarknaden under senare år, i takt med att enkel, kapitaltung tillverkning stagnerat och avvecklats. Vi observerar dock att svensk tillverkningsindustri har en internationellt sett låg andel akademiker i produktionen, och frågar oss om detta säger något om utbildningssystemets effektivitet. Framför allt synes inte FoU-verksamheten i industriföretagen i någon högre ut-

sträckning vara bemannad med akademiker (se kapitel III). Vi konstaterar dessutom att högt utbildad arbetskraft i industrin betalas med internationellt sett låga löner. Detta är ett viktigt skäl till att ingenjörs- och FoU-tät produktion blivit internationellt konkurrenskraftig.

Hur skapas industrins kunskapskapital? På denna punkt observerar vi samma problem som för sparande och investeringar på kapitalmarknaden. Kunskapskapitalets effektivitet är inte oberoende av hur utbildningen går till. Om en större del av den för produktiviteten viktiga investeringen i yrkeskunnande sker genom varierade yrkeskarriärer där dugligt folk selekteras fram, blir arbetsplatsens och arbetsmarknadens organisation viktigare än det reguljära skolsystemet.

Det industriella kunnandet finns ute i företagen och det reella hindret för tillväxten verkar inte i första hand vara brist på utbildat folk utan hur utbildningsinrättningar och arbetsmarknaden och - kanske ännu viktigare - företagens karriärer slussar ut människorna till de rätta jobben (se även kapitel IV, avsnitt 4). Till detta kommer frågan om samhället klarar anpassningen. För dessa sorteringsmekanismer ansvarar nämligen i dag i hög grad det offentliga.

5.5 Fungerar arbetsmarknadspolitiken?

Den svenska arbetsmarknadspolitiken står inför ett fundamentalt dilemma. En strukturanpassning av den svenska ekonomin förefaller oundviklig och ställer större krav än någonsin på den svenska arbetsmarknaden, inom företagen, mellan företagen och mellan den offentliga sektorn och det privata näringslivet. Den offentliga sektorn kan inte längre av balansskäl suga upp all arbetskraft som inte omedelbart får jobb i det privata. Tvärtom, blir det allt viktigare för en smidig lösning på balansproblemen att kunna betrakta den offentliga sektorn som en arbetskraftsreserv för expansion i den privata sektorn och att hålla vakanstiderna någorlunda

korta. Detta kräver en anpassning av de relativa lönenivåerna mellan sektorerna till nackdel för den offentliga sektorn. De nya jobben kräver dessutom mer kunnande hos arbetskraften än de gamla.

En överdimensionerad och byråkratiserad offentlig arbetsmarknadsapparat har inte klarat alla matchningsproblem på marknaden. Insikten börjar sakta göra sig gällande att sysselsättningsproblemet dels hänger ihop med hur arbetsproduktivitet och arbetsersättning matchas på arbetsplatserna, dels på hur aktivt individen själv jobbar med sitt eget arbetsmarknadsproblem. Ingen myndighet kan på denna punkt ersätta individens egen insats. Vi konstaterar att AMS håller på att anpassa sina metoder till detta nya synsätt. Frågan är dock om rätt lösning valts (se kapitel IV). Tyvärr pekar flera tecken på att den samlade arbetsmarknadspolitiken, inklusive subventionspolitiken verkat höjande på arbetslösheten i samhället vid ett givet inflationsmål (se mera nedan).

5.6 Koncentrera arbetsmarknadspolitikens ansträngningar till dem som har problem

Man bör inte överdriva ungdomens svårigheter att få arbete. De nytillträdande på arbetsmarknaden är i allmänhet de bäst utbildade och i andra avseenden bra rustade för att röra på sig och komma rätt. Rörligheten bland ungdomar har inte minskat (se kapitel IV). Framtidens arbetsmarknadspolitik kommer förmodligen inte att gälla ungdomar, såvitt inte en konstlat hög begynnelselön institutionaliseras. De sociala problemen koncentreras till den grupp människor som redan finns på arbetsmarknaden, på enkla jobb, som de haft länge och till dem som råkar ha hamnat i företag som krymper eller avvecklas. Dessa människor får erfarenhetsmässigt svårt att skolas om till nya typer av jobb. De förblir ofta arbetslösa tills de når pensionsåldern, och särskilt om de är svårrörliga geografiskt. Detta är den "arbetslöshetsfälla" som Europa och särskilt England i hög grad hamnat i. Dessa personer har många års yrkesutövning bakom sig, ofta i ett och samma fö-

retag. De har betalat skatter och andra sociala avgifter. Man kan säga att de därmed bör ha ackumulerat ett försäkringsskydd som ger dem rätt till relativt dyrbara åtgärdsinsatser. Gruppen - avgränsad på detta sätt - är dessutom förhållandevis liten. Om arbetsmarknadspolitiken koncentreras till dem som har problem har den offentliga sektorn fortfarande resurser att lösa problemen. Vi drar i denna studie slutsatsen att utbildnings- och arbetsmarknadspolitiken är ett avgörande komplement till tillväxtpolitiken och att den kräver att uppmärksamhet och resurser koncentreras till samhällets verkliga problemgrupper för att överhuvudtaget få önskvärda och observerbara resultat.

5.7 Har AMS tagit på sig för stora uppgifter?

En begränsning av samhällets arbetsmarknadspolitiska insatser till dem som verkligen har problem minskar myndigheternas i dag omöjliga administrativa, omhändertagande uppgifter. Dessutom visar amerikanska studier (se kapitel IV) att klienter hos arbetsmarknadspolitiska organ får en negativ markering (ett "stigma") vid den fortsatta yrkeskarriären. Det finns ingen anledning att tro att detta problem inte också gäller Sverige.

Omskolning av de arbetare som fastnat länge på enkla jobb till den nya typ av uppgifter som öppnas, har tyvärr erfarenhetsmässigt inte visat sig fungera särskilt bra. Studier tyder t ex på att arbetsmarknadspolitiken på marginalen kostat mer än de produktionseffekter den givit upphov till (se kapitel IV). Detta är ett av flera skäl till att en inskränkning av verksamheten är ekonomiskt motiverbar. Det är dessutom en mycket dyrbar lösning för samhället att "subventionera kvar" obsoleta arbetsuppgifter. Som exempel kan nämnas att varvssubventionerna 1976 och 1983 per år uppgick till drygt 2,5 miljarder kronor i 1984 års priser, dvs drygt 90 tusen kronor per år och anställd, att jämföra med den genomsnittliga lönen på ca 80 tusen kronor för en industriarbetare. Om omskolning och arbetsförmedling koncentreras till de individer som har reella förutsättningar att klara omställningen kan vi tala om affärsmässigt meningsfulla insatser för samhället.

Ett exempel på selektiva och positiva arbetsmarknadsinsatser utan stigma-effekter utgör Trygghetsrådets verksamhet (se vidare kapitel IV). Det är sannolikt att en förändring av arbetsmarknadspolitiken i denna riktning vad gäller både organisation och finansiering skulle ge högre effektivitet och mindre bieffekter på lönebildningen. Ett exempel på hur snabb effektivisering i den existerande offentliga organisationen bör kunna uppnås är att tillåta konkurrerande nyetablering av privata arbetsförmedlingar.

5.8 Använd lönerna

Dilemmat för arbetsmarknadspolitiken är således om sysselsättningsfrågan skall lösas genom lönebildningen eller med administrativa hjälpmedel?

Den gamla svenska arbetsmarknadsmodellen var ett administrativt, men marknadsanpassat instrument. Man accepterade att lönerna kunde påverka rörligheten på arbetsmarknaden, men man var inte beredd att acceptera lönerna - och den därav följande, ansåg man, ojämna lönefördelningen - som ett medel att klara strukturomvandlingen. I stället tog samhället på sig de transaktionskostnader som var förenade med rörligheten. Denna modell fungerade alldeles utmärkt så länge arbetsplatsen lades ned när den inte var ekonomiskt bärkraftig och de anställda hade att välja mellan en låg arbetslöshetsersättning eller ingen lön alls (t ex i jordbruket) och flyttningsbidrag till ett bättre betalt industrijobb.

I dagens situation är alternativlönen betydligt högre, och ofta högre än den lön som erbjuds på annat håll. Incitamenten till flyttning saknas därför ofta, trots flyttningsbidrag.

Med detta synsätt var - tvärtom mot vad som ofta hävdas - löneincitamenten centrala för den gamla arbetsmarknadsmodellen. Den solidariska lönepolitiken var ett medel att driva på lönen underifrån, dvs att slå ut industrier och därmed förstärka löneincita-

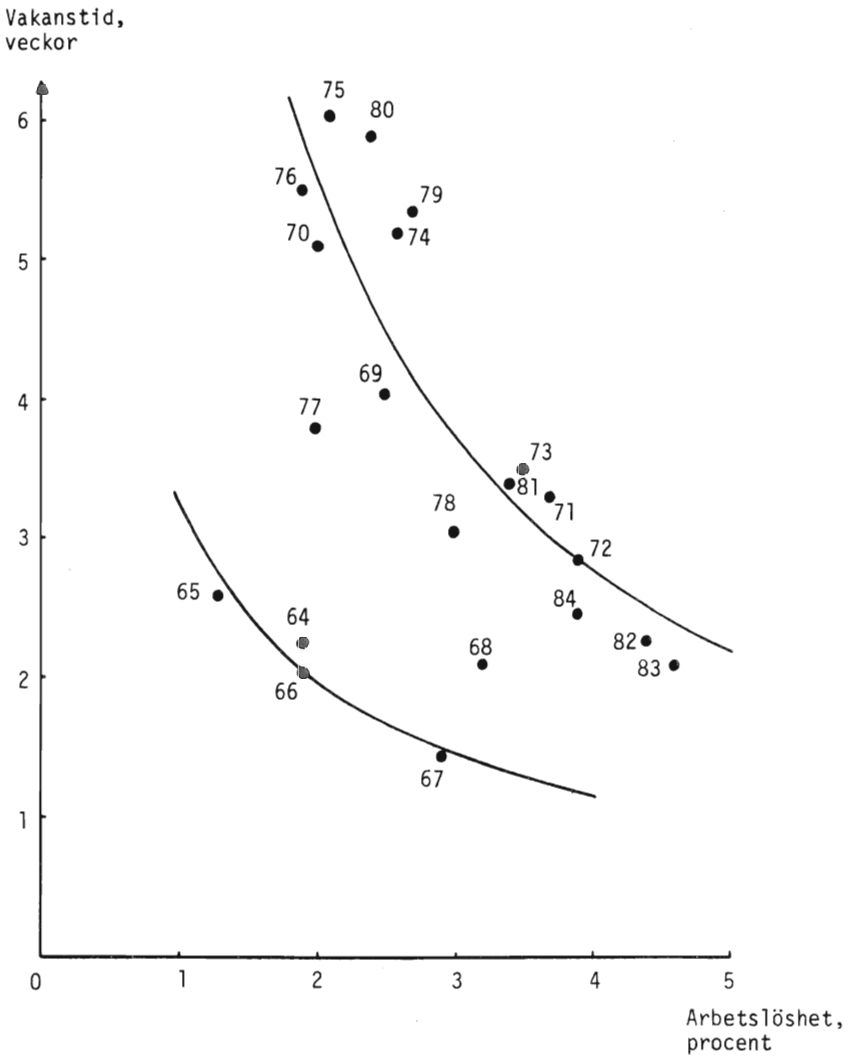
menten till flyttning från låglönsamma företag. Löneutjämningen ägde rum ovanifrån genom att de annars arbetslösa fick bättre betalda jobb. Vår slutsats är att sysselsättningsproblemet i Sverige långsiktigt inte kan lösas om inte lönebildningen i högre grad än vad som för närvarande gäller accepteras som medel.

5.9 Hur undviks en ny kostnadskris?

Med hjälp av flera devalveringar, särskilt den stora hösten 1982, har vi lyckats sänka den internationella relativlönen på den svenska arbetskraften från en tätposition till industriländernas mellanskikt. Denna situation har under en tid klarat lönsamheten för det svenska medelföretaget och uppenbarligen stimulerat real produktionstillväxt. Läget i slutet av 1985 är dock labilt. Dels föreligger ett inflationstryck i ekonomin, dels är den situation som skapats inte befrämjande för en allmän ökning av investeringar, produktionstillväxt och sysselsättning, som företrädesvis måste äga rum i ett begränsat antal företag (se på denna punkt Jagréns specialstudie). Dessa måste få dra till sig arbetskraft genom måttliga löneökningar utan att hela arbetsmarknaden kräver kompensation för att relativlönerna skall bibehållas.

Att trots höga nominella vinster i industriföretagen en lönekostnadsexplosion ännu ej inträffat beror förmodligen på att rekryteringssituationen för de växande företagen fortfarande är god. Vakanstiderna är korta, därför att arbetslösheten för industriarbetare ligger relativt högt för svenska förhållanden (se Schagers specialstudie). Orsaken till denna situation verkar bl a vara att den offentliga sektorn dragit ned sin nyrekrytering. Likaså är de gamla krisföretagen med en hög lönenivå ej längre expansiva på sysselsättningssidan. Som Schager visar i sin specialstudie innebär detta inte att arbetsmarknadsläget återgått till 50- och 60-talens för produktionstillväxten fördelaktiga arbetsmarknadssituation. Vakanstiderna råkar visserligen vara korta just nu, men sambandet mellan vakanstider och arbetslöshet har förskjutits utåt till höger i figur I:1. Samma korta vakanstid som på 60-talet kräver med

Figur I:1 **Sambandet vakanstider och öppen arbetslöshet åren 1964-84**

Källa: Specialstudie av Schager.

andra ord under 80-talet en högre öppen arbetslöshet. Det är intressant att observera från Schagers studie och figur I:1 att den punktsvärm som bildar den yttre förskjutna kurvan nära nog exakt sammanfaller med de år vi haft en omfattande industrisubventionspolitik, Åman-lagar, MBL och en intensifierad arbetsmarknadspolitik av ny typ. Dessa kännetecknas av en samlad politik som hämmat rörligheten och sänkt utbudet av arbetskraft vid en given löneökning. Man kan säga att ökat villaboende och dubbelarbete i familjen bör ha givit liknande effekter på kurvan, men dessa kan inte på långt när vara av samma storleksordning som den samlade arbetsmarknadspolitikens effekter. För att uppnå en viss bestämd inflation krävs det med andra ord en högre öppen arbetslöshet än på 60-talet. Man kan därför paradoxalt nog säga att den samlade arbetsmarknadspolitiken under 70-talet höjt arbetslösheten under 80-talet.

Vi räknar med att den offentliga sektorn och stagnationsindustrierna framledes kommer att spela samma roll som jordbruket under 50- och 60-talen när det gäller att förse de växande företagen i det privata näringslivet med arbetskraft utan att inflationistisk löneglidning uppstår. Mekanismen bör i allt väsentligt vara densamma. De nytillträdande på arbetsmarknaden sugs inte längre upp i offentlig tjänst eller av basindustrierna i den takt som tidigare gällt.

Att klara omallokeringen på arbetsmarknaden kräver okonventionella lösningar och ett nytt synsätt. Om arbetsmarknadens lönebildning inte avregleras finns det förmodligen ingen annan lösning på sysselsättnings- och inflationsproblemet än att arbetsmarknadens parter själva får stå för kostnaden för arbetslöshetsförsäkringen och/eller att individen själv i hög utsträckning tvingas riskera sitt jobb, om hans löneersättning överskrider vad han är värd för arbetsgivaren. Något alternativ till större lönespridning eller högre öppen arbetslöshet finns tydligen inte.

6 Inflation - ett prissystem i olag

Redan i IUIs förra långtidsbedömning (Att välja 80-tal, IUI 1979) markerade institutet att den ekonomiska politikens huvudproblem var att få bukt med inflationen. Det var rationell, långsiktigt syftande politik att acceptera kortsiktiga målavvikelser, t ex på sysselsättningssidan, för att få ned inflationen.

Mot denna bakgrund är devalvering inte ett bra policy-instrument för att lösa strukturella anpassningsproblem. Devalvering gör kraven på anpassningar till marknadens villkor mindre påträngande och skapar inflation.

Grunden för all inflation är att utbuds- och efterfrågepriser ligger fel, och att priserna kännetecknas av trögrörlighet nedåt. Det pris som främst fått illustrera denna tes är lönerna, men problemet är generellt. Med nedåt trögrörliga priser uppstår överutbud på varor och tjänster som ej efterfrågas, och överefterfrågan på för lågt prissatta varor, tjänster och faktorer, samt inlåsning av resurser. Detta trissar upp faktorkostnaden i produkter som efterfrågas, samtidigt som överefterfrågan driver upp produktpriserna.

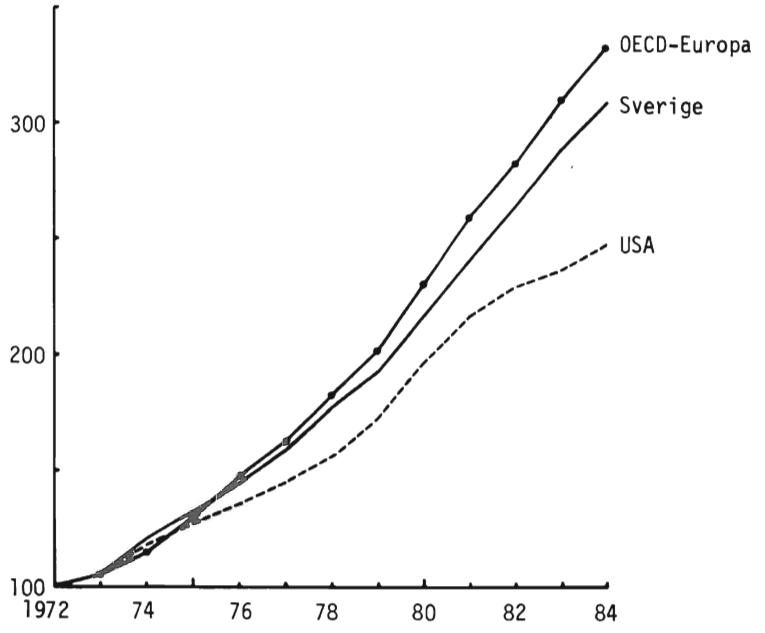
Felsatta priser speglas på makroplanet genom kvantitetsobalanser i utrikeshandeln ("underskott"), den offentliga budgeten ("underskott") samt i att investeringsplanerna avviker från sparandet. Om detta ojämviktstillstånd bibehålls genom regleringar och monopol eller inte elimineras med en restriktiv politik på annat håll underhålls en fortlöpande inflation.

Den moderna blandekonomin är väl utrustad med denna typ av obalanser mellan utbud och efterfrågan. Flera av obalanserna har uppstått på grund av åtgärder i syfte att uppnå speciella mål, ofta av fördelningskaraktär. Stora delar av den offentliga sektorn är ett exempel på "felsatta priser" i ovan nämnd bemärkelse. Om den offentliga sektorn inte långsiktigt finansieras genom indragning av resurser på annat håll (skatter etc) utgör den en permanent inflationshärd. Felsatta växelkurser och lågräntepolitik är

andra exempel som skapade inflation på 50- och 60-talen, men där marknadsanpassningar tvingats fram under 70-talet.

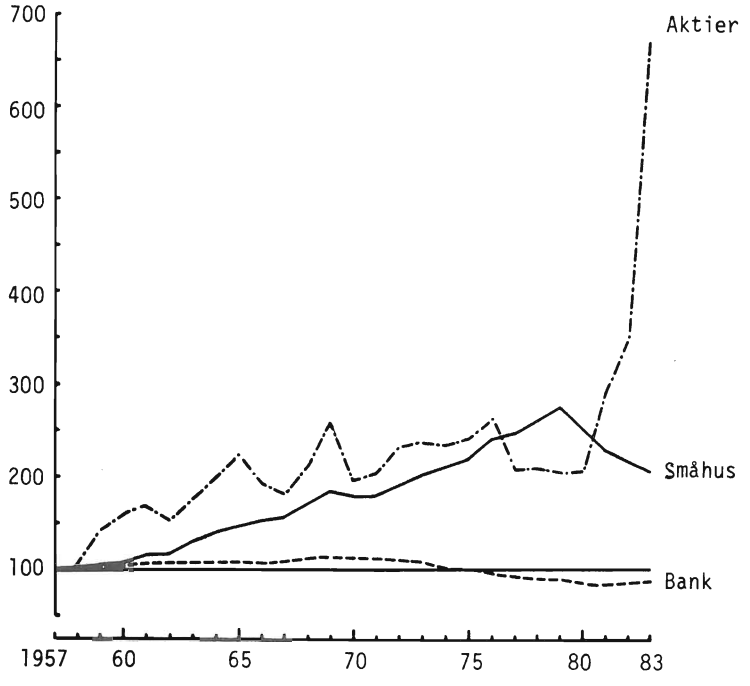
Felsatta priser - ojämvikter - kan skapa inflation. Men inflation destabiliserar också relativprissystemet (se specialstudie av Genberg) och förvrider tillsammans med skatterna avkastningsförhållandena på olika investeringsobjekt (se figurerna I:2 och I:3, samt specialstudie VI). Ju högre inflation, desto mer frikopplas den långsiktiga, relativa kostnadsutvecklingen från relativpriserna. Instabiliteten i relativpriserna reducerar marknadsprisernas informationsinnehåll och ger "felaktiga" signaler till producenter och investerare.

Figur I:2 **Inflation, 1972-84, OECD-Europa, USA och Sverige**
1972 = 100

Källa: OECD Main Economic Indicators.

Figur I:3 **Real förräntning före skatt av olika investeringar i Sverige under efterkrigstiden**

Källa: Englund, P, och Persson, M, 1985, "Bostadsval och förmögenhetsfördelning" i Forskare om bostadspolitik och bostadsmarknad, Byggforskningsrådet, Stockholm (s 142).

Besluten att producera och investera kan därmed ytterligare - från utbuds- och kapacitetstillväxthåll - förvärra obalansen mellan utbud och efterfrågan i ekonomin. En ond cirkel etableras, som håller tillbaka tillväxten därför att produkterna är felaktigt sammansatta i förhållande till de priser konsumenterna vill betala. I vissa ekonomisk-politiskt odisciplinerade länder kan rent explosiva inflationsförlopp skapas på detta sätt.

Ett speciellt allvarligt exempel på "inflationsproblemet" är när det prissystem som styr produktionen inte kan harmoniseras med det prissystem som styr kapacitetstillväxten. På denna punkt kommer den allmänna prisnivåns förändring (inflation) in som en kil mellan räntan och kapitalets förväntade avkastning, en differens som i hög grad påverkar investeringarna. Knut Wicksell beskrev detta fenomen redan för 90 år sedan som den kumulativa inflationsprocessen. Denna kil kan ges ytterligare sprängverkan av skatterna (se specialstudie VI).

Underskotten i bytesbalans och offentlig budget måste finansieras. Om detta inte sker så att köpkraft dras in på annat håll bidrar underskotten direkt till penningmängdens ökning i ekonomin. Den samlade överskottsefterfrågan, eller inflationstendenserna i ekonomin, kan också uttryckas i termer av penningmängdens utveckling i förhållande till den totala produktionens tillväxt. Om man räknar på detta monetära inflationssamband (se Axells specialstudie) pekar penningmängdens utveckling de senaste åren på en sänkt inflation 1985 och 1986. Om penningmängdsökningen inte kan hållas i schack 1985 och 1986 ökar inflationen igen 1987. Problemet är dock att strukturella förändringar på kreditmarknaden gör begreppet penningmängd mycket svårdefinierat. En ändring av definitionen kan lätt kasta om resultaten i mer inflationistisk riktning.

Schagers resultat i specialstudie II ger mer blandade signaler för inflationsutvecklingen. Löneglidningen hålls nere, så länge vakanstiderna kan hållas korta, genom att ett tillräckligt arbetsutbud finns på arbetsmarknaden. Detta resultat åstadkommes för närvarande genom en bibehållen högre arbetslöshet. Schagers resultat antyder att inflationen kan tas ned till ungefär västtysk nivå om man accepterar den västtyska arbetslöshetsnivån på 8 à 9 %. Med nuvarande svenska öppna arbetslöshet kommer löneökningen att ligga för högt och snart åter ge svensk ekonomi för höga kostnader gentemot omvärlden. För att samstämmighet skall åstadkommas med de monetära kalkylerna måste alltså finansieringen av de offentliga underskotten ske på sådant sätt att pen-

ningmängden tillsammans med lägre inkomstökningar totalt håller nere det totala efterfrågeöverskottet i ekonomin. Att överskotts-efterfrågan på konsumtionsvaror och tjänster hålls nere blir särskilt viktigt om exportframgångar och expansionsplaner i industrin skulle driva fram en accelererad investeringsboom i näringslivet.

Efterfrågestrukturen i den svenska ekonomin är nämligen sådan att den inkomstökning som skapas av en växande export ger upphov till privat konsumtion med ett stort importinnehåll. Utrikesbalansen förvärras. Den, när detta skrives, alltmer försämrade utrikesbalansen är därför ett normalt fenomen i denna fas av konjunkturutvecklingen. Detta är i sin tur bl a ett resultat av vårt skattesystem som gör att konsumtionsökningarna på marginalen riktar in sig mot lyxbetonade konsumtionsvaror - som i stor utsträckning produceras utomlands - i stället för mot mera exklusiva, inhemska tjänster, som på grund av skattesystemet blivit prohibitivt dyra. Detta sistnämnda exempel illustrerar återigen vad skattekilar i prissystemet kan åstadkomma.

I grund och botten besvaras alltså inflationsfrågan med motfrågan om i vilken utsträckning det svenska samhället vill ta på sig en ökad öppen arbetslöshet med relativt snålt tilltagna bidrag (den europeiska lösningen), och/eller verkställa en återgång till den gamla svenska modellen med en kraftigt rörelsestimulerande arbetsmarknadspolitik, som håller vakanstiderna nere och driver fram en snabbare strukturomvandling. Denna gamla politik har faktiskt stora likheter med den politik som för närvarande förs i USA. De ekonomiska förutsättningarna att åstadkomma goda resultat på såväl inflations-, tillväxt- som arbetslöshetssidan verkar vara mycket bra, men lösningen är renodlat politisk och kräver en förändrad syn på den ekonomiska politiken, eller snarare en återgång till den gamla svenska policymodellen.

7 Välfärden - en privat angelägenhet?

7.1 Obalans ger förmögenhetsomfördelningar

De balansproblem i den svenska ekonomin som uppstod i oljekrisens kölvatten skapades av den ekonomiska politiken, ej av oljepriserna. De kommer därför ej att försvinna om oljepriserna - som verkar bli fallet - fortsätter att sjunka (realt) under resten av 80-talet. En okontrollerad kostnadsutveckling knäckte produktionstillväxten i näringslivet, samtidigt som den totala efterfrågetillväxten inte kunde hejdas i samma utsträckning. Som en konsekvens härav växte den internationella och den offentliga skuldsättningen i Sverige våldsamt. Som en konsekvens av detta, och av det störda prissystemet, har en kraftig förmögenhetsförskjutning från det offentliga tillbaka till det privata ägt rum. Ingen hade förutsatt denna paradoxala konsekvens av en politik som gått ut på att klara sysselsättningen kortsiktigt och att rädda den solidariska lönepolitiken.

7.2 Dåliga finanser ger dåligt förtroende för det offentliga

Någon förändring i detta avseende är knappast att räkna med under detta århundrade. Innan en stabil och hög produktionstillväxt etablerats i det privata näringslivet kommer det offentligas finanser att vara brydsamma och utlandsskulden ett ständigt påminnande problem. Tillväxten kräver en fortsatt hög real förräntning av kapitalet i industrin. Förräntningen har fortfarande, ett högkonjunkturår, inte nått upp till 60-talsnivån (se specialstudie av Södersten). Denna högre förräntning krävs också för att en tillräckligt stor volym riskkapital skall bli tillgänglig för att finansiera de nya former av kapitalbildning, som äger rum i de växande, produktorienterade teknikföretagen (se kapitel II).

Både offentliga och utländska lån måste dessutom omsättas och det är numera endast möjligt om en positiv, real ränta efter skatt kan erbjudas långivarna (se kapitel II samt specialstudie av Oxelheim).

Samma utveckling försvårar statsmakternas möjligheter att klara de totala trygghetsåtagandena. Eftersom fullföljandet av löpande åtaganden observeras direkt i den politiska processen finns alltid en naturlig tendens att låta konsekvenserna falla på mera långsiktiga åtaganden, framför allt pensionerna.

Det finns visst statistiskt belägg för att farhågor i detta avseende inom familjerna kommer att motverkas av ett ökat privat sparande (se specialstudie VI).

7.3 Privatisering bakvägen

Analysen i tidigare kapitel har pekat mot att en ökad spridning av nettolönerna i samhället, så att de bättre matchar löntagarnas bidrag till produktionen, är en nära nog oundviklig förutsättning för att återställa tillväxten i ekonomin, och därmed så småningom makrobalans. "Finansieringen" av de obalanser som redan har uppstått kommer emellertid, så länge de finns kvar, att tvinga låntagaren att betala långivaren (spararen) en marknadsmässig realränta efter skatt. Denna situation kommer att gälla långt in på 90-talet och leder logiskt till att socialförsäkringssystemet i vårt land i växande utsträckning kommer att urholkas och i allt bredare inkomstskikt måste kompenseras med privat sparande och förmögenhetsbildning. En privatisering av socialförsäkringssystemet håller så att säga på att komma till stånd bakvägen utan att några politiska beslut fattas. Kapitel VII ger exempel på att liknande tendenser även finns på andra områden.

En återgång till det läge, som vad gäller fördelningen av resurser för konsumtionen, gällde under den tidigare efterkrigstiden håller därför på att tvingas fram av ekonomins marknadsanpassningar till de störningar som inträffade under 70-talet, den ekonomiska politik som fördes och de obalanser som uppstod. Eftersom väsentliga inslag i denna utveckling verkar omöjliga att hejda - vi tycks redan vara på god väg - blir frågan i det sista, institutionella kapitlet VII, om rationellt handlande inte vore att medvetet fatta

politiska beslut om ökad privatisering inom det offentliga "ansvarsområdet" innan marknaderna själva löser problemen. Detta är ungefär samma sak som att säga att en ändrad verklighetsuppfattning hos ekonomiskt-politiskt ansvariga skulle kunna förhindra fruktlösa försök att hejda en utveckling som kan försätta svensk ekonomi i ett permanent stagnationstillstånd in i nästa årtusende.

8 Summa summarum

Sammanfattningsvis skulle man kunna uttrycka svensk ekonomis balansproblem så här. Den via skatter och offentlig sektortillväxt förda utjämningspolitiken har via transfereringar ökat kapaciteten och benägeheten att konsumera, särskilt i skiktet under medelinkomstnivån. Kostnaden för detta har i första hand burits i skiktet över medelinkomstnivån. Eftersom sparandet ökar med inkomstnivån har benägenheten att konsumera ur disponibla inkomster höjts i Sverige. En väsentlig del av konsumtionsökningen har kommit i form av subventionerade bastjänster från den offentliga sektorn (bostäder, livsmedel, hälsovård, utbildning etc).

Totalt har utvecklingen under efterkrigstiden inneburit en gradvis förskjutning mot en allt större andel sådan konsumtion och ett allt högre beroende av bidrag i olika former i inkomstskikten kring medelnivån. Förväntningarna om en fortsatt framtida förbättring har växt sig starkare. Studier av hushållens konsumtionsbeteende visar att individen därmed utvecklar en form av "permanent" konsumtionsbenägenhet, som man försöker upprätthålla även om inkomsterna faller. Man lånar eller minskar sitt sparande, och konsumtionsstandarden anpassar sig mycket sakta nedåt om inkomstbortfallet blir permanent. Denna "låsning" kompliceras ytterligare i Sverige av att konsumtionsstandarden i hög utsträckning kommer från det offentliga. Individen motsätter sig en sänkning av konsumtionsstandarden via den politiska processen.

Samhället bjuder på två parallella "demokratiska" beslutsprocesser, röstning i allmänna val och via marknader. De individer som

motsätter sig inkomstöverföringar via offentlig sektor kan agera via marknaderna. Han eller hon kan dra in såväl volymen som kvaliteten på sitt arbetsutbud och påverka produktionstillväxten negativt, eller agera ekonomiskt utanför den registrerade ekonomin (den grå ekonomin) osv. Vi vet dessutom att om "kilar" slås in i ekonomin mellan produktionskostnaderna och de priser den slutlige användaren får betala, påverkas hela prisbildningen i samhället. Framför allt kan inflation skapas och förmögenhetsobjektens marknadsvärderingar påverkas (se specialstudie VI).

Man skulle tillspetsat kunna uttrycka saken så att vad höginkomsttagaren förlorat på skattepolitiken har han tagit tillbaka via kapitalvinster på förmögenhetsobjekt. Den speciella effekt som härvid uppnåtts verkar ha inneburit att medan inkomsttagare strax över medelnivån drabbats hårdast av skattepolitiken, så har höginkomsttagaren och de redan rika i första hand vunnit på kapitalvinstsidan.

En tröst för medelklassen torde vara att nästa fas i utvecklingen i två led kommer att föra tillbaka nettoinkomsten till en mer marknadsbestämd fördelning.

Den nödvändiga anpassningen nedåt av offentlig konsumtion och transfereringar kommer i första hand att drabba dem som ligger kring medelinkomstnivån. Kortsiktigt kommer vissa, av offentliga transfereringar särskilt beroende grupper att drabbas speciellt hårt. Det bör också poängteras att vi inte särskilt väl känner till hur transfereringarna fördelar sig i olika inkomstskikt. Sålunda verkar även höginkomsttagarna vara stora utnyttjare av vissa offentliga transfereringar och subventionerade tjänster. Det skall också observeras att ett stort antal höginkomsttagare är anställda i offentlig tjänst. Samtidigt måste den offentliga skuldsättning som den offentliga överkonsumtionen sedan 70-talets mitt skapat, refinansieras till marknadsränta, vilket för en lång tid framåt med nödvändighet kommer att innebära att offentlig upplåning måste ske till sådana räntor att hushållens sparande förräntas positivt efter inflation och skatt. De som sparar får alltså behålla

sitt sparandes konsumtionsvärde plus en positiv ränta. Den gammaldags spararen i bank och statspapper kommer med andra ord att gynnas om man jämför med situationen för 10 år sedan. Detta är samma sak som att säga att en omfördelning av konsumtionsstandard från låginkomsttagare till höginkomsttagare krävs för att få balans i det offentligas dåliga finanser. Det är också tveksamt om den refinansieringen kommer att kunna klaras om inte spararna får någon slags politisk garanti för att resultatet av deras sparande inte lagstiftas bort någon gång i framtiden. Vi skriver kategoriskt på denna punkt och skälet är att ett logiskt ekonomiskt resonemang inte medger andra lösningar såvitt man inte uttryckligen antar - bortsett från stora skattehöjningar - att det offentliga, som tidigare, kan locka eller tvinga fram ett tillräckligt stort sparande från hushållen till en negativ real ränta efter skatt. De volymer av sparande som de statliga budgetunderskotten kräver och de alternativ att förränta sina resurser, som en stor internationell skuldsättning och en internationaliserad kreditförmedling drivit fram, gör ett sådant antagande mindre trovärdigt.

En andra effekt gäller inkomstnivån. Svenska löner har sedan 70-talets slut - från att ha varit de högsta i världen - sänkts till industriländernas mellannivå. Denna sänkning har delvis varit nödvändig för att klara konkurrenskraften hos ett brett skikt i den enkla tillverkningsindustrin. En sänkning av medelnivån vid bibehållen relativlön löser dock inte konkurrenskraftsproblemet på sikt. En omfördelning av arbetskraftens yrkesinriktning mot mer sofistikerade och högavlönade jobb och industrier är nödvändig. Detta kan endast ske genom anpassning uppåt av lönerna i denna typ av jobb, utan att en allmän anpassning av övriga löner blir följden.

Det centrala politiska problemet för svensk ekonomi blir därför att formulera den nya svenska policy-modell som ger acceptans för en sådan politik i vårt land. Om en ny generation av politiker behövs för att denna politik skall bli möjlig kommer makroobalanserna att vara med oss länge. Problemet är politiskt; ej ekonomiskt. Det är dock intressant att notera att den policy-modell

som krävs egentligen inte är ny. Den är mycket lika den gamla policy-modellen från 50- och 60-talen (se kapitel VII). Problemet är att vi "politiskt" glömt hur ekonomin fungerade då.

Del II

HUR FLYTTAS RESURSER?

Kapitel II

Kapital och kunskap som styrande faktorer i marknadsekonomin

Detta kapitel handlar om kapitalet i bred bemärkelse. Vi diskuterar i avsnitt 1 hur den industriella kompetensen bestämmer förräntningsförmågan samt hur marknaderna för kapitalresurser sätter förräntningskraven. Den arbetshypotes vi presenterar är att hur kompetens och krav på förräntning möts på marknaden är avgörande för den industriella utvecklingen. Den marknad där detta närmande i första hand borde äga rum är aktiemarknaden.

Avsnitt 2 går utförligt igenom hur förräntningskraven sätts för att företagen skall få tillgång till inhemskt och utländskt sparande. Här analyseras vad finansiella obalanser och ökad ekonomisk osäkerhet (budgetunderskott, bytesbalansunderskott, inflation, växelkurser) betyder i sammanhanget.

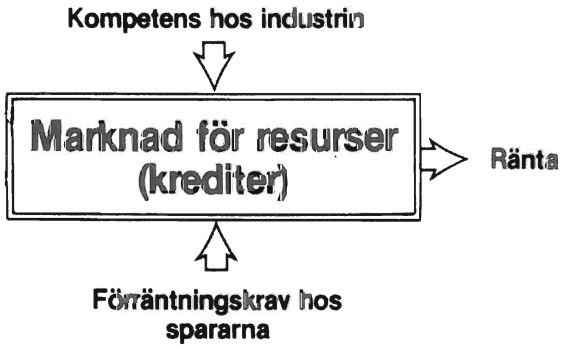
Avsnitt 3 diskuterar begreppet industriellt kunnande. Kopplingen mellan kapital och kunskap betonas, liksom förmågan att förnya företagen inifrån. Därvid kommer vi på ett naturligt sätt in på ägarnas roll och aktiemarknaden.

I avsnitt 4 diskuteras den marknad där förräntningskrav och kompetensen att förränta kapitalet möts, dvs värderingen av företag på i första hand aktiemarknaden. Vi möter där för första gången det problem som blivit ett tema i denna skrift, nämligen den principiella svårigheten att hålla isär marknaden som sådan och marknadens agenter. Detta problem blir ytterligare markerat i avsnitt 5 som ägnas frågan hur kapitalet i det moderna företaget egentligen ser ut. Avsnittet leder på ett naturligt sätt över till kapitel III, i vilket kunskapskapitalet studeras.

Dessförinnan diskuterar vi kort i avsnitt 6 hur prisbildningen och allokeringen på marknaderna för finansiella resurser kan påverkas av ekonomisk politik. En central fråga blir vilken roll olika monopolinstitutioner i kreditförmedlingen spelar, och särskilt den mest dominanta av alla, den centrala statsmakten.

Figur II:1 illustrerar strukturen hos detta kapitel. Den visar hur förräntningskraven hos spararna (avsnitt 2) möter användarnas kompetens (avsnitt 3) på marknaden för krediter, särskilt riskkapital (avsnitt 4) och som en konsekvens ger räntan.

Figur II:1 Principskiss över det finansiella systemet

1 Arbetshypotes om kapitalet för politiska beslutsfattare

Varje bedömning av den ekonomiska utvecklingen på sikt måste bygga på en uppfattning om vad som utgör drivkrafterna i den totala ekonomins tillväxtprocess. Det synsätt som genomsyrar denna långtidsbedömning och som introduceras i detta kapitel, är att detta väsentligen handlar om hur kapitalresurserna fördelas i näringslivet. Med kapital menar vi inte enbart maskiner och anläggningar utan även - och kanske i första hand - det mänskliga kapitalet i vid bemärkelse. Det är ju det mänskliga kapitalet som avgör den industriella kompetensen och som ger maskinerna deras produktivitet och värde.

Analysen följer de statliga långtidsutredningarnas tradition, nämligen att det är industrins export, samt produktiviteten i industriföretagen som är "ekonomins motor". För att överhuvudtaget kunna göra kvantifierade projektioner måste man utgå från en viss kalkylstruktur. Liksom flera statliga långtidsutredningar observerar vi att "motorn" blivit "för liten" för att klara ekonomins balansproblem. Vår slutsats blir dock inte att tillverkningsindustrin nödvändigtvis är för liten, utan att den marknadsstyrda delen av hela ekonomin blivit för liten.

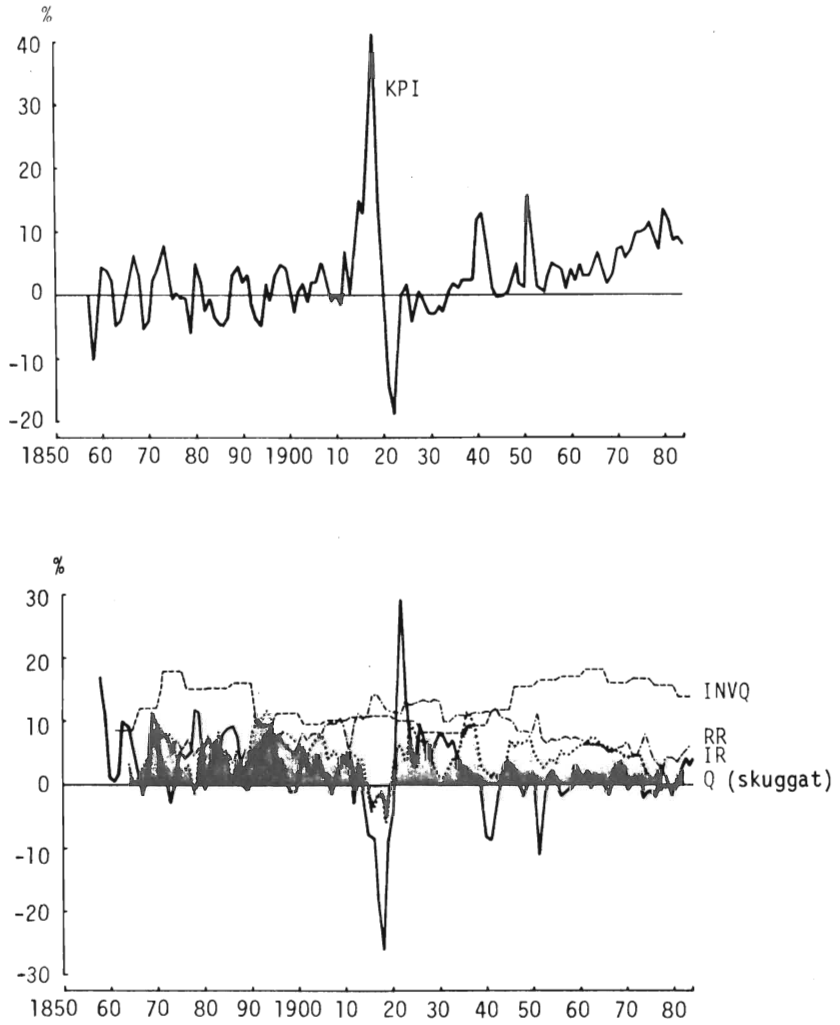
I det medellånga perspektiv som resten av 80-talet innebär kan det vara en acceptabel metod att låta makroantaganden om industrin få en teknisk karaktär. På mikroplanet handlar det dock om resursernas fördelning, dvs om ekonomi. Den svenska exporten - och därmed vår ekonomi - drivs framåt av ett litet antal storföretag som helt dominerar vår utrikeshandel på medellång sikt (se De svenska storföretagen, IUI, Stockholm 1985). I ett längre perspektiv, bortom 1990, är det dock farligt både att utgå från föreställningen att tillverkningsindustrin enbart är ekonomins motor och att ett visst antal namngivna företag avgör det ekonomiska framåtskridandet. Det är lika vanskligt som att utgå ifrån att de principer som i dag styr den ekonomiska politiken kommer att vara vägledande på 90-talet. Möjligheten av en annorlunda institutionell organisation av ekonomin tas dock inte upp till sär-

skild behandling här utan i kapitel VII, där tidshorisonten anges som "bortom 1990".

Produktiviteten på makroplanet beror i allt väsentligt på effektiviteten i kapitalmarknadens fördelning av resurser inom och mellan företagen, samt på samhällets förmåga att se till att sparandet får en långsiktigt effektiv användning. Det handlar om sambanden mellan de fem storheterna räntan, kapitalförräntningen, investeringarna, produktionstillväxten och inflationen. Figur II:2 visar den historiska utvecklingen hos dessa variabler. Vår diskussion handlar alltså om kompetensen att förränta kapitalet bättre än vad spararna kräver för att ställa resurser till förfogande genom att investera så att en tillfredsställande produktionstillväxt uppnås. Sambanden mellan dessa storheter kan enbart förstås i en dynamisk mikro-makro analys, över ett långt perspektiv (som i diagrammet). Vi anser mikroutgångspunkten och det långa perspektivet väsentliga som en introduktion till varje kalkyl och/eller framskrivning. Utan detta mikroperspektiv är det omöjligt att förstå varför kunskapskapitalet i företagen är en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för ekonomisk tillväxt. Kapitalmarknadens förmåga att effektivt fördela resurserna beror av kunskapskapitalet hos marknadens institutioner. Dessa tas nästan alltid som givna i ekonomisk analys. Till kapitalmarknadens institutioner hör också industriföretagen.

I bjärt kontrast till detta synsätt står de statliga långtidsutredningarnas kapitalanalys. Denna har traditionellt styrts av produktionsfunktioner för de olika sektorerna, där kapitalet har haft föreskrivna effektivitetsvärden. Det ekonomisk-politiska problemet har varit att öka insatsen av kapital genom att öka sparandet i samhället, samt att på ekonomisk-politisk väg göra sparandet tillgängligt för industrin och för andra sektorer. Först i 1980 års långtidsutredning togs frågan om företagens lönsamhet explicit med i beräkningarna som något som faktiskt påverkar kapitalbildningen.

Figur II:2 Industrin i ett 100-årsperspektiv

Inflationen (Konsumentprisindex **KPI**), investeringskvot i industrin (**INVQ**), real avkastning på totalt arbetande kapital (**RR**), med konsumentprisindex deflaterad låneränta (**IR**) samt produktionens förändring, 5 års glidande medelvärde (**Q**)

Anm: Investeringskvoten definieras som kvoten mellan investeringsvärdet och förädlingsvärdet.

Källa: Uppdaterat och kompletterat diagram 2B, s 80 i Dahmén-Eliasson (red) Industriell utveckling i Sverige. Teori och verklighet under ett sekel, IUI, Stockholm 1980.

Tar man ingen hänsyn till investeringarnas lönsamhet spelar det heller ingen roll för produktionsresultatet var och hur sparandet uppstår och var investeringarna görs. Så såg modellen ut. För den ekonomiska politiken gällde det därmed att åstadkomma tillräckligt med sparande. Sedan skötte tillväxten sig själv. Politiska beslut motiverade med denna typ av analys kan sägas ha varit AP-fonderna, Investeringsbanken och nu senast löntagarfonderna.

Kapitalresursernas effektiva användning och förräntning styr således för det första ekonomin. Det som styr kapitalresurserna är förräntningskrav och förräntningsförmåga (se avsnitt 2). Vi kan observera ett antal faktorer som via de internationella kreditmekanismerna påverkar den svenska räntesättningen och förräntningskraven i svensk industri. Här ingår bl a den ökade kommersiella osäkerheten i världsekonomin samt den väldiga likvidisering av det internationella kreditsystemet som följt i spåren av 70-talets kriser. Kvoten mellan utestående balanser och löpande transaktioner i världshandeln har sedan mitten av 60-talet mer än tredubblats (se figur II:9). Detta indikerar en sänkning av effektiviteten i världshandelns finansiering (det går åt mer pengar för varje varutransaktion) på det sätt som alltid inträffar när osäkerheten ökar. Innebörden av denna ökade finansiella osäkerhet är att placerarna håller sina investeringar likvida för mycket snabba anpassningar och att deras beslut att ändra sina portföljers sammansättning avgör och ökar både räntornas och växelkursernas kortsiktiga rörelser.

En annan faktor som varit ofta nämnd men aldrig integrerad i produktionsanalysen är kunskap. På denna punkt skiljer sig efterkrigstidens svenska långtidsutredningar i empirisk relevans ofördelaktigt från "Sveriges första Långtidsutredning" (Westerman 1768), i vilken kunskapen angavs som den förnämsta bäraren av kapitalets och arbetets produktivitet.

Även Marshall (1919) underströk betydelsen av industriellt kunnande som den tredje produktionsfaktorn. Vi gör, för det andra, det industriella kunnandet (för en definition se avsnitt 3) till en be-

tydelsefull produktionsfaktor som driver den långsiktiga ekonomiska utvecklingen. Detta kunnande handlar om förmågan att kombinera teknisk kommersiell kompetens och finansiellt risktagande, något som sätter "ägarfunktionen" i centrum av analysen.

Kapitalmarknadens roll är inte bara att fördela resurserna till rätt användning. Lika viktigt är att resurser förvägras kommersiellt omöjliga verksamheter. En speciell aspekt på detta är utsorteringsmekanismerna ("exit"-funktionen) i ekonomin och hur krisindustrier hanteras i en välfärdsstat som den svenska.

Den industriella basen har successivt förskjutits från en industri baserad på kostnadseffektiv tillverkning i traditionell bemärkelse mot en industri baserad på unika och ofta tekniskt avancerade produkter. För de nya företagen spelar mjuka investeringar i forskning och utveckling samt marknadsföring, kort sagt kunskapsuppbyggnad, en dominerande roll. I och med att kunnande och finansiering sammanförs i en person eller inom en organisation får finansieringsproblemet och kapitalmarknaden helt nya dimensioner jämfört med den traditionella ekonomiska diskussionen. I de flesta avseenden är detta en fördel i så måtto att vi i analysen tvingas acceptera det förhållandet att inga klara gränser går mellan å ena sidan marknader och institutioner, och å andra sidan företaget. Användningen av internt sparande (vinsten) i företagen för egna investeringar blir i lika hög grad som finansiering via nyemissioner ett utslag av ägarfunktionens utövande. Vad detta betyder, exempelvis för förräntningskraven, återkommer vi till (avsnitt 5).

De framgångsrika företagen kan betraktas som "kunskapsbanker", i vilka teknisk utveckling består av att kombinera resurser inom ramen för de kunskapsbaser som företagen besitter. Det förefaller som om den kompetens som avgör företagens framgång gradvis håller på att förskjutas uppåt, från yrkesskickligheten på verkstadsgolvet via de högutbildade tjänstemännen till de strukturförändrande beslut som styrs via kapitalmarknaden. Denna utveckling förstärker så långt vi kan se både utbildningens och ägarfunktionens betydelse.

Eftersom kapitalmarknadens prisbildningsmekanismer styr kapitalresurserna är det viktigt att få ett grepp om hur dessa mekanismer fungerar. Hur värderas företagens totala kapital på aktiemarknaden? Vad betyder skatter och inflation för den information om företagets skötsel och värde som aktiemarknadens kurser har som primär uppgift att förmedla, och vad betyder felsignalering på aktiemarknaden i sin tur för strukturomvandlingen (se avsnitt 6)?

Ett samlat resultat från analysen i detta kapitel är att skatter och inflation genom att påverka investeringarnas allokering haft en klart negativ inverkan på den ekonomiska tillväxten. Medan innovativt startande av nya företag - och av nya verksamheter inom stora företag - verkar ha varit ett vitalt inslag i det svenska näringslivet under hela 70-talet (se Jagréns specialstudie) så har nedläggningsfunktionen å andra sidan fungerat utomordentligt illa. Den senare har medvetet hämmats av subventioner (se Örtengrens specialstudie). En livlig etablering, förnyelse och exitverksamhet kan visas ha en avgörande betydelse för att en differentierad och kommersiellt vital industristruktur skall kunna fortlöpande bibehållas och därmed också för stabiliteten i den långsiktiga makroekonomiska tillväxten. Att strukturförändringen fortlöpande bibehålls måste därför vara varje industripolitiks centrala uppgift (se vidare kapitel VII).

2 Hur sätts förräntningsskraven i Sverige?

2.1 Industrin och kapitalmarknadens resurser - efterkrigstiden

Enligt ett traditionellt synsätt var kapitalmarknadens huvudsakliga uppgift att överföra sparande, särskilt från hushållen till näringslivet, för att möjliggöra en snabb kapitalbildning i sektorer som man av olika skäl önskade se större. Sektor- eller branschplanering var ord som låg nära till hands för att beskriva kapitalmarknadspolitiken under 60-talet och en god bit in på 70-talet. Investeringarnas fördelning på företag och objekt nämndes knappast i den tidens ekonomisk-politiska debatt. Argumentet var att ju

lägre ränta, desto mer investeringar och desto större produktionstillväxt. Politiken illustreras av att AP-fondernas ambitioner att få en god real förräntning på sina reserver kom i direkt konflikt med statsmaktens ambitioner att ta del av samma resurser till så låg ränta som möjligt, i första hand för egen räkning och för bostadsbyggandet. Industrins tillgång till samma billiga kapitalutbud (pensionsfonderna) reglerades av Riksbanken.

70-talet har lärt oss att om man glömmer kapitalets förräntning och förändrade mikroekonomiska strukturer i analysen har man samtidigt glömt att investeringarna har en kvalitetsdimension. Blundar man för det faktum att förväntningar om räntabilitet styr investeringarna i företagen kan man naturligtvis inte visa att lägre investeringar och minskad sysselsättning i industrin kan höja produktionen, därför att en högre ränta sorterat investeringarna bättre efter lönsamhet. 70-talet erbjuder exempel på sådana paradoxala resultat, t ex i Danmark och USA (se Economic Growth in a Nordic Perspective, IUI m fl, 1984, chapter I). Om vi tittar på figur II:1 finner vi att den "låga räntan" under efterkrigstiden inte alls sammanfaller med en speciellt hög produktionstillväxt i industrin, däremot med relativt höga investeringar, hög inflation (övre delen av diagrammet) och en sjunkande real avkastning på investerat kapital.

Blickar vi över hela 100-årsperioden i figuren finner vi att en real låneränta som ligger nära, men strax under (i medeltal) industrikapitalets förräntning och en låg inflation verkar ha sammanfallit med den bästa användningen av kapitalresurserna.

Att en låg inflation är avgörande för en långsiktigt effektiv resursanvändning och därför bör vara ett prioriterat ekonomisk-politiskt mål var en av huvudslutsatserna i IUIs senaste långtidsbedömning (LB79, se Att välja 80-tal, IUI, Stockholm 1979). Hög real ränta behöver därför inte nödvändigtvis medföra "för låga" investeringar i industrin och framför allt inte en sänkning av produktionstillväxten. Däremot kan höga vinster och/eller låg real ränta stimulera till slarvigt investeringsval som låser fast arbets-

kraften vid ett lågförräntande kapital, något som oljekrisens första år illustrerade. Denna inlåsningseffekt förstärks om vinsterna beskattas då de lämnar företaget. De höga vinsterna och de höga investeringarna i basindustrierna 1974-76 innebar att dessa industrier gick in i krisen 1977 med moderna anläggningar i kommersiellt redan obsoleta verksamheter. Jättelika subventioner har hållit många av dessa fabriker vid liv sedan dess och det är troligen först någon gång på 90-talet vi kommer att ha frigjort oss från konsekvenserna av dessa felinvesteringar.

Figurerna II:3 visar på den instabilitet i industristrukturen som utvecklade sig under 70-talet. Under 60-talet fördelade sig förräntningen ganska normalt över kapitalbeståndet. Det var hela tiden en viss rörelse över tiden i företagens relativa förräntning. Sambandet mellan förräntningen av kapitalet i en historisk period och idag minskade stadigt allteftersom tiden gick (se figurerna II:4).

I medeltal fanns en tillräcklig marginal mellan kapitalets förräntning och låneräntan och en betryggande stor andel av industrikapitalet uppvisade stora, positiva marginaler.

Men medelförräntningen var på nedåtgående och den låga låneräntan berodde på att kreditmarknadspolitiken fortfarande var inriktad på att hålla räntan låg. Detta var i viss mån möjligt därför att svensk ekonomi fortfarande var finansiellt isolerad från omvärlden.

2.2 Att investera sig fast i krisen

Gradvis kollapsade räntabiliteten i kapitalfördelningens mittskikt, där framför allt den kapitaltunga basindustrin och den enklare, på kostnadseffektiv tillverkning baserade verkstadsindustrin låg. En farlig tredelning av industrin uppstod i form av en liten grupp högförräntande företag, en bred grupp (platån i figurerna II:3A) medelförräntande företag och en normal svans lågförräntande företag. I början av oljekrisen upplevde "medelgruppen" en tillfällig

nominell vinstboom och ökade kraftigt sina investeringar på grund av dels felaktiga prognoser, dels en låg real ränta och det faktum att bolagsskatten låser in vinsterna i det egna företaget. Kort därefter sjönk förräntningen i denna breda grupp katastrofalt, samtidigt som de reala låneräntorna började stiga. Vi hade investerat oss fast i krisen. Betydande delar av vår yrkesskickliga arbetskraft låstes som en konsekvens i sin tur fast i moderna tillverkningsanläggningar i förlustindustrier. Låneräntan steg under några år över den tröskel kapitalförräntningen sätter och gjorde det klart ointressant för större delen av svensk industri att investera i en ökad tillverkningskapacitet. Finansiella investeringar gav högre förräntning. Vi fick då - detta var 1982/83 - en politisk-ekonomisk diskussion om behovet av att investera oss ur den kris som vi just hade investerat oss fast i.

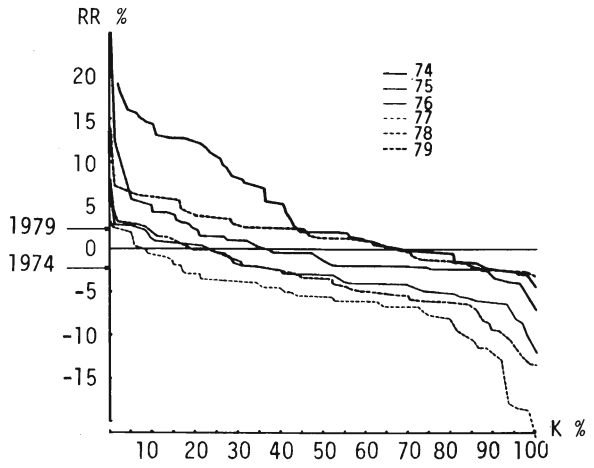
Det intressanta som inträffade parallellt med denna strukturella förstelning i vissa företag är att stora delar av svensk verkstadsindustri, och i första hand de redan tekniktunga och etablerade storföretagen, lyckades försvara sin lönsamhet (se De svenska storföretagen, op.cit., 1985). Med betydande satsningar på "mjukt kunskapskapital" under senare år, lyckades de förändra sin kapital- och sysselsättningsstruktur så att konkurrenskraften på världsmarknaden kunde bibehållas eller till och med förstärkas. Att sedan den stora devalveringen 1982 knappast förmådde lyfta upp den reala lönsamheten för hela industrin 1983 och 1984 till den nivå som var normal på 50- och 60-talen (se figur II:6B) beror på att aggregatet tyngs ned av de kvarvarande krisindustrierna (se Örtengrens specialstudie). Vi återkommer till detta under avsnitten 3 och 4.

2.3 Vem är spararen och varför tar han inte ordentligt betalt för sina tjänster?

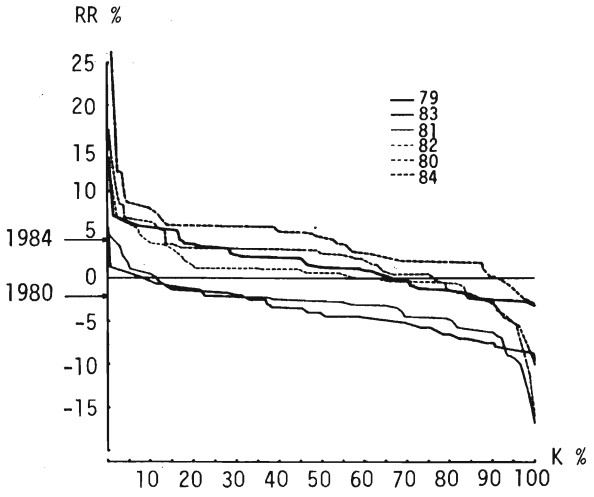
Figur II:1 kan ses som en teoretisk introduktion till en diskussion om räntans grunder. Å ena sidan har vi sparama (långivarna) i ekonomin som avstår från att omedelbart konsumera sina resurser

Figur II:3A Förräntningens fördelning över kapitalet - ett mikroperspektiv

A. Åren 1974-79

B. Åren 1979-84

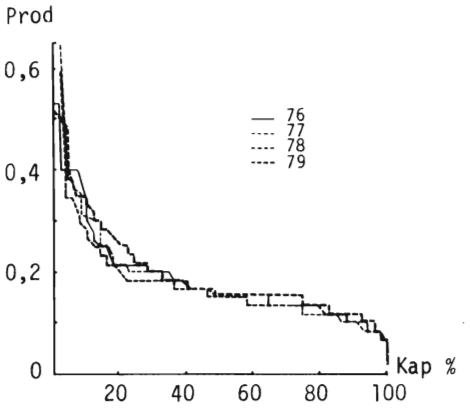
Anm: RR uttrycker real räntabilitet på totalt kapital K för de 50 viktigaste börsföretagen. Pilarna markerar högsta och lägsta industriobligationsränta under respektive tidsperiod.

Källa: Bearbetning från MOSES databas/FINDATA.

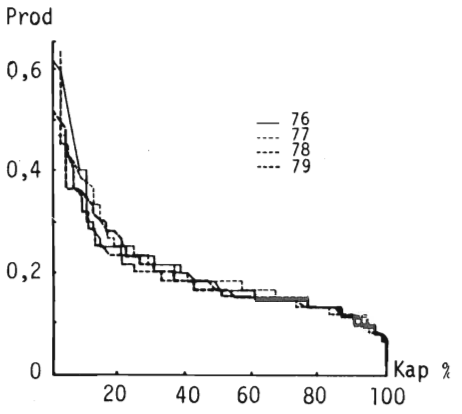
Figur II:3B Arbetsproduktiviteten (PROD) på sysselsatt respektive installerad produktionskapacitet fördelad över produktionskapaciteten (Kap) i svensk industri

A. Åren 1976-79

Sysselsatt kapacitet

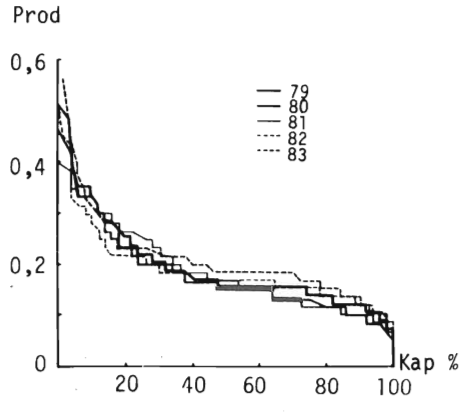

Installerad kapacitet

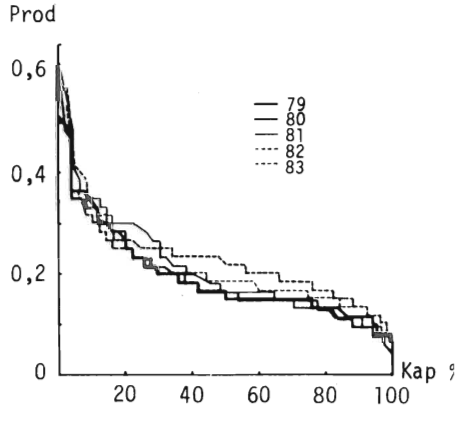

B. Åren 1979-83

Sysselsatt kapacitet

Installerad kapacitet

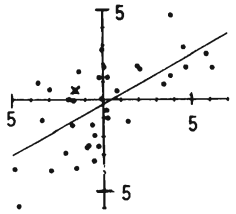

Anm: Sysselsatt och installerad kapacitet mäts med potentiell och faktisk produktion. Potentiell produktion skattas från planenkätens data, som i Mikro-Makro-modellen. Se Eliasson (1978, s 63 ff) och Albrecht (1978).

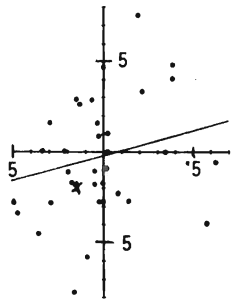
Prod = faktisk resp potentiell produktion i miljoner kronor, 1976 års priser, per anställd.

Figur II:4 Förräntning i dag och förräntning i morgon - vinsternas stabilitet

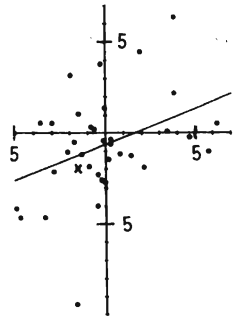
A. Åren 1967/70 jämförda med åren 1970/74

B. Åren 1967/70 jämförda med åren 1975/79

C. Åren 1967/70 jämförda med åren 1980/84

Anm: Punktsvärmarna avser avvikelsen mellan det enskilda företagets kapitalförräntning och motsvarande medeltal i procentenheter för samtliga företag åren 1967/70, 1970/74, 1975/79 samt 1980/84.
(*) markerar nio basindustriföretag.

Regressionslinjen har ett lågt förklaringsvärde (R2) som sakta sjunker med tidsavståndet.

Källa: MOSES databas/FINDATA.

om de kan få en förväntad, acceptabel förräntning under mellantiden. Vad som är acceptabelt bestäms av individens avvägning mellan konsumtion i dag och konsumtion i morgon. Om kapitalavkastningen beskattas hårt höjs därför förräntningskraven i motsvarande mån. Å andra sidan har vi investeraren (låntagaren) som skall förränta resurserna. Hur bra han lyckas härmed bestäms i ett företag av vad vi sammanfattande kallar det industriella kunnandet. Detta skall vi senare försöka ge ett empiriskt begripligt innehåll.

Men vem är spararen? I den moderna välfärdsekonomin har användarna och spararna vitt skilda preferenser och skattesituationer och framför allt olika tidsperspektiv. Men i många fall, som t ex i företag och hushåll, sammanfaller sparare och investerare. En kartläggning av sparandets och investeringarnas fördelning i Sverige samt en analys av den beskattning bolagskapitalet utsätts för återfinns i Lindberg-Södersten (1983) samt i King-Fullerton (1984).

Spararen har traditionellt tänkts vara en privatperson som under en viss del av sin livscykel avstått från konsumtion. Det är fortfarande i betydande mån så, men de enskilda spararnas förmåga och villighet att spara begränsas av skatter, särskilt höga marginalskatter, som träffar just de viktigaste privata spararna (höginkomsttagarna). Med hjälp av skattesystemet gjordes privat sparande först om till kollektivt offentligt sparande, men sedan mitten av 70-talet i ökande grad till offentlig konsumtion (se tabell II:1). Efterkrigstidens privata sparare har förlorat stora realvärden om han inte lyckats göra lämpliga skattebefriande arrangemang eller investerat i realsäkra tillgångar. Denna utveckling har ökat de övriga spararnas relativa betydelse, nämligen den offentliga sektorn, företagen, olika institutioner, de mycket rika och utlandet. Tabell II:1 sammanfattar i nationalräkenskapstermer sparandets källor och användning i vår ekonomi.

Den offentliga sektorn var tidigare under långa tider en nettosparare. Uppbyggnaden av ett socialförsäkringssystem (AP-fonderna) ökade den offentliga sektorns relativa betydelse som sparkälla

Tabell II:1 Den svenska spar- och investeringsbalansen 1950-83 enligt NR

Procent av BNP

A. Bruttosparande (Gross saving)

	1950-1954	1955-1959	1960-1964	1965-1969	1970-1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
1. Stat och socialförsäkring (Central Government and social insurance)	1,2	2,1	5.0	6,2	6,1	5,0	6,8	3,6	0,0	-2,2	-2,7	-4,0	-5,6	-4,1
2. Kommuner (Local Government)	2,4	2,8	3,0	4,3	3,5	2,0	1,9	2,6	4,1	3,5	3,1	3,2	3,1	2,8
3. Hushåll (Households)	7,4	7,1	6,9	5,8	4,6	5,0	3,8	4,9	5,2	4,3	5,5	4,9	3,2	3,0
4. Icke-finansiella företag (Non-financial firms)	9,7	9,1	8,8	6,8	7,5	9,3	6,2	3,5	4,2	7,8	7,6	6,8	8,9	10,1
5. Finansiella företag (Financial firms)	1,0	0,8	1,1	1,6	2,1	2,4	2,8	3,3	4,1	4,3	4,1	4,8	4,7	4,3
Summa inhemska sektorer	21,7	21,9	24,8	24,7	23,8	23,7	21,5	17,9	17,6	17,7	17,6	15,7	14,3	16,1
Utlandet (Borrowing abroad)	-0,8	0,2	-0,2	0,5	-0,7	0,5	2,1	2,6	0,0	2,2	3,6	2,5	3,6	1,0
Totalt	20,9	22,1	24,6	25,2	23,1	24,2	23,6	20,5	17,6	19,9	21,2	18,2	17,9	17,1

B. Bruttoinvesteringar (Gross investment)

	1950-1954	1955-1959	1960-1964	1965-1969	1970-1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
1. Stat och socialförsäkring	0,9	1,0	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,2	0,9	0,9	0,8
2. Kommuner	2,6	3,2	3,5	4,8	4,3	3,2	3,1	3,5	3,3	3,1	3,2	3,3	3,0	2,9
3. Hushåll	3,7	3,7	4,2	4,5	4,2	4,5	4,7	4,7	4,7	4,8	4,2	3,5	3,1	2,7
4. Icke-finansiella företag	13,6	14,1	15,4	14,3	13,2	15,2	14,5	11,1	8,2	10,6	12,4	10,3	10,7	10,6
därav industri	-	-	-	4,4	4,2	4,7	4,6	3,8	3,0	3,0	3,5	3,2	2,7	2,7
5. Finansiella företag	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Totalt	20,9	22,1	24,6	25,2	23,1	24,2	23,6	20,5	17,6	19,9	21,2	18,2	17,9	17,1
därav bostäder	5,5	5,7	5,9	6,7	5,1	4,0	3,8	4,0	4,7	4,8	4,7	4,5	4,3	4,0

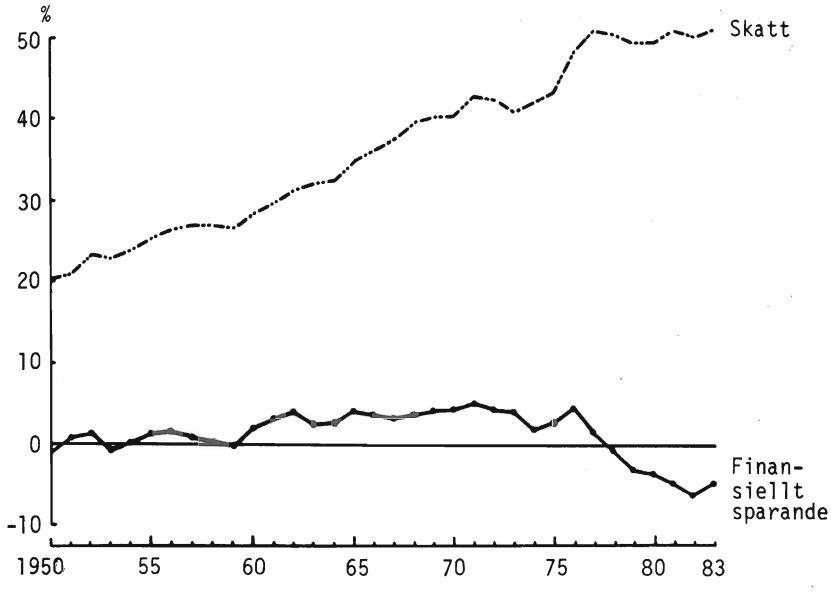
Källa: SCB, Nationalräkenskaperna.

fram till mitten av 70-talet. Under denna tid var den offentliga sektorn villig att låna ut socialförsäkringssystemets sparanderesurser till låg ränta. Man skulle till och med kunna uttrycka saken så att den statliga politiken, genom att skattevägen föra över annars privat sparande till den offentliga sektorn, sänkt förräntningskraven på samhällets resurser. Sedan slutet av 70-talet har dock den offentliga sektorn blivit en flitig och till en början räntekänslig lånekund i socialförsäkringssystemet för att klara den offentliga sektorns svällande lånebehov för konsumtion.[1]

Inom det privata näringslivet har den normala, långsiktiga bilden varit att sektorn som helhet betraktad har finansierat större delen av sina investeringar med eget sparande (se figur II:6A). Kreditsystemet, särskilt affärsbankerna, har fungerat som intermediär mellan företag med tillfälliga överskott och företag med tillfälliga underskott. Vi kan konstatera att denna förmedlande funktion stördes av den statliga regleringspolitiken under 60- och 70-talen samt att den fortfarande störs av valutaregleringen. Sannolikt har denna politik påskyndat den pågående institutionella förändringen inom industri- och finanssektorn, i så måtto att de stora företagen internt börjat ta över funktioner som normalt och effektivast sköts av det ordinarie banksystemet. Denna utveckling har även påverkats av det existerande företagsskattesystemet, vilket premierar intern återanvändning av sparandet (se specialstudie VI). Vi tycker oss som en konsekvens härav se en sämre användning av investeringsresurserna i industrin (sjunkande förräntning) och växande företagsorganisationer i bemärkelsen finansiella organisationer.[2]

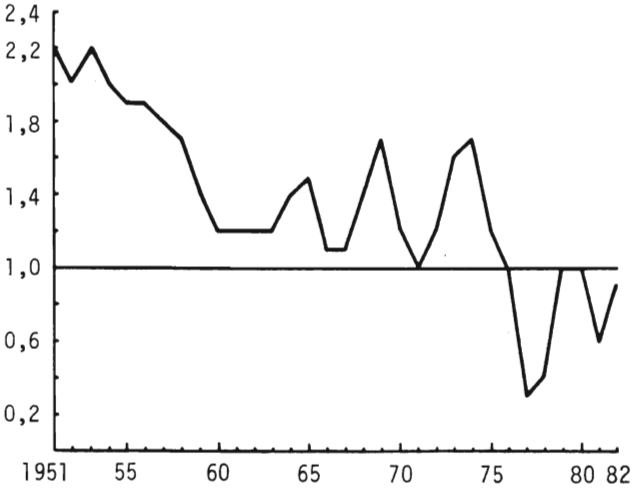
Kapitalförräntningskraven inom företagen sätts både internt genom att högförräntande verksamheter drar resurser från lågförräntande verksamheter, och externt genom att marknadsräntan bestämmer hur mycket hela företaget - sett som en finansiell organisation - kan och är berett att låna. Både inom och mellan företagen finns en stark spridning i uppnådd kapitalförräntning (se figur II:3). Om kreditförmedlingen i ett land fungerar dynamiskt effektivt kommer resurserna långsiktigt att drivas bort från svansen

Figur II:5 Den offentliga sektorns tillväxt och finansiering - skatteuttag och finansiellt sparande (inkl socialförsäkringssektorn)
Procent av BNP

Källa: SCB, Nationalräkenskaperna.

Figur II:6A Industrins självfinansieringsgrad

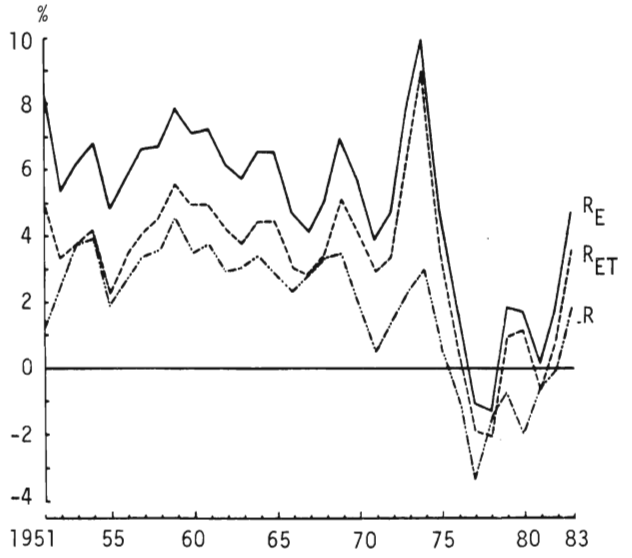
Anm: Självfinansieringsgraden definierad som:

$$\frac{\text{Bruttovinst + Finansiellt netto + Extraordinärt netto - Industristöd}}{\text{Materiella investeringar}}$$

Industristöd definierat som i finansstatistiken (för företag).

Källa: Specialstudie av Johan Örtengren.

Figur 6B Real räntabilitet på totalt kapital (R) samt på eget kapital före (R_E) och efter skatt (R_{ET})

Källa: Specialstudie av Jan Södersten i denna volym.

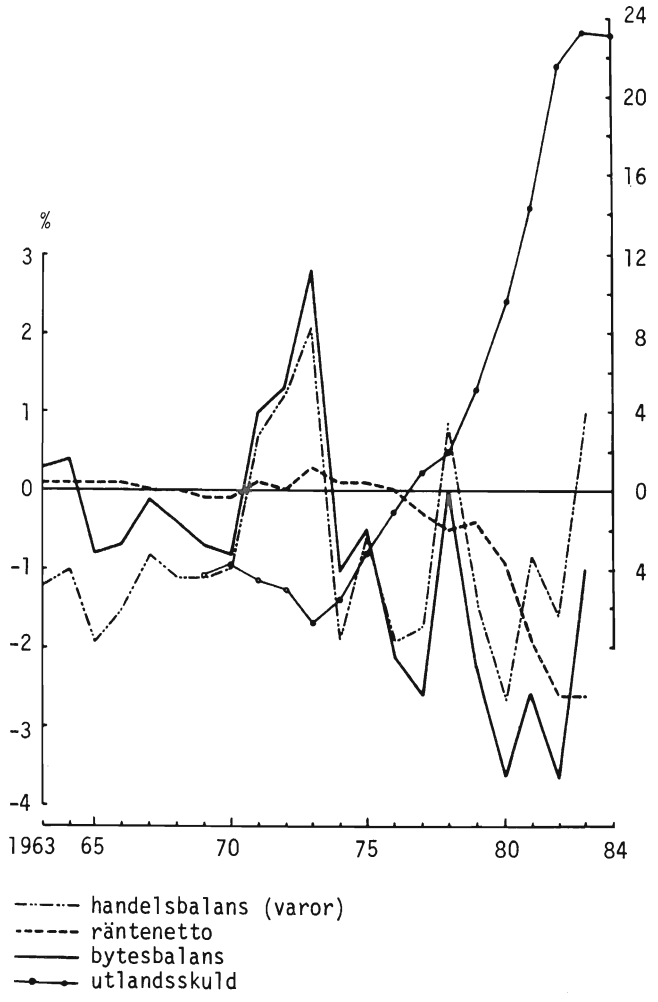
av lågförräntande företag och föras över till de högförräntande verksamheterna. I en ekonomi som är finansiellt integrerad med omvärlden kommer då den internationella räntan eller den internationellt bestämda inhemska räntan, att i grova drag sätta förräntningskraven i ett lands industri. Om landets industri till denna ränta, och det kostnadsläge som i övrigt råder, inte kan uppvisa en tillräckligt stor volym bättre förräntande projekt, har landet ett grundläggande tillväxtproblem, och sparandet söker sig utomlands. Förmodligen har England lidit av detta problem under hela efterkrigstiden. Vi konstaterar här att vi på denna punkt, även före 1982 års devalvering, inte synes ha haft något kompetensproblem i svensk industri, förutsatt att kostnaderna hållits konjunkturellt under kontroll. Bredden och djupet hos den svenska industriella högnivåkompetensen har varit fullt tillräckliga för att klara internationella förräntningskrav (se Economic Growth in a Nordic Perspective, op.cit., 1984, särskilt chapter I). Om vi bortser från de sex största stödmottagarna i den aggregerade statistiken uppvisar kapitalförräntningen i svensk industri endast en relativt normal konjunkturförsvagning, trots kostnadskrisen (se Örtengrens specialstudie).

2.4 Utlandsskulden och räntan

Som framgår av figur II:7 ökade den svenska ekonomins externa skuldsättningsgrad kraftigt från och med mitten av 70-talet. Ultimo 1968 hade Sverige en nettofordran på omvärlden uppgående till ca 8 % av BNP. 1980 var motsvarande ställning en nettoskuld på 10 %. Ultimo 1984 (efter raden av devalveringar) uppgick den externa skuldsättningskvoten till 23 procentenheter. Denna ökade skuldsättning har hela tiden varit föremål för en oroad ekonomisk-politisk debatt.

En speciell aspekt på oron har varit de ekonomisk-politiska bindningar som ansetts följa på en för snabbt växande internationell skuldsättning. Penningpolitiken skulle handlingsförlamas. Riksbanken skulle förlora kontrollen över den inhemska räntan, IMF dele-

Figur II:7 **Svensk ekonomis externa balanser**
Procent av BNP

Anm: Utlandsskulden (högra skalan) inkluderar uppskrivning av skulden på grund av växelkursförändringar. Om dessa exkluderas blir utlandsskulden lika med de kumulerade bytesbalansunderskotten.

Källa: Riksbanken och SCB, Nationalräkenskaperna.

gationer skulle komma till Sverige, liksom tidigare till England och Argentina och kräva åtgärder, som inte låg i linje med Sveriges riksdags och det svenska folkets önskningar. Samtidigt har från annat håll hävdats att den ekonomisk-politiska disciplin som "utlandet" härvid framtvingade skulle vara bra för Sverige.

Denna diskussion har två dimensioner av intresse i detta sammanhang. I bägge fallen är analogin "företaget" belysande. För det första har vi frågan om vad de lånade pengarna använts till. Om de använts till investeringar, och särskilt ekonomiskt riktiga (lönsamma) investeringar är aktieägarna i ett företag ofta benägna att acceptera en hög skuldsättningsgrad. Bör inte samma argument gälla för ett land?

För det andra gäller att även om användningen av pengarna är ekonomiskt meningsfull, så bör dock vid varje given användning, en högre skuldsättningsgrad tolkas som ett större riskengagemang från långivarens sida. En högre risk betingar en högre ränta (en riskpremie). Stöd för den tesen finns från företagsdata. Borde inte samma argument kunna föras för ett land; en ovanligt hög skuldsättningsgrad ger en i motsvarande grad högre ränta jämfört med någon representativ internationell räntesats i samma valuta? Denna högre ränta pressas fram särskilt vid omsättning av utlandslånen. Stöd för detta återfinns i Oxelheims specialstudie.

Den avgörande frågan är dock vad exakt som bestämmer riskpremien. Är det skuldsättningsgradens nivå eller förändring, eller spelar bägge "måtten" en betydande roll? Tesen om internationella räntebindningar är inte helt belagd. Amerikanska studier pekar på en signifikant samvariation under senare år mellan den reala räntan i USA och i andra länder. Anpassningen är dock ofullständig. Det är inte heller självklart var ursprunget till den höga realräntan skall sökas. Är det i USAs budgetunderskott eller någon annanstans (se nästa avsnitt, Cumby-Mishkin, 1985, och Evans, 1985).

Ett visst ekonomisk-politiskt spelrum nedåt gentemot den internationella basräntan finns för finansiellt välskötta ekonomier som

t ex Västtyskland och Schweiz (se figur II:8). Men när skuldsättningsgraden danska nivåer framtvingas däremot en betydande överränta eller ett stort riskpremium.

Studier inom IUI på svenska data (se specialstudie av Oxelheim) stöder de amerikanska resultaten; ett visst eget spelutrymme för penningpolitiken finns, men det begränsas av en växande internationell skuldsättning.

Problemet är att ett fullödigt svar på frågan om riskpremiens bestämningsfaktorer kräver modeller som förklarar en ekonomis prisrelationer till omvärlden (växelkurser, priser och räntor) samtidigt med produktionsutvecklingen och den inhemska prisbildningen.

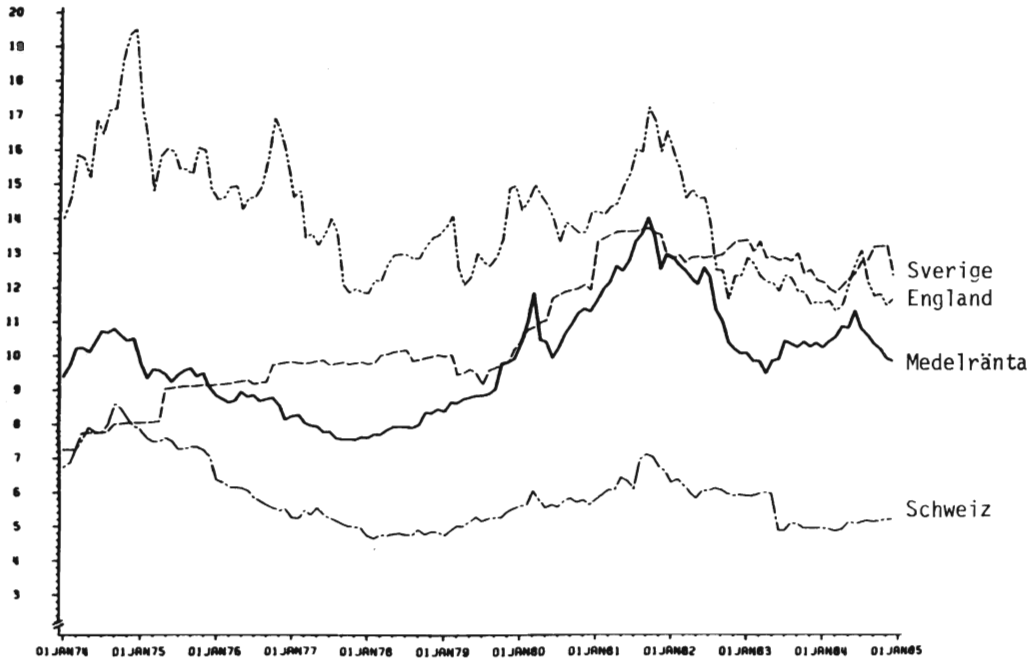
Det är dock enligt de ovan nämnda beräkningarna, i första hand en växande skuldsättningsgrad från en redan hög nivå, som förorsakar "riskavgiften". En sänkning av den svenska nettoförmögenheten i utlandet med en procent verkar höja den svenska ränteriskpremien med mellan en tjugondels och en tiondels procent. Effekten blir högre ju högre skuldsättningsgraden och ju lägre produktionstillväxten är.

Från dessa resultat kan vi sluta oss till att en fortsatt högre inflationstakt i Sverige än i omvärlden och fortsatta svårigheter att minska bytesbalansunderskotten (genom tillväxt av exporten) gradvis kommer att höja den inhemska räntenivån i förhållande till den internationella basräntan. Sverige följer så att säga då den danska utvecklingen sedan slutet av 60-talet. Räntehöjningen med två procentenheter i maj 1985 för att hålla kvar likvida resurser i Sverige illustrerar detta problem.

2.5 Inlandsobalans och räntan

Under 70-talets "oljekriser" tappade de flesta industriländer kontrollen både över sina externa balanser och över sina inhemska offentliga finanser. Det var framför allt välfärdsstatens krav på

Figur II:8 **Nominella räntor på industriobligationer i några OECD-länder 1974-84 samt sammanvägd ränta**

Anm: Medelräntan gäller USA, England, Västtyskland, Schweiz, Nederländerna och Japan. Sammanvägningen har skett med OECDs kapitalmarknadsvikter.

Källa: Lars Oxelheim: Finansiell integration och räntetransmission.

fortsatt hög och växande konsumtionsstandard som drev de olika ländernas statsfinanser in i en ohälsosam lånekarusell.

Fyra frågor är viktiga att besvara i detta sammanhang.

(1) I vilken utsträckning är de växande offentliga underskotten en helt ny erfarenhet för de nationella ekonomierna? Är situationen explosiv, som somliga forskare har hävdat?

(2) Vad betyder en ränteokänslig offentlig skuldfinansiering för andra låntagare på marknaden? Konkurreras de ut (crowding out)?

Denna andra fråga är särskilt intressant i ett internationellt perspektiv, eftersom flera, bl a Martin Feldstein (t ex 1983) under sin tid som ordförande i presidentens ekonomiska råd, har hävdat att den amerikanska räntan, och därför den internationella räntenivån, på grund av det stora amerikanska budgetunderskottet, kommer att förbli hög.

(3) Hur reagerar individer och hushåll på en gradvis försämring av statsmaktens finansiella balanser och statsmaktens möjligheter att på sikt uppfylla de åtaganden (pensioner etc) som den tagit på sig?

(4) Hur skall man se på den väldiga förskjutning av förmögenheter och inkomster från det offentliga till den privata sektorn som 70-talets finans- och penningpolitik åstadkommit? Är det bra eller dåligt? Denna fråga tas upp i kapitel VII.

Sverige hade 1982 ett offentligt finansiellt sparande (budgetunderskott efter korrigering för investeringar) i förhållande till BNP på -6,3 %. USA hade samma år ett finansiellt sparande på -3,8 %. I medeltal för OECD var siffran -4,1 %. Betydligt lägre tal registrerades alla år under 50- och 60-talen. Detta kan tyckas vara ofantliga siffror, som för Sveriges vidkommande innebär att den offentliga skulden i dag uppgår till nära 70 tusen kronor per invånare och ökar med en krona per invånare och timme, eller med

ca 11 kronor per arbetad timme. Den samlade statsskulden motsvarade 1984 två tredjedelar av landets totala produktion samma år. Man kan lätt bygga matematiska modeller som med "rimliga" antaganden visar på en explosiv utveckling. Efter ett antal år blir den offentliga räntebördan så stor att dels refinansieringen av statsskulden driver upp ränteläget ytterligare, dels ekonomin i övrigt börjar stagnera på grund av det höga ränteläget. Som en följd av detta krymper skatteintäkterna medan utgifterna fortsätter att öka på grund av den växande räntan (Gørtz-Hansen, 1976, Lybeck, 1982). Den växande obalansen hos statens finanser gör att medborgarna börjar tvivla på statsmaktens förmåga att klara sina socialförsäkringsåtaganden i framtiden (som Barro (1974) påpekade och som Palmer (1981, 1984) fann ett visst ekonometriskt stöd för på svenska data). Man ökar sitt privata sparande men drar sig efter ett tag för att spara i osäkra statspapper, särskilt om inflation följer i spåren av de växande offentliga underskotten. Kollaps blir följden om inte statens finanser saneras. Saneringen går då ut över den offentliga konsumtionen och sysselsättningen. En viktig ekonomisk-politisk fråga för resten av detta århundrade kommer att bli i vilken utsträckning privat förmögenhetsbildning kommer att ersätta välfärdsstatens reducerade finansiella kapacitet att i framtiden svara upp mot sina försäkringsåtaganden. Vi diskuterar detta ytterligare i kapitel VII och i specialstudie VI.

För att ha någon uppfattning om den svenska ränteutvecklingen måste man ha en bestämd uppfattning om hur det amerikanska budgetunderskottet påverkar den internationella räntenivån. Det är också från USA som den moderna svenska debatten om budgetpolitikens effekter på räntan i första hand hämtat sin intellektuella näring.

Martin Feldstein har under de senaste åren gjort sig känd som katastrofuttolkare av den federala budgeten i USA. Utgångspunkten för Feldsteins resonemang har varit att de federala, reala räntorna skulle förbli höga, och därmed även den internationella, reala räntenivån. Orsaken är att det offentliga - som ovan - inte för-

mår minska utgifterna för konsumtion, och därför vill minska underskotten genom att höja skatterna men att marknaden inte tror att en minskning av underskotten är möjlig inom överskådlig tid. Dagens reala ränteläge på de långa marknaderna hålls därför uppe i USA och i världen därför att investerarna inte vill binda sparpengar till för låga räntor i dag. De blir ännu högre i framtiden, eftersom en ränteokänslig offentlig sektors stora lånebehov driver upp räntesatsen.

Barro (1986) och Evans (1985) är dock inte helt övertygade. Barro har beräknat att det amerikanska offentliga budgetsaldot hittills inte på något sätt avvikit från det mönster som etablerats sedan 1916. Den långsiktiga reala utgiftsnivån i USA har enligt Barro hållits under sådan kontroll att det långsiktiga reala skatteuttaget varit en konstant andel av BNP. Variationer i utgifter har klarats av variationerna - ofta stora - i den offentliga skuldsättningen. Barros förklaring för att inga, eller små, ränteeffekter erhålls är att hushållen betraktar underskotten som framtida skattehöjningar och garderar sig genom att öka sitt sparande. Ingen överefterfrågan uppstår och således ej heller någon ränteeffekt. Evans (1985) finner empiriskt stöd för denna hypotes. Barro tolkar därför underskott i budgeten 1983 och 1984 i närheten av $ 200 miljarder, eller ungefär 6 % av BNP, som helt förenliga med det etablerade mönstret. Prognoserade underskott av storleksordningen $ 300 miljarder uppfattar han snarast som ett indicium på att åtgärder kommer att vidtagas för att få ned det, dvs utgiftssänkningar och/eller skattehöjningar. Det verkar också som om marknaden under senare tid har börjat stödja denna uppfattning.

2.6 Internationella kapitalrörelser, portföljanpassningar och växelkurser

Integreringen av världens finanssystem är av ett senare datum än internationaliseringen av företag och varuströmmar, främst beroende på olika regleringar på valuta- och penningmarknaden. Med en fortskridande integrering av varuströmmarna blev det dock klart

under 60-talet att den finansiella isoleringen snart måste brytas av marknadskrafterna. Varje lands sparande blev gradvis delaktigt i en världspott av ekonomiska resurser. Den spontana tillväxten av ett internationellt, marknadsmässigt kreditsystem (Eurodollar-marknaden) bidrog till att systemet med fasta växelkurser och systemet med lokalt isolerade kreditsystem i varje land efterhand undergrävdes och slutligen föll sönder från och med 1971.

Eftersom den finansiella isoleringen var ett ekonomisk-politiskt medel, främst avsett att tvinga fram en låg inhemsk ränta, innebar det framväxande internationella kreditsystemet att statsmaktens penningpolitiska handlingsfrihet i de olika OECD-länderna reducerades för att i dag vara obetydlig i länder med stor internationell skuldsättning. Bretton Woods-systemets sönderfall utgör bara en av många illustrationer. I och med att varje OECD lands räntebildning blev integrerad med räntebildningen i världen kom på ett helt annat sätt än tidigare räntebetalningsförmågan hos de framgångsrika industriländernas framgångsrika företag att bli normgivande för räntesättningen i det internationella kreditsystemet och i varje enskilt land. Resultatet blev en allmän höjning av OECD-ländernas reala räntenivå.[3]

Sedan den första oljekrisen har statsmakternas penning- och räntepolitiska manövreringsfrihet ytterligare begränsats genom att det internationella finanssystemets reaktionshastighet ökats. Detta innebär i realiteten, som vissa vill hävda, att systemets stabilitet minskat. Man tänker då närmast på olika länders kreditvärdighet och det internationella affärsbanksystemets förmåga att absorbera stora, samlade kreditförluster, samt växelkursernas "märkliga" uppträdande under senare år.

Det är framför allt tre omständigheter som måste beaktas för att man skall förstå detta.

För det <u>första</u> är olika storheter i en ekonomi olika trögrörliga. Trögast är tillverkningens samt maskin- och anläggningskapitalets lokalisering och inriktning, sedan kommer arbetskraften och varu-

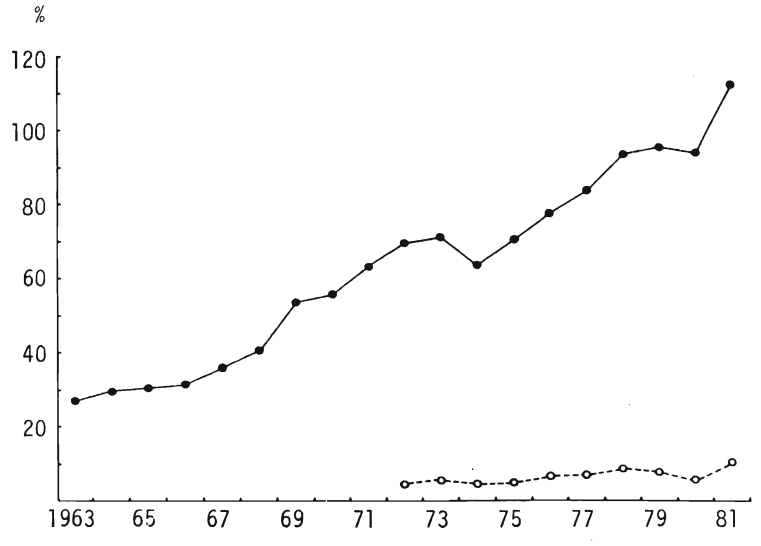
leveransernas mönster, dvs de fysiska enheterna. Därefter visar priserna upp en liknande hierarki av rörlighet i så måtto att lönerna av tradition (på grund av monopoliserade arbetsmarknader) är trögrörliga nedåt. Företagen tillämpar dessutom normalt en konservativ prispolitik. Reglerade priser är överlag tröga i sin anpassning.

De finansiella variabler vi diskuterar i detta avsnitt har däremot alltid varit snabba i sina reaktioner, om de inte varit fastlåsta i ett regleringssystem där man i stället tvingats till stora engångsjusteringar. Vi talar om räntan, likviditeten och (i synnerhet) växelkursen. Efter Bretton Woods-systemets sönderfall har dessa variabler på det stora hela taget fullt ut anpassat sig till marknadens vindar. Nu gäller att trögheten i ena änden av systemet (stora felallokerade kapitalbestånd, människor på fel jobb och låsta löner) innebär att spänningstillstånd byggs upp och fortplantas till de mera lättrörliga delarna i systemet. Under Bretton Woods-tiden gällde detta i första hand den internationella likviditeten, sedan 70-talets början räntor och växelkurser. Växelkursen kommer sist i "slängrumpan" som alltså inte rörs av rationella långsiktsöverväganden hos marknadens aktörer, utan av en sekvens av felanpassade kvantiteter och priser i världsekonomin. Växelkursen fungerar snarast som en säkerhetsventil. Dess kortsiktiga utveckling blir då praktiskt taget omöjlig att förutsäga.

För det andra har uppbyggnaden av väldiga och ofta mycket likvida internationella (brutto)portföljer (se figur II:9) gjort att de potentiella, ögonblickliga anpassningarna blivit mycket större än de någonsin tidigare varit.

Ett flertal omständigheter har bidragit till att balansernas omslutning i det internationella kreditsystemet växt snabbare än den reala ekonomin. Incitamenten att reallokera portföljer internationellt har varit betydande. Inflationen har blåst upp balanserna. Inkomst- och förmögenhetsomfördelningen i världen har efter oljekrisen kraftfullt blåst upp den finansiella bruttobalansen i den internationella finansvärlden.

Figur II:9 **Nominella bruttobalanser i världshandeln i förhållande till varuhandelns flöden**

Förklaringar:

●—● Banksystemets utländska skulder i procent av världshandelsflödet (deposit banks' foreign liabilities/world trade).

o---o Låneoperationer på den internationella kapitalmarknaden i procent av världshandelsflödet (funds raised in the international capital market/world trade).

Källor: FN, IMF, OECD.

Detta innebär, för det tredje, att det traditionella kriteriet på en extern balans för ett land, bytesbalansens tillstånd, inte längre är särskilt intressant för valutakursernas utveckling annat än på mycket lång sikt. På omedelbar sikt reagerar den internationella valutaportföljen på förväntade förändringar i växelkursen med en kraft som vida överträffar storleken på handelns obalans. Detta innebär också att ländernas samlade möjligheter att med marknadsoperationer kontrollera prisbildningen på valutamarknaderna - om de till äventyrs kommer överens - är nästan obefintliga om marknaden har en annan mening.

Den finansiella osäkerheten i världen har med andra ord ökat kraftigt under det senaste decenniet. Sannolikheten att göra stora förluster i valutaportföljen är stora om man inte på något sätt försäkrar sig t ex på terminsmarknader. Samtidigt har möjligheterna att göra "bra" prognoser och därigenom goda valutaaffärer reducerats.

2.7 Ökad osäkerhet driver fram kortsiktigt ekonomiskt handlande

Vi har i detta avsnitt konstaterat att förräntningskraven i en ekonomi generellt bestäms av landets allmänna räntenivå, även om skatter och inflation kan ge upphov till stora lokala skillnader i förräntningskraven. Vi har också konstaterat att det är de stora internationella finansmarknaderna, som i dag sätter basräntan i de enskilda länderna och därigenom även i det svenska kreditsystemet. De inhemska penningpolitiska myndigheterna har en ytterst liten marginal att påverka räntan inom. För att kunna sätta en lägre ränta än den internationella krävs en i hög grad disciplinerad inhemsk finanspolitik och en god extern balans, som signalerar en stark valuta. Det är den finansiella integrationen av industriländernas ekonomier som på detta sätt har utjämnat räntorna och höjt räntenivån i tidigare finansiellt isolerade ekonomier. Förräntningskraven på investeringar har i dessa ekonomier också höjts. Samtidigt har de olika ländernas samlade oförmåga att under 70-talet kontrollera externa och offentliga finansiella balan-

ser blåst upp den globala balansräkningen i förhållande till de reala flödena. Den ökade penningmängden, eller annorlunda uttryckt, den av obalanserna skapade mis-matchen mellan utbudets och efterfrågans sammansättning har varit inflationsdrivande. De finansiella obalanserna har dessutom ökat prissystemets labilitet - särskilt växelkurserna har påverkats.

Prognoserbarheten har gått ned. Den ekonomiska osäkerheten i världen har ökat. Planeringshorisonten har förkortats. Detta tillstånd hotar enligt OECDs senaste Economic Outlook (June 1985) möjligheterna att återgå till ett allmänt tillstånd av tillväxt bland industriländerna. Som en konsekvens av inflation och ökad ekonomisk osäkerhet har den finansiella osäkerheten gått upp och en hög real ränta jämfört med den parallellt pågående inflationen har etablerats: en hög real ränta innebär att den korta sikten växer i betydelse i de ekonomiska besluten. Man skulle kunna säga att industriländernas diskonteringssats höjts.

Långsiktigt stabil ekonomisk tillväxt kräver å andra sidan att företagen är beredda att ta på sig långsiktiga ekonomiska åtaganden. Den reala kalkylränta som tillämpas i investeringsbesluten i samhället speglar förutsättningarna för långsiktighet i det ekonomiska handlandet.

Vi har påvisat att basräntan i varje land i dag i hög grad satts i det internationella kreditsystemet. Räntan är högre i underutvecklade och politiskt instabila ekonomier med dålig rättssäkerhet och mindre välorganiserade kreditsystem än i mogna och stabila marknadsekonomier där den till och med kan ligga nära noll (se figur II:1). Denna harmoni har dock störts av den ekonomiska politiken och det ekonomiska skeendet under det senaste årtiondet. Detta har medfört att långsiktigheten har blivit lidande.

Eftersom de långsiktiga investeringsåtaganden som tas i dag avgör produktionens expansion långt in i framtiden, blir förräntningskravets höjd i förhållande till förmågan att förränta det nyinvesterade kapitalet viktigt för stabiliteten i den ekonomiska till-

växten. Därför kommer nästa avsnitt om kompetensen att förnya och förränta industrikapitalet att som huvudtema ha frågan hur företagen är organiserade att ta långsiktiga beslut.

3 Hur förnyas industrin långsiktigt?

Industriföretagens omvärld kännetecknas normalt av relativt stor stabilitet, även om kastningarna i de internationella marknadsförutsättningarna ibland är så häftiga att även stora företag plötsligt håller på att gå i konkurs. De 10 år som gått sedan den första oljekrisen 1973/74 är en sådan period.

3.1 Konsten att driva stora företagsorganisationer

Över tillräckligt långa perioder kan man dock i allmänhet observera hur företagens lönsamhetsförhållanden ändrats på ett genomgripande sätt. Figurerna II:3A illustrerar dessutom att spridningen i framgång är betydande. Vår hypotes är att detta är normalt, och att det snarast är att betrakta som ett problem när prestandafördelningen nivelleras på låg nivå på det sätt som skedde efter mitten av 70-talet, t ex 1976 (se figur II:3A).

Denna utveckling signalerade att en för stor del av företagsbeståndet befann sig i fel verksamhetsområden. Skälen var antingen att utslagningen varit för långsam och/eller att förnyelsen i de rätta marknadsområdena varit otillfredsställande. Lösningen låg emellertid inte i mer investeringar i anslutning till den existerande utrustningen eller i ett bättre utnyttjande av existerande kapacitet att producera. Medan fördelningen av det totala kapitalets förräntning både sänktes och utvecklade en bred tröskel efter oljekrisen (se figurerna II:3A) så kan samma tröskelbildning inte urskiljas om vi ser till produktivitetens fördelning (se figurerna II:3B). Denna utveckling hos fördelningskurvorna har man anledning att vänta sig för en industri med en stor grupp välskötta företag, som ej i tid lyckats ändra produktsortiment eller byta verk-

samhetsområde. En för stor del av företagsbeståndet föreföll alltså under 70-talets andra hälft bedriva produktionstekniskt effektiv tillverkning av fel produkter. Varven och basindustrierna var standardexempel på denna situation. Skillnaderna i kurvornas utveckling i II:3A och B beror alltså på relativprisernas, inklusive lönernas, utveckling.

Ett antal av de svenska storföretagen har dock efter 70-talets krisår på ett genomgripande sätt lyckats organisera om sin inre verksamhet och förändra sin affärsinriktning. Storföretagen väger tungt i den svenska ekonomin. Särskilt verkstadsföretagen "drar" genom sin efterfrågan på halvfabrikat en stor del av de mindre och medelstora företagen och beror i sin tur för sin framgång och förnyelse just på förekomsten av små, innovativa företag. Hur förnyelsen av industrin gått till och hur den kommer att fortsätta blir därför avgörande för den ekonomiska tillväxten under resten av 80-talet och en god bit in på 90-talet.

Det långa perspektivet i ekonomiskt handlande läggs fast via kapitalmarknaden och dess institutioner. Beslut av förändrande karaktär som innebär långa åtaganden och stora förändringar underkastas ett förräntningskrav som bestäms på kapitalmarknaden. Ägarna genomdriver avkastningskraven och ser till att de efterlevs. En hypotes som diskuteras ingående i detta avsnitt är att ägarfunktionen som den utövas i industrin, i företagen och på aktiemarknaden haft ett avgörande inflytande på den industriella utvecklingen under de senaste 10 à 20 åren, och då särskilt på företagens förmåga att förnya sig.

3.2 Hur definieras industriellt kunnande?

Industriell förnyelse och tillväxt sker genom en kombination av tekniska och kommersiella förbättringar, och utslagning av det gamla som ej står sig i konkurrensen med det nya, dvs vad Joseph Schumpeter kallade Creative Destruction.

Flera av våra mikro-makro studier pekar på att det är just balansen mellan förnyelse och utslagning som skapar en stabil produktivitetsökning på makroplanet. Den ekonomiska tillväxten handlar bara delvis om att göra samma saker billigare och bättre. En arbetshypotes som stöds alltmer från IUI-studier är att förmågan att ändra företagens produktinriktning och att i tid avveckla tillverkningen av gamla produkter som inte ger en i jämförelse med marknadsräntan acceptabel förräntning av kapitalet, är intimt förknippade med ägarfunktionens effektiva utövande och den press såväl ledningen i ett företag som ägarna är utsatta för i en marknadsorganiserad konkurrensekonomi när det gäller förräntningen av privata förmögenheter. Framför allt är risken att misslyckas och därigenom förlora betydande delar av den egna förmögenheten ett normalt inslag i "ägarnas" dagliga yrkesutövning.

Vår hypotes i detta avsnitt är sålunda att förmågan att omvandla och förnya industriföretag i djupare mening, låt oss kalla det den industriella högnivåkompetensen, i första hand kommer till uttryck i den privata ägarfunktionen, när denna aktivt utövas i företagens högre ledningsfunktioner, i styrelserum och på kapitalmarknaden. Ägarrollen i en marknadsekonomi kan utövas på många olika sätt, från å ena sidan den passiva placeraren eller småspararen som "röstar med sina fötter" till å andra sidan den aktive industrikapitalisten som engagerar sig direkt i de stora företagsbesluten. Den ägarroll som vi här är ute efter att identifiera har mycket litet att göra med den "vetenskapliga" managementanda som växte fram under 60-talet och som fick unga industriledare att tro att man även i företagen kunde räkna eller planera sig fram på konkurrensmarknader. Vi observerar dessutom att det industriella högnivåkunnandet inte skapas genom klassrumsundervisning utan genom intensiva och varierande karriärer, på jobben, med betydande inslag av selektion och utslagning. När finansiering, risktagande och industriellt kunnande förenas handlar det i hög grad om experiment och försök. Vi talar varken om specialiserat yrkeskunnande eller om smart finansiellt agerande. Vi talar istället om kreativa grupperingar av människor och kunskap och om den marknadsmiljö som möjliggjort en framgångsrik intern om-

vandling av de svenska storföretagen under senare år. Av flera skäl benämner vi den "lösning" som därvid kommit till stånd som ett utslag av ägarfunktionernas organisation.[4]

Det privatkapitalistiska inslaget är en viktig del av ägarfunktionens effektiva utövande. Det handlar bland annat om att snabbt uppfatta om man slagit in på fel väg och ändra kursen även om man skulle ha predikat motsatsen bara några månader tidigare. Mycket tyder på att det är när denna funktion utövas framgångsrikt som de riktigt stora produktivitetsvinsterna i ekonomin åstadkoms. Om man inte lyckas, sätts privata förmögenheter på spel, medan stora förmögenhetsökningar kan uppnås om det går bra. Man vet att en industriledare med en privat ägarandel undviker att i onödan äventyra sitt privata kapital. Ansvar för företagets skötsel och egenintresse sammanfaller. Kapitalisten blir en gisslan i systemet.

Hur ägarfunktion, styrelsefunktion och industriledarfunktion mest effektivt kombineras är föremål för en särskild, nyligen påbörjad, IUI-studie. Frågan är alldeles för omfattande för att besvaras här. Men man bör ställa sig frågan vad som händer om det privatkapitalistiska elementet i en ekonomi reduceras kraftigt. Har den private storkapitalisten spelat ut sin roll i den moderna välfärdsstaten? Mycket tyder idag på att han/hon är på väg tillbaka som en konsekvens av den moderna välfärdsstatens ekonomiska svårigheter, och att detta kan tvinga fram en radikalt förändrad politisk syn på privat förmögenhetsuppbyggnad (se kapitel VII).

3.3 Innovativt nyföretagande

Fri konkurrens genom nyetablering betraktas ofta som den kapitalistiskt organiserade marknadsekonomins kännetecken. Helt fri nyetablering gäller knappast ens inom den konkurrensutsatta industrisektorn.[5]

Innovativt nyföretagande är ett typiskt utslag av ägarfunktio-

nen. Individen satsar sitt privata kapital och sin tid på en idé, en uppfinning och kombinerar sig med eget eller andras privata, finansiella kapital. Storföretagen satsar egna vinstmedel för att utveckla något nytt inom den egna organisationen eller i separata affärsenheter. Finns inte incitamenten att bli rik och/eller att bygga "industriimperier" händer inget på denna front. Under senare år har betydelsen av det högteknologiska nyföretagandet betonats extra mycket (t ex i Granstrand, 1985) en uppmärksamhet som kanske skymt förhållandet att det viktiga vad avser nyetableringar, och det viktigaste i synnerhet när det gäller konkurrensfunktionens upprätthållande, dels är teknologiskt skäligen enkelt, dels har ett dominerande kommersiellt innehåll, där en affärsidé ofta betyder mer än den tekniska uppfinningen (Eliasson-Granstrand, 1981).

Den samlade bild vi inom ramen för denna långtidsbedömning kunnat få av svenskt nyföretagande är att det under hela efterkrigstiden varit relativt vitalt, med en nedgång under det sena 60-talet och under 70-talet (Du Rietz, 1980), för att därefter visa en stegrad livaktighet (se Jagréns samt Björklunds specialstudier).

Det mesta tyder på att svensk industri ligger i den absoluta världstäten när det gäller industriellt nyskapande i stor och liten skala. Detta gäller särskilt förmågan att i nya produkter introducera elektronik samt nyetablering inom finkemiområdet och inom pharmaceutisk industri. Denna syn stöds också av en brett upplagd MIT/STU-studie (se Reitberger-Utterback, 1982). I den konstaterar man dock från ett antal intervjuer att även om affärsaktiviteten är hög och framgångsrik i det lilla så är man tillfreds med att fortsätta försiktigt och i liten skala. Ambitionen att bygga stora industriimperier framträder inte i intervjumaterialet. En viktig fråga är om denna ambition varit större tidigare, samt i vilken mån den är nödvändig för att de små affärsidéerna skall kunna exploateras och stora företag växa fram, samt sysselsättning skapas. För att få perspektiv på denna fråga bör nämnas att Erik Dahmén i sin avhandling (1950, s 229) gjorde exakt samma observation.

3.4 Företag som förnyar sig[6]

En historisk översikt visar tydligt hur storföretag i vårt land bytts ut och förändrats. 1925 dominerade två livsmedelsföretag samt basindustrier svensk industri. Alldeles efter andra världskriget dominerade basindustrin exporten. Några få äldre företag i verkstadsbranschen (t ex ASEA, SKF och Ericsson) har funnits med hela tiden. I dag dominerar däremot verkstadsföretagen. De har blivit större, mer internationaliserade och i det medellånga perspektivet fram till 1990 kan de 10 största företagen förväntas dominera mer än någonsin tidigare vad gäller sysselsättnings-, export- och produktionsandelar. Denna dominans är högre än i flertalet andra länder.

Vi kan konstatera att av de 40 största svenska företagen, som på medellång sikt nästan helt driver tillväxten i svensk ekonomi grundades två tredjedelar före sekelskiftet. Endast ett företag som grundats efter kriget (Tetra Pak) har lyckats ta sig upp i 40-i-topplistan. Är detta en markering av MIT/STU-studiens konstaterande? Vilka företag står i kulissen för att ta över de gamla storföretagens roll, när de så småningom inte klarar förnyelsen och den internationella konkurrensen? Har den gamla tidens privata imperiebyggare som skapat stora privatägda företag ersatts av juridiskt och ekonomiskt utbildade byråkrater som stiger in i färdiga storföretag? Hur blir det i så fall med förnyelsen av företagsbeståndet? Hur stor måste ursprungspopulationen av nystartade företag vara för att 10 storföretag skall finnas 50 år senare? Om man följer en grupp (en kohort) nystartade företag visar det sig alltid vara några få företag som efter ett antal decennier bär upp hela aggregatets tillväxt.

Slumpens betydelse vad gäller urvalet av överlevande företag är svårt att uttala sig om. Vi kan dock konstatera att det vid varje tidpunkt varit praktiskt omöjligt att förutse vilka företag som skulle lyckas att bli stora. Atlas Copco's, Alfa Laval's och Ericsson's händelserika historier illustrerar detta på ett utmärkt sätt. Storlek ger visserligen trygghet och resurser att hitta på något

nytt. En gång stora företag lever länge, även om de går dåligt. Unika produkter och internationalisering har gett framgång. Men var och hur skapas de framgångsrika produkterna? Det finns ingen speciell teknik att lära sig bli kreativ och framgångsrik. Det är därför det är så väsentligt att det hela tiden finns en bredbasig förnyelseaktivitet i ekonomins kulisser, så att tillräckligt många företag hela tiden strävar mot att nå framgång. Sannolikheten att några lyckas blir högre ju fler som försöker.

Framgång i bemärkelsen att bli ett storföretag är dessutom en synnerligen långsam process. Det tog t ex i medeltal 25 år för våra 10 i dag största företag att en gång i tiden nå storleken 1 000 anställda.

Man kan också peka på att nästan varje företag som blivit ett storföretag någon gång, ofta flera gånger, stått på gränsen till att konkurreras ut.[7] Oftast handlar det om övergångsfaser i företagens utveckling; byte av teknik, internationalisering m m. En vanlig krisfas är övergången från enproduktsföretag med ägaren som företagsledare till en större, produktionsmässigt bredbasig snabbväxande organisation, där ny managementteknik krävs för sammanhållningen (se Hur styrs storföretag?, IUI 1984).

Risken att slås ut i konkurrensen är därför mycket stor för det enskilda företaget sett över ett längre perspektiv. Utslagning och förmögenhetsförstöring är ett normalt öde för företagen och företagarna. Risken att hela industrin plötsligt kan stå utan industriell substans för den fortsatta tillväxten därför att förnyelsen och föryngringen kommit av sig under något tidigare skede skall med andra ord inte underskattas. Snabb och långvarig produktionstillväxt på makroplanet över flera generationer är inte någonting självklart. Däremot verkar erfarenheterna från några avancerade industriländer, däribland Sverige, vara att en avtagande produktionsökning inte alls behöver ha något att göra med den produktivitetsnivå som redan uppnåtts.

Förnyelseprocessen förutsätter således industriell kompetens som

förenar kommersiellt och tekniskt kunnande. Detta kunnande manifesteras särskilt i företagens högsta ledning och hos ägarna. Men långsiktig produktionstillväxt kräver mer än kompetens. Industriell verksamhet kännetecknas av aktivt sökande och risktagande, där misslyckanden är normala inslag. Därför måste "entreprenörandan" vara förankrad i hela samhället för att tillräckligt många företag hela tiden skall kunna selekteras fram.

Medan ägande, nyföretagande, företagsledning och kapitalbildning förenas i de små nystartade företagen så får ägarfunktionen i storföretagen en för utomstående svårgenomskådlig organisation som är besvärlig att konkretisera på grund av de många hierarkiskt ordnade lagren av beslut och informationshantering. Dessa problem har under senare år studerats i ett flertal IUI-studier, i vilka konstateras att svensk industri - om man sorterar ut de krisföretag som inte hade överlevt 1976/78 utan stora subventioner - på ett utomordentligt sätt lyckats anpassa och förnya sig i takt med världshandelns förändrade konkurrensbetingelser. Vi frågar hur dessa beslut kom till stånd och varför framgången uteblev i vissa företag, särskilt de som direkt eller indirekt tillhörde den offentliga sektorn. Indicierna pekar återigen mot att svaret ligger i ägarfunktiones utövande (se t ex Örtengrens specialstudie).

De privata storföretagen har under krisåren på 70-talet flyttat fram sina positioner som bärare av svensk export och industriproduktion. Detta har skett genom en medvetet styrd omvandlingsprocess inom de företag som legat någorlunda rätt i teknologi och marknad från början. På detta sätt har verkstadsindustrin genom en snabb förvandling från en industriell bas grundad på kostnadseffektiv tillverkning av relativt enkla produkter mot en avancerad, produktbaserad teknologi delvis kunnat ersätta produktionsbortfallet hos de stagnerande basindustrierna.

Särskilt två omständigheter har varit betydelsefulla för denna utveckling:

dels existensen av en bred industriell högnivåkompetens, vars vik-

tigaste egenskap varit just förmågan att inifrån förändra stora trögrörliga industriorganisationer,

dels en bred flora av tekniskt framstående och kommersiellt baserade små och stora företag som funnits på marknaden och som genom uppköp och ägarbyten kunnat inlemmas i de växande storföretagens marknads- och forskningsorganisationer.

Självfallet bidrog 1982 års devalvering till att lönsamheten ökade kraftigt i dessa företag och att produktionstillväxten sköt fart 1983 och 1984. Som framgår av Söderstens specialstudie innebar lönsamhetsförbättringen 1983/84 till skillnad från lagervinstboomen 1973/74 en real höjning av driftsresultatet.

3.5 Nedläggningsfunktionen

Nedläggning av dåligt skötta företag är det kapitalistiskt organiserade marknadssystemets andra sida. En stabilt hög frekvens konkurser är i ett sådant system ett hälsotecken om det motsvaras av en lika hög frekvens innovativa nyetableringar, och av en vital storföretagssektor. En speciell sida av exit-funktionen som är värd extra uppmärksamhet är de stora företagens död.

Exit-funktionen har alltid varit livaktig inom jordbrukssektorn, som vid en praktiskt taget oförändrad produktionsvolym sänkt sysselsättningen till ca en tredjedel sedan 1950. Minskningen sedan 1950 har ägt rum i en takt som motsvarar nedläggningen av ett par storvarv varje år. Omsättningen i beståndet mindre företag inom det privata näringslivet visar förmodligen liknande relationstal i produktionsmässigt stagnerande eller krympande branscher. En ständigt pågående konkurrensutslagning av delar av, eller hela företag, är en normal företeelse i en dynamisk marknadsekonomi. Varje verksamhetsområde visar en stor spridning vad gäller räntabilitet och produktivitet. I svansen av dessa fördelningar pågår en ständig utslagning. Mycket tyder även på att ständig förnyelse i kombination med konkurrensutslagningen av dåligt skötta företag,

eller företag som råkat befinna sig i fel marknad är ett nödvändigt villkor för att en snabb och långsiktigt stabil makrotillväxt skall kunna upprätthållas (se kapitel VII).

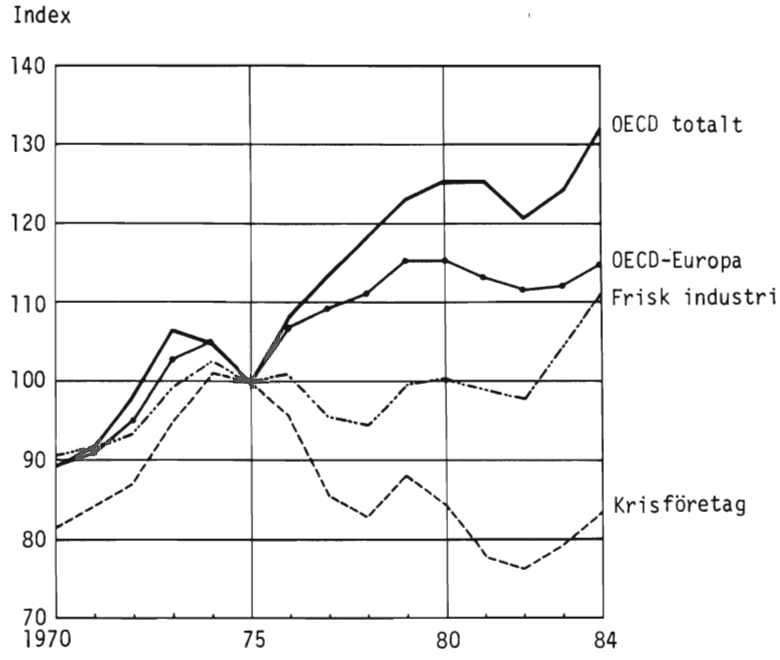
Det som hänt under efterkrigstiden är att utslagningsområdet gradvis flyttats från jordbruket in i industrin. Under 50- och 60-talen drabbades särskilt textilindustrin, som dominerades av mindre företag. Överföringen av arbetskraft gick nu trögare, eftersom löneskillnaderna inom industrin var mindre än mellan de växande företagen i industrin och jordbruket. Incitamenten att flytta "i förtid" var mindre.

Under sent 60-tal och början av 70-talet drabbades basindustrierna. De var dels höglöneföretag, dels hade de stora anläggningar och en välorganiserad arbetskraft, som motsatte sig avvecklingar. Exit-funktionen stoppades upp. Medan krisföretagen krympte produktionsmässigt till bibehållen sysselsättning och lön, saktade även den övriga industrin upp sin inhemska tillväxt i förhållande till OECD-marknaderna (se figur II:10). En bidragande orsak var att de industripolitiska insatserna gentemot krisföretagen (med höga löner) hållit uppe lönenivån totalt i industrin, särskilt för de icke krisföretag som önskade växa och behövde tillskott av arbetskraft utifrån (se Eliasson-Lindberg, 1981). Det är lätt att förstå vilka svårigheter som är förknippade med att få bort folk från subventionerade krisföretag, som betalar industrins högsta löner. Detta gällde gruvor, stål och varv och illustreras i tabell II:2.

Medan järnmalms-, stål- och varvsindustri 1982 betalade en medelårslön (före sociala avgifter) på ca 85 tusen kronor och mottog minst 95 tusen kronor per år och anställd i statliga subventioner, betalade övrig industri i medeltal 76 tusen kronor i årslön.

Från Örtengrens specialstudie kan vi konstatera att textilindustrin, som knappast längre bör betraktas som en krisindustri, fortsatt att krympa snabbt. Sedan 1976 har dess sysselsättning minskat med över 36 %. Motsvarande tal för jordbruket är 15 %.

Figur II:10 **Industriproduktion i de svenska krisföretagen, svensk frisk industri, OECD-Europa samt OECD totalt 1970-84**
Index 1975 = 100

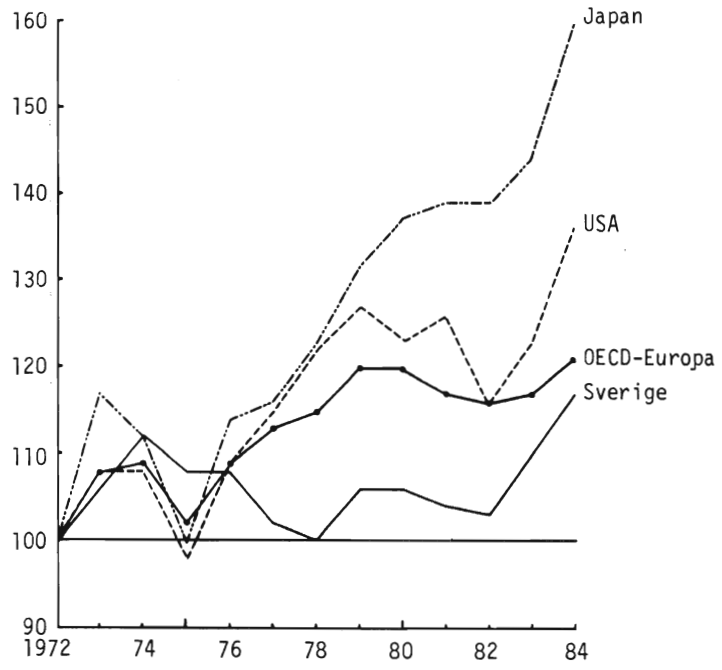

Källa: Specialstudie av Johan Örtengren.

Figur II:11 Betydelsen av att allokera resurserna rätt

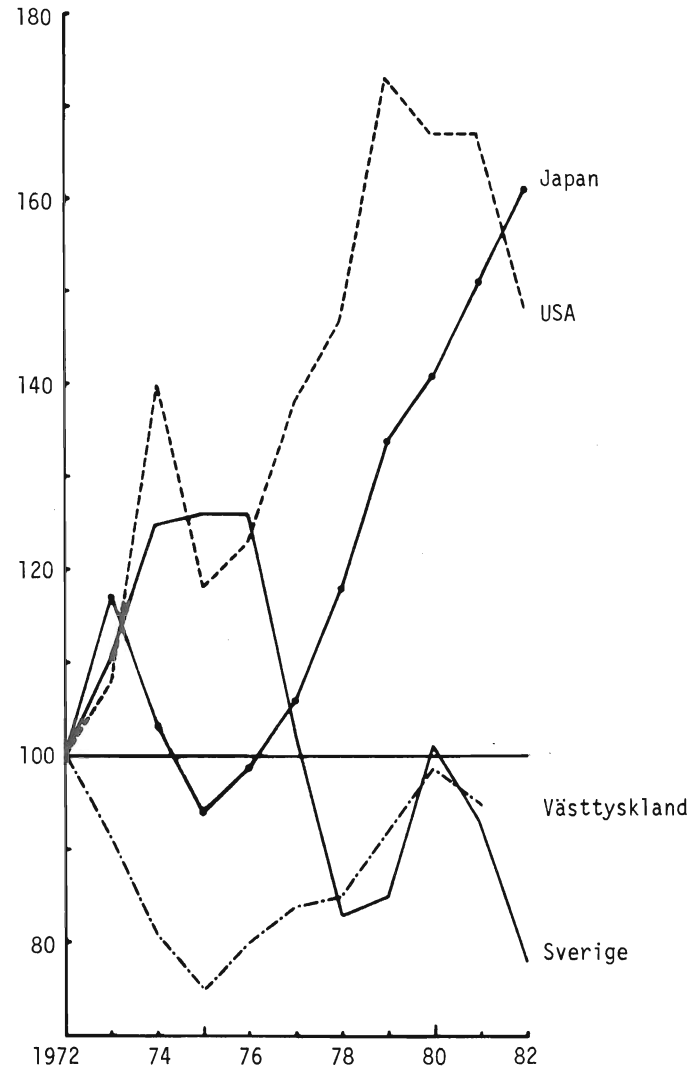
II:11A Industriproduktion 1972-84 i OECD-Europa, USA och Sverige

Index 1972 = 100

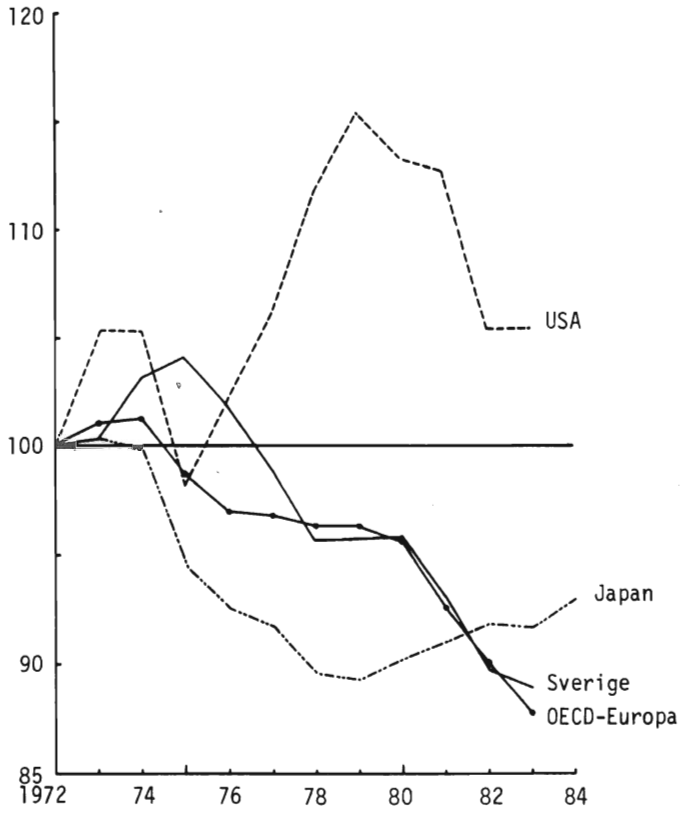
Källa: OECD, Main Economic Indicators.

II:11B **Maskin- och anläggningsinvesteringar i tillverkningsindustrin 1972-82 i Sverige, Japan, USA och Västtyskland**
Konstanta priser, Index 1972 = 100

Källa: OECD, National Accounts.

II:11C **Sysselsättning i industrin 1972-83 i OECD-Europa, USA och Sverige**
Index 1972 = 100

Källa: OECD, Labour Force Statistics.

Tabell II:2 Relativa löner i krisindustrierna
Index 100 = Övrig industri

	1970/72	1974/76	1980/82
Järnmalmsgruvor	119	127	125
Stålindustri	114	122	114
Varvsindustri	109	109	106
Övrig industri	100	100	100

Källa: Johan Örtengrens specialstudie.

De stora krisföretagens framtidsutsikter är förmodligen sämre än de som gäller för det genomsnittliga textilföretaget. Krisföretagen borde därför ha minskat sin sysselsättning kraftigt, men har inte gjort det. Sedan 1976 har de sex stora stödmottagarna endast fått ned sin sysselsättning med 30 %.

Lika besvärligt är att betydande resurser satsats på investeringar i krisföretagen. Lokaliseringsort och allmän inriktning av verksamheten har varit låst. Omstruktureringen av de kvarvarande krisföretagen har därför närmast liknat den varsamma restaureringen av kulturskyddade byggnader. De viktiga frågorna att ställa när vinsten försvinner i dessa verksamheter i den begynnande konjunkturavmattningen och krishjälp åter förs på tal är[8]:

Vad kan man göra med pengarna, om man satsar på
(1) något helt annat,
(2) på en helt annan plats, och/eller
(3) i den privata industrin?

Det industriella kunnandets innehåll är av naturliga skäl svåråtkomligt med vetenskapliga metoder. När man kommit så långt att man externt förstår ett företags unika kompetens utgör det inte längre ett vinstgivande, specifikt affärskunnande. Vi kan dock från en vetenskaplig utgångspunkt dra några klara slutsatser om

vad som konstituerar ett företags eller en industris förmåga att förränta sitt kapital. Det handlar inte om större eller mindre resurser, ökade investeringar eller fler arbetstimmar. Det är kvaliteten på resursinsatsen - kunnandet - som är avgörande.

Såväl inom företagen som mellan företagen i en industri handlar kapitalets förräntning dessutom om att resurserna allokeras rätt. Inom företagen talar vi om administrativt kunnande. Mellan företagen talar vi om hur marknadsmässig resursallokeringen varit. I bägge fallen handlar det om hur kunnandet kombinerats med organisationen av människor och andra resursinsatser.

Kunskapens resultat filtreras i hög grad fram som ett resultat av en sökprocess eller en experimenterande verksamhet. Nyskapande verksamhet, som företagandet till stor del består av, härleds inte ur gamla erfarenheter. Därför betyder den experimentella marknadsmiljön mycket för att en tillräcklig volym industriellt nyskapande skall äga rum och för att hålla den makroekonomiska produktionstillväxten igång.

Om man inte tar dessa faktorer i beaktande kommer man inte heller att "förstå" hur ekonomisk tillväxt skapas. Därför kommer ekonomisk politik som inte beaktar dessa faktorer att stävja, inte stödja den ekonomiska tillväxten.

Man kan sammanfatta detta avsnitt genom att konstatera att ett lands industriella framgång nästan helt beror på hur man lyckas organisera de marknader på vilka företagen verkar och marknadernas belöningssystem.

Den ekonomiska forskningen och teorin är fortfarande primitiv när det gäller att beskriva en dynamisk marknadsekonomi. Något kan dock sägas. När det gäller sammanförandet av industriellt kunnande och spararnas förräntningskrav behandlar vi därför i nästa avsnitt särskilt den viktigaste av alla marknader, nämligen den marknad där företagens kunnande värderas.

4 Marknaderna för värdering av det industriella kunnandet

4.1 Har allokeringseffekterna underskattats?

Kapitalmarknaden är den marknad som speglar långsiktigheten i ekonomiskt beslutsfattande. I utbuds- och efterfrågepriserna på kapital samlas effekterna av alla "kilar" i prissystemet upp. Att utvärdera de dynamiska allokeringseffekterna av på olika sätt utformade prissystem hör dock till det allra svåraste en ekonom kan ge sig i kast med. Effekterna kommer långsamt men de växer med ränta på ränta. Analysen kräver en totalmodell, där den ekonomiska processens tidsdimension är explicit, och där såväl prissättning som kvantitetsanpassning bestäms i modellen. Den sortens forskning ligger fortfarande utanför central ekonomisk teori. En speciell aspekt på kapitalmarknaden är att investeringarna styr och låser den mänskliga arbetskraften och därmed även det potentiellt så viktiga mänskliga kunskapskapitalet. Även under mycket försiktiga kalkylförutsättningar verkar de direkta förluster, dvs investeringsbeloppen, som följde av felinvesteringarna i industrin 1973-75 vara relativt små. De stora samhällsekonomiska förlusterna uppstod (se Eliasson-Lindberg, 1981) därför att man fortsatte att bedriva produktionen i de felinvesterade anläggningarna, och att arbetskraften, särskilt den yrkesskickliga och utbildade, ej gjordes tillgänglig till en lägre löneersättning i annan produktion.[9]

"Hävstångseffekten" via kapitalmarknaden, sett över ett längre tidsperspektiv är med andra ord mycket stor. Det är därför en till synes - i pengar räknat - obetydlig bolagsskatt kan åstadkomma så stora samhällsekonomiska kostnader i form av felallokerat kapital och produktion som aldrig kommer till stånd (se specialstudie VI).

En jämförelse mellan industriproduktionen i Sverige å ena sidan, och den i USA eller i OECD-Europa å den andra, ger en uppfattning om vad man kan tappa i produktionsvärden om man slarvar med dynamiken i resursernas allokering. Figurerna II:11 visar att

det inte är storleken på insatserna av produktionsfaktorer som avgör produktionsresultatet.[10] Det fanns ingen som helst teknisk-ekonomisk anledning till att svensk industriproduktion skulle växa långsammare än industriproduktionen i OECD-Europa efter den första "oljekrisen". Snarare borde den ha kunnat växa fortare, och mer i takt med OECD totalt, eftersom basen av industriellt kunnande i Sverige verkar vara mycket god jämfört med den i Europa i övrigt.[11] Produktionsförlusterna sedan 1975 var emellertid (se figur II:11A) av storleksordningen 15 %, för att minska till drygt 5 % 1984, som ett resultat av devalveringen. De ekonomiska faktorerna, särskilt prisbildningen tycks spela en avgörande roll för produktionstillväxten och produktivitetsresultatet.

4.2 Förmögenheternas värdering på kort och lång sikt

Den institutionella förnyelse av företaget som diskuterats ovan förutsätter ofta ägarbyten i någon form. Delar av företag köps till och/eller säljs av. Företag går ihop. Det verkar till och med vara så att de stora företagens förnyelse baseras på att det hela tiden finns ett utbud av små, innovativa teknikföretag som kan köpas upp och inlemmas i storföretagens tillverknings- och marknadsföringsorganisationer. För att den rent "tekniska" omorganisationen skall kunna ske effektivt är det viktigt att värderingen av företagens substans sker så smidigt och rättvisande som möjligt. De börsnoterade företagen värderas dag för dag på aktiemarknaden. Aktiernas värde utgör ett mellanting mellan substansens omedelbara marknadsvärde och marknadens samlade bedömning av vad företagsledningen under en överskådlig framtid kan åstadkomma med samma substans. Även företag utanför börslistorna värderas från gång till annan i samband med faktiska ägarbyten.

Den internationella marknadsoredan under 70-talet ledde till stora störningar i aktiemarknadens värderingsfunktion. Skatter, inflation och offentliga ambitioner till maktövertagande i den privata sfären bidrog ytterligare. En omfattande förmögenhetsöverföring från det offentliga till det privata verkar ha ägt rum, en paradoxal

konsekvens med tanke på att den svenska ekonomiska politiken sedan 50-talet syftat till att förhindra privat förmögenhetstillväxt. Ett speciellt problem var att dessa åtgärder och de motreaktioner som följde innebar ett nedsättande av effektiviteten i kapitalmarknadens funktioner. De privata förtjänstmöjligheterna under 70-talet ökade på områden som inte hade med produktionsförbättringar att göra. Kapitalmarknadens förmåga att koordinera resurserna mot aktiviteter, som långsiktigt bidrar till produktionstillväxten minskade och det verkar som om orsakerna härtill i första hand skall sökas i den förda ekonomiska politiken (se vidare specialstudie VI).

Felvärderade egendomsobjekt skapar alltid möjligheter till snabba, spekulativa kapitalvinster när "marknaden upptäcker" att den kommit ur balans. Saknas aktörer som utnyttjar dessa möjligheter till vinster, saknas dessutom en viktig sanerande funktion på marknaden. En tunn marknad med få aktörer (monopoliserad) kan ge upphov till en långvarig felsättning av priser. I en bred konkurrensmarknad med många och olika informerade aktörer och fri etableringsrätt, kommer alltid några vinnare att agera i riktning mot den långsiktigt stabila prisnivån. Framför allt kan en djup och bred marknad inte "riggas" av några få aktörer. Långsiktigt felvärderade förmögenhetsobjekt är i realiteten en allvarlig fråga eftersom de felaktiga priserna påverkar de reala funktionerna i samhällsekonomin. Detta problem är särskilt påtagligt på aktiemarknaden, vars värderingsfunktion kan vara avgörande för möjligheterna att komma överens om smidiga omkombineringar (strukturförändringar) av företag och industrier.

Marknadsoredan på 70-talet, med felvärderade företag ledde också till att nya företeelser dök upp på aktiemarknaden, och kanske särskilt på aktiemarknaden i USA. De som tidigt uppfattar marknadens misstag har möjlighet att tillgodoräkna sig stora och snabba kapitalvinster. Orsakerna till marknadsmisstag av detta slag kan vara många. Stora institutioner som dominerar aktiemarknaden i såväl Sverige som USA agerar ofta schablonmässigt när det gäller värderingen av företag eller koncentrerar sig till en

begränsad grupp objekt. Om marknaden är för liten, med för få aktörer, eller om de kunniga och aktiva aktörerna saknar resurser kan felvärderingen bestå länge. Ett annat skäl till "undervärdering" kan vara dålig skötsel av ett företag. Den nye köparen ser möjligheter, som den gamle ägaren ej sett eller ej kunnat utnyttja. Ett inslag i denna bild är att delar av företaget går med förlust. Om de avyttras eller läggs ned höjs företagets lönsamhet. Ägarbyte innebär då något positivt.

Ett ytterligare skäl kan vara att företagsledningen medvetet driver långsiktiga satsningar, som ej ger lönsamhet i dag. Den kortsiktiga kapitalförräntningen går upp om de långsiktiga satsningarna avyttras, men den långsiktiga överlevnaden som storföretag sätts på spel. Om aktiemarknaden inte klarar att skilja dålig management från långsiktiga satsningar har ett land ett problem. En "raider" kan tjäna långsiktiga pengar på att ta över företaget och driva det vidare, eller snabba pengar på att avveckla de förlustbringande, långsiktiga satsningarna. Om den reala räntan är för hög i ekonomin kan kortsiktiga satsningar tvingas fram i industrin. Om den är för låg kan slarv och dålig management möjliggöras under långa perioder. Ett argument som ibland hörs är att långsiktighet endast kan uppnås i den komplicerade verklighet som industrin representerar om kompetens och stora privata förmögenhetsinnehav sammanfaller.

4.3 Marknadsmisstagen på 70-talet

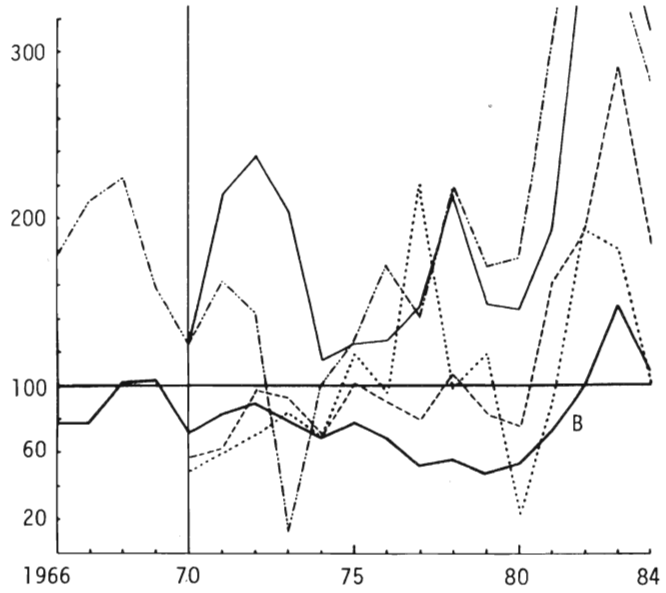
Värderingen av börsföretagens substanser under efterkrigstiden ger en första illustration till den problematik vi berört. Fram till 60-talets mitt speglades industrins optimism i högt värderade substansvärden. Två förändringar började göra sig gällande under 60-talet, dels en ändrad inriktning av skattelagstiftningen och senare politiska hotbilder mot äganderätten, dels en begynnande försämring av svensk industris internationella konkurrensposition. Efter mitten av 60-talet blev därför substansvärdena allt lägre värderade. "Oljekrisen", och flera år av extremt låga lönsamhetstal

medförde under 70-talets sista år ohållbart låga aktievärden. Det som är märkligt är att de politiker som predikat behovet av att samhället tar ett aktivt ägaransvar i industrin och att en jämnare förmögenhetsfördelning åstadkoms inte förstod att de med dessa åtgärder hade lagt grunden för extrema möjligheter till snabba, privata förmögenhetsklipp. Först hade fastighetsmarknaden på grund av inflation och beskattningsregler möjliggjort en betydande basfinansiering. De som på grund av insikter och erfarenheter förstod hur prisbildningens komplicerade mekanismer fungerade i detta ojämviktstillstånd flyttade under 70-talets sista år sina fastighetsförmögenheter till den undervärderade aktiebörsen (se figurerna I:3 och II:12)[12], som då ytterligare stimulerades av skattefondernas införande. En värdeexplosion inträffade.

På en väl fungerande aktiemarknad hade den häftiga värdeutveckling som skedde efter 1979 inte kunnat äga rum därför att priserna hela tiden gradvis anpassats mot sina rätta värden. De möjliga, snabba vinsterna hade av konkurrensen hållits små. Man kan därför säga att "hajarna", som etablerar sig för att tjäna stora och snabba pengar i en dåligt fungerande marknad, om de är tillräckligt många, fyller den sanerande funktionen att rätta till prisstrukturen.

Varför stimulerade den under nästan hela 70-talet kraftigt "felvärderade" svenska aktiemarknaden inte en intensivare substansvärdejakt i Sverige? Ett skäl kan vara att verksamheten skedde i smått och i skymundan, så att den inte uppmärksammades, men att den inte var tillräckligt omfattande för att rätta till priserna. Ett annat skäl kan helt enkelt ha varit dåliga institutionella och innovativa initiativ på aktiemarknaden. Ett tredje, och kanske det viktigaste skälet är att en betydande del av den sanerande verksamhet vi talat om ägde rum inom ramen för storföretagens organisation. Flera svenska storföretag har sedan 60-talets slut aktivt köpt och sålt bitar i företag och hela tiden organiserat om sig för att uppnå stordriftsfördelar i FoU, marknadsföring och tillverkning, eller köpt upp innovativa småföretag, som inte själva kunnat klara kommersialiseringen av sina idéer och uppfinningar.

Figur II:12 Kvoten mellan marknadsvärde och substansvärde (q-värde) hos de större börsföretagen samt fyra forskningsintensiva tillväxtföretag 1966-84

Anm: Kurvan B visar genomsnittet för de större börsföretagen. Endast ett av de fyra tillväxtföretagen redovisas före 1970. Observera också att för två företag värdena 1982-83 inte markerats. Marknadsvärdet var dessa år mellan 4 och 5 gånger så högt som substansvärdet.

Källa: Specialstudie av Thomas Lindberg.

En långsiktigt rättvisande värdering av företagens substansvärden är viktig för att en smidig och tillväxtbefrämjande strukturomvandling skall äga rum. Detta kräver en bred, differentierad och professionellt långsiktig aktiemarknad. Det är förmodligen inte så att institutionaliseringen av aktiemarknaden befrämjat denna utveckling. I betydande utsträckning har företagen själva, genom att organisera om sig som finansiella institutioner tagit över (internt) vissa av de funktioner som man väntar sig att finna på en fungerande aktiemarknad. Denna fråga, om företagens förändrade inriktning och kapitalstruktur, diskuteras i nästa avsnitt. Vi konstaterar dock i detta avsnitt också att den förskjutning mot mjukt och i företagens balansräkningar icke aktiverat kapital (t ex produkt- och marknadsföringskunnande) kommer att ställa ökade krav på aktiemarknaden som finansieringskälla. En växande och mer differentierad aktiemarknad är därför ett nödvändigt inslag i framtidens industrifinansiering. Detta kommer att kräva en aktiv entreprenörinsats från näringslivet, men även en skattelagstiftning, som inte diskriminerar vissa ägarkategorier (se Södersten-Lindberg, 1983, samt specialstudie VI).

4.4 Ligger marknaden rätt nu?

Den tidigare diskussionen understryker hur viktigt det är att aktiemarknadens institutioner på ett kompetent och långsiktigt sätt värderar företagen rätt. Det är viktigt att en bred och fungerande aktiemarknad växer fram. Denna "uppmaning" riktar sig i högre grad till näringslivet än till statsmakten. Den senares uppgift måste i huvudsak vara att undvika tillfällig och dåligt genomtänkt lagstiftning som snedvrider prisbildningen på aktiemarknaden medan det för näringslivet gäller att både ta konstruktiva initiativ och via ett föredömligt, långsiktigt uppträdande skapa förtroende för aktiemarknaden som institution. Mot bakgrund av den långvariga undervärderingen av börsens substansvärden under större delen av 70-talet frågar man sig om företagens nuvarande börsvärden - efter den häftiga uppgången sedan 1979 - inte ligger långsiktigt för högt. Hur uthålliga är de nuvarande aktiekurserna sett som ett aggregat?

Det är av naturliga skäl omöjligt att ge ett klart besked på denna punkt. Att kursutvecklingen stagnerat sedan 1983 är en signal på viss "överskjutning". Men att kurserna inte rasat är förmodligen ett tecken på att överskjutningen varit måttlig. Som visas i Lindbergs specialstudie har kursuppgången i stora drag motsvarats av en vinstuppgång. Detta gäller även i en internationell jämförelse. Vi konstaterar från Söderstens specialstudie att lönsamhetsuppgången 1983/84 innebar en real och reell höjning av driftsresultaten, till skillnad från oljekrisen 1973/74 - och förmodligen även Korea-kunjunkturen 1951 - då hela höjningen utgjordes av tillfälliga lagervinster. Uthålligheten hos de nuvarande kurserna beror därmed på hur uthållig den nuvarande förräntningsnivån på produktionskapitalet är. Vad gäller de enskilda företagen kan man naturligtvis vänta sig ett mycket olikartat utvecklingsmönster. Men för hela industrin beror prognoserna på i vilken utsträckning man med hjälp av ekonomisk politik lyckas hålla det allmänna kostnadsläget i schack. Det är intressant att ställa sig frågan i vilken utsträckning aktiemarknaden är professionell nog att ta hänsyn till möjligheten av en för snabb löneutveckling 1986 och 1987, samtidigt som den internationella efterfrågan sjunker.

Om börsen fungerar, som den allmänt anses fungera, dvs kortsiktigt, skulle ett kursras följa på en ny "kostnadskris", även en mindre sådan, men först när den hunnit en god bit på väg. Vår analys pekar som vi tidigare nämnt på att en mindre kostnadskris inte kan uteslutas. Det beror helt på hur lönebildningen på arbetsmarknaden kommer att utveckla sig (se kapitlen I och VI) hur allvarlig en sådan kris blir. Om aktiemarknaden fungerar på det professionella sätt som vi efterlyser, skall emellertid en mindre sådan kostnadskris redan vara diskonterad i aktiekurserna, så att vägen är förberedd för en stadig uppgång i takt med att industrins vinster fortsätter att stiga, om kostnadskrisen uteblir.

5 Kapitalets förändrade karaktär - kunskapens betydelse

Industrikapitalet håller på att ändra karaktär i Sverige. Utvecklingen markerar kunskapskapitalets växande betydelse och industriföretagets ökande roll som serviceinriktad informationsanvändare (se De svenska storföretagen, IUI, Stockholm 1985). Det är viktigt att poängtera denna förvandling i industrins produktionsutrustning, dels därför att det nya kapitalet kräver nya finansieringsformer, dels därför att den sätter industriföretagets icke tillverkande funktioner (särskilt bank-, investment- och försäkringsverksamheter) i centrum, någonting som i hög grad påverkar industriföretagets institutionella definition. En diskussion om denna problematik återfinns i Pousette-Lindbergs specialstudie.

Den drivande kraften bakom förändringar och framgångar är tillgången på industriell kompetens och resursfördelningen via kapitalmarknaden. Men den möjliggörande kraften är människorna själva och de kunskaper de besitter. Vad de nya formerna för kapitalbildning innebär är att kapital, individer och institutioner kommer att bli allt svårare att särskilja.

5.1 Vi investerade oss in i, och konkurrerades ut ur krisen

Industriföretagens konkurrensbestämmande faktorer har stadigt förskjutits från maskintung tillverkning, via den yrkesskickliga arbetskraften, mot informationstät produktion. Detta mönster kan sammanfattas från en rad IUI-studier. Denna utveckling speglas även i kapitalbildningens sammansättning (se tabell II:3), i vilken det mjuka kunskapskapitalet dominerar bland våra storföretag. De utgör jättelika, internationella marknadsföringsorganisationer som utvecklar och tillverkar produkter.

Denna utveckling mot en produktbaserad industri, som väsentligen ägnar sig åt tjänsteproduktion, är ett resultat av den framväxande verkstadsindustrin. Överföring av resurser från de tidigare dominerande basindustrierna till de växande verkstadsföretagen har i

Tabell II:3 **Investeringar[a] i de 5 och de 37 största utlandsetablerade koncernerna 1978**
Företagen rankade efter antal utlandsanställda
Procent

	De 5 största koncernerna		De 37 största koncernerna	
	Hela koncernen	Utlands-verksamheten	Hela koncernen	Utlands-verksamheten
FoU	25	10	21	6
Maskiner och anläggningar	45	41	52	42
Marknadsföring	30	49	27	52
Totalt	100	100	100	100

[a] Marknadsföringsinvesteringar och FoU-investeringar är mätta från kostnadssida.

Källa: De svenska storföretagen - en studie av internationaliseringens konsekvenser för den svenska ekonomin, s 53, IUI, Stockholm 1985.

vårt land skett relativt smidigt. Vår hypotes är att detta lyckosamma förhållande speglar den speciella kompetens som ligger i en väl organiserad privat ägarfunktion.

Resursöverföringen mellan företag har, som nämnts, under hela efterkrigstiden motverkats av ett strukturkonserverande bolagsskattesystem i kombination med kreditmarknadsregleringar. Bolagsskatten har gjort det mer lönsamt att plöja ned interna vinster i den egna, ibland lågräntabla rörelsen än att ta ut pengarna, få dem beskattade, och föra återstoden över marknaden till andra ekonomiskt högräntabla verksamheter. Kapitalmarknadsregleringen gynnade, ända tills den bröts sönder av den internationella finansutvecklingen, klart de redan stora företagen och därmed kring 60-talets mitt i hög grad anläggningstunga basindustrier.

70-talets första "oljekris" inleddes med en våldsam nominell vinstboom i basindustrin. Ett väldigt kassaflöde måste disponeras före

skatt av nu optimistiska företagsledare, som äntligen såg vinsterna komma, och som trodde på framtiden. En våldsam investeringsboom följde i basindustrin. Massa, papper, gruvor, standardstål och skeppsvarv gick in i 70-talets andra hälft med moderna tillverkningsanläggningar, som kostnadseffektivt kunde leverera till marknader som i flera fall hade försvunnit. Produktion av stora tankers, som Sverige specialiserat sig på, är det bästa exemplet. Nästan 15 % av industrin mätt i sysselsättningstermer (se Att välja 80-tal, IUI, Stockholm 1979, avsnitt 6.6) skulle ha gått i konkurs under loppet av en kortare tid än ett år om inte statsmakten ställt väldiga belopp till dessa industriers förfogande (se specialbilaga av Örtengren). Vi hade effektivt investerat oss in i krisen. Utan de höga lagervinsterna 1973/74, utan dessa investeringar och utan de följande subventionerna hade färre människor funnits i basnäringarna 1976 och förutsättningarna för tillväxt i resten av industrin hade varit bättre.

Hur kom det sig att vi efter 70-talets erfarenheter, när maskin- och anläggningsinvesteringarna började sjunka i början av 80-talet fick en debatt om att vi skulle investera oss ut ur krisen?

5.2 Företagen som finansiella institutioner

Samtidigt som uppmärksamheten riktades mot krisindustrierna skedde en snabb omvandling hos den övriga industrin, mot ökade marknadsföringssatsningar, inte minst i utlandet, och en mer intensiv produktförnyelse - allt grundat på den breda kompetens som byggts upp under hela efterkrigstiden. En renoverad industristruktur - utanför krisindustrin - hade konkurrerats och forskats fram vid slutet av 70-talet.

Den förändrade kapitalstrukturen hos "det moderna företaget" innebar en helt ny typ av finansiell interaktion med kapitalmarknaden.

Företagsorganisationen var mer att betrakta som en finansiell

paraplyorganisation än - som tidigare - ett knippe tillverkningsanläggningar. Det självklara kravet för ökad produktion var inte längre mer tillverkningsutrustning. Kapitalbildningen var produktinriktad med snabbare omsättningshastighet hos kapitalet än i de tidigare fabrikskomplexen. Risken var större och förnyelseförmågan viktigare.

Detta innebar, som vi tidigare påpekat, att aktiemarknaden ökat i betydelse som finansiär på kapitalmarknaden, medan obligationsmarknaden, som dominerade under 60-talets till synes problemfria tillväxt, fått en mer undanskymd roll. Aktiemarknaden hade blivit viktig både som ett instrument för ägarfunktionens utövande och som finansieringskälla för den mer "riskintensiva" kapitalbildningen.

Kapitalmarknadens traditionella institutioner har inte varit formade för att hantera de finansieringskrav som följde med den industriella förvandlingen under 70-talet. De var fortfarande klavbundna av existerande regleringsorgan. En intensiv, institutionell förnyelse begynte redan under 70-talet för att klara de nya finansieringsbehov som följde med de växande statliga budgetunderskotten. Den har fortsatt i rask takt under 80-talet när det gäller formerna för näringslivets finansiering. På 80-talet har vi vad vi inte hade i början av 70-talet, nämligen en kreditmarknad. Det är sannolikt att existerande regleringsorgan på kreditmarknaden inte bara kommer att förlora överblicken och kontrollen över vad som håller på att hända med kreditsystemet utan även kommer att begära ny lagstiftning och nya befogenheter för att återfå greppet. Om detta inträffar är det viktigare att först ifrågasätta behovet av dessa regleringsorgan, eftersom en innovativ nyordning av hela kreditsystemet, vars detaljer - om ens huvuddragen - ej kan förutses, verkar vara mycket viktig för den framtida industriella utvecklingen.

Men de för industrin viktigaste institutionerna för långsiktig finansiering är förmodligen industriföretagen själva. Storföretagens interna bankverksamhet har under senare år expanderat kraftigt i

syfte att kunna hantera den större och förändrade risk som är förenad med de nya formerna för kapitalbildning, för att kunna kringgå bolagsskattens och regleringarnas inlåsningseffekter samt för att kunna utnyttja de högre förräntningsmöjligheter som finansiella investeringar tidvis erbjudit. De senare hänger intimt samman med inflationen.

Att somliga företag finner det mer lönsamt att sätta in pengar på banken än att investera är normalt, eller bör vara normalt, om företaget ej har egna, lönsamma investeringsobjekt. I så fall är det bättre att kassaflödet från gamla investeringar tar vägen över banksystemet eller aktiemarknaden till andra mer lönsamma företag.[13] Problemet är att vårt bolagsskattesystem motverkar denna omfördelning av resurserna (se specialstudie VI) och att detta har påverkat produktionstillväxten negativt under 70-talet, dvs under ett decennium när konkurrensförutsättningarna i världen ändrades på ett väsentligt sätt.

Den intressanta och viktiga observationen för detta kapitel är dock att den förändrade teknologin - mot en ökad betydelse för mjukare former av kapital - i kombination med en ökad ekonomisk osäkerhet (allt annat lika) premierar finansiell skala på företagens verksamhet och gör företagens interna kapitalallokering till ett för den industriella tillväxten centralt effektivitetsproblem.

5.3 Hur allokeras det industriella kunnandet?

Konsten att driva stora företagsorganisationer effektivt är förmodligen den viktigaste produktionsfaktorn i en avancerad industriell ekonomi. På denna produktionsfaktor har vi ingen statistik. Vi vet bara att den existerar genom att titta på andra länder där den saknas och där även stora företag saknas. Frågan handlar i grunden om den optimala storleken på företaget. Vi konstaterar här att en rad "konflikter" konstituerar bestämningen av de optimala företagsorganisationerna. Medan stora affärsorganisationer erbju-

der finansiella skaleffekter och trygghet i den långsiktiga planeringen samt möjlighet till långsiktigt handlande, följer ofta byråkratisering, stelhet och dynamisk ineffektivitet. Innovationer och goda idéer dör i den administrativa hanteringen. Avsaknaden av marknadsinformation gör att den interna kontrollen försvåras och den kortsiktiga effektiviteten blir lidande osv. (Se vidare Hur styrs storföretagen?, IUI 1984.)

Eftersom produktivitetsutvecklingen och överlevnadsförmågan hos en affärsorganisation långsiktigt bestäms av den interna förmågan till strukturomvandling, omkombinering mot bättre affärslösningar och anpassning mot nya tekniker, produkter och marknader uppstår frågan under vilka organisatoriska former alla dessa egenskaper bäst förenas.

Även om 70-talets ökade osäkerhet premierat storlek i meningen finansiell skala, så behöver inte detta gälla 90-talet. De stora företagen med mogna produkter har lyckats bra i Sverige. De stora företagen i USA har inte lyckats lika bra. Varför? Är organisation och styrsystem annorlunda utformade i Sverige, eller observerar vi enbart ett tillfälligt resultat av 1982 års stora devalvering?

Ett litet företags värde bestäms i hög grad av den lilla grupp människor som representerar företagets idéer och kunnande. Försvinner några centralfigurer ur ledningen, rasar ofta värdet av företaget. I tider av ökad och föränderlig, global konkurrens på grund av teknikutvecklingen blir detta allt mer betydelsefullt även för storföretagen. Medan svensk basindustri under 70-talet förlorade sina "råvaruräntor" och därmed stora delar av sitt marknadsvärde, har ett flertal kunskapsintensiva företag växt fram, vars marknadsvärde inte står i proportion till de samlade substansvärdena av maskin- och anläggningsinvesteringar (jfr teknikföretagen i figur II:12). Nya "räntor" grundade på kunskap har uppstått.

En viktig del av företagsledarfunktionen är att attrahera industriellt kunnande eller att hålla kvar industriellt kunnande inom

organisationen. Detta blir allt svårare om (1) de människor som står för kunnandet inte i motsvarande mån för egen del får behålla avkastningen på sitt kunnande och om (2) dessa människors kunnande har stora alternativvärden utanför organisationen. Att detta är en realitet att ta hänsyn till visar utvecklingen mot institutionell fragmentering, bl a hos elektronikindustrin i USA (jfr kapitel VII).

Den slutsats som växer fram ur denna avslutande diskussion är att nya former av kapitalbildning kommer att öka riskkapitalets betydelse i framtidens industri. Detta innebär att aktiemarknaden kommer att bli allt mer betydelsefull. Aktiemarknaden är den enda finansiella marknad som effektivt kan förena kompetens, resurser och finansiellt risktagande av den enkla anledningen att den bygger på ett industriellt belöningssystem som har förmågan att hantera en mångfald olika typer av ständigt föränderliga organisatoriska lösningar. Om detta är en riktig bedömning följer omedelbart frågan om inte den pågående institutionaliseringen av aktiemarknaden mot "absentee ownership" kommer att slå en kil mellan finansiärer och kompetens som ej är bra för vare sig aktiemarknadens eller företagens långsiktiga utveckling.

6 Industribanker eller industripolitik - vad kan staten göra?

6.1 Vem bedriver industripolitik?

Under Sveriges långa industrialiseringsfas bedrev i tur och ordning kungen, de stora handelshusen och affärsbankerna vad som i dag skulle kunna kallas industripolitik. Inriktningen hos det sena 1800-talets "industribanksgrupper" var till hundra procent affärsmässig, och långsiktig. Långsiktigheten byggde därvid på ett förtroende för det existerande regelsystemet i så måtto att man kände sig säkra på att verkligen få behålla vinsterna från lyckosamma långsiktiga satsningar samt på att de stora finansiella resurser som fordrades kunde koncentreras till några få, större satsningar i taget. Effektiviteten byggde sannolikt till stor del på samman-

kopplingen av brett industriellt kunnande och bankverksamhet, ofta via ett gemensamt ägande.

Numera omöjliggör lagstiftningen för affärsbankerna att direkt fungera som industribanker i denna bemärkelse. I deras ställe har de stora industriföretagens interna bankverksamhet växt i omfattning och i många fall kommit att i begränsad utsträckning fungera som de gamla industribankerna. Det som skiljer de stora företagen från de gamla, lösare sammanfogade bankgrupperna, är den hårdare, administrativa styrningen och därmed en hårdare knytning av resursfördelningen till företagets huvudsakliga produktion, någonting som erfarenhetsmässigt ej befrämjar företagets förmåga att förnya sig (se vidare Hur styrs storföretagen?, IUI 1984).

6.2 Finns en kapitalmarknad?

Denna långtidsbedömning handlar om betydelsen av att marknadsmässighet och långsiktighet återställs i den svenska ekonomin. Ansvaret för detta faller i stor utsträckning på den politiska makten, men det är genom kreditsystemet och räntebildningen som långsiktigheten effektueras i form av beslut. Få marknader är i så stort behov av "översyn" som kapitalmarknaden, särskilt aktiemarknaden. Den översyn vi talar om handlar dock inte om mer lagstiftning, etik eller om bättre offentlig insyn. Det är i stället mindre utredande och färre regleringar som behövs för att nya lösningar på näringslivets finansiering skall få tillfälle att prövas relativt fritt. Två slutsatser av speciell relevans för aktiemarknaden dras i denna studie. En ökad andel nya former av kapitalbildning medför för det första att produktivitetstillväxten i näringslivet kommer att kräva större volymer riskkapital. För att inte resurserna skall allokeras fel, med lägre produktivitetstillväxt som följd, måste för det andra aktiemarknaden ha kompetens, kapacitet och möjlighet att effektivt sortera fram resurserna till de rätta projekten och bort från de mindre lönsamma verksamheterna. Det är med andra ord viktigt att åstadkomma en bredba-

sig marknadsmässig handel i företagsvärden i Sverige. Det bör finnas många indirekta arrangemang med vars hjälp problemet att förena ägande, industriell kompetens och bankverksamhet kan lösas på ett ur samhällets synpunkter acceptabelt sätt. Det absolut viktigaste är dock att företagsbeskattningen reformeras så att vinsterna i stagnerande företag kan tas ut ur företagen och fördelas om över marknaden utan prohibitiv avskattning. Medan skattelagstiftningen har hållit tillbaka enskilda sparare och privata förmögenhetsägare, har den samtidigt stimulerat en institutionalisering av aktiemarknaden (se Södersten-Lindberg, 1983). Detta är visserligen ett problem som Sverige delar med flera andra industriländer, men det är inte en bra väg att uppnå en bättre marknadsfunktion när det gäller riskkapitalets allokering.

Från det privata näringslivets sida handlar det om att svara upp med en mer aktiv entreprenöranda. Flera årtionden av reglering av kreditsystemet har förmodligen effektivt bedövat innovatörerna inom denna del av näringslivet. I detta avseende kan man konstatera att internationaliseringen av industriländernas kreditsystem, i kombination med 70-talets "strukturkriser" och växande offentliga budgetunderskott, vitaliserat kreditlivet i Sverige. I betydande utsträckning har dessutom - som nämnts - de stora företagen redan gått in på aktiemarknaden som finansiella institutioner, som blivit snarlika "industribanker". De stora företagen har kapacitet att internt samla vinsten från ett stort antal aktiviteter och internt fördela om dem som obeskattat riskkapital (sparande). En effektiv skötsel av företagsdriften kommer dock lätt i konflikt med den strukturella förnyelsen av en heterogent sammansatt grupp företag, viket var "industribankens" kännetecken. Man kan också tilllägga att de stora industriföretagens inträde som "banker" på kreditmarknden innebär både en differentiering av marknadsfunktionerna och en självreglerande konkurrenskontroll mot för stor ackumulation av makt hos några få institutioner.

Det behövs ofta stora resurser för att kunna finansiera storföretagens satsningar på produktutveckling och marknader, om pengarna inte kan tas fram internt i rörelsen. Men om resurser finns i rö-

relsen bör deras användning först prövas på en bredare marknad än företagens interna aktiviteter och idéer. De gamla industribankerna åstadkom en sådan breddning och de var särskilt viktiga i tider när en fungerande aktiemarknad inte fanns. Men på en mycket bred aktiemarknad, dominerad av stora institutionella placerare sprids å andra sidan kompetensen för tunt. Den tenderar framför allt att bli kortsiktig. Denna situation kan inte vara ändamålsenlig. De gamla institutionerna är hårt reglerade, medan företagen måste köpa upp varandra för att resurserna skall kunna utnyttjas internt utan beskattning. Samtidigt är nyetableringen inom övriga områden helt fri så länge inte inlåning från allmänheten tillgrips, och där har uppfinningsrikedomen varit livlig men resurserna av betydligt blygsammare snitt. Det sätt på vilket aktiemarknaden i bred bemärkelse anpassar sig för att möta företagens krav på finansiell service kommer sannolikt att på ett avgörande sätt påverka den industriella utvecklingens dynamik i framtiden.

Fortfarande gäller dock att kreditsystemets agenter inom varje land i stora drag kan klassificeras enligt uppställningen i tabell II:1. Denna uppdelning har också utgjort själva grunden för den centrala statsmaktens ambitioner att påverka resursanvändningen i en ekonomi. Dessa möjligheter håller nu av samma skäl snabbt på att elimineras i flertalet industriländer. Finansieringen av de offentliga underskotten och den externa skuldsättningen kräver dessutom en anpassning av det interna kreditsystemets prissättning till internationella räntor. Inom detta område har en institutionell och kreditteknisk innovationsförmåga av hittills oanat slag också svarat upp mot dessa behov.

De stora finansieringsbehoven från den offentliga sektorn och utrikesbalansen kommer enligt analysen i övrigt i denna skrift att vara med oss länge. Nya behov kommer dessutom att uppstå i näringslivet, om den önskade, snabba produktionstillväxten kommer igång.

Om lösningen innebär att industriföretag, finansbolag och andra

marknadsorganisationer därmed institutionellt flyter samman och att både traditionell penningpolitik och traditionell regleringspolitik därmed försvåras, måste dock vara en underordnad fråga.

6.3 De fem kritiska variablerna

Nya kapitalformer, behovet av långsiktighet och en större, stabilare och effektivare aktiemarknad har varit nyckelord i diskussionerna ovan. Dessa knyter an till de fem storheterna i figur II.2.

Vår diskussion har hittills lett fram till slutsatsen att förmågan att på bred front förränta kapitalet i industrin i nivå med de internationellt satta förräntningskraven avgör den ekonomiska tillväxten. Först kommer alltså kravet att denna förmåga de facto finns i tillräcklig utsträckning. Detta är i första hand en fråga om den industriella marknadsmiljön i ett land. Finns inte kunnandet, hjälper det inte att satsa pengar.

Värdesätts det industriella kunnandet tillräckligt i Sverige för att vi skall få ett tillräckligt stort utbud av "industrialister"? Ägarfunktionens utövande och aktiemarknadens organisation som belöningssystem är ett inslag i denna bild. Statsmaktens förmåga att påverka kunskapsuppbyggnaden i industrin, utöver att påverka den politiska miljö i vilken företagen arbetar, är mycket begränsad. Utbildning är ett exempel (som vi ägnar nästa kapitel åt), även om det viktigaste kunnandet tycks byggas upp på arbetsplatserna.

Lika viktig som tillgången på kunnande är dock att resurserna kanaliseras dit där kunnandet finns, dvs att marknadsmässighet i kreditförmedlingen föreligger. Vi talar nu om sambandet mellan kompetensen, investeringarna, och spararnas förräntningskrav som det kommer till uttryck via räntebildningen i figur II.1. Problemet att få fram pengar till de långsiktiga satsningarna i ekonomin har alltid varit stort under olika länders industrialiseringsfaser. Här har det också mankerat betänkligt under efterkrigstiden på områden där statsmakten haft ett avgörande inflytande. Infla-

tionen och skatterna är sådana störande faktorer, som har en tendens att styra resurserna bort från de investeringar som ger en långsiktigt stabil produktionstillväxt.

6.4 Långsiktighet genom en breddad aktiemarknad - slutsatser om politiken

Den industriella utveckling som vi förutser bygger på nya former av kapital och kommer att kräva en ökad andel långsiktig riskfinansiering av den typ som aktiemarknaden i princip tillgodoser.

För att möjliggöra detta krävs i första hand ändrade skatteregler som gör aktiefinansieringen till en någorlunda billig finansieringsform, som förmedlas av en mångfald institutioner och individer med bred industriell kompetens, utan att speciella skattebefriade institutioner behöver komma in i bilden. Det är nämligen viktigt att industriell kompetens kopplas direkt till finansieringen, och denna finns normalt inte hos de stora, skattebefriade institutionella placerarna. Exakt hur denna koppling skall etableras kan vi idag från forskningens utgångspunkt inte säga mycket om. Lösningarna måste få provas fram. Det är därför som de hinder som lagstiftning etc idag lägger på experimenterande verksamhet på kreditmarknaden bör ifrågasättas. Likaså förutsätter en effektiv riskkapitalförsörjning att neutraliteten i bolagsbeskattningen återställs såväl vad gäller sparandet som valet av finansieringsform och investeringsobjekt. Det är emellertid naivt att tro att ändamålsenliga lösningar på detta organisatoriska problem skall kunna prövas utan att vägen kantas av misslyckade försök.

Om en ökad andel av samhällets totala sparande kommer att styras över aktiemarknaden i form av riskkapital, kommer konkurrensen om sparandet att hårdna. Särskilt drabbar detta statens och hushållens upplåning, men de privata spararna får i stället bättre betalt för sin insats. Vi har redan konstaterat att detta är en nödvändig förutsättning för att den totala ekonomiska balansen, som kräver ett bättre ekonomiskt utnyttjande av samhällets totala sparanderesurser, skall återställas.

NOTER

1 Den första, omedelbara konsekvensen av statsfinansernas växande obalans har varit ett ökat efterfrågetryck på kapitalmarknadens resurser (se tabell II:1) och som en konsekvens härav förmodligen (se specialstudie VI) en räntepådrivande effekt, som i sin tur vidarebefordrats i form av höjda förräntningskrav i företagen. Först sänktes med andra ord förräntningskraven och nu höjs de på grund av de obalanser som en slarvig hushållning med landets kapitalresurser skapat. Vilka konsekvenser en sådan utveckling - om den får fortsätta - kommer att få för den institutionella organisationen av den svenska ekonomin diskuteras i kapitel VII.

Eftersom i denna situation efterfrågan på varor och tjänster inte hållits tillbaka genom en stram finanspolitik, har en växande obalans i rikets utrikesaffärer uppstått. Utlandsskulden har vuxit. För svenskt vidkommande har detta inneburit att den internationella räntenivån allt hårdare etablerats i den svenska ekonomin. Den starka tendensen hos den svenska räntan att lägga sig över den motsvarande internationella nivån (se figur II:8) markerades särskilt i maj 1985 när Riksbanken tvingades höja diskontot med två procentenheter. Denna tendens kommer på samma grunder att fortsätta att göra sig gällande om utlandsskulden tillåts fortsätta växa snabbare än BNP (se Lars Oxelheims specialstudie). Denna utveckling har varit ännu mer markerad i den danska ekonomin, som haft ett större och långvarigare problem av samma slag.

Detta innebär att det är de internationella finansmarknaderna som i dag sätter basräntan i det svenska kreditsystemet, och att kreditpolitiken har en ytterst liten marginal nedåt att röra sig inom. Risken är stor för att en stor marginal uppåt måste hållas för att mota de valutamässiga konsekvenserna av en odisciplinerad finanspolitik.

2 Se De svenska storföretagen, IUI, Stockholm 1985. Det är intressant att här erinra sig observationen från institutets LB79 (se IUIs Att välja 80-tal, särskilt kapitel I), nämligen att det väldiga tillskott av subventioner som gick till krisindustrier delvis användes till finansiering av låglönsamma investeringar och förlustobjekt. Medan å ena sidan växande osäkerhet och upptrissade löner ("kostnadskrisen") höll tillbaka investeringarna i "framtidsindustrier", så formligen östes billiga pengar av statsmakten in i kommersiellt helt omöjliga verksamheter. Subventionerna till industrin var under flera år större än de samlade investeringarna i maskiner och anläggningar.

3 Se Eliasson, 1972a, pp 37-38.

4 Det är lätt att peka på att den interna förnyelsen inte fungerar så bra under vissa ägarkonstellationer, t ex i krisföretagen (se Örtengrens specialstudie).

5 Marknadssystemets förespråkare brukar därför ofta oroas över brist på nyföretagande.

6 Detta avsnitt bygger direkt på Jagréns specialstudie.

7 Se Industriell utveckling i Sverige. Teori och verklighet under ett sekel, IUI, Stockholm 1980.

8 Det är intressant att notera att det bl a är dessa stödföretag som konkurreras ut i de modellsimuleringar över den närmaste 10-årsperioden, som kommer att redovisas i kapitel VI - om de lämnas utan subventioner. Detta kan vara ett lämpligt memento för den politik som skall föras om den goda konjunkturen vänder 1986.

9 Denna slutsats stöds indirekt av observationen i nästa kapitel (avsnitt 2), att en historisk komplementarietet föreligger mellan installerat kapital och antalet ingenjörer i produktionen. De senare representerar då "kunskaper".

10 Tyvärr fanns statistik över industrins investeringar i maskiner och anläggningar inte tillgängliga för OECD-Europa alla år.

11 Se Economic Growth in a Nordic Perspective, IUI m fl, Stockholm 1984, särskilt chapter I.

12 Se även Att välja 80-tal, IUI, Stockholm 1979, s 204-210, där detta problem påpekas, samt specialstudie av Lindberg.

13 Det bör i detta sammanhang erinras om att denna mekanism fundamentalt missuppfattades av 60-talets makrostyrda ekonomiska analys. Man oroade sig intensvt för den fallande självfinansieringsgraden i hela industrin (se figur II:6A). Man uppmärksammade dock inte att den industri som hade den högsta självfinansieringsgraden var textilindustrin, som då hade mindre goda framtidsutsikter och på goda grunder lät bli att investera, samt "tog ut" pengar i stället.

Kapitel III

Investering i tekniker och den långsiktiga kompetensuppbyggnaden

1 Har vi ett framtida utbildningsproblem?

Under 50- och 60-talen var tron på utbildningssystemets potentiella tillväxtskapande effekter närmast obegränsad; utbildningsplanering för balanserad tillväxt blev honnörsordet (Svennilsson, 1961). Även idag står kunskapskapitalet i centrum för diskussionen kring Sveriges ekonomiska problem (se kapitel II).

70-talets ekonomiska förhållanden förändrade en rad förutsättningar som efterkrigstidens utbildningsplanering byggde på. Som exempel kan nämnas den växande betydelsen av segmenterade arbetsmarknader och att lönebildningen gav en försämrad vägledning för arbetsbyte, yrkesval och utbildningsplanering.

En ökning av utbildningsvolymen var 50- och 60-talens lösning på tillväxtproblemet. Utbildningsplaneringen utgick från ett synsätt där individernas givna färdigheter skulle matchas mot en given produktions- och arbetsplatsstruktur. En återgång till denna form av utbildningsplanering är dock knappast meningsfull i en ekonomi som den svenska där dels arbetets karaktär ständigt förändras (se kapitel V), dels ovisshet råder om vad den nya teknologin kommer att innebära för den framtida arbetsplats- och yrkesstrukturen, och därmed även de efterfrågade kunskaperna. För att förstå kunskapskapitalets betydelse för den ekonomiska tillväxten måste vi tillämpa ett dynamiskt synsätt på sambanden mellan kunskaps- och kompetensuppbyggnad och industriell utveckling. I detta perspektiv är inte de individuella yrkesfärdigheterna givna utan måste ständigt ändras samtidigt med förändringarna i produktions-

och arbetsplatsstrukturen. I stället betonas betydelsen för den framtida ekonomiska tillväxten av hur mänskliga resurser allokeras.

Är tillgången på kunskap en restriktion för den ekonomiska tillväxten? Kommer företagen att vilja rekrytera mer kvalificerad teknisk personal om utbildningsvolymen ökas? Var skall den framtida utbildningen äga rum i en föränderlig ekonomi? Detta är huvudfrågorna i följande kapitel som vi angriper genom att studera orsakerna bakom den s k teknikerbristen. Förmår inte utbildningssystemet förse arbetsmarknaden med efterfrågade kunskaper?

I debatten kring teknikerbristen hävdas ofta att vi behöver snabbutbilda fler tekniker och att detta kommer att vara avgörande för Sveriges industriella utveckling. Teknisk utbildning är resurskrävande. En snabb utbyggnad måste ställas mot alternativa kostnader och intäkter. Frågan är om den framtida industriella tillväxten är beroende av mer eller annorlunda kvalificerad teknisk personal?

Ett argument utgår från att den ekonomiska tillväxten är beroende av antalet tekniker. För få tekniker ses därför som en indikator på att ekonomin inte når upp till sitt produktionsmaximum. Vi kommer att visa att företagen enligt enkäterna (se appendix till kapitel V) planerar att (på marginalen) rekrytera mer teknisk personal. Detta innebär emellertid inte att någon ökad utbildning av tekniker eller en utbyggnad av utbildningskapaciteten krävs i ett medellångt tidsperspektiv. Företagens efterfrågan på olika typer av personalkategorier bestäms av en rad faktorer som exempelvis relativpriset på personal, planerade investeringar och därmed efterfrågan på kunskaper. En viktig faktor bakom efterfrågan är dessutom vilka verksamhetsområden i företaget som förväntas växa. FoU och marknadsföring är exempel på områden med en hög andel tekniker. I kapitel V visas att dessa verksamhetsområden visserligen förväntas öka men i en relativt långsam takt. Sambandet mellan FoU-årsverken och utbildningskategorier är inte heller så stelt som man trott. En viss produktion kan

åstadkommas på många olika sätt. En stor del av det totala antalet FoU-årsverken utförs av tämligen okvalificerad personal. Samtidigt verkar utbytbarheten mellan ingenjörskategorierna vara stor. Utbudet av tekniker kommer dessutom att öka under resten av 80-talet. 80-talets teknikerbrist kan därmed bli en kortsiktig företeelse. Medan tillgången på utbildade i det medellånga perspektivet inte verkar utgöra ett problem, kan sättet att utnyttja den kunskap dessa utbildade representerar i företagen, på arbetsmarknaden och inom utbildningssystemet bli avgörande för den framtida ekonomiska tillväxten.

Företagens och arbetsmarknadsparternas roll i den framtida humankapitalproduktionen kommer att bli utomordentligt viktig. Arbetsgivare och arbetstagare verkar emellertid båda underinvestera i "on-the-job training". Genom att förbättra incitamenten för personalutbildning i företagen (för arbetsgivare och arbetstagare) kan dessa förmås ta hand om en större del av den framtida humankapitalproduktionen. Lönebildning och skatter är viktiga inslag i en förändrad incitamentsstruktur.

Detta kapitel är disponerat på följande sätt. I avsnitt 2 studeras sambandet mellan industriell utveckling och efterfrågan på tekniker. Avsnitt 3 behandlar orsakerna bakom teknikerbristen. Mot bakgrund av dessa resultat försöker vi i avsnitt 4 ta ställning till de krav som företagens planerade efterfrågan på olika typer av arbetskraft och utbudet av tekniker ställer på den medelsiktiga kunskaps- och kompetensuppbyggnaden. I avsnitt 5 diskuteras några problem kring den framtida kunskapsuppbyggnadens organisation i en föränderlig ekonomi.

2 Industriell utveckling och tekniker

En vanlig uppfattning hos olika utbildningsintressenter är att de långsiktiga sambanden mellan industriell kompetens och ekonomiskt framåtskridande kommer att vara beroende av hur man förmår integrera fler kvalificerade tekniska tjänstemän i en alltmer

teknologiintensiv produktionsapparat. Man har därvid bl a refererat till den japanska ekonomin som förmår att utbilda fler ingenjörer än motsvarande konkurrentländer i Västeuropa (McMillan, 1985). Syftet med avsnitt 2.1 är att redogöra för skillnaderna mellan vad samhället önskar i form av utbildad arbetskraft för att uppnå ett visst tillväxtmål och företagens efterfrågan på densamma. Detta belyser vi genom att studera sambandet mellan investeringar i FoU och företagens efterfrågan på personal. I avsnitt 2.2 beskrivs hur arbetskraft med skilda utbildningsprofiler utnyttjas på den svenska arbetsmarknaden.

2.1 Behov eller efterfrågan på tekniker?

En allmän utgångspunkt för diskussionen kring den gamla industrialiserade världens ekonomiska problem är att denna förlorat konkurrensfördelar i storskalig produktion till de s k nic-länderna, som dels framgångsrikt reducerat det teknologiska gapet mellan nord och syd, dels konkurrerar med låga arbetskraftskostnader samt en stor och växande hemmamarknad. Den gamla industrialiserade världen anses ha komparativa fördelar i produktion som utnyttjar betydande humankapitalresurser (bioteknik, läkemedel, elektronik etc) och bör därför inrikta sin produktion mot sådan verksamhet (se Eliasson m fl, 1985).

Efter andra världskriget avgjordes konkurrenssituationen på världsmarknaden i första hand av relativa prisförhållanden. Investeringar i fysisk utrustning var de främsta orsakerna bakom ökad produktivitet och framgång på exportmarknaden. Under 60- och 70-talen har konkurrenssituationen huvudsakligen bestämts, inte via "traditionell" priskonkurrens, utan genom kontinuerlig produktutveckling kombinerad med marknadsföringsinsatser och en rad förbättringar av kvaliteten på de tjänster som erbjudits marknaden. Under denna fas var förmågan att ständigt anpassa företagens organisation till nya förutsättningar avgörande för framgång (se Carlsson m fl, 1979). En rad IUI-studier tyder på att företagens konkurrensförhållanden i ett historiskt perspektiv kan sökas i

vilken ordning investering i fysiskt kapital, yrkesarbetarintensiv, ingenjörstät produktion och slutligen FoU-investeringar varit viktiga faktorer bakom exportframgångar (Eliasson, 1984).

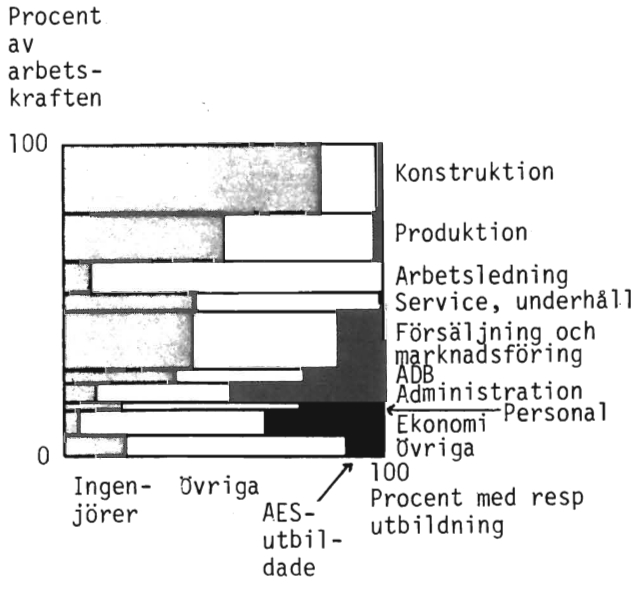
Det samhälleliga behovsargumentet har utgått från att inte tillräckligt med resurser ägnas åt innovation och produktutveckling i ett samhällsekonomiskt perspektiv (då investeringar i FoU har externa effekter), samt att denna typ av verksamhet till stor del kräver kvalificerad teknisk personal. Slutsatsen är att fler tekniker behöver utbildas.

Vad vet vi om det kausala sambanden mellan investeringar i FoU, efterfrågan på kvalificerad personal och företagens produktion? I ett makroekonomiskt perspektiv har Pettersson (1983) visat på förekomsten av ett nära samband mellan ingenjörsutbildning och kapitalbildning i svensk industri under perioden 1937-73. Samvariationen har förklarats av ingenjörsutbildningens karaktär av investering och komplementaritet med industriell investering. Detta behöver emellertid inte uppfattas som ett positivt samband mellan vare sig ingenjörsutbildning och kapitalbildning eller kapitalbildning och ekonomisk tillväxt. Det kan mycket väl vara vad ingenjörerna lär sig på arbetet som är avgörande för produktivitetstillväxten. Dessutom är det tveksamt om ökade investeringar i produktionsutrustning alltid ger mer produktion (se kapitel II).

Figur III:1 visar verkstadsindustrins tjänstemän fördelade på yrkesområden och utbildning år 1980. De flesta ingenjörer arbetar inom konstruktion och produktion, men nästan 40 % av försäljnings- och marknadsföringsarbetet sköts av tekniker. Detta visar att det kan vara felaktigt att relatera efterfrågan på kvalificerad teknisk personal till den övergripande produktionsnivån. Tekniker finns inom ett företag i flera yrkesområden som inte är direkt relaterade till den övergripande produktionen utan till ett antal kompletterande verksamheter som FoU och marknadsföring. Efterfrågan på olika personalkategorier bestäms bl a av vilka områden som kommer att växa i framtiden. Om de kunskapsintensiva yrkesområdena växer, blir företagens efterfrågan på en viss typ av ar-

Figur III:1 Verkstadsindustrins tjänstemän 1980 fördelade på yrkesområden och utbildning

AES = administrativ, ekonomisk eller samhällsvetenskaplig. Staplarnas storlek motsvarar antalet tjänstemän i yrkesgruppen.

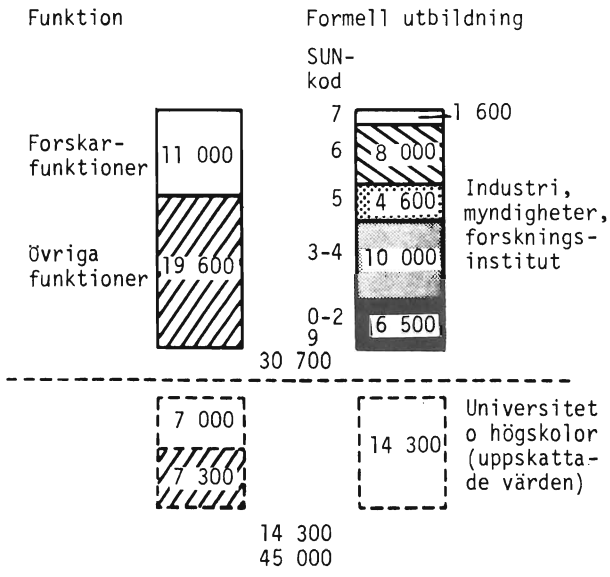

Källa: DS I 1983:3.

betskraft snarast ett investeringsbeslut, som konkurrerar med andra investeringsprojekt.

Som visas i figur III:2 utgjorde forskarfunktionerna i industrin, myndigheter och forskningsinstitut år 1981 36 % av totala antalet FoU-årsverken i landet. 1979 var denna andel 40 %. Endast 5 % av det totala antalet FoU-årsverken i industrin utfördes 1981 av personer med doktorsexamen (samma andel som 1979). Den allra största andelen FoU-årsverken finns i de lägsta utbildningsgrupperna (gymnasial utbildning och förgymnasial utbildning). Mellan 1979 och 1981 ökade däremot andelen FoU-årsverken utförda av personer med eftergymnasial utbildning längre än två år med 2 % (från 24 till 26 %).

Figur III:2 FoU-personal efter funktion och formell utbildning 1981. Antal årsverken

Källa: Statistiska meddelanden U 1984:20.

Sammanfattningsvis betyder detta att det inte existerar något enkelt samband mellan investering i FoU, efterfrågan på kvalificerad teknisk personal och företagens produktivitet. Att utgå från ett visst samband mellan den totala produktionsnivån och efterfrågan på teknisk personal är dessutom felaktigt. Studier i andra länder har dessutom inte kunnat belägga några klara samband mellan insatser av tekniska tjänstemän och företagens produktion eller produktivitet (OECD, 1971). Den avgörande frågan är vilka verksamheter inom företaget som kommer att växa. En stor del av FoU-årsverken utförs av en icke-forskare samtidigt som en hög andel tekniker återfinns i annan verksamhet än företagens produktions- och konstruktionsavdelningar. Detta betyder att även om

FoU-verksamheten skulle öka mycket snabbt i framtiden behöver inte en motsvarande ökning i efterfrågan på kvalificerad teknisk personal bli följden. Andra faktorer av betydelse är exempelvis den totala investeringsnivån och kvaliteten på denna, samt utvecklingen av relativpriser på olika insatsfaktorer och därmed substitutionsförhållandena mellan olika insatsfaktorer och personalkategorier. Det senare förhållandet motiverar att vi ägnar nästa avsnitt åt att studera hur olika typer av arbetskraft utnyttjas i den svenska ekonomin.

2.2 Hur utnyttjas arbetskraft med olika utbildning på den svenska arbetsmarknaden

I Sohlman (1982) gjordes en genomgång av hur olika utbildningsgrupper fördelade sig på näringsgrenar och yrken under perioden 1960-82.

Under den studerade perioden försköts utbildningsprofilen för högre utbildade bort från de varuproducerande sektorerna till handel, samfärdsel, bank- och offentlig verksamhet. Medan de senare sektorerna sysselsatte 79 % av akademikerna 1960, var motsvarande andel 84 % 1982. Dessa sektorer drog till sig så mycket som 94 % av tillskottet på akademiker; i första hand samhällsvetare. I de varuproducerande sektorerna var det endast tillverkningsindustrin som drog till sig mer än en försumbar del av det ökade utbudet universitetsutbildade. Ser vi dessutom till ett längre perspektiv var akademikertätheten i tillverkningsindustrin år 1930 0,5 %, 1960 1 %, 1970 1,3 % och 1979 4 % (Sohlman, 1982). Med internationella mått har den svenska tillverkningsindustrin dessutom haft en lägre akademikertäthet än i konkurrentländerna, medan tätheten varit ungefär likvärdig inom övriga sektorer. Däremot har antalet universitetsutbildade i tekniska yrken varit större än i andra länder (OECD, 1971). En förklaring är att tekniker i Sverige i större utsträckning än i andra länder gått till företagens produktions- och konstruktionsavdelningar.

Totalt i ekonomin ökade andelen tjänstemannayrken under perioden 1960-82, vilket åtföljdes av en motsvarande minskning i de manuella yrkena. Antalet högre utbildade (universitetsutbildade) ökade kraftigt i alla yrkeskategorier, men framför allt i olika typer av tjänstemannayrken. Trots att andelen tjänstemannayrken i ekonomin ökade relativt sett, samtidigt som de universitetsutbildade ökade sina andelar i dessa yrken, räckte expansionen inte till för att behålla deras yrkesprofil oförändrad. Slutsatsen är att utbildningsexpansionen inte kunde absorberas enbart genom den förändrade yrkesstrukturen, vilket innebar att under både 60- och 70-talet var tillskottet högre utbildade större än vad förändringarna i yrkessituationen vid given täthet krävde (Sohlman, 1982).

Även om det kan tyckas att "absorptionsprocessen" som helhet varit relativt smidig under 70- och 80-talen, har tillståndet för olika utbildningsgrupper över tiden varit allt annat än smidig. I Sohlman (1982) gjordes en genomgång av arbetskraftsbarometrarna för perioden 1964-80. En slutsats som kunde dras av denna genomgång är att balans mellan utbud och efterfrågan är ett sällsynt tillstånd. Flertalet utbildningsgrupper befinner sig i långvariga perioder av antingen utbuds- eller efterfrågeöverskott.

Det tycks enligt arbetskraftsbarometrarna även som om utbytbarheten mellan olika ingenjörskategorier med både olika yrkesinriktningar och olika utbildningsnivåer varit stora. Detsamma gäller i viss mån för fysiker, ingenjörer, biologer och kemister. En hög grad av substituerbarhet verkar också ha förelegat mellan beteendevetare, samhällsvetare och jurister. Om lönerna är trögrörliga måste hela anpassningen till förändrade förhållanden ske genom kvantitativa förändringar, vilket tar längre tid och kanske inte ens på lång sikt eliminerar underskott och överskott.

De få utländska studier som gjorts beträffande storleken på utbuds- och efterfrågeelasticiteter hos olika utbildningsgrupper visar på en icke obetydlig lönekänslighet (Freeman, 1971; Tinbergen, 1975; Bosworth, 1981). Det verkar som om substitution mellan olika yrkeskategorier är mera begränsad än vertikal substitution

mellan utbildningsgrupper på olika utbildningsnivåer. Detta resultat kan tolkas som att ett visst arbete kan besättas av personer med mycket olika utbildning. Men när det en gång blivit besatt och personen i fråga avslutat inskolningen är utbytbarheten av olika anledningar lägre. Detta kan bero på att inskolningen sker på jobbet och därefter låser fast individen med alltför specifika yrkeskunskaper vilket försämrar både den interna och externa rörligheten.

Onekligen förhåller det sig på det viset att lönebildning, individernas utbildningsval och företagens rekrytering av arbetskraft utgör ett trögrörligt system som därför råkar ut för tämligen långvariga ojämviktsperioder. En mycket viktig fråga att diskutera mot denna bakgrund är därför om den nuvarande teknikerbristen är ett resultat av utbildningssystemets oförmåga att förse arbetsmarknaden med efterfrågade kunskaper.

3 Dynamisk industriell förändring, en trög arbetsmarknad eller dålig utbildningsplanering?

Över- repektive underskott på kvalificerad teknisk personal vid en given tidpunkt är, som vi sett, en ofrånkomlig företeelse i en blandekonomi som den svenska där individernas beslut att utbilda sig tas på basis av rådande marknadssignaler. Detta leder i kombination med institutionella trögheter (då "utbildning tar tid"), till att flödet av nytillträdande på kort sikt låses fast på arbetsmarknaden. Situationen blir allvarligare om trögheten beror på att arbetsmarknadens signalsystem (lönerna) och informationshantering fungerar dåligt. Huvudfrågorna i detta avsnitt är därför dels om det nuvarande teknikerunderskottet skiljer sig historiskt från tidigare företeelser, dels vad som orsakat underskottet och om det är en kort- eller långsiktig företeelse.

3.1 Vad kan orsaka brist?

Företagens efterfrågan på olika typer av arbetskraft bestäms av en rad olika faktorer som teknologisk förändring, relativa löner, utbudet av utbildade etc. Vi kan urskilja åtminstone tre olika typer av bristsituationer? Den första är förekomsten av en kortsiktig ojämviktssituation. Denna ojämviktssituation kan exempelvis uppstå om företaget förutser en framtida produktionsökning, vilket kräver en ökning av efterfrågan på kvalificerad teknisk personal. Om lönerna inte omedelbart anpassar sig till den nya efterfrågesituationen uppstår på kort sikt ett underskott (en brist) beroende på att det tar tid att rekrytera utbildad personal vid givna löner. Detta är en normal situation. Arbetsgivarna är dessutom obenägna att höja relativlöner om bristsituationen anses vara temporär.

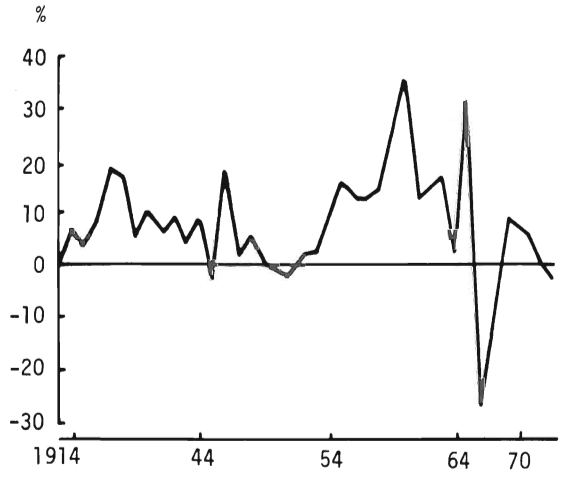
I praktiken händer det dock ofta (för det andra) att företaget inte kan höja lönen vid förändrade efterfrågeförhållanden även om bristsituationen anses vara av en mer långvarig karaktär och man önskar högre relativlöner. Orsakerna kan vara både förekomsten av en statlig inkomstpolitik och svårigheter att ändra den interna lönestrukturen. Det existerande underskottet är i detta andra fall snarast en "prisledd bristsituation", där lönestrukturen endast kan ändras med en betydande eftersläpning. I detta fall finns ingen automatisk tendens till jämvikt, och företagens efterfrågan av mer tekniskt kvalificerad personal kan resultera i en mycket långvarig bristsituation. Om dessutom det kortsiktiga utbudet av utbildade är oelastiskt (vilket är fallet för nyutbildade) förstärks ojämvikten ytterligare. Den tredje situationen uppstår om det långsiktiga utbudet av kvalificerad teknisk personal inte räcker för att möta en kontinuerlig efterfrågeökning, exempelvis vid en snabb teknologisk förändring av den typ som den "elektroniska revolutionen" anses innebära. Orsakerna kan vara svårigheter att rekrytera kvalificerade lärare och/eller relevant utrustning för undervisning. I detta fall kan bristsituationen karakteriseras som ett permanent dynamiskt underskott (Arrow och Capron, 1959). Vår fråga är hur dagens s k "teknikerbrist" skall karakteriseras.

3.2 De historiska erfarenheterna

Figur III:3 visar de genomsnittliga årliga ökningarna i antalet nybörjare i tekniska läroverk under perioden 1914-73. I stora drag samvarierade ingenjörsutbildningens volym med den industriella kapitalbildningens, vilket förklaras av ingenjörsutbildningens karaktär av investering och komplementaritet med industriell investering (Petterson 1985). Redan den cykliska industriella investeringsverksamheten gav upphov till två 20-års-cykler i ingenjörsutbildningens volym. I mitten av 70-talet stangerade den årliga ökningen i antalet nybörjare i gymnasiet och på tekniska högskolor för att därefter öka under slutet av 70-talet och inledningen av 80-talet (SCB 1981:6).

Ser vi till det totala antalet anställda inom SAF- och PTK-området utgjorde civilingenjörer en närmast konstant andel av sysselsatta under 70-talet. Mellan 1960 och 1980 ökade däremot ekono-

Figur III:3 Årlig ökning i antalet nybörjare i tekniska läroverk 1914-73

Källa: Petterson (1985).

mer sin andel kraftigt (DS I 1983:3). För både ekonomerna och ingenjörerna har ökningen varit mindre i verkstadsindustrin än i övriga branscher.

Teknikerbrist är på intet sätt något nytt fenomen i efterkrigstidens Sverige. I ett historiskt perspektiv existerade efterfrågeöverskott 1935-48, 1954-65 och utbudsöverskott under perioden 1948-54 och 1965-67 (Petterson, 1985). Olika årgångar av konjunkturinstitutets arbetskraftsbarometer visar att från 50-talet till senare delen av 60-talet redovisar företagen regelbundet en hög bristandel på olika typer av personal. Vanligtvis har man tolkat bristsituationen som eliminerad när andelen företag som rapporterat brist minskat till nivåer kring 10 %. Av figurerna III:4A-C framgår att den nuvarande teknikerbristen med dessa mått inte varit särskilt långvarig. I stället har bristen på kvalificerade yrkesarbetare varit det stora problemet. Den nuvarande bristsituationen passerade 20-procentgränsen först under senare delen av 1983. Under det tredje kvartalet 1984 rapporterade 40 % av tillverkningsindustrins företag en brist på tekniker. Historiskt är denna ökning brant.

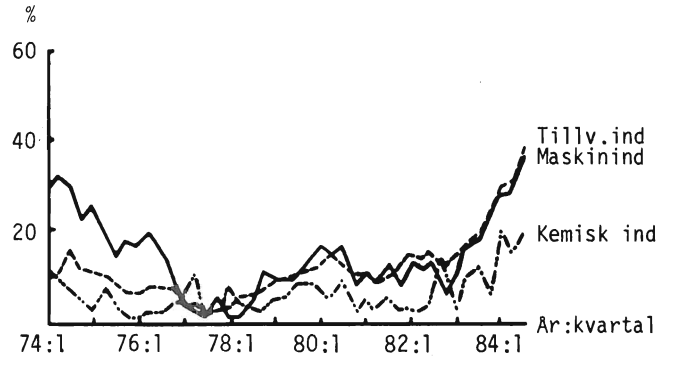
En slutsats man kan dra från den historiska analysen är att trots den ökade medvetenheten om betydelsen av utbildningsplanering, lyckades man inte ha någon god framförhållning i syfte att möta industrins efterfrågan. I huvudsak gällde detta vid teknologiskt dynamiska perioder som under 30-talet, 2:a världskriget och vid utbyggnaden av försvarsindustrin under 50-talet.

Komplementariteten med den industriella kapitalbildningen var inte lika stor som under tidigare perioder. Till stor del berodde detta på ett utbud av för lågt utbildade ingenjörer vilket försvårade substitutionen mellan olika ingenjörskategorier. Dessutom hade de existerande ingenjörerna alltför specifika yrkeskunskaper som till en del förstärktes av kunskapsuppbyggnaden i det offentliga utbildningssystemet (Petterson, 1985).

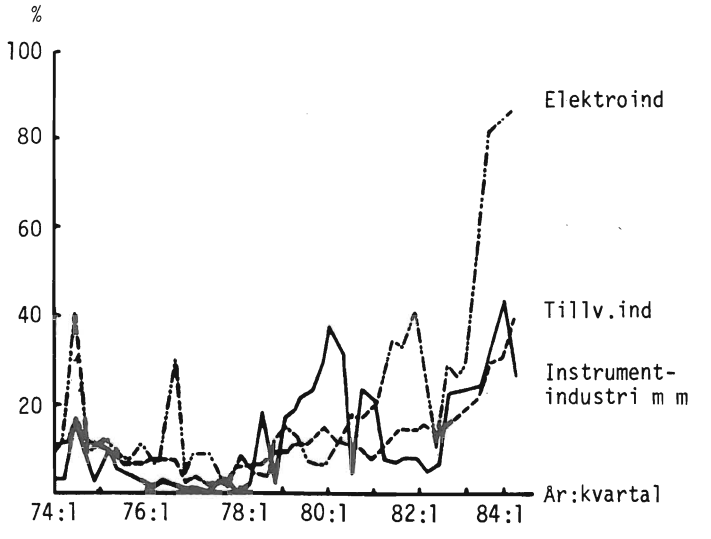
Om vi försöker klassa 80-talets teknikerbrist på någon av våra

Figur III:4A-C Brist på tekniska tjänstemän 1974-84

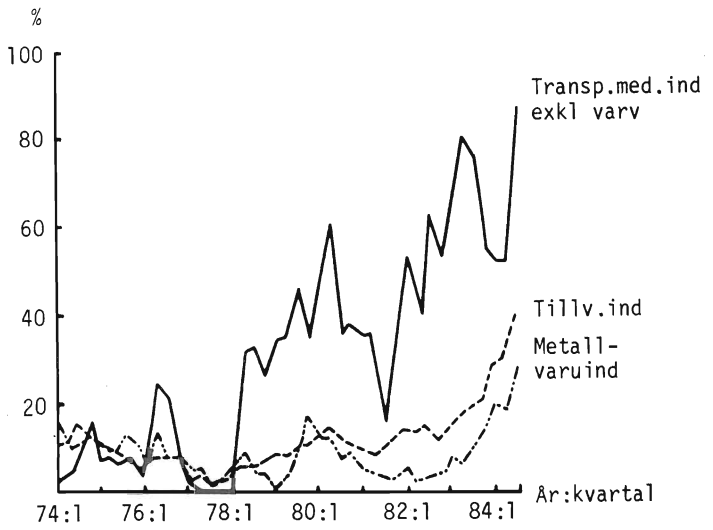
A. Brist på tekniska tjänstemän i tillverknings-, maskin, och kemisk industri, kvartal 1 1974 - kvartal 3 1984

B. Brist på tekniska tjänstemän i tillverknings-, elektro- och instrumentindustri, kvartal 1 1974 - kvartal 3 1984

C. **Brist på tekniska tjänstemän i tillverknings-, metallvaru- och transportmedelsindustri, kvartal 1 1974 - kvartal 3 1984**

Källa: Var finns teknikerna för svensk industri? Industriförbundet 1985.

tre "bristsituationer", kan bl a följande iakttagelser göras. Om relativlöner för nytillträdande ökar och arbetslöshetstalen för tekniker är låga samtidigt med förekomsten av ett stort antal vakanser, skulle detta antyda en bristsituation av den förstnämnda typen. Mycket talar för att den nuvarande bristsituationen är av kortsiktig natur. Under inledningen av 80-talet var aldrig mer än 1 % av Civilingenjörsförbundets medlemmar i A-kassan registrerade som arbetslösa. Samtidigt förelåg en betydande eftersläpning i löneutvecklingen för nyutexaminerade tekniker (Civilingenjörsförbundets lönestatistik 1984). Under perioden 1982-84 ökade däremot löneutvecklingen för tekniker kraftigt i förhållande till andra yrkesgrupper (SCB 1985).

Några statistiska belägg om betydelsen av de båda sistnämnda bristsituationerna är svårare att ge, ett kvalitativt resonemang ger emellertid följande bild: 1974 årskostnadskris har av många bedömare ansetts vara en klar skiljelinje i den svenska ekonomiska utvecklingen under 70-talet. Sveriges ekonomiska utveckling, mätt på olika sätt, var klart sämre än för motsvarande konkurrentländer (se kapitel V i denna volym). Någon dynamisk bristsituation kan under denna tidsperiod knappast ha förelegat. Inte förrän på 80-talet har bristsituationer rapporterats som överstigit 40 %. Dessa uppstod även plötsligt och är förmodligen delvis av konjunkturell karaktär. Däremot kan förutsättningarna för en "prisledd" bristsituation ha varit för handen i takt med att arbetsmarknaden fungerat allt sämre. För det första har avkastningen på akademiska studier sjunkit under 70-talet (Gustafsson och Lantz, 1985) vilket innebar att allt färre sökte sig till teknisk utbildning med ett minskat utflöde av nyutbildade som följd. Det tidiga 70-talets brist på ingenjörer kan till stor del förklaras av sjunkande räntabilitet på investeringar i ingenjörsutbildning under 60-talet (Petterson, 1983). Om avkastningen på teknikerutbildning ökar kan vi således förvänta oss en ökad nyutbildning av tekniker. Detta har även delvis skett (se avsnitt 4). För det andra tyder en del statistiskt uppmätta resultat på att humankapitalet blivit alltmer specifikt vilket försvårat rörligheten av kunskaper till expansiva branscher och yrken (Holmlund, 1984). En försämring av lönebildningssystemts informationsinnehåll kan således till en del förklara de historiska bristsituationerna och även medföra att anpassningen till nya efterfrågesituationer endast sker med betydande eftersläpning.

3.3 Framtidsperspektiv

Under 80-talets första år har en temporär och kortsiktig bristsituation på tekniskt utbildad personal uppstått. Den stora frågan är emellertid om det är en dynamisk bristsituation som vi kommer att få leva med långt in på 90-talet och som inte kan klaras av med vare sig ökad utbildning eller löneanpassning. Naturligtvis är

det nästintill omöjligt att förutsäga den framtida kapitalbildningens innehåll, liksom det är att förutse om den ekonomiska utvecklingen kommer att kännetecknas av strukturrationalisering eller strukturkris.[1] God tillgång på en viss typ av arbetskraft verkar sannolikt främjande på det senare men kan verka hämmande på det förra. I kapitel V visas på tendenser mot ökat tjänsteinnehåll i industrin. Frågan är emellertid hur snabb denna utveckling är och hur kunskapsstrukturen ser ut i dessa verksamheter. Här krävs mera forskning kring vilka faktorer som bestämmer företagens efterfrågan på personal och individernas utbildningsval. Den historiska analysen visar att obalanserna successivt eliminerats i takt med motsvarande löneanpassning och av tillfälliga konjunkturuppgångar. Faran för uppkomsten av dynamiska ojämviktssituationer kan dessutom reduceras genom en ökad företagsutbildning och utökat samarbete mellan utbildningsmyndigheterna och företagen.

4 Vad är den ekonomiska lösningen på teknikerbristen?

Om vi nu accepterar att samhällets och industrins behov av kvalificerad teknisk personal kommer att öka som ett resultat av en förändrad produktions- och kapitalstruktur (se kapitel V och Industriförbundet m fl, 1985) inställer sig frågan hur man, inom det existerande utbildningssystemet, bäst skall tillfredsställa detta behov. Vilka medel kan användas för att mildra omfattningen av olika bristsituationer? Skall lönerna anpassas, existerande resurser användas på ett annat sätt och/eller ett kraftigt ökat utbildningsprogram startas? En ökning av utbudet av tekniker (vid givna relativlöner) är kostsam och kommer dessutom på kort sikt att minska utbudet därför att en ökning av lärarpersonal är nödvändig. Ur samhällets synvinkel måste även en kapacitetsutbyggnad vägas mot alternativa kostnader och intäkter av utbildning.

Andra viktiga faktorer som man måste ta hänsyn till är om utbytbarhet föreligger mellan kvalificerad teknisk personal och andra insatsfaktorer. En viss produktion kan åstadkommas på många olika sätt.

Tabell III:1 visar att företagen planerar att (på marginalen) rekrytera en ökande andel tekniska tjänstemän under resten av 80-talet. Vi bör emellertid komma ihåg att det föreligger ett nära samband mellan företagens anställningsplaner och den pågående konjunkturen. Företagens planer (se kapitel V) är också genomgående optimistiska varför svaren i tabellen förmodligen överskattar det framtida behovet. Samtidigt kommer utflödet av tekniker från gymnasiet och högskolan att öka under 80-talet. Antalet personer som lämnar utbildningsväsendet med en teknisk högskoleutbildning beräknas bli ungefär 17 000 1985-90. Under perioden 1975-80 var utflödet 14 100 personer (SCB 1981:6). Samtidigt kommer examinationen av gymnasieingenjörer årligen att uppgå till 10 000 personer under resten av 80-talet vilket innebär mer än en fördubbling sedan 70-talets mitt (SCB 1984:2). Beräkningar utförda av SCBs prognosinstitut (år 1981) visar dessutom på balans mellan utflödet från utbildningsväsendet och arbetsmarknadens nyrekryteringsbehov under resterande delen av 80-talet (SCB 1981:6).[2]

I ett medellångt perspektiv finns således ingen anledning att utbilda fler tekniker. Analysen i det föregående avsnittet visade dessutom att i ett medellångt perspektiv föreligger knappast några risker för att en dynamisk (permanent) bristsituation skall uppkomma. Den nuvarande bristsituationen bedöms även vara av kortsiktig natur. Visserligen kan vi observera en rad förändringar i den industriella strukturen i riktning mot en ökad tjänsteandel och mer kunskapsintensiva verksamhetsområden som bl a FoU. De växer emellertid ganska långsamt (se kapitel V).

Som visats i avsnitt 2.1 är sambanden mellan produktion, FoU och efterfrågan på kvalificerad arbetskraft dessutom ganska flexibla. Givet att utbudet reagerar på marknadens signaler är det därför frestande att föreslå enkla policyåtgärder; som att stimulera en mer flexibel löneanpassning mellan olika typer av arbetskraft. Bristernas omfattning och anpassningen kan då reduceras utan en utbyggnad av den offentliga utbildningskapaciteten.

Tabell III:1 Företagens bedömning av framtida arbetskraftsbehov på marginalen enligt IUIs planenkät

	Yrkes-arbetare %	Andra arbetare %	Tekniska tjänstemän %	Ekonomiska tjänstemän %	Övriga tjänstemän %
Råvaruindustri	29	4	40	25	4
Insatsvaru-industri	26	1	46	19	8
Investerings-varuindustri	25	2	53	11	7
Konsumtions-varuindustri	33	2	33	18	13
Byggämnes-industri	22	0	44	28	6
Totalt	28	2	44	18	8

Anm: Den fråga som ställdes i enkäterna lyder: Vilken (vilka) yrkeskategori(er) bedöms öka sin(a) andel(ar) av arbetsstyrkan under resten av 80-talet?

Källa: IUIs planenkät 1985.

Bristsituationer är som vi sett vanliga i en dynamisk ekonomi som den svenska. Utbildningsplanering kan aldrig gardera sig mot förekomsten av sådana situationer, eftersom dessa situationer dels ofta uppkommer oväntat, dels knappast gäller för alla industrier vid ett och samma tillfälle. Stora, centrala yrkesinriktade utbildningssatsningar kan dessutom leda fel. Om en stor del av den produktivitetshöjande utbildningen dessutom sker i företagen blir det naturligt att ställa sig frågan om inte incitamenten att öka utbildningen i företagen kan påverkas. Detta leder in på frågan om det är en framkomlig väg. Vad bestämmer företagens beslut att investera i "on-the-job training" (OJT)?

4.1 Företagens utbildning

Vad beträffar omfattningen av den utbildning som svenska företag erbjuder, kan några nyligen utförda beräkningar på de företag som ingår i IUIs planenkät redovisas i tabell III:2.

Totalt 60 % av företagen svarade att de erbjuder någon form av utbildning för nyanställda arbetare och 44 % för tjänstemän. Inskolningstiden för en nyanställd arbetare är i genomsnitt ca tre månader och för en tjänsteman fem månader. Den längsta inskolningstiden är i båda fallen inom elektroindustrin (4 respektive 13 månader).

Trots att betydande resurser ägnas åt investeringar i OJT vet vi inte mycket om dess omfattning, fördelning och effekter på individernas produktivitet, och därmed på företagens produktion. Besluten att investera i OJT kompliceras av att två parter skall dela på intäkterna och kostnaderna av investeringen. Skatter, räntor, avdragsmöjligheter för nämnda investeringar samt personalomsättningens storlek är alla exempel på faktorer som påverkar beslutssituationen.

Studier i andra länder har visat att OJT till största delen bedrivs i stora företag. Resultaten antyder, att om företagen ger de anställda någon form av utbildning, medför en hög personalomsättning ofta investeringar i specifikt - snarare än generellt - humankapital och att statliga utbildningssubventioner i högre utsträckning används för att finansiera specifik humankapitalproduktion (Simpson, 1984).

Våra egna beräkningar visar att de längsta inskolningstiderna återfinns vid stora arbetsplatser, samt i samband med kapitalintensiv produktion. Huruvida de redovisade beräkningarna innebär generell eller specifik humankapitalproduktion är svårt att uttala sig om. En genomgång av kunskapsstrukturen i svensk verkstadsindustri visar, att vissa kunskaper är så pass betydelsefulla att det ändå finns starka incitament att producera dem, vare sig de är generel-

Tabell III:2 Genomsnittlig inskolningstid (månader) för nyanställda arbetare och tjänstemän 1984

Bransch	Månader Arbetare	Tjänstemän
Råvaruindustri	3,3	3,9
därav		
Järn- och stålverk	4,0	4,2
Massaindustri	3,1	4,1
Insatsvaruindustri	1,6	3,7
därav		
Kemiinsatsvaruindustri	1,3	4,3
Metallvaruindustri	1,8	5,0
Pappersvaruindustri	1,6	2,1
Investeringsvaruindustri	3,2	8,1
därav		
Maskinindustri	2,4	5,0
Elektroindustri	4,3	12,7
Konsumtionsvaruindustri	3,7	2,0
Byggämnesindustri	1,1	3,5
Totalt	2,9	4,8

Källa: Industriförbundets Planenkät 1984.

la eller specifika (DS I 1983:24). Å andra sidan visar en studie av Holmlund (1984) på att yrkeskunskaperna blivit alltmer specifika.

OJT har betydande effekter på individernas produktivitet. Vissa beräkningar visar att produktivitetseffekterna sträcker sig 1-2 år framåt innan de avtar (Bishop, 1982) vare sig kunskaperna är generella eller specifika. En pilotstudie av två amerikanska forskare (Bishop och Kang 1984) visar emellertid att ur en samhällelig optimal synvinkel verkar det som om arbetsgivare och de anställda underinvesterar i generellt humankapital (se även SOU 1983:22). Orsaken är avvikelser mellan privat och samhällelig räntabilitet av investeringen, beroende dels på att skatterna normalt är högre efter investeringen än före, dels på att OJT har positiva externa effekter (snabbare inlärning av arbetsuppgifter) för andra arbetsgivare som inte återspeglas i lönerna.

Dessa resultat för USA pekar på att man endast genom att subventionera generell humankapitalproduktion, som förbättrar förutsättningarna för att dels öka specifikt kunnande genom OJT, dels ökar flexibiliteten i yrkesvalet, kan förmå företag och anställda att öka investeringarna i OJT. Detta kan ske genom att antingen subventionera kostnaderna för denna typ av investering eller tillåta en hög avkastning på investeringarna. Organisatoriskt kan man antingen upprätta "training ventures"[3] eller låta arbetsmarknadens parter själva bestämma hur dessa subventioner skall användas.

Ger våra data om inskolningstider en indikation på att utbildningssystemet inte förmår ta fram den arbetskraft som efterfrågas? Svaret på frågan är nekande. Det kan aldrig vara det allmänna utbildningssystemets uppgift att ge en specifik yrkesutbildning. Därför får man betrakta samhällets ambitioner att sedan 60-talet alltmer ta över yrkesutbildningen från företagen som ett misstag. Snarare borde företagens utbildningsproduktion öka, då effektiviteten i utbildningen blir betydligt högre när den sker nära produktionen och ofta innehåller en grundlig inskolning i yrkeslivet. Detta kan emellertid inte äga rum utan att incitamenten förbättras för arbetsgivare och arbetstagare, antingen genom att subven-

tionera kostnaderna för investering i generellt humankapital eller tillåta en hög avkastning efter skatt på investeringarna. Ett sådant förslag är att arbetsgivarna själva står till tjänst med utbildningslån, som avskrivs i en viss takt, säg på fem år, så länge de utbildade arbetar i företaget. Vad som omedelbart kan omöjliggöra en sådan lösning är dock om avskrivningen av statsmakterna betraktas som en beskattningsbar inkomst. Detta kan dock undvikas om avskrivningarna behandlas som kostnader för intäkternas förvärvande.

5 Den framtida kompetensuppbyggnaden - utbildning inför teknologisk omvandling

En av de viktigaste utbildningsekonomiska frågorna inför framtiden är avvägningen mellan utbildning av generella och specifika kunskaper samt var dessa kunskaper bäst kan läras ut.

I en dynamisk industri måste yrkesfärdigheterna utvecklas kontinuerligt, i takt med att produktions- och arbetsplatsstrukturerna förändras. Från ett tillväxtperspektiv är således den kritiska frågan, hur kunskaper utnyttjas på arbetsplatsen. Den omfattande litteraturen om hur informationsteknologi utnyttjas i företagen och därmed påverkar arbetsfördelningen och yrkeskrav ger knappast några enkla svar (Ryan, 1985). Detta är i själva verket exakt vad man a priori kan vänta sig eftersom kunnandet inte bara ständigt ändras utan dessutom är decentraliserat över hela arbetsplatsen.

Inga direkta samband existerar således mellan de rådande utbildningskraven på ett arbete och utbildningsprofilen hos personalen som innehar detta arbete. Många människor är "fel" eller överkvalificerade för det arbete de för tillfället har. Andra har lärt upp sig på arbetet. I vissa fall kan bara en mindre del av de nödvändiga kunskaperna erhållas inom det formella skolsystemet. Påverkan kan dessutom gå motsatt väg, dvs från kunskapsutveckling till teknologi. Jämförelser mellan företag med liknande teknologisk utrustning och arbetsplatsorganisation har visat på betydande skillnader i personalens utbildningsprofil (Prais, 1981).

Slutsatsen är således inte att ny teknologi kräver en viss typ av generell eller specifik utbildning, utan att utbildning har betydande implikationer för hur snabbt ett samhälle kan anpassas till ny teknologi. Vårt svar på frågan om tillgången på kunskap utgör en restriktion på den ekonomiska tillväxten är att brist på kunnande håller tillbaka tillväxten men att lösningen inte ligger i en expanderande yrkesbildning i det offentliga utbildningssystemet. I stället krävs en bättre användning av dem som examineras från skolsystemet. Bortsett från en marknadsanpassning av relativlönen så sker en betydande inskolning i första hand genom "on-the-job training". Utbildning på arbetsplatsen är i allmänhet effektivare än inlärning i skolan. Orsaken är naturligtvis att inlärningsmetodiken direkt kan appliceras på produktionsprocessen ifråga, medan man i det formella skolsystemet måste imitera produktionsprocessen, vilket ger upphov till ett informations- och kommunikationsproblem. En översättning av inlärningskoder är emellertid kostsam och naturligtvis endast i undantagsfall perfekt, vilket favoriserar utbildning inom skolsystemet. Således pekar effektiv kunskapsuppbyggnad mot utbildning i separata skolor och generellt humankapital, den effektiva kommunikationen av vad som skall läras ut, mot utbildning på arbetsplatsen. Vad som återstår är att uppmuntra direkt kommunikation i planeringen av olika utbildningsprogram hos dem som faktiskt kommer att efterfråga arbetskraften utan att för den skull marknadsanpassa kunskaperna. Ett praktiskt tillvägagångssätt, som bl a föreslagits i Holland, är en organisation av yrkesutbildningen som består av två delar: En generell, där utbildningsansvaret ligger hos de offentliga myndigheterna, och en kombinerad formell och kontinuerlig upplärning på arbetsplatsen under ansvar av arbetsmarknadens parter. I Sverige pågår sedan 1980/81 en försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning och under en tre-årsperiod antogs cirka 9 300 elever. Det är emellertid för tidigt att utvärdera effekterna av detta försök.

Utbildningsfrågor kommer att vara betydelsefulla i den framtida ekonomisk-politiska debatten. Analysen i detta kapitel har emellertid pekat på de uppenbara svårigheter som föreligger att koordinera företagens efterfrågan, individernas utbildningsval och utbild-

ningssystemets dimensionering. Ett samhälleligt behov av fler utbildade är inte detsamma som företagens efterfrågan på dessa. Mer utbildning är förenat med samhällsekonomiska kostnader och måste avvägas mot förväntade produktivitetseffekter. Minst lika viktigt är hur kunskaper allokeras i företaget, på arbetsmarknaden (se kapitel IV) och i utbildningssystemet.

NOTER

1 Med strukturrationalisering avses omvandling och tillväxt inom existerande branscher, med strukturkris menas omvandling av existerande mot nya branscher och ny teknologi (Petterson, 1985).

2 En viss brist på civilingenjörer i vissa marginella yrken förutses (se SCB 1981:1).

3 Se kapitel IV för en beskrivning av AMS utbud av utbildning till företagen.

Kapitel IV

Arbetsmarknadens institutioner och strukturomvandlingen

1 Funktionsförmågan försämrad?

Arbetsmarknadens flexibilitet och anpassningsförmåga har alltmer kommit i centrum för diskussionen om ekonomins långsiktiga utveckling. De flesta långtidsutredningar och långtidsbedömningar under senare år har betonat arbetsmarknadens betydelse för en balanserad ekonomisk utveckling. Ett gemensamt drag har varit en tilltagande oro över att funktionsförmågan i olika avseenden har försämrats och att arbetsmarknaden därför utgör något av ett hinder för en god tillväxt i ekonomin. Till de kritiska kommentarerna om arbetsmarknadsutvecklingen hör att rörligheten har sjunkit, att arbetslöshetstiderna har förlängts, att utbildningssystemet inte förmått att få fram den arbetskraft som krävs, att företagen har stött på flaskhalsar i produktionen allt tidigare under konjunkturuppgångarna etc. Sådana problem på arbetsmarknadens utbudssida kan också försvåra företagens rekrytering av arbetskraft med löneglidning och kostnadsproblem som följd (se Schagers specialstudie).

Självfallet är arbetsmarknadens anpassningsförmåga utomordentligt viktig för att ekonomins tillväxtpotential ska kunna utnyttjas. I alla ekonomier förekommer ständigt förändringar både av teknologi och efterfrågestruktur. Därmed uppstår också ständigt skillnader i arbetskraftens produktionsvärde mellan nya och gamla anläggningar, sektorer och yrken. Arbetsmarknadens förmåga att överföra arbetskraften från "det gamla" till "det nya" blir då avgörande för den faktiska tillväxten i ekonomin.

Grovt sett kan man peka på två uppgifter för arbetsmarknaden i ett föränderligt samhälle. Den första är att överföra arbetskraft från tillbakagående till expanderande branscher, regioner och yrken. Den andra är mer orienterad mot utbildning och går ut på att förmedla ny kunskap till såväl de nya generationer som är på väg in på arbetsmarknaden, som till dem som redan är anställda. Även om dessa båda uppgifter ofta är oskiljbara i praktiken - i den meningen att byte av bransch ofta kräver viss utbildning - kommer vi att behandla dem var för sig. De mer generella utbildningsproblemen behandlades i kapitel III.

Detta kapitel är disponerat på följande sätt. Avsnitt 2 ger en allmän presentation av olika mekanismer varigenom strukturomvandling på arbetsmarknaden kan ske, samt en genomgång av den förda svenska politiken. Därefter redovisas i avsnitt 3 de erfarenheter som enligt befintlig forskning föreligger om den "svenska modellen" för strukturomvandlingspolitik. Avsnittet leder fram till en precisering av i vilka avseenden arbetsmarknadens anpassningsförmåga kan sägas ha försämrats.

Därefter riktas intresset framåt i tiden. I avsnitt 4 behandlas de krav på arbetsmarknadens anpassningsförmåga som kommer att ställas i framtiden. Sedan övergår vi till en genomgång av olika alternativ för att förbättra arbetsmarknadens funktionsförmåga.

Kapitlet begränsar sig således till frågor om strukturomvandlingen. Det betyder att flera viktiga framtidsfrågor på svensk arbetsmarknad inte tas upp till diskussion. Ungdomsarbetslösheten behandlas exempelvis inte. De lönepolitiska frågorna behandlar i första hand lönestrukturen, medan problemen kring lönenivån och den generella konkurenskraften utelämnas.

2 Mekanismer för strukturomvandling

Bara under de båda sista decennierna har en betydande omfördelning av arbetskraft mellan olika företag och sektorer ägt rum.

Denna omfördelning har kommit till stånd med hjälp av en rad olika mekanismer.

Rent principiellt kan man dock urskilja två centrala mekanismer. För det första kan det ske en spontan och frivillig omflyttning mellan företag och sektorer. Avgörande för omfattningen av sådan omflyttning torde vara de relativa löneskillnaderna. Utgångspunkten är då att en flyttning kommer till stånd om den förväntade inkomstökningen överstiger flyttningskostnaderna.[1] Löne- och inkomstskillnader måste då tolkas i vid bemärkelse och inkludera även skillnader i andra anställningsförmåner och arbetsmiljö.

En successiv omfördelning av arbetskraften mellan sektorer kan även komma till stånd genom att de nyinträdande på arbetsmarknaden söker sig till andra företag och sektorer än dem som lämnar arbetskraften. Även för denna spontana form av omallokering av arbetskraftstillgången mellan sektorer torde relativlönerna vara av betydelse.

Den andra mekanismen verkar i stället via påtvingad omflyttning i samband med driftsinskränkningar och företagsnedläggningar.

Det är rimligt att utgå från ett utbytesförhållande mellan dessa båda mekanismer. Om den spontana överflyttningen mellan tillbakagående och expanderande sektorer är omfattande minskar de omställningsproblem som uppkommer vid företagsnedläggningar. Och omvänt blir behovet av spontan omflyttning mindre om de som drabbas vid företagsnedläggningar snabbt kan slussas över till annan sysselsättning.

2.1 Den svenska "arbetsmarknadsmodellen"[2]

Det utmärkande för den "svenska modellen" för strukturomvandling är att omfattande politiska satsningar har gjorts för att underlätta omställningen för dem som drabbats av arbetslöshet, dvs underlätta den andra typen av omställning. Medlen för detta har

främst varit arbetsmarknadspolitiska. Däremot har incitamenten för den spontana rörligheten medvetet reducerats. Medlet för detta har i första hand varit den solidariska lönepolitiken vars strävan har varit att åstadkomma "lika lön för lika arbete" oavsett företagets eller branschens bärkraft. Till detta kommer att trendmässigt stigande marginalskatter har minskat individens behållning av bruttolöneökningar.

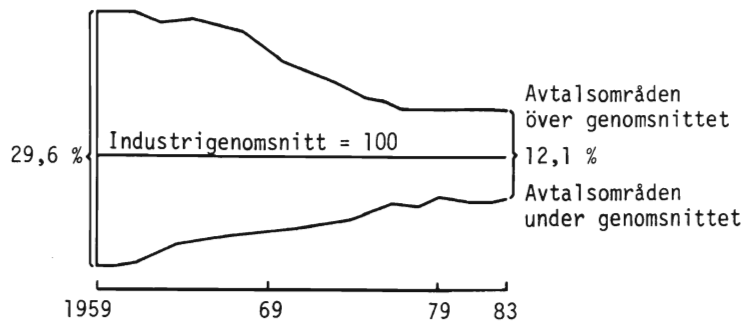
Kombinationen av solidarisk lönepolitik och aktiv arbetsmarknadspolitik är två av grundstenarna i Rehn/Meidners modell eller program för ekonomisk politik som formulerades för drygt 30 år sedan. Den faktiska politiken sedan dess har också i betydande utsträckning följt detta program (se Björklund, 1982).

Arbetsmarknadspolitikens utbyggnad under de senaste åren har inneburit att betydande resurser använts för att underlätta omställningen för personer som löper risk att drabbas av arbetslöshet eller redan blivit arbetslösa.

Arbetsförmedlingens resurser har successivt ökat. Flyttningsstöden, som utgår till arbetslöshetshotade och arbetslösa, har höjts även i reala termer. Arbetsmarknadsutbildningen byggdes ut kraftigt under 60-talet och har under de senaste 10 åren - med smärre fluktuationer - omfattat cirka 40 000 personer eller en procent av arbetskraften. Även om inte all arbetsmarknadsutbildning utgjort omskolning för dem som drabbats av strukturomvandlingen utan haft en vidare fördelningspolitisk inriktning, är det ingen tvekan om att personer som drabbats av företagsnedläggningar relativt lätt kunnat få tillträde till ett betydande kursutbud. Under omskolningstiden utgår samma ersättning som vid arbetslöshet, för vissa kategorier något mer.[3]

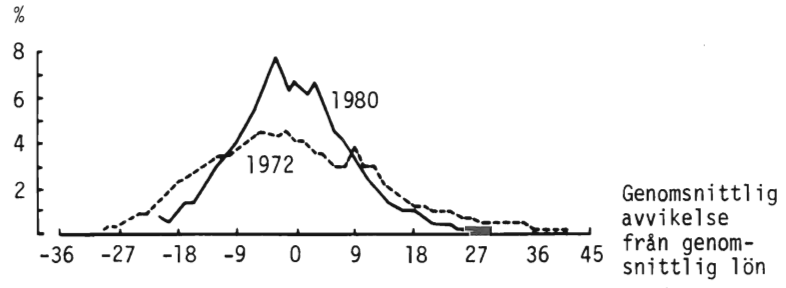
Lönepolitiken har resulterat i en jämnare lönestruktur såväl mellan som inom branscher. Denna utveckling är tämligen väl dokumenterad. Lönespridningen mellan avtalsområden på LO-SAF-området har, som framgår av figur IV:1, minskat kraftigt från 1959 till 1977 och därefter varit i stort sett konstant. Likaså har löne-

Figur IV:1 Lönespridningen mellan avtalsområden (LO-SAF)

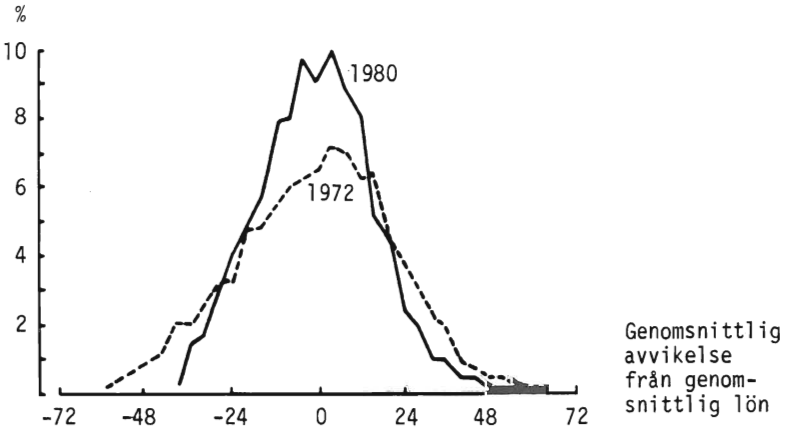
Källa: LO.

Figur IV:2 Lönespridning mellan arbetare inom verkstadsindustrin

Källa: Jonsson och Siven (1984).

Figur IV:3 Lönespridning mellan tjänstemän inom verkstadsindustrin

Källa: Jonsson och Siven (1984).

spridningen inom åtminstone verkstadsindustrin sjunkit för både arbetare och tjänstemän, se figurerna IV:2 och IV:3.

Frågan är om denna utveckling verkligen återspeglar en minskad spridning i arbetskraftens produktivitet mellan och inom branscher. Den befintliga empiriska forskningen om sambandet mellan produktivitet och bruttolön ger inget svar på den frågan. Det troligaste är dock att den minskade spridningen återspeglar fördelningspolitiska ambitioner. För detta talar att det i första hand är de avtalsmässiga löneökningarna som resulterat i sänkt lönespridning (se Jonsson och Siven, 1984). Sannolikt väger fördelningspolitiska ambitioner tyngre i centrala förhandlingar än vid de lokala förhandlingar som ger upphov till löneglidning.

Utöver den trendmässigt minskade spridningen av bruttolöner har utvecklingen mot stigande marginalskatter reducerat individens behållning av en given bruttolöneökning. Skattesystemet skapar en "kil" mellan det samhälleliga värdet av att en individ flyttar från en lågproduktiv till en högproduktiv sysselsättning och individens behållning av flyttningen. Ur skattepolitisk synvinkel är det viktigt att betona att denna skattekil normalt inte är identisk med marginalskatten i inkomstbeskattningen.

Betrakta en person som väljer mellan att stanna på sitt nuvarande arbete och att byta till ett annat arbete med högre produktivitet och lön. I de flesta fall torde detta betyda en avvägning mellan en högre monetär inkomst och det icke-monetära obehaget av att flytta. Skattesystemet reducerar intäkterna av att flytta, men påverkar inte kostnaderna.

Samhällsekonomiskt är det önskvärt att flyttningen kommer till stånd om det högre produktionsvärdet överstiger kostnaderna. Men skattesystemet innebär att individens utbyte blir lägre än det samhällsekonomiska. En del av det högre produktionsvärdet går till arbetsgivareavgifter, vilka bara delvis är att betrakta som försäkringspremier med åtföljande förmåner för individen. Den faktiskt utdelade bruttoinkomsten belastas med marginalskatten i in-

komstbeskattningen plus att vissa transfereringar kan påverkas negativt. Slutligen måste indirekt skatt betalas när individen ska utnyttja sin inkomst för konsumtion. Sammanlagt innebär detta att arbetsgivareavgifter, inkomstskatt, inkomstberoende transfereringar samt indirekta skatter skapar en "kil" mellan värdet för samhället av flyttningen och värdet för individen.

Utvecklingen av sådana totala marginaleffekter, liksom marginaleffekten i inkomstbeskattningen har bland annat beräknats av Hansson (1983), se tabell IV:1.

Som framgår av tabellen har båda typerna av marginaleffekt ökat trendmässigt fram till 1982. Skattereformen 1983-85 innebar en relativt kraftig sänkning av inkomstskattens marginaleffekt, medan den totala marginaleffekten bara sänkts obetydligt. Skattereformen har därför bara i begränsad omfattning minskat beskattningen av flyttningsvinster.

Tabell IV:1 Inkomstskatternas marginaleffekt och den totala marginaleffekten, genomsnitt för svenska arbetstagare

År	Inkomstskattens marginaleffekt	Total marginaleffekt
1955	31,5	40,2
1960	36,4	47,9
1965	42,2	55,3
1970	47,4	62,3
1975	53,4	69,6
1980	55,0	72,4
1982	55,9	73,7
1985	49,5	71,4

Anm: Värdet för 1985 bygger på information som var tillgänglig 1983.

Källa: Hansson (1983).

Sammantaget är det svårt att komma ifrån hypotesen att denna utveckling av lönestruktur och marginalskatter har reducerat incitamenten till frivillig rörlighet. Lönepolitiken har sannolikt inneburit att de potentiella flyttningsvinsterna före skatt har minskat och skattepolitiken har med all säkerhet inneburit att vinsterna efter skatt reducerats ytterligare.

3 Vilka är erfarenheterna?

Vad vet vi då om erfarenheterna av den svenska arbetsmarknadsmodellen för strukturomvandling? Vi kommer att granska de båda mekanismerna för omvandling på arbetsmarknaden var för sig. Först behandlas den spontana eller frivilliga omflyttningen från tillbakagående till expanderande sektorer och företag, och därefter behandlas anpassningsförmågan i samband med företagsnedläggningar och driftsinskränkningar.

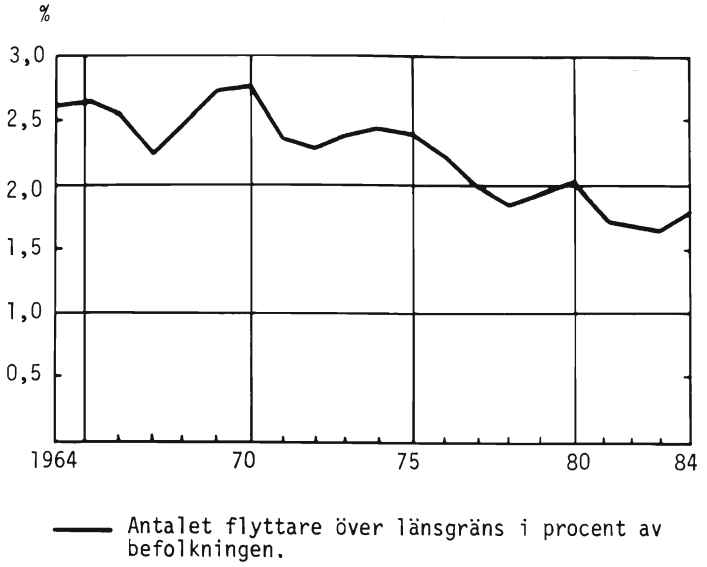
3.1 Den totala rörligheten

Befintlig statistik medger tyvärr inte att frivillig rörlighet mellan olika arbeten kan mätas direkt. I stället tvingas man använda olika mått på total rörlighet som en grov indikator.

Det är numera väl känt att den totala rörligheten trendmässigt har sjunkit under de senaste decennierna. Av figurerna IV:4 och IV:5 framgår nedgången såväl för geografisk rörlighet mellan regioner som för rörlighet i form av arbetsgivarbyten.

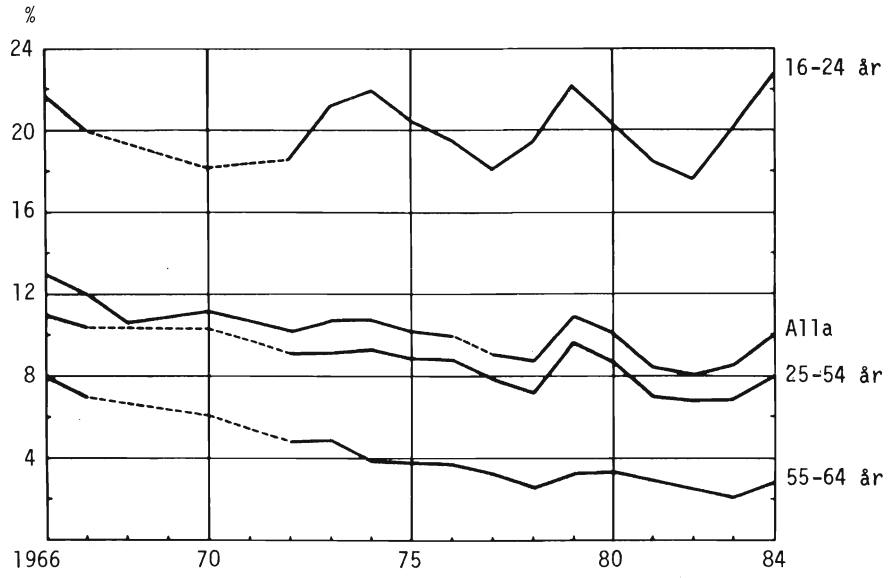
Nedgången av den senare typen av rörlighet kan preciseras mer i detalj. I figur IV:5 presenteras utvecklingen även för olika åldersgrupper. Det framgår där att nedgången varit kraftigast för de äldre (55-64 år) medan rörligheten bland de yngre varit i stort sett konstant. Vidare återfinns den nedåtgående trenden även inom tillverkningsindustrin; utvecklingen av den aggregerade rörligheten kan alltså inte förklaras av att den offentliga sektorn - med mer stabila anställningsformer - har vuxit.

Figur IV:4 Utvecklingen av geografisk rörlighet

Källa: SCB.

Figur IV:5 Andelen sysselsatta som bytt arbetsgivare någon gång under ett år. Utvecklingen för olika åldersgrupper

Källa: Arbetskraftsundersökningarna, SCB.

Två frågor inställer sig: Innebär denna utveckling att arbetsmarknadens anpassningsförmåga har försämrats? Har den fördelningspolitiskt motiverade löne- och skattepolitiken haft ett pris i form av försämrad allokering av arbetskraften - och därmed också lägre tillväxt?

Den befintliga forskningen medger inte direkta svar på dessa frågor. De studier som är relevanta i sammanhanget har mer allmänt testat hypotesen att flyttningsbeslut påverkas av löneskillnader.

I Holmlund (1984) återfinns tre studier som belyser detta. Två av dessa utgör analyser av frivilliga avgångar ("quits") och en av arbetsbyten i allmänhet. En studie visar att de frivilliga avgångarna i ett givet företag är klart lägre ju högre lönenivån i företaget är relativt andra företag. Den andra studien bygger på data över individer och visar att intentionerna att säga upp sig är högre ju lägre den nuvarande lönen är. Den tredje studien bygger på en modell där individens beslut att byta arbete och löneeffekten av arbetsbytet estimeras simultant. Hypotesen är att flyttningsbesluten styrs av de potentiella flyttningsvinsterna. Resultaten stöder också hypotesen; flyttarna har realiserat vinster i termer av löneökningar och löneökningarna utgör i sin tur en av bestämningsfaktorerna för flyttningsbesluten.

I en annan studie - Nilsson (1982) - utgår analysen från flyttningsströmmarna mellan län under perioden 1965-80. Utöver variabler av typen vakanser och arbetslöshet, vilka mäter efterfrågetrycket i de olika länen, ingår lönerelationerna (mellan länen) som en statistiskt signifikant förklaringsvariabel.[4]

Allmänt sett stöder således de befintliga studierna den traditionella ekonomiska synen på rörlighetens bestämningsfaktorer. Därför är det också rimligt att tro att den förda lönepolitiken via minskad lönespridning lett till lägre rörlighet. Trots detta är det viktigt att understryka att svaret på de båda frågorna ovan inte nödvändigtvis behöver vara jakande. Minskad rörlighet kan i vissa av-

seenden också betyda effektivitetsvinster genom att inskolningskostnaderna blir lägre och att incitamenten till företagsspecifika utbildningsinvesteringar ökar. Det är också möjligt att den minskade lönespridningen verkligen motsvaras av minskad spridning även i arbetskraftens produktivitet. Mera forskning behövs således för att ge mer detaljerade svar på dessa frågor.

3.2 Anpassningen efter uppsägningar (nedläggningar)

Som framgick ovan har syftet med den omfattande uppbyggnaden av arbetsmarknadspolitiken bland annat varit att underlätta omställningen för dem som hotas av eller drabbas av arbetslöshet. På detta sätt skulle - enligt modellen - lönepolitikens eventuellt negativa effekter på rörligheten kunna uppvägas av omställning i samband med uppsägningar (och företagsnedläggningar).

Vilka är då erfarenheterna av denna typ av omställning och politiken för att underlätta denna? Arbetsmarknadsutvecklingen för personer som blivit uppsagda har kartlagts av Edin (1984). Genom att bearbeta statistik från arbetsförmedlingarna har det varit möjligt att ge en heltäckande bild av arbetsmarknadsstatus ungefär fem månader efter uppsägningen under perioderna 1966-70, 1971-75 och 1976-80. Resultaten presenteras i tabell IV:2 nedan.

Ett påtagligt mönster i tabellen är att andelen som erhållit arbete har sjunkit under den studerade perioden. Nedgången är drygt 16 procentenheter från 1966-70 till 1976-80. En ekonometrisk analys visar att nedgången delvis, men inte helt, kan förklaras av ett lägre efterfrågetryck.

Den bild man får är således att även denna form av omställning har fungerat allt sämre. Försämringen har ägt rum samtidigt som resurserna för att underlätta denna omställning har ökat kraftigt. Detta kan i och för sig bero på att strukturproblemen i sig blivit svårare, men det reser ändå frågan om omställningspolitiken varit ändamålsenlig.

Tabell IV:2 Arbetsmarknadsstatus ca 5 månader efter uppsägningar

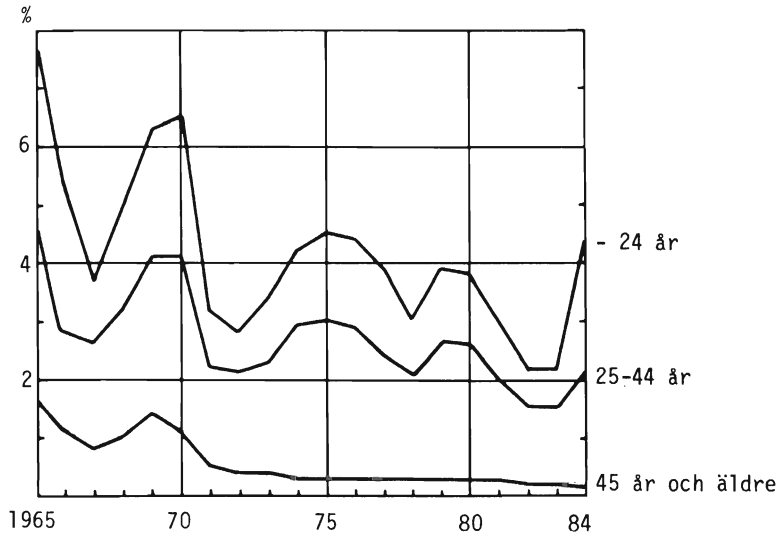
	1966-70	1971-75	1976-80
1. Placerade i nytt arbete	66,9	58,0	50,4
2. Arbetsmarknadsutbildning	5,0	7,6	9,4
3. Beredskapsarbete eller skyddat arbete	3,7	2,2	3,2
4. Pensionerade	2,8	2,0	3,7
5. Sjuka	4,3	3,8	4,1
6. Arbetslösa	12,4	21,0	20,2
7. Övriga	4,9	5,4	9,0

Källa: Edin (1984).

En första inblick i denna problematik kan man få genom att undersöka de arbetslösas "benägenhet" att utnyttja de olika alternativ politiken erbjuder. En indikation på detta får man genom att relatera antalet deltagare i olika program till antalet arbetslösa. I figurerna IV:6 och IV:7 samt tabell IV:3 nedan ges en sådan beskrivning för flyttningsbidrag, arbetsmarknadsutbildning och förtidspensionering. I figur IV:8 presenteras den absoluta nivån för dessa program.

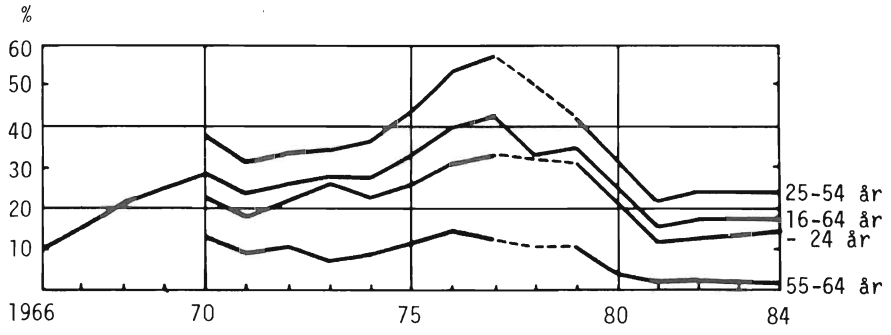
Det kanske mest påtagliga i dessa figurer är utvecklingen för de äldre. Benägenheten till aktiv omställning med hjälp av flyttning eller omskolning har sjunkit medan förtidspensionering blivit allt vanligare. Denna utveckling har sannolikt flera förklaringar. Flera studier tyder på att förtidspensionering inte är så "stigmatiserande" som ofta gjorts gällande i debatten (Hedström, 1985 och Anell, Lindell, Persson, 1982). Det finns också tecken på att efterfrågan på arbetskraft utvecklats i negativ riktning för de äldre (detta utvecklas närmare i avsnitt 4 av detta kapitel). Slutligen kan de övriga alternativen - flyttning och omskolning - ha blivit mindre attraktiva.

Figur IV:6 Kvoten mellan antal flyttare med flyttningsbidrag och antal personer som varit arbetslösa någon gång under året

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen och Statistiska Centralbyrån.

Figur IV:7 Kvoten mellan antal deltagare i arbetsmarknadsutbildning under ett år och antal arbetslösa någon gång under året

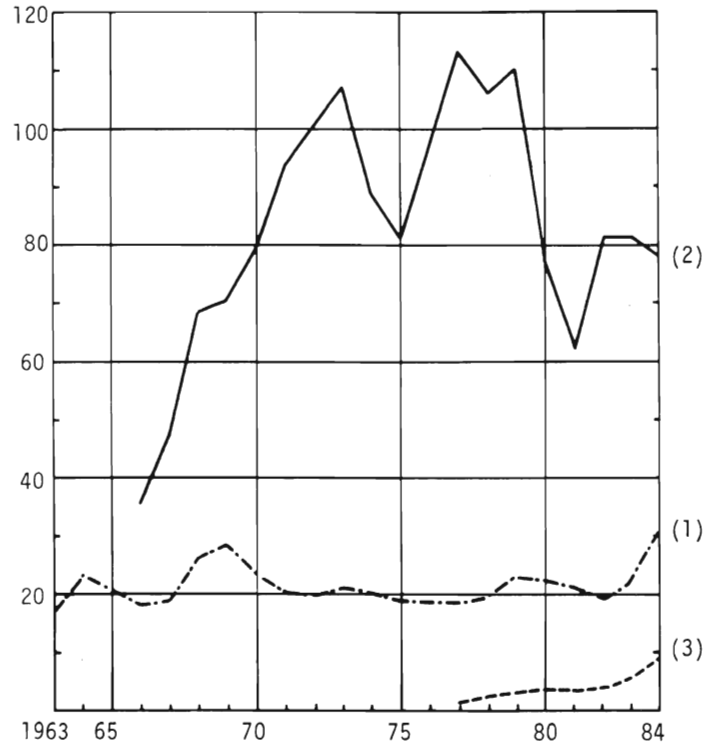
Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen och Statistiska Centralbyrån.

Tabell IV:3 Utvecklingen av förtidspensionering av arbetmarknadsskäl 1977-84

		1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1.	Antal nybeviljade förtidspensionärer arbetsmarknadsskäl under året	1 688	2 050	2 602	3 604	3 464	3 690	5 484	9 124
2.	Antal arbetslösa (60-64 år) i genomsnitt under året	4 800	7 300	7 400	5 800	8 100	12 600	16 800	20 300
3.	(1)/(2)	0,35	0,28	0,35	0,62	0,43	0,29	0,33	0,45
4.	Antal arbetslösa någon gång under året (55-64 år)	22 000	27 400	21 300	26 800	35 600	37 500	40 300	43 100
5.	(1)/(4)	0,077	0,075	0,122	0,136	0,097	0,098	0,136	0,212

Källa: Riksförsäkringsverket och Statistiska Centralbyrån.

Figur IV:8 Utvecklingen av antalet flyttare med flyttningsbidrag (1), antalet deltagare i arbetsmarknadsutbildning (2) och antalet förtidspensionerade av arbetsmarknadsskäl (3)

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen och Riksförsäkringsverket.

Den senare hypotesen får ett visst stöd av utvecklingen för de övriga åldersgrupperna. Benägenheten att flytta med bidrag har sjunkit trendmässigt för gruppen 25-44 år och i varje fall inte stigit för gruppen under 25 år. Eftersom realvärdet av flyttningsbidraget ökat något[5] vittnar också detta om stigande "flyttningströsklar" för den svenska arbetskraften.

Fram till 1977 ökade arbetsmarknadsutbildningen som andel av de arbetslösa och har därefter sjunkit. Huvudförklaringen till nedgången är inte bristande utbildningskapacitet utan snarare att intresset bland de arbetslösa för utbildning varit lågt (se SOU 1983:22, kapitel 14). Även under lågkonjunkturen 1981-83 var därför kapacitetsutnyttjandet på vissa kurstyper relativt lågt. Därför är det möjligt att arbetsmarknadsutbildningen inte varit effektiv under denna tid. Det krävs dock mer renodlade utvärderingsstudier för att ge ett klart svar på frågan. Den enda studie av detta slag som föreligger under det sista decenniet (Björklund-Moffitt, 1983) tyder på att utbildningen var olönsam på marginalen under perioden 1976-80, dvs att den borde ha reducerats i omfattning snarare än ökat. Detta resultat bygger på ett mycket litet urval, men är helt förenligt med uppgifterna om det låga intresset för utbildningen.

Sammanfattningsvis ger denna genomgång av erfarenheterna under de senaste decennierna följande bild:

Den totala rörligheten har sjunkit trendmässigt, möjligen med undantag för den yngsta åldersgruppen (upp till 24 år). Även om minskad rörlighet inte med nödvändighet betyder försämrad anpassningsförmåga talar mycket för att den svenska arbetskraften blivit mindre känslig för bruttolöneskillnader under de senaste decennierna. Stigande marginalskattekilar, ökat villaboende och ökad andel hushåll där båda makarna arbetar är sannolika förklaringar till denna utveckling.

Det är också troligt att bruttolönestrukturen i sig minskat incitamenten för rörlighet. Sammantaget innebär detta att förutsätt-

ningarna för spontan eller frivillig omflyttning som inslag i strukturomvandlingen har försämrats.

En sådan försämring skulle i och för sig inte vara så allvarlig om den andra mekanismen för strukturomvandling, nämligen omställningen för dem som drabbats av arbetslöshet vid driftsinskränkningar och företagsnedläggningar, hade förbättrats. Tillgänglig information pekar dock på att även denna form av omställning kommit att fungera allt sämre. De arbetslösas benägenhet till aktiv omställning med hjälp av de arbetsmarknadspolitiska insatserna tycks ha sjunkit. För de allra äldsta har förtidspensioneringsalternativet blivit allt vanligare. De senaste åren (1983 och 1984) har ökningen varit mycket kraftig.

4 Framtida krav på arbetsmarknadens funktionsförmåga

Den utbredda uppfattningen att arbetsmarknadens anpassningsförmåga trendmässigt har försämrats under de senaste decennierna har således ett visst stöd. Men vilka krav på arbetsmarknaden kommer att ställas i framtiden för att en balanserad ekonomisk utveckling skall kunna uppnås? Av flera skäl är det svårt att ange sådana krav i kvantitativa termer. Det är exempelvis inte meningsfullt att försöka precisera hur hög den geografiska rörligheten måste vara, eftersom en hel del rörlighet inte är arbetsmarknadsmässigt motiverad.

Det är inte heller lätt att bedöma "var jobben kommer att finnas" i framtiden, dvs vilka sektorer och yrken som kan väntas expandera. Vår prognosförmåga därvidlag är tyvärr begränsad. I stället är det viktigt att utgå från att framtiden är osäker och att förmå arbetsmarknadens agenter och institutioner att skaffa sig beredskap för detta. Ett viktigt kriterium på en väl fungerande arbetsmarknad måste vara förmågan att hantera oväntade förändringar, vilka i sin tur oftast härstammar från förändringar i varuefterfrågan eller teknologin. Ett konkret exempel är 70-talets oljeprischocker som drabbade vissa branscher hårt. Det var framför

allt de arbetsmarknadsmässiga konsekvenserna av dessa chocker som var svåra att acceptera och utgjorde det främsta motivet för de krav på sysselsättningsbevarande subventioner som följde i 70-talskrisens spår. En bättre förmåga att omedelbart hantera omställningsproblemen hade säkert kunnat förhindra en del av dessa subventioner. Det är inte minst erfarenheterna från denna industripolitik som gör det önskvärt att få en arbetsmarknad som är mera robust mot olika typer av förändringar även om dessa inte behöver få lika drastiska konsekvenser som oljeprischockerna.

I stället för renodlade prognoser kan det vara meningsfullt att undersöka olika tänkbara utvecklingsförlopp och diskutera arbetsmarknadens förmåga att anpassa sig till dessa. På så sätt kan man spåra svagheter och olika riskmoment inför framtiden. Vi vill peka på ett tänkbart utvecklingsförlopp på arbetsmarknadens efterfrågesida som kan få allvarliga konsekvenser.

Under de senaste åren har industrins arbetskraftsefterfrågan förskjutits mot allt högre krav på utbildning. Denna förändring har kommit relativt snabbt och bland annat givit upphov till den omtalade "teknikerbristen". Förändringen kan bland annat illustreras med Konjunkturinstitutets barometerdata över bristen på olika typer av arbetskraft (se kapitel III).

En annan indikation på samma utveckling är att de lediga platser som anmäls till arbetsförmedlingarna är förknippade med allt högre krav på utbildning och/eller erfarenheter. Detta framgår av tabell IV:4.

Mycket talar för att denna utveckling kommer att fortsätta. Det är troligt att Sverige som industrination kommer att ha sina konkurrensfördelar i relativt kunskapsintensiv produktion. Detta bekräftas också av IUIs planenkät. Företagen har där ombetts att ange vilken typ av arbetskraft som man bedömer kommer att öka relativt sett. Svaren har sammanställts i kapitel III. Huvudresultatet är att det framför allt är kvalificerad tjänstemannapersonal (bland annat med datakunskaper) som kommer att utgöra en ökad andel av industrins sysselsatta.

Tabell IV:4 Andel av de kvarstående vakanserna vid månadens slut som har krav på utbildning och/eller erfarenheter

1979	1980	1981	1982	1983	1984
0,55	0,65	0,74	0,76	0,76	0,79

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen.

Det är alltså troligt att de nya jobben i framtiden kommer att ställa allt högre krav på utbildning. På dataområdet är det också frågan om krav på relativt goda grundkunskaper i matematik och språk.

Vilka spänningar kan man då vänta sig om denna efterfrågeutveckling fortsätter och konfronteras med arbetsmarknadens utbudssida? Man kan då befara stora problem för framför allt den äldre arbetskraften inom industrin. Skälet till detta är att den utbildningsklyfta som skapades mellan äldre och yngre i samband med utbildningsexpansionen på 60-talet är särskilt påtaglig inom industrin. I tabell IV:5 presenteras beräkningar av de sysselsattas utbildningsnivå 1981. Det framgår där att bara drygt 16 % av de äldre inom industrin har en högre grundutbildning än folkskola och bara 3,7 % en grundutbildning som omfattar studentexamen. Motsvarande tal för samtliga äldre liksom för samtliga inom industrin är betydligt högre.

De äldre inom industrin har också en mycket lång anställningstid på sitt nuvarande företag. Det betyder att yrkeskunskaperna ofta är mycket specialiserade och knutna till det existerande företaget.

Tabell IV:5 De sysselsattas utbildningsnivå och anställningstid i det nuvarande företaget (1981)

Utbildningsnivå	Samtliga sysselsatta	Sysselsatta inom industrin	Äldre (50-65 år) Samtliga sysselsatta	Äldre (50-65 år) Sysselsatta inom industrin
		Procent		
1. Ofullständig folkskola	1,1	1,9	1,0	1,4
2. Folkskola (6-8 år)	26,1	31,3	53,5	63,1
3. Folkskola plus yrkesutbildning (minst 1 år)	12,4	16,3	15,3	18,9
4. Realexamen, grundskola	12,9	14,2	6,2	4,6
5. Realexamen plus yrkesutbildning (minst 1 år)	25,8	22,3	14,0	8,3
6. Studentexamen (motsvarande)	6,0	5,2	1,8	0,5
7. Studentexamen plus yrkesutbildning (minst 1 år)	8,0	5,0	4,2	1,4
8. Akademisk examen	7,7	3,8	4,0	1,8
	100,0	100,0	100,0	100,0
Anställningstid	8,9	10,0	16,7	18,5

Källa: Beräkningar baserade på levnadsnivåundersökningarnas data.

En konjunkturnedgång kombinerad med vissa strukturförändringar skulle på vanligt sätt ge upphov till ökat antal uppsägningar och företagsnedläggningar. Omställningsproblemen för framför allt de äldre skulle då kunna bli betydande, eftersom de besitter yrkeskunskaper som ofta är knutna till det företag där de tidigare varit anställda. Samtidigt ställer de nya jobben höga krav på utbildning.

Mycket tyder på att ett sådant utvecklingsförlopp, så länge arbetsmarknaden fortsätter att fungera som den gjort under senare år, skulle ge upphov till en omfattande arbetslöshets- och förtidspensioneringsvåg inom svensk industri. Man måste därför befara att arbetsmarknaden inte är robust mot en sådan utveckling.

Även under de två senaste åren av god konjunktur har sådana problem kunnat märkas. Bakom den konjunkturmässiga förbättringen av arbetslösheten kan man nämligen spåra en kraftig strukturell försämring framför allt för äldre. Under våren 1985 var kapacitetsutnyttjandet inom industrin något högre än motsvarande period 1980. Likafullt låg den öppna arbetslösheten - säsongrensat - runt 3,0 % 1985 mot 2,0 % 1980. Motsvarande tal för åldersgruppen 55-64 år var 4,5 % respektive 1,5 %, dvs en tredubbling av strukturarbetslösheten under en femårsperiod. Bakom denna ökning ligger framför allt en kraftig förlängning av arbetslöshetstiderna.

Grovt sett finns det två sätt att förhindra en fortsatt utveckling i denna riktning. Det ena är att lönestrukturen anpassas så att dagens och det i framtiden förväntade efterfrågeöverskottet på högutbildad personal elimineras. I så fall skulle förmodligen också arbetslöshetsriskerna för lågutbildade kunna reduceras. En relativlöneutveckling i denna riktning är i och för sig sannolik; vissa tecken tyder t o m på att den redan är på väg. De högre tjänstemännen inom industrin har av allt att döma haft den bästa löneutvecklingen de allra senaste åren. Men det är högst tveksamt om lönestrukturen kan förändras så snabbt att den ovan antydda utvecklingen kan förhindras.

Det andra sättet är att acceptera konsekvenserna av den förändrade arbetskraftsefterfrågan i form av uppsägningar och företagsnedläggningar men istället se till att resurserna för aktiv omställning i form av arbetsförmedling, flyttningshjälp och (framför allt) omskolning ökas eller blir effektivare.

5 Alternativ för flexiblare arbetsmarknad

5.1 Nuvarande politik

Behovet av en mer flexibel arbetsmarknad underströks också av den senaste statliga långtidsutredningen (SOU 1984:4). Detta motiverades både med att rörligheten har sjunkit trendmässigt och med att de regionala analyserna i utredningen pekade på snabb regional strukturomvandling inom industrin.

Några åtgärder har också vidtagits under 1984 och 1985 som ligger i linje med långtidsutredningens rekommendationer.

När det gäller att underlätta anpassningen för arbetslösa har bland annat flyttningsbidraget höjts kraftigt. Den så kallade starthjälpen - det centrala bidraget - har höjts i flera omgångar sedan 1 januari 1982 då det blev skattefritt. Sedan dess har bidraget till framför allt flerpersonshushåll stigit kraftigt, från 6 000 kr i början av 1982 till 15 000 kr från 1 juli 1984.

Även arbetsmarknadsutbildningen har förändrats. För det första har beslut fattats om att omorganisera arbetsmarknadsutbildningen. Motivet för omorganisationen har varit att få till stånd en arbetsmarknadsutbildning som har "större förutsättningar att kunna anpassa verksamheten efter förändrade behov på arbetsmarknaden" (Prop 1984/85:59). Tidigare har arbetsmarknadsverket ansvarat för planeringen av kurserna, medan skolöverstyrelsen svarat för genomförandet av dem. Arbetsförmedlingarna har därför kunnat erbjuda omskolningsmöjligheter till de arbetslösa.

Enligt det nya förslaget kommer själva genomförandet eller produktionen av utbildningen att utföras av en självständig organisation, medan arbetsmarknadsverket blir beställare av utbildningstjänster. Syftet är att arbetsmarknadsverket som beställare skall få frihet att välja bland olika utbildningsanordnare, varav företagens interna utbildningssystem utgör en möjlighet. Detta betyder att omskolningsverksamheten i betydligt större utsträckning kan utsättas för konkurrens. Att detta är syftet med förändringen framgår av att den nya organisationen åläggs att arbeta efter principen om full kostnadstäckning. Explicit anges i propositionen att man vill skapa "en organisation som innehåller incitament till att snabbt ställa om för att möta nya behov inom utbildningen".

För det andra har "utbildningstjänster" börjat erbjudas direkt till företag i stället för till arbetslösa. Denna satsning har kallats "flaskhalsutbildning". Innebörden av denna är att företag som har problem att rekrytera sin personal på ordinarie väg ges möjlighet att skicka sina anställda på arbetsmarknadsutbildning som bekostas av arbetsmarknadsmyndigheterna (inklusive utbildningsbidrag för den som genomgår utbildningen). I vissa fall krävs att företaget skall anställa arbetslösa som "vikarier". Beslut om flashalsutbildning fattas på mycket decentraliserad nivå inom arbetsförmedlingen, ofta av individuella arbetsförmedlare.

När det gäller den andra mekanismen för rörlighet, nämligen incitamenten för redan sysselsatta att byta arbete, utgör marginalskattereformen 1983-85 den enda påtagliga förändringen. Men som betonades i avsnitt 2 avser marginalskattesänkningen i första hand marginaleffekten i inkomstbeskattningen. Den för rörlighetsbeslut mer relevanta "totala marginalskattekilen" har bara reducerats i begränsad omfattning. Huruvida lönepolitiken har fått en annan utformning under de allra senaste åren är svårare att uttala sig om. Den mer decentraliserade förhandlingsformen på LO-SAF-området kan möjligen ha fått vissa konsekvenser för lönespridningen, men dessa är ännu för tidigt att uttala sig om.

5.2 Svagheter och alternativ

Man kan peka på flera svagheter i den nuvarande politiken både vad gäller inriktning och omfattning.

En första svaghet bottnar i sambandet mellan statsfinansierad arbetsmarknadspolitik och lönebildningen. När statsmakterna påtar sig det finansiella ansvaret för arbetslöshetsförsäkring, förtidspensionering och arbetsmarknadspolitik minskar incitamenten att beakta arbetslöshetsriskerna vid löneförhandlingarna. Både lönenivå och lönestruktur riskerar att ge upphov till högre arbetslöshet.

Den nuvarande politiken innebär en viss expansion av traditionell arbetsmarknadspolitik, varför detta problem kan förvärras ytterligare.

En lösning på detta dilemma som föreslagits i debatten (Björklund, 1984, och Calmfors m fl, 1985) är att förändra finansieringen av de olika åtgärderna så att kostnaderna i större utsträckning får bäras av dem som ansvarar för lönebildningen. Vår avsikt är inte här att skissera förslag till nya finansieringsformer för den statliga arbetsmarknadspolitiken. I stället vill vi peka på en annan möjlighet som bygger på andra institutionella lösningar. Förebilden är den verksamhet som bedrivs av Trygghetsrådet SAF-PTK. Dess verksamhet syftar till att hjälpa tjänstemän på SAF-PTK-området som hotats eller drabbats av uppsägningar. Åtgärdsarsenalen är mycket omfattande och inkluderar de traditionella arbetsmarknadspolitiska instrumenten såsom arbetsförmedling, omskolning och hjälp vid flyttning. Även kontantersättning kan utbetalas i form av tillägg till ordinarie arbetslöshetsersättning och förtidspensionering. Därutöver finns ett par mer okonventionella medel, såsom hjälp och råd för dem som startar eget företag samt "introduktionslön" för dem som behöver en tids upplärning på ett nytt arbete.

Verksamheten finansieras med en avgift på tjänstemännens löner som uppgår till 0,9 % av lönesumman. Man kan säga att tjänste-

männen på detta sätt själva betalar en försäkringspremie som berättigar till förstärkt stöd till omställning i händelse av uppsägning. Eftersom det finansiella ansvaret för denna verksamhet vilar på de parter som också ansvarar för tjänstemännens löner borde den negativa effekten på lönebildningen av denna form av arbetsmarknadspolitik vara betydligt mindre. Därför vore det sannolikt en fördel om en ökad andel av arbetsmarknadspolitiken finge denna institutionella utformning. En utökad satsning på omskolning, flyttningsstöd m m vore då sannolikt mindre riskfylld.

En annan potentiell fördel med arbetsmarknadspolitik som är utformad av arbetsmarknadens parter är att den kan anpassas bättre efter de specifika behov som gruppen ifråga har. Trygghetsrådet tillkom bl a för att den statliga arbetsmarknadspolitiken inte tillräckligt beaktade tjänstemännens speciella problem och situation.

Men verksamhet av denna typ är ingen handlingsparameter för politiker; riksdagen kan knappast påbjuda exempelvis LO och SAF att starta sådan verksamhet också på arbetarsidan. Därför måste initiativen komma från parterna själva.

5.3 Effektiv utbildning

Ett andra frågetecken för nuvarande politik gäller effektiviteten i den politik som syftar till att underlätta anpassningen för arbetslösa. När det gäller utbildningsverksamheten borde den nya institutionella utformningen av arbetsmarknadsutbildningen kunna öka incitamenten att hålla en hög effektivitet och kvalitet på verksamheten. Därmed borde det vara möjligt att göra omskolningsalternativet mer attraktivt för individen, vilket i sin tur borde kunna underlätta omställningen i samband med företagsnedläggningar.

För att en utbildningsverksamhet ska ge bra resultat är det inte tillräckligt att utbildningen i sig är effektiv. Den måste också

uppfattas positivt av de slutliga avnämarna, nämligen företagen. Genomgången omskolning måste av företagen uppfattas som en signal att individen har goda yrkeskunskaper och inte som en signal att individen har eller har haft pesonliga problem av något slag. Ett dilemma för all arbetsmarknadspolitik som syftar till att hjälpa personer som hamnat i en svår arbetsmarknadssituation är att åtgärden kan fungera som en negativ signal. En amerikansk experimentstudie (Burtless, 1985) har illustrerat detta. I studien jämfördes möjligheterna att få arbete för två slumpmässigt utvalda grupper bland arbetslösa. Den ena gruppen hjälptes av myndigheterna genom att arbetsgivare som anställde dem fick en temporär lönesubvention, medan den andra gruppen inte fick någon hjälp alls. Märkligt nog blev sysselsättningsresultatet signifikant bättre för den senare gruppen. Burtless tolkade detta som att lönesubventionen gav arbetsgivarna en negativ signal om arbetskraftens effektivitet.

Det saknas studier som kan belysa huruvida likartade problem finns inom den svenska arbetsmarknadspolitiken. Men man kan inte utesluta att svårigheterna att locka arbetslösa till utbildning har berott på att omskolningskurserna fått dåligt rykte.

Det finns dock skäl att tro att den nya organisationen för arbetsmarknadsutbildning kan innebära en förbättring. Skälet till detta är att den nya stiftelsen för utbildning kan utsättas för konkurrens från andra utbildningsproducenter. Bl a kan då intern utbildning i företagen komma att utgöra ett slagkraftigt alternativ.

Ett problem är dock att långt ifrån alla företag bedriver sådan utbildning och incitamenten att satsa på sådan är heller inte speciellt starka. Framför allt kännetecknas statsmakternas politik gentemot företagsintern utbildning av en betydande oklarhet och ryckighet som sannolikt hämmar företagens benägenhet att bygga upp egen utbildningsverksamhet.

Ett exempel på detta är den nya flaskhalsutbildningen, som beskrevs ovan. Kriteriet för att åtnjuta statsmakternas tjänster här-

vidlag är att företagen har problem att klara sina arbetskraftsbehov genom nyrekrytering. Det kan betyda att ett företag som avstår från egen utbildningsverksamhet mycket väl kan få större förmåner från arbetsmarknadsmyndigheterna än ett företag som framgångsrikt klarar sin nyrekrytering med egen utbildningsverksamhet. Till detta kommer att förmånerna kräver förhandlingar med myndigheterna, vilket självfallet skapar osäkerhet för det individuella företaget. Något tillspetsat kan man säga att flaskhalsutbildningen skapar större incitament för företagen att i förhandlingar övertyga myndigheterna om sina problem än att på egen hand lösa problemen. Incitamenten till förhandlingar förstärks av att arbetsmarknadsmyndigheterna (i praktiken förmedlingarna) även kan utdela lönesubventioner till enskilda företag.

"Ryckigheten" i statsmakternas stöd till företagsutbildning illustreras också av de s k förnyelsefonderna som byggs upp genom en tillfällig avsättning av 1985 års vinster. Pengarna kan användas till bl a utbildning. Sammantaget leder dessa åtgärder till att företag som överväger att starta eller utvidga sin utbildningsverksamhet - exempelvis i form av verkstadsskolor - måste uppleva stor osäkerhet om vilka spelregler (skatter, bidrag m m) som i framtiden kommer att gälla för företagsutbildning. Klarare och mer stabila spelregler skulle säkert eliminera onödig osäkerhet på detta område.

5.4 Effektiv arbetsförmedling

Effektivitetsproblemen bör uppmärksammas även på arbetsförmedlingens område, där det föreligger förbud mot att bedriva privata förmedlingar med kommersiellt motiv. Den offentliga arbetsförmedlingen har därför monopol på sin verksamhet.

En självklar invändning är att detta är effektivitetshämmande eftersom arbetsförmedlingarna befrias från konkurrens. Men därav följer inte att problemet är så enkelt att man helt kan överlåta åt "marknaden" att tillgodose behoven av dessa tjänster, i varje

fall inte på förmedlingsområdet. Det finns nämligen ett klassiskt välfärdsteoretiskt argument för "marknadsmisslyckande" på arbetsförmedlingens område, nämligen förekomsten av stordriftsfördelar. Men detta argument gäller i första hand för s k extensiv informationsförmedling, som i huvudsak innebär spridande av allmän information om lediga platser och arbetssökande. (Se Persson-Tanimura, 1974, för en ingående välfärdsteoretisk diskussion av förmedlingsverksamhet.) Det typiska för en sådan verksamhet är att huvuddelen av kostnaderna är förknippade med själva insamlandet av informationen medan det är mycket billigt att sprida den, marginalkostnaden för att låta ytterligare ett företag eller en arbetssökande få del av informationen är ofta negligerbar. Prissättning enligt marginalkostnadsprincipen skulle därför sannolikt innebära privatekonomisk förlust. Det är därför troligt att en fri marknad skulle erbjuda alltför lite arbetsmarknadsinformation av denna typ, varför samhällsstöd till sådan verksamhet är motiverad.

Men utöver sådana extensiva informationstjänster finns det också behov av förmedlingsverksamhet av mer specialiserad eller s k intensiv karaktär. Det kan handla om att företag vill ha hjälp att finna "rätt person till rätt plats" eller om arbetssökande som är på jakt efter speciella arbetsuppgifter. Självfallet finns det ingenting som hindrar att ett offentligt förmedlingssystem erbjuder även sådana tjänster. Vad som däremot kräver mer specifika argument är det förbud som gäller för privata företag att bedriva förmedlingsverksamhet på kommersiella grunder vid sidan om det offentliga systemet.

Ett argument skulle kunna vara att privata förmedlingsföretag har incitament att skapa en överdriven rörlighet på arbetsmarknaden, eftersom en hög omsättning av arbetskraft ökar den totala marknaden för sådana företag. Därmed skulle effektivitetsförluster kunna uppstå. Men detta argument förefaller inte speciellt starkt. Såväl de arbetssökande som företagen har starka incitament att motverka detta, varför just långvariga "matchningar" mellan arbetssökande och lediga platser måste bli ett centralt konkurrensmedel i förmedlingsbranschen. Effektivitetsargumenten

mot förbudet förefaller mig vara betydligt starkare. Privata förmedlingsföretag skulle kunna bidra till att öka kostnadsmedvetandet och främja "produktutvecklingen" inom branschen, något som skulle kunna smitta av sig även på de offentliga förmedlingarna. Till detta kommer att förbudet helt enkelt kan förhindra att vissa specialiserade förmedlingstjänster produceras, trots att det finns en betydande betalningsvilja för dem.

Ett annat argument kan vara av fördelningspolitisk natur. Ett privat förmedlingsföretag har självfallet ingen anledning att ta fördelningspolitiska hänsyn i sin verksamhet, varför man skulle kunna förvänta en hårdare sortering av arbetskraften redan i anställningsögonblicket vid en ökad privatisering. Detta argument inger respekt men är ändå enligt min uppfattning ganska svagt. Skälet är att den information om en arbetssökande som är möjlig att få vid anställningsögonblicket med hjälp av mer ingående ansträngningar ändå kommer fram relativt snabbt när personen har arbetat en tid. Då kan arbetsgivaren ändå vid befordringar och lönesättning fatta beslut på basis av samma information oavsett om förbud föreligger eller ej.

Det är också möjligt att en allmän effektivisering av förmedlingsbranschens verksamhet har gynnsamma fördelningseffekter. Från ett par studier finns nämligen resultat som antyder att sökverksamheten utanför det offentliga förmedlingssystemet är viktig för de arbetslösas chanser att få jobb.

5.5 Lönespridning och marginalskatter

Den mest kontroversiella frågan gäller slutligen löne- och skattepolitiken. Mot bakgrund av befintliga studier är det svårt att tro annat än att ökad lönespridning mellan olika regioner, företag och arbeten och/eller sänkta marginalskatter skulle öka rörligheten på arbetsmarknaden.

Däremot är det svårare att uttala sig om storleksordningen. Det

betyder också att underlaget är magert för att bedöma målkonflikten mellan å ena sidan önskemålet om jämn fördelning av löneinkomsterna efter skatt och å andra sidan önskemålet om hög takt i strukturomvandling och hög tillväxt i ekonomin.

I bästa fall behöver dock inte målkonflikten vara så allvarlig, i varje fall inte när det gäller flexibla löner. För det första är det viktigt att betona att det är de förväntade lönerna på olika arbeten som styr flyttningsbeslut och inte de faktiska. Innebörden av principen "lika lön för lika arbete oavsett företagets bärkraft" är att det inte ska uppstå förväntningar om stigande relativlöner i expanderande företag och förväntningar om fallande relativlöner i tillbakagående. En övergång till en mer bärkraftsinriktad lönepolitik skulle dock skapa sådana förväntningar. Om dessa förväntningar skulle ge upphov till omfattande rörlighet är det inte säkert att löneskillnaderna behöver realiseras, åtminstone inte under långa tidsperioder.

En andra faktor som kan motverka de negativa fördelningseffekterna av flexibla löner är att arbetslöshet kan förhindras i de tillbakagående företagen och branscherna.

Dessa båda argument bygger dock främst på ett teoretiskt resonemang. Tyvärr lär det dröja länge innan forskningen kan ge en precis kvantitativ bild av sambandet mellan löneflexibilitet, ekonomisk tillväxt och inkomstfördelning.

NOTER

1 Vid analys av lönernas effekter på arbetsutbudet (antal arbetade timmar) är ett standardresultat att effekten av en löneökning kan vara både positiv och negativ beroende på att den positiva substitutionseffekten kan motverkas av en inkomsteffekt. Man kan tillgodogöra sig löneökningen genom att arbeta mindre. Det finns dock inga motverkande inkomsteffekter vid flyttningsbeslut; om alternativet "flyttning" ger en högre lön än alternativet "stanna" kan man bara tillgodogöra sig detta genom att flytta.

2 En utförligare (engelsk) version av detta avsnitt återfinns i Björklund (1985).

3 Fram till 1979 utgick dessutom en mindre stimulans (10 kronor per dag) utöver arbetslöshetsunderstödet.

4 Mer precist uttryckt är det fråga om att en samspelsvariabel mellan lönerelationer och vakansläge har en signifikant effekt på flyttningsströmmarna utöver separata effekter för vakansläge och arbetslöshet.

5 Se Björklund (1985).

Del III

EKONOMINS DRIVSYSTEM

Kapitel V

Vilka företag står för tillväxten?

När den svenska industrins historia en gång ska skrivas kommer förmodligen perioden 1975-82 att få ett eget kapitel med ett dystert innehåll. Under denna period utvecklades tillverkningsindustrin i Sverige betydligt sämre än i andra jämförbara länder. För OECD-länderna i Europa växte industriproduktionen i genomsnitt med 1,5 % per år och för hela OECD-området med 2,3 % medan den svenska minskade med 0,7 % per år! Den sämre utvecklingen av den svenska industrin var inte heller koncentrerad till ett fåtal branscher utan gällde i stort sett samtliga branscher - även verkstadsindustrin.

Ett annat tecken på tillbakagången i svensk industri under perioden 1975-82 är de starkt minskade marknadsandelarna. Totalt minskade Sveriges andel av OECD-ländernas import med drygt 30 % 1974-82.[1] Även för produktgrupper där Sverige i allmänhet bedöms ha komparativa fördelar - metallvaror och maskiner, elprodukter, transportmedel - var marknadsandelsförlusterna betydande. Denna negativa bild kontrasterar skarpt mot den även i internationell jämförelse starka tillväxten i svensk industri under 50- och 60-talen.

Den svaga produktionsutvecklingen i industrin har givetvis också haft starka negativa effekter på utvecklingen i andra branscher. Som visats i bl a den senaste långtidsutredningen (LU 84) är en betydande del av produktionen i andra sektorer indirekt beroende av den slutliga efterfrågan på industriprodukter.[2]

1982 sysselsattes drygt 900 000 personer i industrin. Samtidigt var emellertid ca 500 000 personer i andra näringar sysselsatta

med att förse industrin med råvaror, insatsvaror och tjänster för tillverkning av industriprodukter. Totalt sysselsattes således 1 400 000 personer direkt och indirekt med tillverkning av industriprodukter, vilket var 50 % fler än i enbart industrin. De flesta av dem som är indirekt beroende av industriproduktionen återfinns i den privata tjänstesektorn, där bl a varuhandel, transporter och uppdragsverksamhet ingår. Även jord- och skogsbruket är betydande underleverantörer till industrin. Räknar man även in antalet sysselsatta i svenska dotterbolag i utlandet är den totala industrisektorn nästan dubbelt så stor som enligt den traditionella branschklassificeringen.

Industrin har således en viktig roll som motor i ekonomin. På liknande sätt som nedgången i industriproduktionen under slutet av 70-talet och början av 80-talet hade negativa återverkningar på sektorer utanför industrin skulle således en tillväxt i industrisektorn under resten av 80-talet få betydande positiva indirekta effekter.

De flesta ekonomer torde vara ense om att lönekostnadsutvecklingen var av avgörande betydelse för industriproblemen under senare delen av 70-talet och början av 80-talet. Det råder också betydande enighet om att även arbets- och kapitalmarknadernas funktionssätt samt skattesystemet försvårat tillväxten. Den minskade lönespridningen, nedgången i rörligheten på arbetsmarknaden, inlåsningseffekter på kapitalmarknaden och skattekilar är alla exempel på detta. De olika förklaringsfaktorernas relativa betydelse för den svaga industritillväxten är dock svår att kvantifiera.

De stora svenska devalveringarna 1981 och 1982 i kombination med uppgången i världshandeln har lett till en betydande återhämtning i industrin. Industriinvesteringarna ökade 1984 med 16 % och beräknas öka starkt även 1985. Exporten av industriprodukter ökade 1983 och 1984 med ca 10 % per år, mätt i volymtermer. Kapacitetsutnyttjandet i industrin har också ökat starkt. Den i början av 80-talet omdebatterade frågan om hur stor del av den outnyttjade kapaciteten i industrin som var ekonomiskt ef-

fektiv verkar därmed, åtminstone för tillfället, ha förlorat i aktualitet.

Den gynnsamma utvecklingen efter devalveringarna reser emellertid flera frågor. För det första är frågan hur uthållig tillväxten egentligen är. Har de grundläggande problemen lösts eller är vi tillbaka i en liknande situation om/när kostnadsfördelarna gentemot utlandet försvinner? För det andra kan konstateras att även om handelsbalansen visat betydande överskott 1983 och 1984 så har detta inte räckt till för att ge ett ordentligt överskott i bytesbalansen. Trots en samverkan av devalveringseffekter och god tillväxt internationellt har således exportöverskottet varit otillräckligt för att kompensera underskottet i transfereringarna, främst räntenettot. Därmed kommer vi in på frågan om industrisektorns storlek.

Den senaste långtidsutredningen har beräknat den anpassning på kostnadssidan som krävs för att nå en balanserad utveckling av den svenska ekonomin (SOU 1984:4). För att uppnå extern balans 1990 uppskattades de nödvändiga relativprissänkningarna under perioden 1983-90 till ca 10 %, dvs drygt 1 % per år. Dessa beräkningar har följts upp i de s k treårskalkylerna i kompletteringspropositionen 1985 (proposition 1984/85:150). Även i dessa kalkyler anges en minskning av relativpriserna på svenska exportvaror med 1 à 2 % per år 1985-88 som nödvändig för extern balans.[3] Dessa beräkningar visar således att det inte räcker att vi behåller det kostnadsläge relativt utlandet som uppnåtts efter devalveringarna 1981 och 1982, utan vi måste fortsätta att förbättra detta.

Få ekonomer torde i grunden ifrågasätta resultaten från kalkyler av det här slaget, vilka belyser kostnadslägets avgörande betydelse. Långtidsutredningens beräkningar bygger i hög grad på ekonometriskt skattade samband baserade på historiska tidsserier. I det här kapitlet fokuseras istället intresset till en mer kvalitativ analys av industriföretagens förändring och tillväxt. I de två första avsnitten beskrivs några strukturförändringar i industrin som är viktiga för förståelsen av industrins tillväxtpotential och därmed för möjligheterna att uppfylla kraven på balans i ekonomin.

I avsnitt 1 behandlas det ökade tjänsteinnehållet i industriföretagen, vilket är väsentligt både för bedömningen av relativprissänkningarnas betydelse för exporten och för investeringsutvecklingen. De krav på kapital- och arbetsmarknaden som förskjutningen från tillverkning mot tjänster innebär tas också upp. Avsnitt 2 behandlar basindustriernas utveckling under efterkrigstiden och särskilt krisen under senare delen av 70-talet. Trots att denna sektor minskat i betydelse spelar den fortfarande en stor roll för den externa balansen i det medelfristiga perspektivet. I avsnitt 2 behandlas också den ökade koncentrationen till storföretag i industrin. Dessa företag, huvudsakligen inom verkstadsindustrin, är av avgörande betydelse för utvecklingen av produktion och export. Samspelet mellan stora företag och mindre företag genom företagsköp tas också upp i detta avsnitt.

I avsnitt 3 presenteras de större industriföretagens planer för resten av 80-talet, baserat på en enkät som genomförts av IUI. Företagsplanerna jämförs också med kalkylerna i den senaste långtidsutredningen. Kapitlet avslutas med en utvärdering och sammanfattning i avsnitt 4. I appendix redovisas de praktiska frågorna kring de enkäter som presenteras i kapitlet, samt företagsplanerna för 80-talet på sektornivå.

1 Tjänsteproduktion i industriföretagen[4]

Tjänstesektorns andel i Sveriges ekonomi har ökat trendmässigt under de senaste 20 åren. Detta gäller i särskilt hög grad sysselsättningen men även produktionen.[5] En allmänt utbredd uppfattning är att tjänsteinnehållet i industriproduktionen också ökat. Under senare år har delar av företagens inriktning mot tjänster uppmärksammats, bl a satsningarna på forskning och utveckling (FoU) samt marknadsföring. Kunskapen om hur stor del av industriföretagens resurser som satsas på annat än tillverkning och hur stor del av industriproduktionen som utgörs av tjänster är emellertid mycket bristfällig.

Det finns flera argument för att förklara den antagna ökningen av tjänsteaktiviteter i industrin. Ett vanligt argument är att industrins produkter i allmänhet blivit mer komplicerade och avancerade. Denna tendens, som är resultatet av FoU-satsningar, har ökat behovet av marknadsföring för att informera konsumenterna om produkternas egenskaper och om hur de komplexa och tekniskt avancerade produkterna används. Ett annat argument betonar industriföretagens ökande deltagande i stora projekt, vid vilka vanligtvis ett stort antal företag samarbetar. För att samordna dessa stora - ofta internationella - projekt krävs tjänster. Dessutom tillhandahåller ofta industriföretagen tjänster, t ex utbildning, administration och underhåll som en del av projekten.

I det här avsnittet behandlas såväl användningen av externa och interna tjänster i industriföretagen som försäljningen av tjänster från dessa företag. Avsnittet baseras till största delen på enkäter till industriföretag som företagits av IUI.[6] Analysen av tjänsteinnehållet i industrin ger bl a en grund för slutsatser om industriföretagens tillväxtutsikter, möjligheten att uppnå extern balans och skapa sysselsättning.

1.1 Intern produktion av tjänster

Ett industriföretag uppfattas fortfarande av många som synonymt med begreppet fabrik, där tillverkningen inte bara står i centrum utan också utgör huvuddelen av verksamheten. Förskjutningar i branschstrukturen från basindustri mot tekniskt avancerad verkstadsindustri och förändringar inom företagen har emellertid gjort denna bild alltmer missvisande. För att få en bild av omfattningen av den interna användningen av tjänster i industrin delades i en enkät till ca 280 stora industriföretag de totala arbetskraftskostnaderna upp på sju funktioner, nämligen FoU, design och konstruktion samt dokumentation, arbetsberedning, tillverkning, marknadsföring och distribution, administration och övrigt. Interna tjänster ges här genomgående en bred tolkning som omfattande alla aktiviteter utom direkt produktion. Det bör också observeras

att det endast är företagens svenska delar som ingår i enkätsvaren. Dessa har dock kompletterats med information om utlandsverksamheten från andra källor.

Enkätresultaten visar att andra aktiviteter än direkt tillverkning svarade för 36 % av de totala arbetskraftskostnaderna i de studerade företagen 1982 (se tabell V:1). De största tjänstefunktionerna var marknadsföring och administration med ca 10 % vardera. FoU, design m m samt arbetsberedning utgjorde vardera ca 5 % av arbetskraftskostnaden.

Råvaru- och insatsvaruindustrin, dvs i huvudsak basindustrier, hade inte oväntat den största koncentrationen av arbetskraftskostnaden till tillverkning, ca 75 %. I investeringsvaruindustrin, som till största delen utgörs av verkstadsföretag, var däremot arbetskraftskostnaderna för tjänster och tillverkning av ungefär samma storleksordning. En fortsatt ökad betydelse för verkstadsindustrin innebär således att tjänsteinnehållet i industrisektorn som helhet kommer att öka väsentligt.

Tillverkningens betydelse varierar således starkt mellan olika branscher. När det gäller FoU samt design och konstruktion är också spridningen mellan sektorernas satsningar betydande. För investeringsvaruindustrin utgjorde dessa funktioner totalt hela 19 % av arbetskraftskostnaden, medan motsvarande andel för råvaruindustrin endast var 4 %. Marknadsföringens höga andel i byggämnesindustrin förklaras förmodligen av att även distribution ingår i denna funktion. En ytterligare disaggregering av resultaten från branscher till delbranscher visar att spridningen i tjänsternas andel av arbetskraftskostnaden är mycket större på lägre nivåer. Inom trä-, massa- och pappersindustrin är tjänsteandelen endast 10-15 %, medan den för elektroindustrin är större än 50 %.

Förändringen i företagens interna struktur visar också på tjänsternas ökade betydelse på bekostnad av tillverkningen. För de undersökta storföretagen totalt minskade produktionens andel av arbetskraftskostnaderna med 3 procentenheter under perioden 1976-82

Tabell V:1 Arbetskraftskostnadernas fördelning på funktioner i stora industriföretag 1982
Procent

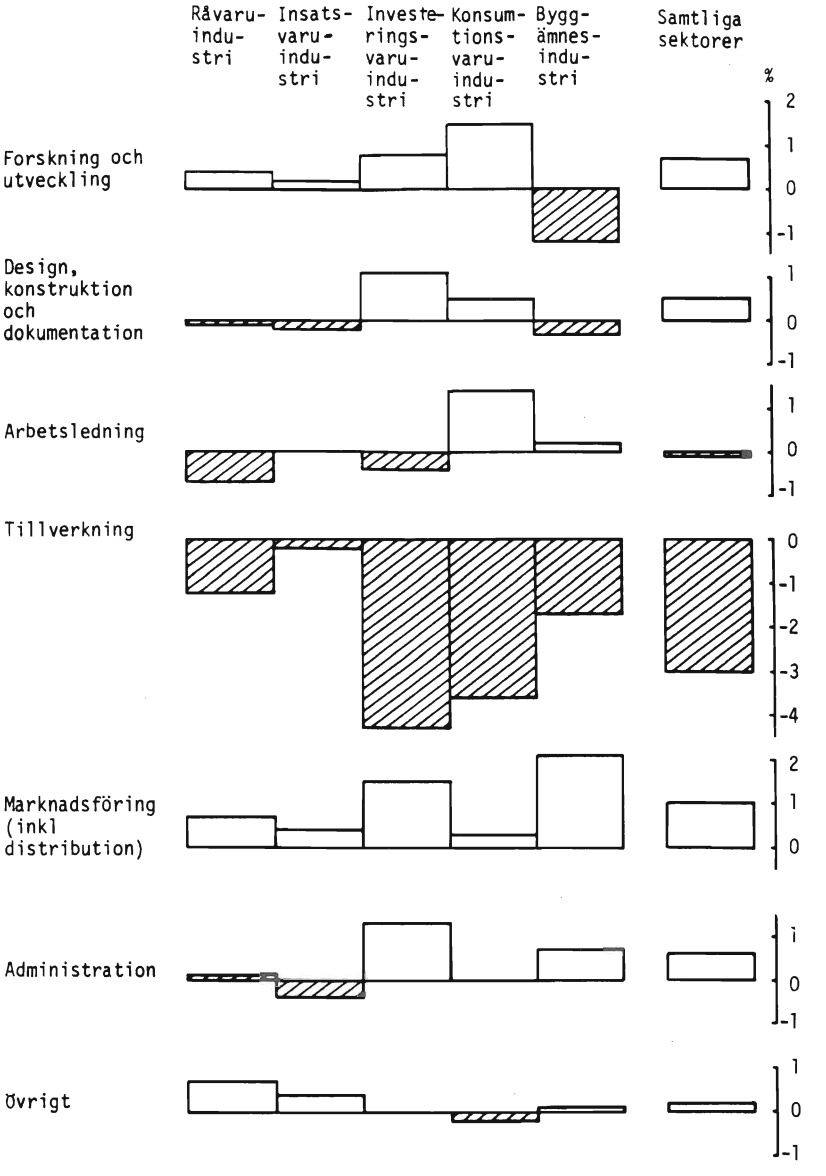
	Råvaru-industri	Insats-varu-industri	Investe-ringsvaru-industri	Konsum-tions-varu-industri	Bygg-ämnes-industri	Samtliga sektorer
Forskning och utveckling	2,4	4,0	9,0	5,9	3,8	6,0
Design, konstruktion och dokumentation	1,4	2,0	10,2	3,1	2,5	5,3
Arbetsberedning	2,7	2,8	5,4	3,0	6,6	4,0
Tillverkning	77,5	73,8	54,7	65,6	64,2	64,4
Marknadsföring (inkl distribution)	8,4	9,0	8,2	11,3	13,5	9,9
Administration	6,4	7,6	11,4	8,5	8,4	9,1
Övrigt	1,3	0,8	1,1	2,6	1,0	1,4
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Anm: Resultaten, som baseras på uppgifter från 135 företag, är vägda genomsnitt med arbetskraftskostnaderna 1982 som vikter.

Källa: IUIs tjänsteenkät 1983.

(se figur V:1). Minskningen var störst i investeringsvaruindustrin, drygt 4 procentenheter, men även för övriga sektorer noteras en nedgång. Marknadsföringen har däremot ökat sin andel i samtliga sektorer. Andelen av arbetskraftskostnaden som kan hänföras till FoU ökade under den studerade perioden i fyra sektorer av fem och totalt med knappt 1 procentenhet. Enkätresultaten visar således på en minskad betydelse för tillverkning och en ökad betydelse för tjänster, främst marknadsföring och FoU.

Figur V:1 **Förändringen i arbetskraftskostnadernas fördelning på funktioner i stora industriföretag 1976-82**
Procent

Anm: Resultaten, som baseras på uppgifter från 115 genomgående företag, är vägda genomsnitt med arbetskraftskostnaderna 1982 som vikter.

Källa: IUIs tjänsteenkät 1983.

Även när det gäller förändringen av tjänsteandelen finns det stora skillnader mellan de studerade företagen. Andelen företg där tjänsternas andel av arbetskraftskostnaden ökat är drygt 60 %. För 16 % av företagen var tjänsteandelen oförändrad medan den minskade för knappt en fjärdedel, 23 %. Investeringsvaruindustrin har den lägsta andelen företag där tillverkningen ökat i betydelse.

Trenden från tillverkning till tjänster bekräftas också av statistiken över antalet tjänstemän i industrin. Under perioden 1964-83 ökade andelen tjänstemän i industrin stadigt från 25 % till 31 %. 1976-82, vilket är den period som täcks av enkäten, ökade andelen från 28 % till 31 %.[7] Alla sektorer som särskiljs i enkäten visar en ökad andel tjänstemän.

1.2 Utlandsverksamheten

De enkätresultat som redovisats i avsnitt 1.2 omfattar, som nämnts, endast företagens svenska delar. För att få en uppfattning om företagskoncerneras totala verksamhet har enkätsvaren kompletterats med uppgifter från andra källor om utlandsverksamheten. I tabell V:2 redovisas sysselsättningen i Sverige och i dotterbolag i utlandet för de 40 största utlandsetablerade företagen, mätt med antalet anställda utomlands. Dessa företag dominerar även urvalet i enkäten. Andelen sysselsatta utomlands beräknas ha ökat från 42 % 1974 till 49 % 1982. En betydande del sysselsätts i försäljningsbolag med ingen eller liten produktion samt i serviceföretag. Under perioden 1974-82 beräknas andelen sysselsatta i icke-producerande dotterbolag i utlandet av det totala antalet anställda ha ökat från 10 % till 13 % i den studerade företagsgruppen.

För att uppskatta arbetskraftskostnadernas fördelning på funktioner när även företagens utlandsdelar ingår, antar vi att de försäljande utlandsbolagen enbart sysslar med marknadsföring. Utifrån denna förutsättning och några andra inte alltför restriktiva anta-

ganden kan marknadsföringens andel av koncernernas totala arbetskraftskostnader beräknas till 20 % 1982.[8] Marknadsföringens andel fördubblas således (jfr tabell V:1) när man även tar hänsyn till utlandsverksamheten. Övriga funktioners andelar minskar givetvis i motsvarande grad; så går t ex tillverkningens andel ned från 64 % till 56 %. De icke-producerande utlandsföretagens ökande andel av den totala sysselsättningen i den studerade företagsgruppen innebär att enkätresultaten för enbart den svenska delen underskattar förskjutningen från tillverkning till marknadsföring 1976-82.

Tabell V:2 **Sysselsättningen i de 40 största utlandsetablerade företagen 1974, 1978 och 1982**
Medeltal årsanställda

	1974	1978	1982
I utlandet	276 700	285 500	320 000
därav:			
producerande dotterbolag	209 100	212 300	238 000[b]
försäljande dotterbolag[a]	67 600	73 200	82 000[b]
I Sverige	377 000	347 100	327 500
Totalt	653 700	632 600	647 500

[a] Här ingår försäljande dotterbolag med ingen eller liten produktion samt serviceföretag.

[b] Andelen anställda i producerande respektive försäljande dotterbolag i utlandet 1982 har antagits vara densamma som 1978.

Källor: Bergholm och Jagrén (1985) samt Eliasson (1985).

1.3 Inköp och försäljning av tjänster

Förutom den interna produktionen av tjänster har också industriföretagens inköp av externa tjänster ökat. Enligt beräkningar baserade på input-output statistik ökade tillverkningsindustrins inköp från tjänstesektorerna som andel av industrins totala inköp från 8,5 % 1975 till 9,9 % 1982. I relation till industrins produktionsvärde ökade inköpen från tjänstesektorerna under samma perod från 5,5 % till 6,7 %. (Ek, 1985.)

Industriföretagens inköp av tjänster från andra industriföretag är svårare att uppskatta. Tjänsterna säljs vanligen tillsammans med produkterna och marknadsförs sällan separat. Detta framgår också av enkätuppgifter om industriföretagens försäljning av tjänster som genomgående visar mycket låga värden. 1981 utgjorde försäljningen av tjänster endast 1,4 % av den totala försäljningen i stora industriföretag. Av 210 svarande företag hade endast 13 en försäljning av tjänster som översteg 5 % av faktureringen 1978 och 1983 (Pousette och Lindberg, 1985). Bristen på vedertagna definitioner av tjänster i industrin och tjänsternas integrering med varor leder förmodligen till att enkätresultaten underskattar industrins inköp och försäljning av tjänster.

I internationell jämförelse tycks svensk industri ligga under genomsnittet när det gäller tjänster, både på input- och outputsidan. I en OECD-studie (OECD, 1983) av sju länder beräknades inköpta tjänster i relation till omsättningen ha ökat från 11,8 % 1975 till 14,2 % 1980. En uppdelning av tjänsteinköpen visade att industritjänster hade ökat från 2,5 % till 4,3 % medan inköp från tjänstesektorerna hade ökat från 9,3 % till 9,9 %. Industrins tjänsteinköp varierade kraftigt mellan olika länder, från Frankrikes 21,0 % 1980 till Belgiens 8,3 % 1979. I OECD-studien redovisas också för fem av länderna försäljningen av tjänster, vilken uppgick till 2,8 % av omsättningen 1980. Även om internationella jämförelser på detta område är osäkra, verkar således inriktningen mot tjänster i svensk industri åtminstone inte vara större än i andra jämförbara länder.

1.4 Sammanfattning och slutsatser

Tjänsteaktiviteter i vid mening ökar således i betydelse i de svenska industriföretagen, särskilt om man även tar hänsyn till utlandsverksamheten. Inom snabbt expanderade branscher, som elektroindustrin, är redan i dag tjänsternas andel av arbetskraftskostnaden större än tillverkningens. Dessutom ökar industrins inköp av externa tjänster. Vad betyder den ökade tjänsteintensiteten i industriföretagen för industrisektorns möjligheter att uppfylla kraven på balans i ekonomin?

Ett allmänt accepterat mål i svensk ekonomisk politik är att utlandsskulden bör minskas väsentligt. Det finns flera skäl för detta, bl a att öka handlingsfriheten i den ekonomiska politiken och minska effekterna på den svenska ekonomin av valutakurs- och ränteförändringar i omvärlden. I 1984 års långtidsutredning preciserades målet till att bytesbalansen ska uppvisa ett överskott 1990 som motsvarar ca 1 % av BNP, vilket i absoluta tal innebär ca 10 miljarder kr (i löpande priser). För att uppfylla detta mål är industrisektorns expansion avgörande. 1983 svarade tillverkningsindustrin för drygt 80 % av den totala exporten av varor och tjänster. Även om industriprodukternas importinnehåll är relativt stort och ökande så är industrins betydelse central.

När det gäller exporten är förmodligen de ökade satsningarna på tjänster nödvändiga inom de tekniskt avancerade produktområden svensk industri alltmer specialiserat sig på. Studier av den senaste devalveringen visar också att företag som satsat på marknadsföring, ofta i kombination med prissänkningar, i hög grad kunnat öka exportens marknadsandelar (SIND 1984:2). Det är viktigt att notera att ett ökat tjänsteinnehåll och en ökad andel systemleveranser innebär att det direkta produktpriset blir mindre viktigt som konkurrensmedel. Genom satsningar på FoU, marknadsföring och tjänster i stort skapas produkter eller kombinationer av produkter som skiljer sig från konkurrenternas. Priset på dessa typer av produkter blir således mindre avgörande än för basindustrins standardprodukter som järnmalm, trävaror, massa, papper och stål.

Betyder då den ökade tjänsteintensiteten att de prissänkningar på våra exportvaror relativt utlandet som man t ex i LU 84 räknar med för att uppnå extern balans inte behöver vara så stora? Kan vi undvika de terms-of-trade förluster relativprissänkningarna innebär och ändå uppnå tillräcklig exportvolym för balans? Det ökade tjänsteinnehållet i svenska industriföretag kan förmodligen observeras även i andra länder. De uppgifter som finns över industrins inköp och försäljning av tjänster i andra länder tyder på att Sverige i detta avseende ligger under genomsnittet. Endast om svenska företag kan utveckla unika produkter eller kan kombinera tjänster och produkter bättre än konkurrenter i t ex Japan, USA och Västtyskland, kan frågorna ovan besvaras jakande. Det bör också observeras att även när det gäller tjänster är kostnadsläget relativt utlandet av stor betydelse. Den höga och ökande tjänsteandelen i svenska industriföretag som kan observeras är således en nödvändig men knappast tillräcklig förutsättning för möjligheten att utveckla exporten.

För kapitalbildningen betyder förskjutningen från tillverkning mot tjänster i industrin att investeringskvoten, dvs investeringar i maskiner och byggnader i förhållande till produktionsvolymen, långsiktigt kommer att minska. De ökade satsningarna på tjänster, som FoU och marknadsföring, kan emellertid innebära att investeringskvoten i vid mening snarare ökar än minskar. Investeringar i FoU, marknadsföring och andra typer av tjänster kräver liksom traditionella realinvesteringar finansiering genom externt kapital. Industrins framtida krav på kapitalmarknaden underskattas således om man enbart ser till realinvesteringarnas utveckling. De ökade immateriella investeringarna kommer också att ställa högre krav på kapitalmarknadens förmåga att bedöma och absorbera risk.

Industrins andel av den totala sysselsättningen har minskat starkt. Fortfarande svarar emellertid sektorn för drygt 20 % av det totala antalet sysselsatta. Dessutom är, som nämnts, de indirekta sysselsättningseffekterna stora i andra sektorer. Efter nedgången i industrisysselsättningen under 70-talet ökade denna åter 1984. En ofta framförd åsikt är dock att industrin spelat ut sin roll som

sysselättningsskapare och att vi i fortsättningen måste lita till tjänstesektorerna när det gäller att upprätthålla sysselsättningen.

När det gäller sysselsättningen kan först konstateras att skiljelinjen mellan industrisektorn och delar av tjänstesektorn alltmer suddas ut. Beroende på hur företag är organiserade, kan aktiviteter som finansierings- och försäkringstjänster, teknisk konsultverksamhet, juridiska tjänster, redovisning och reklam antingen produceras internt i företagen eller köpas på marknader. Industrisektorns storlek blir således ett allt mindre meningsfullt mått på omfattningen av industrins totala verksamhet. Nedgången i industrins sysselsättning och produktion under de senaste 10-15 åren skulle se mindre dyster ut om industrinära aktiviteter inom främst s k uppdragsverksamhet inkluderades i industrisektorn.

Industrin har tidigare, till följd av hög kapitalintensitet och utnyttjande av stordriftsfördelar, haft en snabbare ökning av arbetsproduktiviteten än de industrinära aktiviteterna i tjänstesektorn. 1970-83 ökade arbetsproduktiviteten i industrin med 3,5 % per år medan den endast ökade med 1,4 % per år för t ex uppdragsverksamhet. Förskjutningen mot tjänsteproduktion innebär att arbetsproduktivitetsökningen i industrin kan förväntas bli lägre än tidigare och mer i linje med delar av den privata tjänstesektorn. Denna tendens kan dock i viss utsträckning motverkas av ökade möjligheter till rationaliseringar även på tjänstesidan genom kontorsautomation, CAD-system m m.

Det ökade tjänsteinnehållet i industriföretagen kommer att ställa stora krav på arbetsmarknaden under 80-talet. På liknande sätt som för kapitalmarknaden underskattas emellertid anspråken på arbetsmarknaden om man endast ser till kvantiteten, dvs den framtida utvecklingen av antalet anställda i industrin. I takt med att industrins efterfrågan på traditionella yrkeskategorier avtar och efterfrågan på mer tjänsteinriktade yrken ökar kommer det att ställas betydande krav på utbildning och fortbildning samt på arbetsmarknadens funktionssätt. (Se kapitlen III och IV.)

2 Strukturförändringar på bransch- och företagsnivå

Företagens interna struktur har således förändrats och tyngdpunkten har förskjutits från tillverkning mot tjänster i vid mening. Ett annat karakteristiskt drag inom industrin har varit de betydande strukturförändringarna mellan branscher och företag. Till de viktigaste dragen i denna förändring hör basindustriernas minskade betydelse och den allt större koncentrationen till stora företag inom verkstadsindustrin.

Under perioden 1975-83 minskade sysselsättningen i industrin med totalt 15 %, vilket framgår av tabell V:3. För de basindustrier där problemen varit mest akuta under perioden - järnmalmsgruvor, järn- och stålindustri samt skeppsvarv - var sysselsättningsminskningen hela 40 %. I de tio största företagen, mätt med antalet utlandsanställda, ökade däremot sysselsättningen med 3 %. I detta avsnitt analyseras betydelsen av dessa strukturförändringar för industrins tillväxt och särskilt för möjligheten att uppnå extern balans.

Tabell V:3 Sysselsättningen i industrin 1975-1983
Tusental personer

	1975	1983	Procentuell förändring
Järnmalmsgruvor, järn- och stålverk, samt skeppsvarv	108	65	-40
Övrig industri	941	826	-12
Industrin totalt	1 049	891	-15
De tio största industriföretagen[a]	192	197	3

[a] Företagen har rangordnats efter antalet anställda utomlands 1978. En annorlunda indelningsgrund, t ex efter fakturering eller export, skulle inte avsevärt förändra företagsurvalet. Se tabell V:5 för en redovisning av de ingående företagen.

Källor: Jagrén (1985), "Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv" och SM N 1984:5.5 appendix 5.

2.1 Basindustrin[9]

Ett karakteristiskt drag under senare delen av 70-talet och början av 80-talet var basindustriernas stora problem och det omfattande stödet till krisföretagen i gruv-, varvs-, järn- och stål- samt skogsindustrierna. När det gäller det statliga industristödet kan sex företag urskiljas som huvudmottagare, nämligen Svenska Varv, Svenskt stål (SSAB), LKAB, ASSI, NCB och Södra skogsägarna. Under perioden 1976-83 erhöll dessa företag ett bruttostöd på totalt 30 miljarder kr i löpande priser.

De betydande problemen inom basnäringarna och koncentrationen av industristödet till de ovan nämnda företagen inom dessa har myntat begreppet krisbranscher. I det följande används benämningen krisbranscher för grupperna gruv-, järn och stål- samt varvsindustrierna. Skogsindustrin, som totalt inte uppvisar samma kriskarakteristika som de övriga tre branscherna, räknas inte in trots att tre av de stora stödmottagarna återfinns i denna bransch.

2.1.1 Den historiska finansiella utvecklingen

Den totala industrins lönsamhet har fallit trendmässigt under efterkrigstiden. Under perioden 1976-82 var nedgången i bruttomarginalen särskilt markerad, vilket framgår av tabell V:4.[10] Särskiljer vi krisbranscherna och övrig industri blir emellertid bilden en annan. I den friska delen av industrin har lönsamheten varit relativt oförändrad, även om en nedgång kan noteras under senare delen av 70-talet. Krisbranscherna däremot uppvisar en kraftigt fallande bruttomarginal under hela den studerade perioden. Fram till mitten av 70-talet var emellertid bruttomarginalen högre i krisbranscherna än i den övriga industrin, men därefter har nedgången varit desto mer dramatisk (Örtengren, 1985). Detta förstärks än mer om man dessutom tar hänsyn till att kapitalintensiteten i krisbranscherna är högre än i den övriga industrin.

Tabell V:4 **Bruttovinstmarginal i industrin 1951-82**
Index 1951-82 = 100

	1951-1959	1960-1969	1970-1975	1976-1982
Krisbranscher	177	114	78	1
Gruvindustri	166	120	78	7
Järn- och stålindustri	135	128	94	19
Varvsindustri	271	161	124	-224
Övrig industri	108	99	107	87
därav:				
skogsindustri	119	82	131	76
Industrin totalt	120	100	103	73

Anm: Bruttovinstmarginal avser bruttovinst i förhållande till omsättningen. Den genomsnittliga bruttovinstmarginalen för hela perioden 1951-82 har satts till 100.

Källa: Örtengren (1985), "Industristödet och staten som företagsägare".

Nedgången i industrins lönsamhet under senare delen av 70-talet och början av 80-talet var således koncentrerad till krisbranscherna, medan den övriga industrin hävdade sig relativt väl. Krisbranschernas lönsamhet har fallit långsiktigt och 70-talets kris var således i linje med denna utveckling, även om nedgången accelererade. Den långsiktigt försämrade lönsamheten i krisbranscherna reser vissa frågetecken kring näringarnas framtidsutsikter.

2.1.2 Livskraftiga företag eller fortsatt kris?

De betydande strukturförändringarna inom basindustrierna under senare delen av 70-talet har inneburit att denna industridel är betydligt mindre nu än tidigare. Antalet sysselsatta i järnmalmsgruvor, järn- och stålindustri samt varv har minskat från 108 000

1975 till 65 000 1983. Branschernas andel av industrins totala sysselsättning minskade under denna period från 10,3 % till 7,3 %. För de sex företag som varit huvudmottagare av industristödet har antalet anställda reducerats från 81 000 till 56 000 1976-83. Samtidigt har antalet sysselsatta i tekoindustrin, som också har karaktären av krisbransch, minskat från 68 000 till 39 000. Förändringarna är ungefär desamma om vi ser till produktionssidan. Basindustrins andel av industrins totala förädlingsvärde minskade från 9,8 % 1975 till 7,0 % 1983. De tidigare krisbranschernas relativa betydelse har således minskat väsentligt.

Under de senaste åren har en återhämtning skett för de tidigare krisföretagen, med undantag för Svenska Varv. Frågan är om industristödet givit långsiktiga effekter i form av livskraftiga företag eller om krisföretagen endast fått en kortvarig frist genom stödet, devalveringarna 1981 och 1982 samt den internationella uppgången. Den långsiktiga negativa lönsamhetsutvecklingen i krisbranscherna inger, som nämnts, vissa farhågor för framtiden. Marknadsläget med internationell överkapacitet för stora delar av produktionen kan väntas bestå under lång tid. Företagens planer för resten av 80-talet visar också på att råvaruindustrins andel av industrins totala produktion och sysselsättning bedöms fortsätta att minska (se avsnitt 3).

Trots krisbranschernas minskade relativa storlek är en inte alltför ogynnsam utveckling i dessa näringar på medellång sikt nödvändig för att inte kraven på tillväxt i den övriga industrin ska bli orealistiska. 1983 och 1984 svarade exporten av järnmalm, järn och stål samt fartyg fortfarande för 9-10 % av den totala varuexporten i värdetermer. I LU 84 räknar man med att exportvolymen i gruv-, järn- och stål- samt varvsindustrierna endast ska minska med ca 1 % per år 1983-90. En betydligt sämre utveckling för krisbranscherna skulle således avsevärt öka svårigheterna att uppnå extern balans.

2.2 Storföretag och småföretag[11]

Industrin i Sverige domineras av ett relativt litet antal stora företag, huvudsakligen inom verkstadsindustrin. De 10 största företagen, mätt med antalet anställda utomlands, svarade 1983 för ca 23 % av den totala sysselsätningen i tillverkningsindustrin.[12] Dessa tio företags andel av industrisysselsättningen har ökat kraftigt under de senaste 100 åren från 1-2 % 1880-1900 (då endast 5 av företagen ännu etablerats) till ca 10 % 1940-50 och vidare till dagens storlek. De tio största företagen i dag har således fördubblat sin andel av industrisysselsättningen under efterkrigstiden. Bakom denna expansiva utveckling ligger en omfattande intern strukturomvändling i företagen och betydande företagsförvärv. Ett annat karakteristiskt drag har varit de ökande utlandsetableringarna. Sammantaget har dessa faktorer bidragit till att produktionen alltmer inriktats mot högkvalitativa produkter och system.

2.2.1 Intern tillväxt i företagen och företagsköp

De stora företagen har således haft en snabb tillväxt och utvecklats betydligt bättre än industrigenomsnittet. En betydande del av denna tillväxt har emellertid baserats på företagsköp. Företagsförvärven för de tio storföretagen sammantaget har ökat kraftigt under efterkrigstiden.[13] Antalet nettoförvärv, dvs skillnaden mellan antalet förvärv och avyttringar, fördubblades från 6 per år 1946-68 till 12 per år 1968-83. Till stor del beror dock detta på ett enda företags omfattande företagsköp, nämligen Electrolux. Utesluts detta företag visar istället antalet nettoförvärv för övriga företag en minskning från 6 per år 1946-68 till 3 per år 1968-83.

Tillväxten för de tio storföretagen 1946-83 mätt med antalet anställda var ca 290 000 (se tabell V:5). För gruppen som helhet kan företagsköpen grovt beräknas svara för ca 60 % av sysselsättningsökningen, medan motsvarande andel exklusive Electrolux är ca 50 %. Fördelningen mellan intern och extern tillväxt varierar dock kraftigt mellan olika delperioder. 1946-75 svarade den inter-

na sysselsättningsökningen för hela 70 % av den totala ökningen. Under perioden 1975-83 beräknas däremot den interna syselsättningen ha minskat, medan ökningen genom företagsförvärv var fortsatt hög. Den studerade gruppen storföretag har således till betydande del kunnat bli stora - och under de senaste tio åren kunnat behålla sin storlek - genom företagsköp.

Tabell V:5 Intern sysselsättningsökning och företagsköp i tio stora industriföretag 1945-83
Tusental anställda

	Antal anställda periodens slutår	Intern sysselsättnings-förändring	Sysselsättnings-förändring genom företagsköp	Totalt
Samtliga tio företag				
1945-68	283	109	41	150
1968-75	431	96	52	148
1975-83	423	-81	74	-7
1945-83	423	124	167	290
Gruppen exkl Electrolux				
1945-68	262	102	37	139
1968-75	365	80	22	103
1975-83	334	-73	42	-31
1945-83	334	110	101	211

Anm: De tio företagen är Electrolux, SKF, Ericsson, Sandvik, Volvo, Alfa-Laval, Atlas Copco, AGA, Swedish Match och ASEA. Uppgifterna avser företagens totala verksamhet inkl utlandsdelar.

Källa: Jagrén (1985), "Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv".

2.2.2 Småföretagens överlevnad

Betydelsen av mindre och medelstora företag är således stor även för storföretagens utveckling. Det är dock relativt få företag som under en längre period överlever som fristående enheter. Av ett slumpmässigt urval på 115 industriföretag som existerade 1920 återstod 1980 endast 21 som självständiga bolag, dvs mindre än 20 %. Bland de företag som kvarstod var det endast 2 som kunde karakteriseras som expansiva. Av de företag som försvunnit har åtminstone hälften och sannolikt ännu fler köpts upp.

Ett annat urval av företag inom verkstads-, metall- och kemiindustrierna som startades 1954-58 belyser också den stora andel företag som köps upp eller läggs ned. Av 256 småföretag som startades under denna period återstod 1982 som fristående enheter endast 126, dvs mindre än 50 %. Hur har då dessa småföretag utvecklats jämfört med de branscher de tillhör? Studerar man de ursprungliga 256 företagen så har deras andel av branschsysselsättningen minskat från 5,5 % 1958 till 3,4 % 1982, vilket framgår av tabell V:6. De 126 återstående företagen har däremot ökat sin andel under motsvarande period från 2,7 % till 3,4 %. Räknar vi med att samtliga bortfallande företag köpts upp och haft samma sysselsättningsutveckling som de återstående självständiga företagen skulle urvalets andel av branschsysselsättningen ha ökat från 5,5 % 1958 till 6,9 % 1982. Även i detta fall, som kan ses som en övre gräns, är således småföretagens utveckling relativt modest.

2.2.3 Sårbarhet och tillväxtmöjlighet

Företagsstrukturen är således, som framhållits, mycket koncentrerad i Sverige, och beroendet av de i dag stora företagen mycket stort på medellång och lång sikt. Industrin i Sverige domineras också av de största företagen i högre grad än industrin i t ex övriga nordiska länder (Oxelheim, 1984b). Kan då inte beroende av ett fåtal stora företag innebära en hög samhällsekonomisk sårbar-

Tabell V:6 Sysselsättningsutvecklingen för företag som etablerats 1954-58 inom verkstads-, metall- och kemiindustrierna

	1958	1964	1969	1982
Antal företag	256	232	191	126
Antal anställda	3 100	4 300	4 600	3 200
i % av branschsysselsättningen	5,5	5,3	5,0	3,4
Antal genomgående företag	126	126	126	126
Antal anställda	1 500	2 300	2 800	3 200
i % av branschsysselsättningen	2,7	2,8	3,0	3,4

Källa: Jagrén (1985), "Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv". Datamaterialet är en specialbearbetning från Du Rietz (1980).

het?[14] Under de senaste 40 åren har de största företagens relativa betydelse ökat kraftigt. De 15 största företagen 1925 utgjorde 16 % av industrisysselsättningen detta år. Denna andel var densamma för de 15 företag som var störst 1945 men har sedan mer än fördubblats till 35 % 1983. Ser man till de fem största företagen respektive år är koncentrationen än mer markerad. Deras andel av industrisysselsättningen ökade från 8 % 1945 till 23 % 1983. Den sårbarhet beroendet av storföretag innebär motvägs emellertid i hög grad genom divisionalisering samt produktmässig och geografisk diversifiering.

För konkurrensen på hemmamarknaden kan den höga företagskoncentrationen förefalla negativ, men vidgas perspektivet till den internationella marknaden och omfattningen av importkonkurrens blir bilden en annan. När det gäller exporten och kraven på extern balans torde storföretagens betydande företagsförvärv erbjuda stora fördelar. Genom de stora företagens omfattande internationella marknadsorganisationer kan mindre, uppköpta företags exportmöjligheter avsevärt förbättras och det tidsödande och kostsamma arbe-

tet för dessa företag att bygga upp nya exportställningar reduceras.

3 Företagens framtidsbedömningar

Detaljerad planering på lång sikt i industriföretagen har efter 70-talets erfarenheter alltmer fått begränsad betydelse. Företagen har i allmänhet reducerat långtidsplaneringen både vad gäller detaljeringsgrad och tidsperspektiv. I stället betonas ofta vikten av flexibilitet, anpassningsförmåga och handlingsberedskap.[15] Trots den nedtonade betydelsen av långtidsbedömningar i företagen utgör emellertid industrins egna framtidsplaner en mycket viktig del i en bedömning av den långsiktiga industriella utvecklingen. För att få en uppfattning om industriföretagens planer har därför IUI genomfört en enkät till de ca 280 stora företag, som deltar i Sveriges Industriförbunds och IUIs årliga "planenkät". Enkäten besvarades huvudsakligen under perioden december 1984 - januari 1985. Det är endast företagens svenska del som ingår i enkäten.[16]

Företagens långsiktiga planer baseras på en rad faktorer inom landet och i utlandet som är utanför företagens direkta kontroll. Framtidsbedömningarna ska således inte upfattas som prognoser, utan som en möjlig utveckling om de exogena variablerna antar de värden som företagen förutsatt. Företagens bedömningar av framtiden påverkas givetvis av vid vilken tidpunkt dessa görs. Särskilt gäller detta bedömningarna för de närmaste åren. Tolkningen av enkätsvaren bör göras med denna reservation i minnet.

När företagens framtidsbedömningar tolkas bör det observeras att företagen som besvarat enkäten endast täcker en del av hela industrin. Under perioden 1974-84 hade företagen, som deltar i den årliga planenkäten, en bättre produktionsutveckling än industrin i övrigt medan sysselsättningsutvecklingen var ungefär densamma som för övrig industri. Det finns därför anledning att anta att företagens planer ger en ljusare bild av utvecklingen under resten av 80-talet än en motsvarande bedömning för hela industrin. Det-

ta gäller förmodligen i högre grad produktion och export än sysselsättning.

3.1 Sverige och omvärlden

Företagens bedömningar av utvecklingen under resten av 80-talet baseras, som nämnts, på antaganden om en rad faktorer som kan betraktas som exogena ur företagets synvinkel. Av tabell V:7 framgår att företagen i stor utsträckning utgår ifrån att tillväxten under perioden 1984-90 blir densamma under perioden 1980-84 både i Sverige och internationellt. Detta skulle innebära en tillväxt av BNP på ca 1,5 % per år i Sverige och drygt 2 % per år för hela OECD-området.

Inflationen under resten av 80-talet bedöms bli väsentligt lägre än under decenniets första år såväl i Sverige som internationellt. I den mån förväntningsbilden har betydelse för prisökningstakten är enkätresultaten positiva. Andelen företag som antar att inflationen i Sverige blir mycket lägre eller lägre 1984-90 än 1980-84 är 64 % medan motsvarande siffra för den internationella prisökningen är 50 %. En möjlig tolkning av enkätsvaren är att Sveriges inflationstakt, som under perioden 1980-84 var ca två procentenheter högre än hela OECD-områdets, antas anpassas till genomsnittet för OECD-länderna.

Ränteläget bedöms bli lägre eller oförändrat i Sverige och internationellt av ca 95 % av företagen.[17] Några större förändringar av ränteläget räknar företagen således inte med. Den höga andelen företag som antagit att dollarkursen gentemot den svenska kronan skall bli lägre 1984-90 kan tolkas på två sätt. Antingen som förväntningar om en väsentlig anpassning nedåt av dollarkursen eller som en indikation på att den höga dollarkursen under 1984 har medfört att företagen överskattat genomsnittskursen för perioden 1980-84.

Tabell V:7 Antaganden bakom företagens framtidsbedömningar
Procent av antal svar

	Antaganden för perioden 1984-90 jämfört med perioden 1980-84				
	Mycket lägre	Lägre	Oför-ändrad	Högre	Mycket högre
Ekonomisk tillväxt					
Sverige	0	14	66	20	0
internationellt	1	7	59	34	0
Inflation					
Sverige	1	63	28	7	1
internationellt	6	44	44	5	1
Ränteläge					
Sverige	1	43	53	3	1
internationellt	1	46	50	3	0
Dollarkurs (US) gent-emot svenska kronor	4	64	18	10	3

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

3.2 Fakturering

Företagens bedömning av faktureringens utveckling under resten av 80-talet är mycket optimistisk. Den höga tillväxttakten under 1984 väntas bestå 1985 och 1986 (se tabell V:8). Utsikterna för faktureringen 1986-90 är också ljusa. I genomsnitt bedömer företagen att faktureringen skall öka med 4,7 % per år 1983-90. Det är främst insatsvaru- och konsumtionsvaruindustrin som bär upp industrins snabba försäljningsökning 1985, medan investeringsvaruindustrin har motsvarande roll under resten av 80-talet.

Den optimistiska synen på försäljningens utveckling baseras främst på utlandsfaktureringens ökning. Exportframgångarna som inleddes efter devalveringen 1982 väntas bestå såväl 1985 som 1986. Även exportantagandet 1986-90 leder tanken till 60-ta-

Tabell V:8 Fakturering, sysselsättning och investeringar 1983-90
Årlig procentuell förändring

	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1990	1983-1990
Fakturering					
Utlandet	8,9	8,1	9,5	4,7	6,5
Hemmamarknaden	1,1	3,4	2,9	2,9	2,7
Totalt	4,8	6,0	6,6	3,8	4,7
Sysselsättning					
Antal anställda	1,8	0,4	0,6	0,5	0,7
Antal arbetade timmar	2,2	0,8	0,4	0,4	0,7
Bruttoinvesteringar	21,9	28,9	-4,8	-0,1	5,9

Anm: Fakturering och bruttoinvesteringar avser 1984 års priser.

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

lets snabba tillväxt. Investeringsvaruindustrins bedömningar är genomgående betydligt mer optimistiska än övriga branschers. Hemmamarknadsförsäljningen antas öka betydligt långsammare än utlandsförsäljningen.

Sammantaget innebär planerna att utlandsfaktureringens andel av den totala faktureringen för enkätföretagen ökar från 54 % 1983 till 60 % 1990. Exportandelen ökar mest i investeringsvaruindustrin men även i de övriga sektorerna ökar den internationella marknadens betydelse.

Ett karakteristiskt drag i företagens bedömningar är den starka ökningen av försäljningen till utländska dotterbolag. I relation till den totala exporten väntas exporten till dotterbolag öka från 34 % 1983 till 40 % 1990. Detta överensstämmer väl med utvecklingen under 60- och 70-talen.

3.3 Sysselsättning och produktivitet

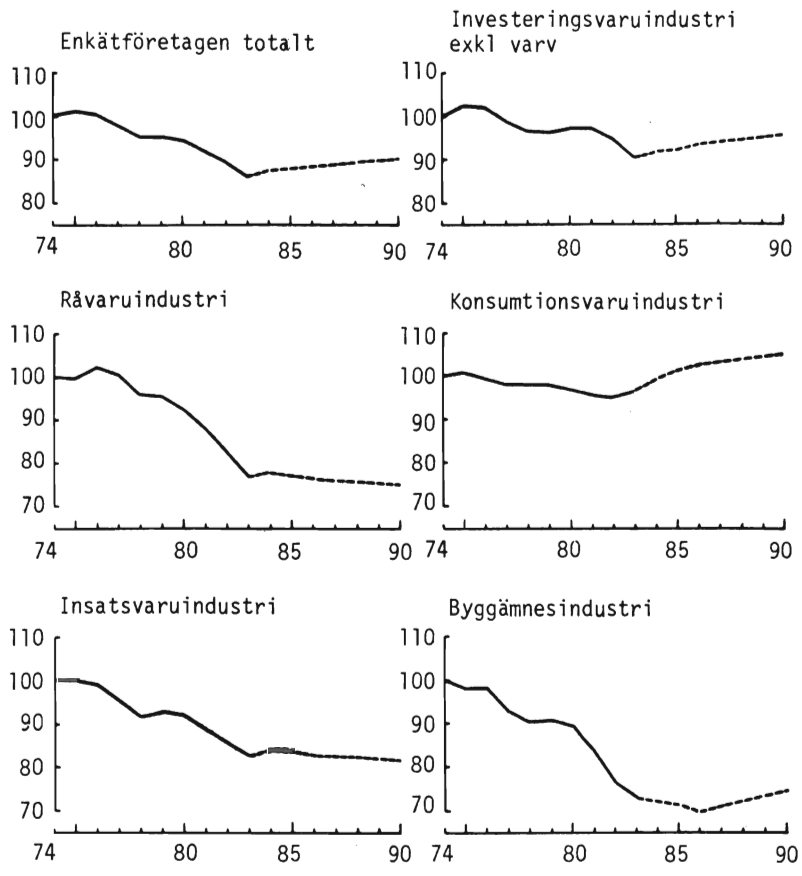
Antalet anställda i de stora industriföretagen bedöms, som framgår av tabell V:8, åter öka efter att ha minskat med nästan 15 % sedan mitten av 70-talet. Totalt bedöms antalet anställda personer öka med 10 000 1983-90 i de genomgående enkätföretagen. Företagens planer innebär således ett markant trendbrott (se figur V:2). Jämfört med planenkätföretagens utveckling under perioden 1974-83 innebär enkätresultaten för 1983-90 en mer gynnsam sysselsättningsutveckling för samtliga sektorer. Sysselsättningsökningen är dock koncentrerad till investeringsvaru- och konsumtionsvaruindustrin medan antalet anställda minskar eller är oförändrat i övriga sektorer.

Om enkätföretagens bedömning av sysselsättningsutvecklingen vore representativ för hela industrin skulle, som framgår av tabell V:9, den totala ökningen av antalet anställda i industrin under perioden 1983-90 uppgå till ca 35 000. Industrins sysselsättning skulle, enligt enkätresultaten, alltmer domineras av investeringsvaru- och konsumtionsvaruindustrin medan råvaru- och insatsvaruindustrins andel av industrisysselsättningen minskar. Förändringarna i sysselsättningsstrukturen på sektornivå under resten av 80-talet är dock relativt begränsade och mindre än under perioden 1975-83.

De sektorer som enligt planerna ökar sin andel av industrisysselsättningen är också de som har en hög andel interna tjänster (jfr avsnitt 1). Detta innebär att förskjutningen från tillverkning mot tjänster i vid mening fortsätter även om sysselsättningsstrukturen inom företagen inte skulle förändras.

Sysselsättningen, mätt i antalet arbetade timmar, utvecklas ungefär som antalet anställda (se tabell V:8). En förutsättning som gavs i enkäten var också att den generella arbetstiden skulle antas vara oförändrad under planperioden. Från bedömningarna av faktureringen och antalet timmar kan arbetsproduktiviteten beräknas. Produktiviteten, mätt som fakturering per timme, steg med 2,9 % 1984, vilket är avsevärt lägre än ökningen för totala indu-

Figur V:2 Antal anställda personer i enkätföretagen 1974-90
Index 1974 = 100

Källa: Sveriges Industriförbunds och IUIs årliga planenkät samt IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

Tabell V:9 Sektorernas andelar av sysselsättningen i tillverkningsindustrin 1983 och 1990

	Tusental personer			Andel av sysselsättningen		
	1975	1983	1990	1975	1983	1990
Råvaruindustri	103	78	76	11,2	10,2	9,6
Insatsvaruindustri	167	150	149	18,0	19,6	18,6
Investeringsvaruindustri	293	235	249	31,7	30,8	31,3
Konsumtionsvaruindustri	263	227	247	28,5	29,7	31,0
Byggämnesindustri	99	74	76	10,7	9,7	9,6
Totalt	925	763	798	100,0	100,0	100,0

Anm: Enkätföretagens bedömning av sysselsättningsutvecklingen för respektive sektor 1983-90 har applicerats på den totala industrisysselsättningen i sektorn 1983.

Källor: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning samt SOS, Industri del I 1975 och 1983.

strin på ca 7 %.[18] 1985 och 1986 förutses produktivitetsökningen bli betydligt högre av enkätföretagen; 6,6 % respektive 5,5 %. Den årliga produktivitetsökningen 1986-90 bedöms bli 3,8 %. Totalt förutses produktivitetsökningen 1983-90 bli 4,3 % per år, vilket är betydligt högre än under perioden 1975-83 då ökningstakten var ca 1 procentenhet lägre.

3.4 Investeringar

Företagen redovisar en investeringsökning 1984 på 22 %, vilket är högre än för hela industrin (16 %). Under 1985 bedöms investeringarna fortsätta att öka starkt, med nästan 30 % (se tabell V:8).[19] Därefter förutser företagen emellertid en nedgång i investeringarna under 1986 med ca 5 % till en nivå som i stort bedöms vara oförändrad 1986-90.

Investeringskvoten, beräknad som investeringarna i förhållande till

faktureringen, är enligt företagens planer drygt 40 % högre 1985 än 1983. Därefter minskar den successivt för att ligga knappt 10 % över 1983 års nivå slutåret 1990. Företagens bedömning att 1983 års historiskt sett låga investeringskvot skulle bli långsiktigt bestående kan tolkas som en fortsatt förskjutning mot ökat tjänsteinnehåll i industrin.

3.5 Försäljningspriser och marknadsandelar

Enkätföretagens försäljningspriser ökade 1984 med ca 9 %, till stor del beroende på höga prisökningar i råvaruindustrin (se tabell V:10). Under perioden 1984-90 bedöms prisökningarna bli betydligt lägre, drygt 4 % per år. Den långsiktiga prisutvecklingen enligt företagens planer visar god överensstämmelse mellan de olika sektorerna. Jämfört med produktionsprisernas utveckling under 70-talet innebär företagens planer ett markant trendbrott till en lägre ökningstakt. Detta överensstämmer också med den tidigare redovisade synen på inflationen i Sverige, som av en majoritet av företagen bedöms bli lägre 1984-90 än 1980-84.

Tabell V:10 Priser, marknadsandelar och bruttovinster 1983-90
Årlig procentuell förändring

	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1990	1983-1990
Försäljningspriser	9,1	4,1	4,0	4,5	5,0
Marknadsandelar	4,0	4,7	3,5	1,5	2,6
Bruttovinstens andel av förädlingsvärdet[a]	1,2	-2,0	0,1	3,3	2,6

a Förändring i procentenheter mellan begynnelse- och slutår i respektive tidsperiod.

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

För att få en uppfattning om företagens bedömning av konkurrenskraftens utveckling ombads företagen uppge marknadsandelen på exportmarknaden enligt sin egen definition. Begreppet marknadsandel för det individuella företaget är givetvis beroende av hur marknaden definieras. Företagens specialisering kan innebära att det produktsegment man arbetar inom är relativt smalt och att en begränsad exportökning medför stora andelsvinster. Enkätföretagens bedömningar av marknadsandelsutvecklingen kan således inte direkt jämföras med traditionella andelsmått. Enkätresultaten bör i stället tolkas som ett uttryck för företagens uppfattning om den framtida förmågan att möta konkurrensen på utlandsmarknaden.

Försäljningsprisernas utveckling enligt planerna bedöms, som framgår av tabell V:10, vara förenliga med en inte oväsentlig långsiktig ökning av marknadsandelarna. De planerade andelsvinsterna är dock betydligt lägre 1986-90 än för hela perioden 1983-90. Råvaruindustrin står för den mest pessimistiska bedömningen av marknadsandelsutvecklingen.

Utifrån enkätresultaten för exporten och marknadsandelarna kan företagens syn på den internationella marknadstillväxten indirekt beräknas. 1983-90 antas denna öka med 3,7 % per år och 1986-90 med 3,1 % per år. De betydande exportökningarna t o m 1986 bärs således till ungefär lika delar upp av den internationella marknadens tillväxt och andelsökningar medan den förra komponenten är betydligt viktigare i det längre perspektivet, 1986-90.

3.6 Löner och vinster

För industrin som helhet var 1983 och särskilt 1984 lönsamhetsmässigt mycket goda år. Jämfört med perioden 1970-82 uppnåddes en motsvarande lönsamhet endast högkonjunkturåret 1974. En viktig förutsättning för de optimistiska företagsplanerna i enkäten är att den höga lönsamheten består under resten av 80-talet (se tabell V:10). 1985 bedöms bruttovinstens andel av förädlingsvärdet

komma att minska något jämfört med 1984, men på längre sikt - till 1990 - förutsätts bruttovinstandelen ligga väl över 1983 och 1984 års nivåer.

I enkäten har, som nämnts, 1990 antagits vara ett konjunkturmässigt likvärdigt år med 1984. Även med hänsyn till detta ställer företagens förutsättningar om långsiktigt fortsatt hög lönsamhet och låga prisökningar betydande krav på återhållsamhet i löneutvecklingen.

3.7 Sammanfattning av enkätresultaten

Företagens planer för resten av 80-talet är således mycket optimistiska. Vid en bedömning av enkätsvaren måste emellertid flera reservationer göras. För det första har de undersökta företagen, som nämnts, haft en gynnsammare produktionsutveckling under de senaste tio åren än resten av industrin. För det andra kan det goda konjunkturläget vid undersökningstillfället ha bidragit till planernas optimism. För det tredje visar tidigare erfarenheter av liknande enkäter att bortfallet i hög grad bestått av företag som väntat sig en oförmånlig utveckling (Josefsson, 1977). Samtliga dessa faktorer bidrar till att enkätresultaten troligen överskattar den framtida utvecklingen för hela industrin.

Är då företagens planer förenliga med en balanserad utveckling i ekonomin? För att belysa snarare än besvara den frågan, och med reservationerna ovan i minnet, redovisas en samlad bild av företagens framtidsplaner tillsammans med den senaste långtidsutredningens privatexpansiva balansalternativ (alt 1) i tabell V:11. Frågan behandlas vidare utförligt i kapitel VI, där enkätresultaten prövats i IUIs mikro-makromodell över den svenska ekonomin.

Företagens planer är mer optimistiska än LU 84 vad gäller försäljningsutvecklingen. I LU 84 räknar man emellertid med en betydande ökning av förädlingsvärdeandelen. Skillnaden mellan produktionens ökning i LU 84 (mätt med förädlingsvärdet) och företagens faktureringsökning är således betydligt mindre.

Tabell V:11 Företagens framtidsbedömningar och långtidsutredningens kalkyler, 1983-90

	Årlig procentuell förändring 1983-90	
	Långtidsutredningen	Företagsenkäten
Produktion[a]	2,7	4,7
Export	3,7	6,5
Hemmamarknad[b]	2,1	2,7
Antal anställda	0,9	0,6
Arbetade timmar	-0,1	0,7
Produktivitet[c]	2,9	4,3
Bruttoinvesteringar	10,3	5,9
Exportpris	3,5[d]	5,0
Produktionspris	4,1[d]	5,0
Marknadsandelar	1,0[e]	2,6
Marknad för svensk export[f]	2,7	3,7

Anm: Jämförelsen avser långtidsutredningens privatexpansiva alternativ (alt 1).

a LU84 antar en kraftigt ökad förädlingsvärdeandel. Förädlingsvärdet stiger därför betydligt snabbare än produktionsvärdet (4,3 % resp 2,7 % per år).

b I LU84-värdet inkluderas en relativt kraftig lageruppbyggnad.

c Produktion per arbetad timme. Förädlingsvärdet per timme växer enligt LU84 med 4,4 % per år.

d Priserna avser hela privata näringslivet.

e Beräknad som export/marknad för svensk export.

f LU-värdet är beräknat som världsproduktion 2,3 % per år med inkomstelasticitet 1,5 och handelspolitiska effekter -0,8 % per år.

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning samt SOU 1984:4.

Den mer positiva synen på försäljningsutvecklingen i enkäten bygger i hög grad på förväntningar om en betydande exportökning. Jämfört med LU 84 bedömer företagen att exporten kommer att öka dubbelt så snabbt. Denna positiva syn baseras på en betydligt mer optimistisk bedömning av både marknadsandelar och världshandelns utveckling än i LU 84. Känslighetsanalyser i LU 84 visar också att antagandet om omvärldens ekonomiska tillväxt är av mycket stor betydelse för exporten.

Den gynnsammare marknadsandelsutvecklingen enligt företagsplanerna bedöms kunna realiseras trots att exportpriserna stiger betydligt snabbare än i LU 84. En möjlig tolkning av skillnaderna i bedömning är att företagen i högre grad än långtidsutredningen ansett det möjligt att öka exporten genom satsningar på FoU, produktutveckling och marknadsföring.

När det gäller investeringarna är skillnaden betydande mellan företagens planer och kalkylerna i LU 84. Då företagens försäljningsplaner ligger över långtidsutredningens, blir skillnaden i investeringskvotens bedömda utveckling under 80-talet än mer dramatisk. Förskjutningen från tillverkning mot ökat tjänsteinnhåll i industriföretagen tycks således konfirmeras av enkätresultaten. Trots den lägre investeringsökningen enligt enkäten förutsätts produktiviteten öka snabbare än i LU 84. Här finns således betydande skillnader i bedömningarna.

Skulle då företagens mer expansiva planer kunna realiseras inom ramen för en balanserad ekonomisk uteckling av det slag LU 84 skisserat? Företagens bedömningar av sysselsättningens utveckling i industrin avviker obetydligt från LU 84.[20] Kvantiteten arbetskraft tycks således inte vara begränsande för företagsplanerna. Den högre exporttillväxten tillsammans med de högre exportpriserna i enkäten innebär att kraven på bytesbalansen är lättare att uppnå. Detta motverkas dock av att hemmamarknadstillväxten bedöms bli något högre av företagen, vilket framför allt innebär en högre privat konsumtion och ökad import jämfört med LU 84. Nettoeffekten av företagens planer torde dock innebära att bytes-

balanskravet lättare uppfylls. Företagens planer antyder således en inriktning mot ett mer privatexpansivt scenario än LU 84, men som ändå tycks ligga inom ramen för en balanserad ekonomisk utveckling. Förutsättningarna för detta är, som nämnts, en stark världshandelstillväxt och en fortsatt hög lönsamhet.[21]

4 Utvärdering och sammanfattning

Industrin är av avgörande betydelse för den svenska ekonomins möjligheter att uppnå extern balans. Sektorn är också väsentlig för sysselsättningen. Industrins betydelse för svensk ekonomi underskattas emellertid kraftigt om man enbart ser till sektorns direkta storlek. Den totala industrisysselsättningen i Sverige, inräknat dem som indirekt sysselsätts med tillverkning av industriprodukter i andra sektorer, är ca 50 % större än i den direkta industrisektorn. Tar man även hänsyn till sysselsättningen i svenska dotterbolag i utlandet är den totala industrisektorn ungefär dubbelt så stor som enligt det traditionella branschbegreppet.

Vi har i detta kapitel beskrivit några strukturförändringar inom industrin som är viktiga för förståelsen av industrins tillväxtmöjligheter på längre sikt. I industriföretagen sker en förskjutning från tillverkning till tjänster som FoU och marknadsföring. 1982 utgjorde tjänster i vid mening drygt en tredjedel av de stora industriföretagens arbetskraftskostnader. I expanderande branscher, som elektroindustrin, var tjänsteandelen mer än 50 %. Trenden från tillverkning mot tjänster är än mer markerad om även företagens utlandsverksamhet beaktas. De ökade investeringarna i tjänsteaktiviteter, som FoU och marknadsföring, kommer att öka kraven på kapitalmarknadens förmåga att bedöma och absorbera risk. I takt med att industrins efterfrågan på traditionella yrkeskategorier avtar och efterfrågan på tjänsteinriktade yrken ökar kommer det också att ställas betydande krav på utbildning och fortbildning samt på arbetsmarknadens funktionsförmåga.

Senare delen av 70-talet och början av 80-talet karakteriserades i

hög grad av basindustriernas tillbakagång. Denna strukturförändring pågår fortfarande och är långt ifrån avslutad. Företagens planer för resten av 80-talet, enligt enkäten, visar också på en fortsatt minskad relativ betydelse för de råvarubaserade industrierna. Basindustrierna spelar dock fortfarande en viktig roll för exporten, trots sin krympande storlek. En inte alltför ogynnsam utveckling i dessa sektorer på medellång sikt är nödvändig för att inte kraven på tillväxt och export i den övriga industrin skall bli orealistiska. På längre sikt kan givetvis tillväxtområden som data- och elektronikindustrin samt fin- och specialkemiindustrin komma att axla basindustriernas fallande mantel. För att en balanserad ekonomisk utveckling under 80-talet skall framstå som sannolik krävs emellertid att kostnadsläget kontrolleras så väl att även branscher som i hög grad avsätter standardprodukter till världsmarknadspriser har förutsättningar att överleva.

Svensk industri har under efterkrigstiden alltmer utvecklats mot en storföretagsindustri, där ett fåtal koncerner kraftigt dominerar. Dessa företag blir genom sin storlek avgörande för utvecklingen av produktion och export på medellång sikt och även i det längre perspektivet. Som visas i kapitlet är sannolikheten att få fram nya expansiva självständiga företag liten. Samtidigt får inte betydelsen av utvecklingen av små och medelstora företag underskattas. I kapitlet visas att dessa företag har en viktig dubbelroll - dels som potential för självständig företagstillväxt, dels som en betydande del i storföretagens tillväxt genom företagsförvärv. Återhämtningen i nyföretagandet i industrin sedan slutet av 80-talet efter två decenniers nedgång är därför hoppingivande.[22]

Vilka förutsättningar finns då för en industriell tillväxt i Sverige? Lönsamheten i den friska delen av industrin (utom krisbranscherna) upprätthölls, som visas i kapitlet, relativt väl även under perioden 1976-82. Sverige har också en högteknologisk industri i internationell jämförelse, vilket kan belysas med två konkreta exempel. Tillgängliga data visar att införandet av industrirobotar i svensk industri varit mer omfattande än i de flesta andra länder. 1981 svarade Sverige för nästan 30 % av det uppskattade antalet

industrirobotar i Västeuropa och beståndet i Sverige var i stort sett jämförbart med Västtysklands (Attenborough, 1983). Antalet network terminating points per anställd, som är ett mått på datakommunikationernas omfattning, var 1979 högre i Sverige än i något annat västeuropeiskt land. Prognoser för 80-talet tyder också på att Sveriges framskjutna ställning på detta område bibehålls (Ståhl, 1982). Det tekniska utgångsläget för svensk industri är således, som illustreras av de två exemplen, mycket gott. Företagens långsiktiga planer, enligt den enkät som företagits, är också genomgående optimistiska. Planerna präglas givetvis i hög grad av förhållandena vid det tillfälle enkäten besvaras och överskattar troligen utvecklingen för hela industrin, men visar ändå på en betydande framtidstro.

Företagens planer antyder ett mer privatexpansivt scenario för 80-talet än den senaste långtidsutredningen. Grundförutsättningarna för enkätresultaten är en stark internationell tillväxt och fortsatt hög lönsamhet. Under förutsättning att kostnadsutvecklingen harmoniseras med konkurrentländernas i omvärlden verkar således tillväxtpotentialen i industrin vara betydande.

Industrins problem under senare delen av 70-talet och början av 80-talet kan, som påpekades inledningsvis, inte enbart hänföras till kostnadsläget utan får sökas även i arbets- och kapitalmarknadens funktionssätt och i skattesystemets omfattning och utformning. På liknande sätt som kostnadsläget relativt utlandet är avgörande för vår konkurrensförmåga är givetvis den svenska ekonomins flexibilitet och funktionsförmåga jämfört med andra länders väsentlig för vår konkurrenskraft. Förändringar i andra länder mot en ökad anpassningsförmåga i ekonomin, minskade regleringar och uppbrytningar av monopol ställer därför krav på förändringar även i den svenska ekonomin för att vår möjlighet att möta den internationella konkurrensen inte skall begränsas.

APPENDIX

I detta appendix redogörs för de praktiska frågorna kring de enkäter som presenterats i kapitlet. Avsnitt A.1 ägnas åt enkäten om företagens interna användning av tjänster och avsnitt A.2 åt enkäten om företagens planer 1983-90. I enkätudersökningarna har använts det urval av företag som ingår i Industriförbundets och IUIs årliga planenkät. Urvalet omfattar ca 270 stora industriföretag. Samtliga företag med mer än 1 000 anställda ingår i urvalet samt ca 100 företag i storleksintervallet 500-1 000 anställda. 1983 svarade enkätföretagen för ca 40 % av industrins totala sysselsättning. Det är endast företagens svenska del som ingår i enkäterna.

A.1 Tjänsteenkäten

Enkäten om företagens interna användning av tjänster sändes ut i juni 1983. Företagen ombads dela upp de totala arbetskraftskostnaderna 1984 och 1976 på sju funktioner som nära följer företagens kontoplaner, nämligen FoU, design och konstruktion samt dokumentation, arbetsberedning, tillverkning, marknadsföring, administration och övrigt. Formuläret återges i slutet av detta appendix.

Svarsenheten är för vissa företag divisioner eller liknande enheter, för andra företag hela verksamheten. För vissa företag, främst större, ingår således inte huvudkontoret i svaren. Detta innebär att tjänstefunktionernas andel av arbetskraftskostnaden underskattas något i enkäten. Eftersom endast företagens svenska delar ingår leder detta också till en underskattning av tjänsteintensiteten för företagskoncernerna.

Antalet företag som besvarat enkätuppgiften för 1982 är 135, vil-

ket ger en ovägd svarsfrekvens på 50 %. Svarsfrekvensen är, som framgår av tabell A.1, högst för investeringsvaruindustrin (61 %) och lägst för byggämnesindustrin (30 %). Antalet företag som besvarat uppgiften för 1976 är något färre, 115, vilket ger en ovägd svarsfrekvens på 42 %. De svarande företagens (135 st) totala arbetskraftskostnader 1982 var 34,7 miljarder kr, vilket utgjorde 60 % av arbetskraftskostnaden för företag med mer än 500 anställda, enligt finansstatistiken. Motsvarande andel av arbetskraftskostnaden för samtliga industriföretag var 36 %.

Företagens försäljning av tjänster undersöktes i 1984 års planenkät. Den fråga företagen besvarade var: "Hur stor andel av företagets fakturering 1983 respektive 1978 utgjordes av tjänster?" Företagen har således svarat enligt sin egen definition av begreppet tjänster. Svarsfrekvensen för antalet företag var hög, 78 %, vilket framgår av tabell A.2.

A.2 Enkäten om företagens långtidsbedömning

Enkäten sändes ut i november 1984 och huvuddelen av svaren erhölls under perioden december 1984-januari 1985. De variabler som omfattas av enkäten framgår av enkätformuläret, vilket redovisas sist i detta appendix. Frågorna i enkäten avser dels den årliga konjunkturella utvecklingen 1983-86, dels den långsiktiga strukturella utvecklingen till 1990. För att undvika att den långsiktiga bedömningen påverkas av konjunkturvariationer förutsattes 1990 vara konjunkturmässigt likvärdigt med 1984 för det individuella företaget. En ytterligare förutsättning som gavs i enkäten var att den generella arbetstiden antogs vara oförändrad.

Antalet företag som besvarat enkäten är 155, vilket ger en ovägd svarsfrekvens på 56 %. Svarsfrekvensen är lägst i investeringsvaruindustrin (49 %) och högst i konsumtionsvaruindustrin (65 %) (se tabell A.3). Erfarenheter från tidigare enkäter visar att bortfallet i stor utsträckning bestått av företag som väntat sig en oförmånlig utveckling (Josefsson, 1977). Det är dock svårt att be-

döma i vilken grad bortfallet påverkar enkätresultatens representativitet för företagen i den studerade företagsgruppen.

1983 svarade företagen för drygt 30 % av sysselsättningen i hela industrin. När det gäller exporten, som är avgörande för kravet på extern balans, är täckningsgraden betydligt högre. 1983 motsvarade enkätföretagens utlandsfakturering drygt 40 % av industrins varuexport.

I tabellerna A.4-A.7 redovisas företagens framtidsbedömningar på sektornivå. Svarsfrekvenserna för de undersökta variablerna under den studerade peroden är i allmänhet något lägre än vad som framgår av tabell A.3. Bortfallet ökar också med tidsperspektivet i planerna. Det bör noteras att de årliga procentuella förändringarna för respektive variabel inte har beräknats för under hela perioden genomgående företag, utan för genomgående företag mellan två på varandra följande år.

När företagens framtidsplaner tolkas bör man observera att enkätföretagen under perioden 1974-84 haft en bättre produktionsutveckling än industrin i övrigt. Under denna period ökade enkätföretagens produktionsvolym med nästan 2 % per år, medan ökningstakten för hela tillverkningsindustrin var ca 1 procentenhet lägre.

Den högre produktionsutvecklingen för enkätföretagen är på sektornivå mest markerad för råvaru-, investeringsvaru- och konsumtionsvaruindustrin. För enkätföretagen i byggämnesindustrin har produktionsvolymen utvecklats ungefär som för samtliga industriföretag i branschen medan enkätföretagen i insatsvaruindustrin haft en mer ogynnsam produktionsutveckling än branschens genomsnitt. Utvecklingen av antalet sysselsatta visar däremot på god överensstämmelse mellan enkätföretagen och övrig industri.

Sammanfattningsvis ger troligen företagens planer en ljusare bild av utvecklingen fram till 1990 än en motsvarande bedömning för hela industrin. Detta gäller förmodligen i högre grad produktion och export än sysselsättning.

Tabell A.1 Urval och svarsfrekvens i IUIs tjänsteenkät

	Antal enheter i urvalet	Svars-frekvens 1982, %	Arbetskrafts-kostnad 1982, för svarande företag 1982	Svars-frekvens 1976, %	Arbetskraf kostnad 19 för svaran företag 19
Råvaruindustri	38	45	5,6	37	3,7
Insatsvaruindustri	68	44	4,9	38	4,6
Investeringsvaruindustri	76	61	16,3	53	15,4
Konsumtionsvaruindustri	59	56	6,8	46	5,4
Byggämnesindustri	30	30	1,0	27	1,0
Totalt	271	50	34,7	42	30,1

Källa: IUIs tjänsteenkät 1983.

Tabell A.2 Försäljningen av tjänster i stora industriföretag 1978 och 1983

	Antal enheter i urvalet	Svars-frekvens, %	Andelen företag (%) för vilka försäljningen av tjänster utgjorde mer än 5 % av faktureringen	
			1978	1983
Råvaruindustri	39	72	0	0
Insatsvaruindustri	71	79	5	4
Investeringsvaruindustri	71	80	11	14
Konsumtionsvaruindustri	60	75	0	0
Byggämnesindustri	30	80	8	4
Totalt	271	77	5	5

Källa: Sveriges Industriförbunds och IUIs planenkät 1984.

Tabell A.3 Urval och svarsfrekvens i IUIs enkät om företagens planer 1983-90

	Antal enheter i urvalet	Svars-frekvens %	Täcknings-grad i antal anställda 1983, %
Råvaruindustri	40	55	56
Insatsvaruindustri	70	57	26
Investeringvaruindustri	77	49	39
Konsumtionsvaruindustri	60	65	30
Byggämnesindustri	31	52	17
Totalt	278	56	34

Anm: Täckningsgraden i antal anställda baseras på industristatistikens uppgifter för branschernas totala sysselsättning.

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning samt SOS, Industri del 1 1983.

Tabell A.4 Fakturering 1983-90

Årlig procentuell förändring, 1984 års priser

	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1990	1983-1990
Totalt					
Råvaruindustri	4,0	2,5	3,9	2,9	3,1
Insatsvaruindustri	6,3	7,9	4,2	3,1	4,4
Investeringsvaruindustri	3,8	6,3	11,1	5,5	6,2
Konsumtionsvaruindustri	5,8	7,1	6,4	3,8	4,9
Byggämnesindustri	2,8	4,2	3,7	2,8	3,1
Enkätföretagen - totalt	4,8	6,0	6,6	3,8	4,7
Utlandet					
Råvaruindustri	6,5	1,7	3,1	3,5	3,6
Insatsvaruindustri	7,6	9,4	5,9	3,9	5,5
Investeringsvaruindustri	8,5	10,5	16.3	6,1	8,5
Konsumtionsvaruindustri	10,7	9,4	8,7	4,4	6,6
Byggämnesindustri	-0,5	9.2	6,6	4,9	5,0
Enkätföretagen - totalt	8,9	8,1	9,5	4,7	6,5
Hemmamarknaden					
Råvaruindustri	1,9	3,5	5,2	2,1	2,7
Insatsvaruindustri	5,1	6,6	2,6	2,5	3,5
Investeringsvaruindustri	-2,6	-0,6	-0,6	4,5	2,0
Konsumtionsvaruindustri	0,6	4,4	4,0	3,0	3,0
Byggämnesindustri	3,9	2,5	2,7	1,9	2,4
Enkätföretagen - totalt	1,1	3,4	2,9	2,9	2,7

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

Tabell A.5 Sysselsättning 1983-90
Årlig procentuell förändring

	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1990	1983-1990
Antal anställda					
Råvaruindustri	1,0	-0,5	-1,0	-0,4	-0,3
Insatsvaruindustri	1,2	-0,6	0,0	-0,3	-0,1
Investeringsvaruindustri	1,7	0,4	1,5	0,6	0,9
Konsumtionsvaruindustri	3,1	1,7	1,5	0,6	1,2
Byggämnesindustri	-0,9	-1,2	-2,3	1,8	0,4
Enkätföretagen - totalt	1,8	0,4	0,6	0,4	0,6
Antal arbetade timmar					
Råvaruindustri	-0,8	-1,1	-1,3	-0,6	-0,8
Insatsvaruindustri	2,3	-0,8	-1,1	-0,4	-0,2
Investeringsvaruindustri	2,4	1,3	1,2	0,6	1,0
Konsumtionsvaruindustri	3,5	2,0	1,5	0,7	1,4
Byggämnesindustri	-0,5	-1,0	-2,9	2,1	0,5
Enkätföretagen - totalt	2,1	0,7	0,4	0,4	0,7

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

Tabell A.6 Bruttoinvesteringar 1983-90
Årlig procentuell förändring, 1984 års priser

	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1990	1983-1990
Råvaruindustri	44,5	26,7	-13,0	-2,5	5,3
Insatsvaruindustri	8,7	52,4	-6,0	-6,0	2,8
Investeringsvaruindustri	10,7	16,5	-1,3	4,6	6,2
Konsumtionsvaruindustri	29,8	34,5	-1,1	1,2	8,9
Byggämnesindustri	11,1	28,4	-11,4	-0,3	3,2
Enkätföretagen - totalt	21,9	28,9	-4,8	-0,1	5,9

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

Tabell A.7 Försäljningspriser och marknadsandelar 1983-90
Årlig procentuell förändring

	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1990	1983-1990
Försäljningspriser					
Råvaruindustri	12,1	1,7	2,5	4,5	4,9
Insatsvaruindustri	6,7	5,6	4,5	4,6	5,0
Investeringsvaruindustri	6,8	5,0	4,5	4,2	4,7
Konsumtionsvaruindustri	9,7	4,5	4,2	4,6	5,2
Byggämnesindustri	7,8	5,2	5,3	5,2	5,6
Enkätföretagen - totalt	9,1	4,1	4,0	4,5	5,0
Marknadsandelar					
Råvaruindustri	2,4	0,0	0,4	0,5	0,7
Insatsvaruindustri	2,9	1,6	2,6	2,0	2,2
Investeringsvaruindustri	7,2	8,3	4,6	1,2	3,5
Konsumtionsvaruindustri	3,1	6,0	4,1	2,1	3,0
Byggämnesindustri	8,0	10,4	0,1	2,6	4,3
Enkätföretagen - totalt	4,0	4,7	3,5	1,5	2,6

Källa: IUIs enkät om företagens långtidsbedömning.

ENKÄTFORMULÄR - Tjänsteenkäten

Uppskatta den procentuella fördelningen av verksamhetens totala arbetskraftskostnader.

		Arbetskraftskostnader i procent av totalen 1976	1982
1.	FoU	....	....
2.	Design, konstruktion, dokumentation	....	....
3.	Arbetsberedning (t ex material- och produktionsplanering)	....	....
4.	Tillverkning	....	....
	därav		
	a) direkt produktionsarbete	....	....
	b) indirekt arbete	....	....
5.	Marknadsföring (inkl distribution)	....	....
6.	Administration	....	....
7.	Övrigt	....	....
	(Om över 10 %, ange typ av aktivitet: .....)		
TOTALT		100	100

Anmärkning: Med direkt produktionsarbete avser vi endast arbete i direkt anslutning till hårdvaruproduktion. Till posten indirekt arbete hänförs alltså arbetsledning, underhåll, kvalitetskontroll, lagerhållning, materialtransporter etc. Eventuell produktion av tjänster för avsalu (t ex konsultuppdrag, städservice), som inte är direkt kopplade till varuförsäljning, hänförs till posten Övrigt.

Företagets namn .....

Handläggare inom företaget ..... tel .....

ENKÄTFORMULÄR - Enkäten om företagens långtidsbedömning

OBS! FRÅGORNA AVSER ENDAST FÖRETAGETS SVENSKA DELAR ELLER DEN DEL AV FÖRETAGET SOM ANGIVITS I BLANKETTHUVUDET.

FÖR ATT UNDVIKA ATT DEN LÅNGSIKTIGA UTVECKLINGEN PÅVERKAS AV KUNJUNKTUR-VARIATIONER SKALL 1990 BETRAKTAS SOM KONJUNKTURMÄSSIGT LIKVÄRDIGT MED 1984 FÖR FÖRETAGET.

För samtliga uppgifter på blanketten gäller, om inte annat anges, samma definitioner som i den ordinarie planenkäten.

Uppgifterna skall gälla kalenderår eller motsvarande räkenskapsår.

AVD I

1. Anställda

	1983	1984	1985	1986	1990
a) antal anställda personer					
b) antal arbetade timmar (1000-tals). Den generella arbetstiden antas oförändrad.					

2. Fakturering (exkl indirekta skatter), mkr

	1983	1984 års genomsnittspriser 1984	1985	1986	1990
a) till utlandet (inkl utländska dotterbolag)					
därav till utländska dotterbolag					
b) till hemmamarknaden (inkl dotterbolag)					
c) totalt (c = a+b)					

3. Bruttoinvesteringar i byggnader, anläggningar, maskiner och inventarier (inkl transportmedel), mkr

	1983	1984 års genomsnittspriser 1984	1985	1986	1990
därav större investeringsprojekt					

AVD II

4. Försäljningspriset (i svenska kronor) på Era produkter i genomsnitt jämfört med 1983. 1983 = 100.

	1983	1984	1985	1986	1990
a) utlandet	100				
b) Sverige	100				
c) totalt	100				

5. Ange marknadsandel på exportmarknaden (enl Er definition) i genomsnitt jämfört med 1983. 1983 = 100.

1980	1983	1984	1985	1986	1990
	100				

6. Vilken (vilka) yrkeskategori(er) bedöms öka sin(a) andel(ar) av arbetsstyrkan under resten av 1980-talet?

Ange yrkeskategori:	Specificera:
☐ yrkesarbetare (t ex svarvare, borrare)	_____
☐ andra arbetare (t ex lagerarbetare, förpackare)	_____
☐ tjänstemän med teknisk gymnasieutbildning och högre	_____
☐ tjänstemän med ekonomisk gymnasieutbildning och högre	_____
☐ övriga tjänstemän (t ex försäljare, kontorister)	_____

7. Ange följande posters andelar (i procent) av faktureringen i löpande priser. OBS! Andelarna skall summera till 100 procent.

		1983	1984	1985	1986	1990
a) lönekostnader inkl sociala avgifter)	a					
därav för FoU-arbete						
för marknadsföring						
b) inköpsvärdet av råvaror, insatsvaror och energi	b					
c) övriga kostnader (om tillämpbart)	c					
därav för inköpta tjänster						
d) bruttovinst	d					
e) totalt (e = a+b+c+d)	e	100	100	100	100	100

8. Vilka antaganden baseras Era bedömningar på för perioden 1984-1990 jämfört med perioden 1980-1984?

	Mycket lägre	Lägre	Oför-ändr	Högre	Mycket högre
a) ekonomisk tillväxt					
Sverige					
internationellt					
b) inflation					
Sverige					
internationellt					
c) ränteläge					
Sverige					
internationellt					
d) dollarkurs (US) gentemot svenska kronor					

Kompletterande upplysningar: _____

_____

_____

Företagets namn: _____

Handläggare inom företaget: _____ Tel: _____

NOTER

1 Uppgifterna avser Sveriges andel av 14 OECD-länders import i löpande priser, exklusive mineraliska bränslen m m (SITC 3).

2 SOU 1984:4, sid 302-304.

3 De beräknade relativprissänkningarna visar på kostnadslägets betydelse snarare än på den exakta storleken av de nödvändiga prisanpassningarna. Företagens avvägning mellan att använda vinster till sänkningar av relativpriser eller till satsningar på FoU, produktutveckling, marknadsföring m m har diskuterats i bl a Eliasson (1985b) och Kling m fl (1984). Se också avsnitt 1.5 i detta kapitel.

4 Avsnittet baseras på Pousette och Lindberg (1985), "Services in Production and Production of Services in Swedish Manufacturing".

5 Carlsson (1985) ger en ingående beskrivning av tjänstesektorns utveckling i ett internationellt perspektiv.

6 Urval, svarsfrekvenser, begreppsdefinitioner m m samt enkätformulär redovisas i appendix.

7 Andelen arbetare i industrin är något högre än tillverkningens andel av arbetskraftskostnaderna enligt tjänsteenkäten. Förklaringar till detta kan vara dels att arbetskraftskostnaden per tjänsteman är högre än per arbetare, dels att funktionsindelningen i enkäten inte helt följer indelningen i arbetare och tjänstemän. Sysselsättningsuppgifterna avser dessutom hela industrin, medan tjänsteenkäten bygger på svar från större företag.

8 För det första antas att arbetskraftskostnadernas fördelning på funktioner i de producerande utlandsbolagen är densamma som i de svenska delarna, enligt tjänsteenkäten. För det andra appliceras funktionernas andelar, enligt tjänsteenkäten, på antalet anställda i stället för på arbetskraftskostnaden. För det tredje antas andelen anställda i icke-producerande dotterbolag i utlandet 1982 vara densamma som 1978.

9 Avsnittet baseras på Örtengren (1985), "Industristödet och staten som företagsägare".

10 I detta avsnitt används bruttomarginalen, dvs bruttovinsten i förhållande till omsättningen, som ett grovt mått på lönsamheten. Eftersom förädlingsvärdeandelen och kapitalintensiteten skiljer sig mellan branscher bör branschjämförelser av bruttomarginalens nivå göras med stor försiktighet.

11 Avsnittet baseras på Jagrén (1985), "Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv".

12 Se tabell V:5 för en redovisning av de ingående företagen.

13 Det har tyvärr inte varit möjligt att särredovisa företagens interna tillväxt och företagsköp för Sverige respektive utlandet, varför uppgifterna i avsnitt 2.2.1 avser företagens totala verksamhet.

14 För en analys av sambandet mellan industristruktur och s k "länderrisk" se Oxelheim (1984a).

15 Se Eliasson (1985b) för en diskussion av styrning och planering i företag.

16 Enkätens utformning redovisas tillsammans med enkätformuläret i appendix. Där presenteras också enkätresultaten på sektornivå.

17 Det bör observeras att enkäten genomfördes före förändringarna av det svenska ränteläget i maj och juli 1985.

18 För den totala industrin avser produktiviteten bruttoproduktion per arbetad timme.

19 Bedömningen av investeringsutvecklingen i enkäten gjordes före ränteförändringarna i maj och juli 1985.

20 Skillnaden i utvecklingen av antalet timmar beror på att LU 84 antar att arbetstiden per sysselsatt i industrin minskar från ca 1 500 timmar per år 1983 till 1 400 timmar per år 1990. I enkäten förutsattes medelarbetstiden vara oförändrad.

21 Se kapitel VI för en redovisning av modellresultat för hela ekonomin, där företagens planer ingår.

22 Se Du Rietz (1985) för en beskrivning av nyföretagandets utveckling i industrin under 1900-talet.

Kapitel VI

Nya kalkyler för 80-talet

1 Kalkyl, prognos eller handlingsprogram

Det har kommit ur modet att göra sifferprognoser. 70-talet for hårt fram med företagens, myndigheternas och finansdepartementets framskrivningar av ekonomiska variabler. Under de osäkra ekonomiska förhållanden som då rådde slog framskrivningarna, som figur VI:1 visar, systematiskt fel. Från att ha utarbetats rutinmässigt på alla nivåer, utan att egentligen ifrågasättas, ställdes frågan vad denna form av sifferexercis egentligen skulle användas till på sin spets.

För experten finns en omfattande litteratur, som rätt väl avgränsar kalkylens möjligheter och begränsningar.[1] I praktiken kom de dock - även av experter - att användas långt utanför dessa tillämpningsområden som prognoser, ja till och med som handlingsprogram.

Såväl vid arbetet på denna långtidsbedömning som vid förra långtidsbedömningen (Att välja 80-tal, IUI 1979) har vi känt ett starkt behov av en dynamisk ekonomisk teori att resonera i termer av, och en motsvarande modell att med kalkyler stödja resonemangen. I princip har ett sådant analysredskap utarbetats i form av IUIs mikro-till-makro(M-M)modell.[2] Modellen är dock ännu inte empiriskt färdigtestad och avsikten har aldrig varit att använda modellen som prognosredskap. De dynamiska marknadsmekanismer, som finns representerade i modellen har dock genomsyrat skrivningen av stora delar av denna långtidsbedömnings text. I princip ger modellen också intressanta möjligheter

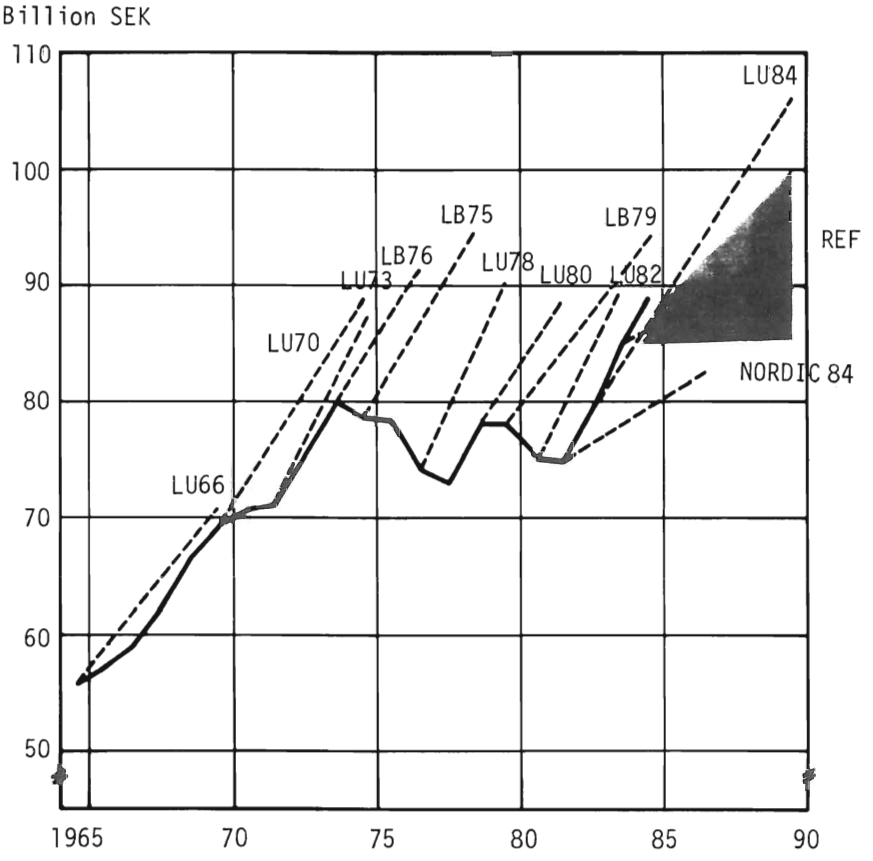
(1) att studera ekonomins "insvängningsförlopp" från ett obalanstillstånd mot något som kan liknas vid balanserad tillväxt,

(2) att utvärdera mikro-makrokonsistensen hos de planer för resten av 80-talet som för denna långtidsbedömning samlats in från de företag modellen "laddades med" (den s k planenkäten), samt

(3) att studera ekonomins känslighet för exogena störningar och olika ekonomisk-politiska åtgärder.

Ett program för att sätta modellen i stånd att genomföra denna typ av analys påbörjades för ett och ett halvt år sedan. Det avsågs från början bli av experimentell karaktär. Analyser på modellen skulle föras fram parallellt med den övriga analysen. Svårigheter att uppnå tillfredsställande intern konsistens i den nya, uppdaterade mikro-till-makrodatabasen från 1982 har dock inneburit att vi varit mycket försiktiga i användningen av resultaten. Modellföretagens beteende och marknadsmekanismer är nämligen mycket känsliga för inkonsistenser i ingående data. Det är en egenskap, som vi önskar ha i modellen. I stället krävs då kvalitetsmässigt bra databaser. Modellens företag fattar beslut och gör upp planer på grundval av egna, interna databaser. Att få dessa informations- och beslutssystem konsistenta med nationalräkenskapernas beskrivning av svensk ekonomi vållar inte bara praktiska utan även principiella problem. Men att med statistiska korrigeringar av ingående data från företagens egna databaser göra det totala statistiska systemet internt konsistent strider delvis mot mikro-makromodellens idé att förklara produktionstillväxten. Modellen bygger en del av sitt analytiska värde på en stor variationsrikedom i ingående data, som en av tillväxtens bestämningsfaktorer. En modell byggd på hypotesen att ojämviktstillstånd på alla aggregationsnivåer är en naturlig egenskap hos en tillväxtekonomi blir dock även känslig för statistiska fel. Sådana fel uppstår på en mängd olika vägar bl a när vi integrerar insamlade data från företagen med input-output statistik från de officiella nationalräkenskaperna. Dessa problem har gjort att våra ursprungliga ambitioner att an-

Figur VI:1 "Igelkotten" sedan 1965

Anm: Bilden visar svensk industriproduktion i 1975 års priser samt olika framskrivningar i tiden. LU står för den statliga långtidsutredningen, LB för IUIs långtidsbedömning samt NORDIC för den nordiska långtidsbedömning som IUI publicerade 1984 tillsammans med fyra nordiska forskningsinstitut (se Economic Growth in a Nordic Perspective, op.cit., 1984). Den skuggade ytan visar känslighetsanalysens (senare i detta kapitel) variationsområde. Referensfallet (REF) har särskilt markerats.

vända modellen för kvantitativa studier av insvängningsförloppet fick reduceras till blygsam nivå, även om simulerade data som redovisas i detta tekniska kapitel ser normala ut. Vi kan helt enkelt inte avgöra ingångsfelens storlek, och därmed inte heller hur mycket av insvängningsförloppet de första åren som beror av statistiska fel, och hur mycket som kan tolkas som det normala konjunkturmönster modellen skulle generera från korrekta ingångsdata.

I många avseenden pekar dock modellexperimenten på egenskaper hos modellekonomin (över Sverige) som är av intresse för slutsatserna i denna långtidsbedömning. De ger uppslag till hur olika makrofenomen som vi observerat i den svenska ekonomin sedan 70-talets mitt skall förklaras i termer av företagens agerande på mikroplanet. Vi redovisar därför vissa resultat och viss teknisk dokumentation från denna analys, som enligt planerna skall följas upp och prövas ytterligare i en följande nordisk långtidsbedömning.[3] De redovisade resultaten får dock under inga omständigheter tolkas som prognoser för den svenska ekonomins utveckling.

Resultaten understryker att faktorprisutvecklingen (lönerna) är en känslig del av ekonomin, och att denna mycket lätt kan komma i sådant olag att den reala ekonomin påverkas. Det räcker med att vi går ifrån resultaten i Schagers specialbilaga[4], och sätter parametrarna för arbetsmarknaden till de värden de hade på 70-talet, för att en mindre kostnadskris skall bli följden de närmaste åren.

Vi har "testat" ett stort antal individuella företagsenheters 5-årsplaner (se s 238) dynamiskt genom att föra in företagens egna prisförväntningar och exportplaner i mikromakro-modellekonomin. Även om vi inte kan hävda att M-M-modellen ännu är så väl utprövad att den korrekt beskriver dynamiken i svensk ekonomi, kvarstår fortfarande, efter en rad experiment, misstanken att de samlade planer och förväntningar som företagen hyser kan utgöra en fara för en upprepning av 70-talets kostnadskris, om än av mindre omfattning.

Vidare framkommer att keynesiansk efterfrågepolitik i endast mindre utsträckning verkar kunna påverka industriproduktion och sysselsättning positivt om inte betydande, och jämnt fördelade outnyttjade resurser finns. Om sådan politik förs i den situation som gäller kring mitten av 80-talet skapas ännu större underskott i extern och offentlig balans. Den ekonomiska politik som i simuleringarna ger långsiktigt positiva produktions- och därmed sysselsättningseffekter bygger på att stabiliteten och prognoserbarheten hos relativpriserna ökar.[5] En sådan långsiktigt optimal politik kan dock ge kortvariga, negativa övergångsproblem. Hur balansen mellan den korta och den långa sikten skall klaras är, som vi upprepade gånger konstaterat, ett politiskt och inte ett ekonomiskt problem.

I resten av detta kapitel diskuteras metodproblem. Resultaten finns redan sammanfattade i inledningskapitlet. Den läsare som inte är intresserad av kalkylmetoden kan därför gå direkt till kapitel VII.

2 Kalkylmetod

De kalkyler som skall presenteras i detta kapitel är varken planer, prognoser eller handlingsalternativ. Utgångspunkten är inte att sikta in ekonomin på ett bestämt mål utan mer att numeriskt (kvantitativt) studera under vilka förutsättningar den svenska ekonomin kan påverkas vad gäller den gradvisa elimineringen av dagens makroobalanser. I denna typ av dynamisk analys blir uppgiften att etablera någon slags insvängning mot ett makroekonomiskt önskvärt aktivitetsområde. Det är för oss viktigare att analysera de omständigheter som på vägen mot 90-talet kan knuffa ekonomin bort från denna kurs än var exakt man slutligen hamnar, och hur lång tid insvängningen tar, även om vi också berör dessa frågor.

För denna typ av analys lämpar sig institutets mikro-till-makromodell väl eftersom själva produktionstillväxten i hög grad bestäms inom modellen. Modellen är baserad på individuella företagsdata och beteendeantaganden som gäller företagen. Företagen är samtidigt pris- och kvantitetssättare och resultatet av deras samspel på marknaderna blir en tillväxtkonjunktur - en growth-cycle för att använda den österrikiske ekonomen Joseph Schumpeters ord.

Med denna typ av analysinstrument kan vi följa den redan i inledningskapitlet utstakade dispositionen i tre steg, nämligen att i ett integrerat sammanhang studera:

(1) konjunkturen (eller insvängningsförloppet), med varierande utnyttjande av en given kapacitet,
(2) tillväxten (eller kapacitetsanpassningen) inom en given teknisk och institutionell struktur,
(3) institutionell omorganisation, eller struktur- och systemförändringar.

De kalkyler som skall presenteras i detta kapitel täcker i princip stegen (1) och (2). Stora svårigheter att på ett tillfredsställande sätt hantera både konjunkturproblem och strukturanpassningsproblem kvantitativt i ett sammanhang har, förutom i några speciella avseenden, alltid kännetecknat den nationalekonomiska analysen. På denna punkt representerar mikro-makro-analysen en innovation. Vi konstaterar därför bara att det nedan presenterade referensfallet visar på ett relativt välartat (förväntat) cykliskt beteende. De redovisade kurvorna får emellertid inte tolkas som konjunkturprognoser för de närmaste åren. Medeltalen för 80-talets andra hälft är dock enligt vår bedömning rimliga skattningar. Utöver detta nöjer vi oss med att ange när det makroekonomiska förloppet är på väg åt rätt eller fel håll.

I nästa avsnitt presenteras kort och verbalt den använda kalkylmodellen med tonvikt på dess metodologiska särdrag. Därefter (avsnitt 4) redovisas ett försök att kalibrera modellen cykliskt fram till 1984 samt att försätta modellekonomin på en makrotillväxtbana, som liknar den som räknats fram i andra sammanhang, t ex den statliga långtidsutredningen 1984 (LU84) eller i institutets nordiska långtidsbedömning tillsammans med fyra nordiska forskningsinstitut. Utgångspunkten har varit att få fram ett acceptabelt referensfall för två olika typer av jämförelser. Den första (avsnitt 5) är ett konsistenstest av de viktigare svenska industriföretagens enskilda planer genom att i modellen konfrontera dem mot varandra på produkt- och faktormarknaderna. Problemet är att utvärdera hur stor risken är för ett upprepande av någon variant av 1974-76 års kostnadskris. Den andra analysen (avsnitt 6) utgörs av en serie känslighetstester av betydelsen (på makronivå) av olika antaganden om marknadernas funktionssätt och den ekonomiska politikens parametrar. Frågan är om det finns bättre lösningar än referensfallet.

En genomgripande observation från experimenten är svårigheten att utan speciella antaganden få modellekonomin att växa enligt projektionen i LU84 eller den nordiska långtidsbedömningen, samt framför allt i takt med företagens summerade egna planer.[6]

3 Mikro-makroanalys som kvantitativ metod

M-M-modellen har jämfört med konventionella makromodeller två fördelar, som kommer till utnyttjande i denna analys.

För det första möjliggör den ett systematiskt och konsistent utnyttjande av mikroinformation om företagen (t ex beslutsregler) för en samlad analys av den svenska ekonomins utveckling.

För det andra är modellen explicit vad gäller ekonomins marknadsdynamik. Aggregeringar från mikro till makro är resultatet av en marknadsprocess.

Marknadsdynamiken och aggregeringen kan ge upphov till mycket olika resursallokeringar vilket medför att även den samlade produktionstillväxten kan variera starkt.

Metoden tillåter även att hänsyn tas till tre "nya" omständigheter av betydelse för varje kalkyl på kort eller medellång sikt över den svenska ekonomin, nämligen att:

- En begränsad grupp storföretag dominerar den svenska utrikeshandeln och därmed den svenska ekonomin på medellång sikt. Sålunda svarade 40 företag 1982 (de största exportörerna) för 41 % av exporten, 41 % av industrins förädlingsvärde (1978) samt 37 % av industrins sysselsättning i Sverige direkt.[7]

- Denna grupp storföretag har ungefär hälften av sin sysselsättning utomlands. Utlandsverksamheten består huvudsakligen av produktförädling genom marknadsföring. En väsentlig del av produktens slutliga försäljningsvärde är med andra ord ett tjänstetillskott som ökat produktens förädlingsvärde efter det att den passerat Sveriges gräns.

- Sett över en längre period gäller (se Jagréns specialstudie) att en begränsad grupp företag bär upp hela aggregatets tillväxt.

Dessa tre omständigheter gör en mikro-makro-analys ännu mera angelägen om man önskar förstå hur ekonomisk tillväxt kommer till stånd, särskilt i ett längre tidsperspektiv.

De internationellt etablerade verkstadsföretag som idag dominerar Sveriges utrikeshandel gör det besvärligt att på traditionellt sätt analysera exportutvecklingen. Priserna vid gränspassagen är för nästan 25 % av svensk export relativt godtyckligt satta, interna kalkylpriser inom företagen. Dessutom adderas i många av de växande "moderna" industriföretagen en betydande del av produktionens totala värde i senare marknadsförings-, distributions- och försäljningsled inom landet och hos de utländska dotterbolagen, samt hos agenter. Med en sådan utrikeshandelsstruktur bör man inte kalkylera med traditionella inkomst- och prisberoende exportfunktioner vid varornas gränspassage. En analys av svensk export bör därför i stället bygga på en analys av det totala, internationella företagets marknadsbeteende. Genom att använda en dubbelmetod har vi tagit ett första steg i denna riktning. Vi jämför en explicit mikro-till-makrokalkyl grundad på företagens egna, till oss uppgivna, exportplaner fram till 1990 med den exportvolym som modellen genererar för individuella företag när den matas med samma företags egna exportprisförväntningar. Med denna specifikation väljer företaget att ändra fördelningen av sina totala leveranser på hemma- och exportmarknaderna i en viss takt och i en riktning som bestäms av den relativa lönsamheten på hemmaförsäljning respektive exportaffärer, eller kort och gott av skillnaden i "mark up" vid leveranser utomlands och på hemmamarknaden.[8]

Denna kalkyl bygger på förutsättningen att förväntade priser för direkt export även kan appliceras på internleveranser till företagens utländska dotterbolag. Vi behöver då inte ta ställning till i vilken utsträckning fördelningen sker internt inom koncernen eller externt via traditionella exportleveranser.[9]

Data över ca 250 divisioners eller hela företags exportplaner, exportprisförväntningar samt andra data samlades in vintern 84/85 med hjälp av en enkät (se kapitel V). M-M-modellen kan på dessa data köras som en mikrobaserad input/outputmodell som drivs fram av den exogena exporten och företagens egna exportprisförväntningar.[10] Enda skillnaden mot traditionell I/O-analys blir då att investeringarna är endogena på mikronivå och beror av i modellen bestämda priser, löner, vinster m m.

Vi har förutom de tidigare nämnda enkätuppgifterna om företagens exportplaner och exportprisförväntningar också data från företagen i M-M-modellen som beskriver såväl trenden till 1990 som insvängningsförloppet hos en rad centrala resultatsvariabler. Vi kan därför å ena sidan använda data för att "testa" kalkylerna. Å andra sidan har vi möjlighet att testa planernas mikromakrokonsistens dynamiskt mot modellen. Vi gör bägge testerna, men vi måste då ta ställning till det metodologiskt intressanta problemet, nämligen vilka data som är mest realistiska och konsistenta, (1) företagets interna data och planer (interna kunskap), (2) företagens inbördes data (mikro-makrokonsistens) eller (3) modellens parameteruppsättning. Ingendera är, som det visar sig, helt tillfredsställande.

Tolkningen av modellresultaten mot den officiella statistiska verkligheten (nationalräkenskaperna) försvåras av ett principiellt problem. Nationalräkenskapen är "manipulerad" statistik, ordnad för att passa ett visst nationellt analysproblem, främst stabiliseringspolitiken. Våra mikrodata är rådata från företagens egna statistiksystem. M-M modellens princip har varit att formulera beslutsmodeller för företaget, som bygger direkt på företagens eget informationsunderlag. Men företagets eget informationsunderlag är inte kompatibelt med nationalräkenskaperna. Alltså skall vissa inkonsistensproblem uppstå när de två statistiksystemen integreras.

Det finns ingen självklar lösning på detta tolkningsproblem. Om vi skall vara vår teoretiska idé trogna bör vi välja en annan statistisk referens för svensk ekonomi än nationalräkenskaperna. Detta är omöjligt i ett sammanhang som detta. Vi måste referera till någonting som är någorlunda "bekant". Alternativet är att manipulera våra egna mikrodatabaser så att de blir principiellt konsistenta med nationalräkenskaperna. Men då för vi in fel i modellens mikrodel, som relativt godtyckligt måste "justeras för" genom kalibreringar av de individuella företagsmodellernas parametrar, någonting som vi tidigare försökt undvika. Vi har ändå valt den senare, traditionella lösningen i dessa "empiriskt" orienterade experiment, där just behovet av en välkänd makroreferens är viktigt. Dessa problem behandlas utförligare i avsnitt 5 nedan.

4 Ett referensfall

Det första steget i modellanalysen är att specificera ett referensfall att jämföra övriga experiment mot. Vi har inte haft ambitionen att ta fram en detaljerad policystyrd långtidskalkyl av den typ Långtidsutredningarna gör utan istället nöjt oss med att sätta modellekonomin på en kurs som ungefär motsvarar LU84. Detta ger en lämplig referens för jämförelser. För det första har IUI inte resurser för en sådan fullständig, detaljgenomarbetad kalkyl. För det andra är en sådan kalkyl, som ligger nära utarbetandet av ett handlingsprogram möjligen intressant för ett finansdepartement, men inte för ett forskningsinstitut. För det tredje illustrerar våra svårigheter att dynamiskt simulera en LU-liknande väg (se nedan) just själva det problem med den ekonomiska politiken, som utgjort ett av huvudtemata i den övriga texten, nämligen svårigheterna att med politik styra en komplicerad marknadsprocess med självständigt agerande beslutsenheter, även om en stor uppsättning policyparametrar står till buds.

De modellprojektioner som kort skall presenteras i detta avsnitt gör inte anspråk på att vara någon form av prognoser. Ambitionen har endast varit att utifrån modellens databas,[11] som beskriver de individuella företagens lägen 1982, skriva fram den svenska ekonomin någorlunda enligt den faktiska utvecklingen t o m hösten 1984. Det har därefter gällt att få modellekonomin att följa tidigare projektioner (t ex LU84) fram till 1990 för att få en jämförelsenorm för de känslighetsanalyser som skall genomföras. Referensfallet bygger på en i modellen endogen exportvolymutveckling för varje individuellt företag som styrs av företagens egna exportprisförväntningar plus att vi från och med 1986 lagt på 4 % per år på världsmarknadspriserna utöver företagens egna förväntningar. Om detta prispåslag inte görs - kalla det devalvering - slås för många av de ursprungligen (1982) existerande företagen ut i den internationella konkurrensen. Jämfört med tidigare modellversioner, kalibrerade för att följa den trendmässiga utvecklingen över 70-talet har vi också "lugnat ned" lönebildningen något. Motiven för de ändrade arbetsmarknadsspecifikationerna redovisas i Schagers specialstudie.

Vi väljer här en relativt kortfattad, resultatorienterad presentation för att minimera den nödvändiga tekniska dokumentationen. I en utförlig modellpresentation (Eliasson, 1985d, särskilt chapter VIII) återfinns dels en mer fullständig beskrivning av modellen, dels information om de empiriska egenskaperna hos den modellversion som använts vid denna analys.

Figurerna VI:2 visar referensfallets cykliska utveckling. Den cykliska anpassningen till den faktiska utvecklingen 1984 är relativt god. Konjunkturen har i allt väsentligt kulminerat 1984, även om sysselsättningsutvecklingen enligt den traditionella eftersläpningen blir bäst 1985 (figurerna VI:2C och VI:2E). Därefter blir konjunkturavmattningen mycket djup och bottnar ut 1988. Den öppna arbetslösheten har då fördubblats jämfört med den nivå som gällde 1984.

1984 registreras ett stort negativt finansiellt sparande för den offentliga sektorn, som finansieras av i första hand företagssektorn. Antagandet i modellen om en ökning av den offentliga sysselsättningen med drygt 1 % per år innebär att den offentliga konsumtionen också stiger med drygt 1 % per år, men detta förbättrar självfallet inte de offentliga finanserna fram till 1990. Sparandet måste till stora delar klaras av företagen och detta går ut över investeringarna i näringslivet. Konsumtionen utvecklar sig inte på ett sådant sätt i referensfallet att balans kan nås både i det offentligas finanser och i utrikeshandeln. Vi har av praktiska skäl valt att icke korrigera denna utveckling i jämförelsefallet, men har istället genomfört en känslighetsanalys i avsnitt 6, där sysselsättningsökningen i det offentliga nollställs respektive fördubblas. Helt följdriktigt uppnås en förbättring av den offentliga sektorns finansiella sparande fram till 1990 om den offentliga sektorns sysselsättningstillväxt minskar.

Detta scenario är någorlunda förenligt med LU84, med den nyansen att det dels krävs en devalvering omkring 1986 eller en gynnsam omvärldsutveckling, dels att en mycket stram arbetsmarknadsdisciplin upprätthålls. Om exportpriserna justeras tillbaka till de förändringstal som anges i LU84 eller till företagens egna förväntningar, går en för stor industrivolym på marginalen i konkurs. Eftersom konkurs hos företagsenheten i modellen innebär att anläggningen läggs ned, minskar exporten dramatiskt. Det bör anmärkas att flertalet av de verkliga företag som går i konkurs i modellen är företag, eller företagsenheter, som är kända för att ha lönsamhetsproblem.

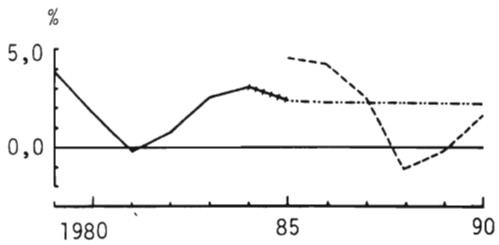
Vi har inte genomfört den alternativa simulering, som skulle ha inneburit att dessa krisföretag "räddats" med hjälp av industrisubventioner. Men vi vet från tidigare policyexperiment på modellen att sådana åtgärder tillfälligt håller uppe export (därför att krisföretagen ofta har höga exportandelar), produktion och sysselsättning. Samtidigt trissas, genom subventionerna och den högre sysselsättningsnivån, det allmänna löneläget upp och en långsiktig sänkning av övriga ("friska") företags produktionsexpansion blir följden (se Carlsson-Lindberg-Bergholm, 1981). Det faktum att sysselsättningsläget under hela kalkylperioden ser relativt bra ut gör en upprepning av industrisubventionspolitiken från 70-talet föga rationell.

5 Företagens egna planer och modellens verklighet - mikrotester

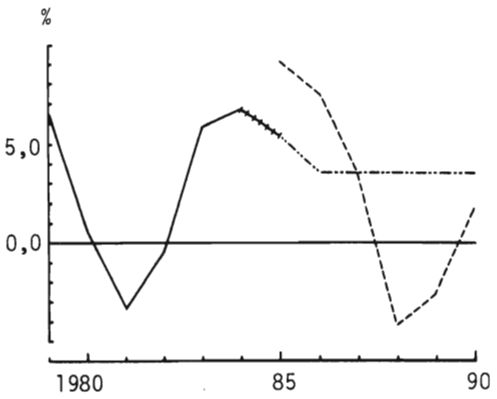
1973/74 kännetecknades av ett våldsamt lyft av exportpriserna i svensk industri, särskilt i våra basindustrier. 1975 innebar en extrem löneboom i hela industrin, men särskilt i basindustrien. Parallellt följde en investeringsboom i de vinstrika företagen. När sedan botten "ramlade ur" marknaden på basindustriprodukter, försvann också vinsterna och dessa företag gick in i 70-talets andra hälft med moderna anläggningar för fel produkter. Kostnadskrisen var ett faktum, men företagen hade i stor utsträckning sig själva att skylla på grund av starkt överdrivna framtidsförväntningar och otillfredsställande, interna informationssystem som inte kun-

Figur VI:2 Simuleringsresultat 1984-90

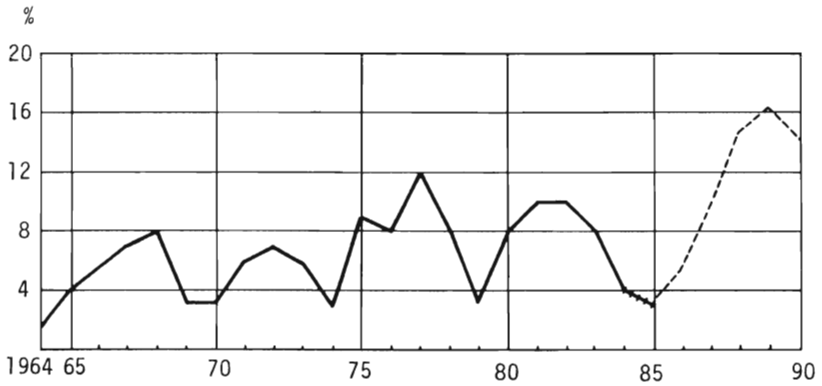
Figur VI:2A BNP
Procentuell ökning

Figur VI:2B Industriproduktion
Procentuell ökning

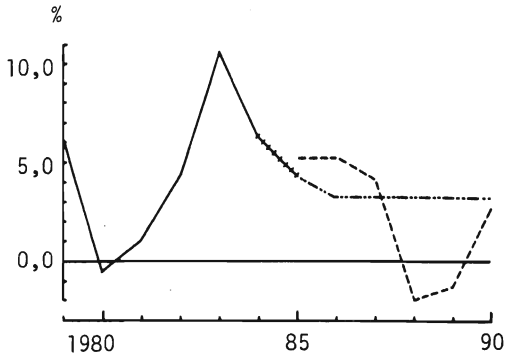
Figur VI:2C Arbetskraftsreserv i industrin 1964-90

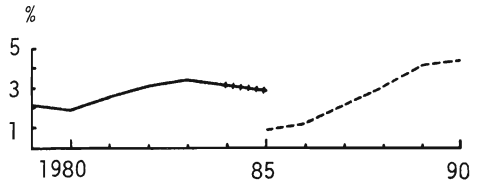
Anm: Arbetskraftsreserven definieras som skillnaden mellan den produktion som skulle kunna åstadkommas med faktisk bemanning, installerad utrustning och faktisk produktion, i procent av potentiell produktion.

Källa: 1975-85 Planenkäten/MOSES databas. För åren 1964-75 gjordes i samband med institutets förra långtidsbedömning (Att välja 80-tal, IUI, 1979, avsnitt 10.6) en "syntetisk" förlängning från konjunkturbarometerdata.

Figur VI:2D Varuexport
Procentuell ökning, volym

Figur VI:2E Öppen arbetslöshet
Procent

Anm: Arbetslöshetstalen i modellen är definierade ungefär som i AKU, men av tekniska skäl är nivåerna ej desamma. Den streckade REF-kurvan bör sålunda höjas med ca en procentenhet.

Allmänna kommentarer till figurerna

Historiska data från NR. Data för åren 1984 (preliminära) och 1985 (prognos) från Reviderad Finansplan 1985. Horisontell linje, i de fall den förekommer, kalkyl enligt 1984 års långtidsutredning (LU84).

——— verklig
·—·—· LU84
----- REF

nat särskilja driftsöverskott från inflationsvinster (jämför på denna punkt de olika vinstmåtten i Söderstens specialstudie).

Lönebildningen är kritisk också i det nuvarande konjunkturskedet (1985/86), även om vinstutvecklingen inte varit fullt så extrem som 1973/75. Företagens informationssystem har dock inte ändrats mycket. Företagen brände fingrarna ordentligt under 70-talet och borde därför vara försiktigare med sina expansionsplaner denna gång. Men vi har under 1984 observerat tendenser till investeringsexpansion i proportion till vinstutvecklingen just i basindustrierna. Det är därför intressant att jämföra företagens egna planer med simuleringsexperiment på modellen. Hur stor är risken för en ny kostnadskris?

Rent principiellt är modellen väl lämpad för denna typ av analyser. I praktiken är dock problemen än så länge vanskliga, eftersom ännu mycket återstår innan vi kan påstå att referensfallets parametersättning är en tillförlitlig representation av den svenska ekonomin. Vi finner att om företagen tvingas verkställa sina egna exportvolymplaner vid sina egna exportprisförväntningar plus påslaget från och med 1986 blir utslagningen orimligt hög, även om det nästan enbart är kända problemföretag som läggs ned. Uppenbarligen är inte alla företags angivna planer realiserbara när de samtidigt matas in i modellen utan att ett antal justeringar vidtas. Vi tolkar detta som en mikro-makroinkonsistens som verkar via prisbildningen framför allt på arbetsmarknaden. Detta är också anledningen till att vi ansett modellversionen med endogena exportplaner vara det bästa referensfallet (= REF) för våra jämförelser (se ovan).

För det <u>första</u> förutsätter företagens planer ett (relativt) expansivt omvärldsscenario vad gäller efterfrågetillväxten (se kapitel V) eller - i våra modelltermer - hos världsmarknadspriserna. Om detta inte blir verklighet, klarar man inte exportplanerna och den inhemska faktorprisutvecklingen blir helt avgörande för att undvika en stagnation.

För det <u>andra</u> väntar man sig (enligt planerna) att vinna betydande marknadsandelar (se kapitel V). Även vid en expansiv utveckling av världshandeln kräver detta en hård, inhemsk kontroll av löneutvecklingen.

Om världshandeln inte blir expansiv och de inhemska lönerna skenar iväg, kan därför en otrevlig konjunktursituation uppstå 1986. En (mild) upprepning av 1975 års kostnadskris 1986 skall därför inte uteslutas.

Företagen har uppgivit sina planer och förväntningar, givet en uppfattning om hur andra företag kommer att reagera. Modellen samlar alla företags planer och förväntningar i ett integrerat, dynamiskt sammanhang, som kan påverkas med ekonomisk politik. Vi kan därmed resa frågan <u>dels</u> om företagens egna planer är internt konsistenta, <u>dels</u> om de är förenliga med alla andra företags planer och den antagna politiken. Om den första frågan har vi svårt att entydigt uttala oss, även om vi känner från tidigare

studier (t ex Eliasson, 1976) att företagens långsiktsplaner normalt är behäftade med interna inkonsistenser. Däremot ger modellkörningarna en antydan om att mikro-makroinkonsistenser föreligger. Framför allt är det praktiskt taget omöjligt att få mikromakromodellen att skapa den produktionstillväxt, som företagens mekaniskt summerade produktionsplaner ger, utan att höja världsmarknadspriserna, dvs devalvera den svenska kronan samt dämpa takten i lönebildningen något.[12]

Man kan tolka resultaten så att det är de expansiva företagen som står för de höga löneökningarna. Även utan att lönerna fullt ut bjuds upp så långt som i de lönsamma expansiva företagen, så slås de "krisföretag" vi har i modellen ut, exakt enligt den gamla, svenska policymodellens tillämpning. Den totala löneökningen stannar därför i medeltal på en lägre nivå än den planenkätsföretagen i medeltal uppgivit. Den närmast till hands liggande tolkningen är att både ett internt konsistensproblem föreligger i enkätföretagens planer, och att risken för en kostnadskris föreligger om företagen just nu håller på att verkställa sina planer (från förra hösten) och bjuder löner i enlighet med sina förväntningar.

En intressant aggregationseffekt kan iakttagas från flera experiment där den totala produktionstillväxten är låg på grund av utslagning av företag. När de lågräntabla företagen slås ut höjs såväl medelvärdet av vinstmarginalen som kapitalets förräntning. Vi hade fått exakt samma effekt mellan 1973 och 1978 i verkligheten om vi låtit de stora krisföretagen gå i konkurs (se Örtengrens specialstudie). Som framgår av Söderstens specialstudie innebär referensfallet att den reala förräntningen av industrins totala kapital under 80-talets andra hälft lägger sig på den nivå som gällde i början av 60-talet (se s 349 samt 371 ff).

Att företag slås ut trots relativt låga lönekostnadsökningar beror på en stor spridning i de förväntade löne- och prisökningarna i företagsenkäten. De höglönsamma företagen förväntar sig relativt höga löneökningar och kan betala dem. De sätter riktvärdet för löneökningen på marknaden, tar därmed folk från andra företag eller slår ut de företag, som försöker men inte kan följa med. Slutresultatet blir en klart lägre medellöneökning än vad företagen angivit i enkäten. Återigen har vi observerat en klar aggregeringseffekt. Om vi gör prisbildningen på arbetsmarknaden ännu mer långsam, dvs om vi tillåter en större lönespridning mellan företagen, kan utslagningen dämpas och sysselsättningen förbättras, men även produktionstillväxten kommer att dämpas. Det är dock inte realistiskt att vänta sig en sådan "parameteruppsättning" på arbetsmarknaden.

6 Policyexperiment

Dessa policyexperiment eller känslighetsanalyser är avsedda att illustrera M-M-modellens uppträdande vad gäller marknadsbeteende och reaktioner vid olika typer av ekonomisk politik. Man kan i princip tänka sig tre olika mekanismer som påverkar den svenska (modell)ekonomins uppträdande på kort sikt: (1) omvärldsutveckling-

en (2) kostnadsutvecklingen samt (3) efterfrågeutvecklingen. På längre sikt interagerar de tre mekanismerna på ett sådant sätt att de inte kan särskiljas. Vi låser nu omvärldsutvecklingen, representerad av världsmarknadspriserna, och studerar effekterna av inhemska åtgärdsprogram som påverkar såväl priser som efterfrågan.

Modellekonomin har utsatts för fyra olika åtgärdsprogram. Antalet insatser inom varje politikprogram har begränsats till några få där antingen styrkan eller insatsens riktning har varierats. I de flesta fall kan den simulerade politiken karakteriseras som kraftig eller extrem i den bemärkelsen att åtgärderna är kraftiga samt bibehålls 80-talet ut oavsett vad som händer med ekonomin. Orsaken är önskemålet om en någorlunda renodlad ("experimentell") analys samt att de principiella egenskaperna hos modellen skall framträda.

Vi för Keynesiansk efterfrågepolitik genom att variera den offentliga arbetskraftsefterfrågan. Referensfallets ökningstakt på 1,2 % dubbleras i ett stimulansalternativ och reduceras till oförändrad sysselsättning för hela perioden i ett åtstramningsfall. Vi kan med ganska god säkerhet säga att verkligheten kommer att hamna någonstans mittemellan.

Klassisk ekonomisk politik förs genom att prisbildningen på arbetsmarknaden förändras. Arbetsmarknaden snabbas på genom att parametersättningen görs mer lika den som gällde på 70-talet, vilket t ex innebär att företag och individer på arbetsmarknaden reagerar snabbare på små prisskillnader.[13]

Förändringar av den allmänna räntenivån (plus minus 3 % kring referensens 12 %) får representera neoklassisk politik.

Schumpeteriansk politik verkställs genom att olika grad av avancerad teknik görs tillgänglig via nyinvesteringarna. I en variant görs företagen mer investeringsbenägna genom att "acceleratorn" kopplas ur och kapacitetsutnyttjandet inte längre påverkar investeringsbesluten. En kraftig modernisering av industrin genomförs då genom att högeffektiva anläggningar installeras i betydande omfattning.

Antalet experiment blir med denna uppläggning relativt stort och för att inte ytterligare komplicera förståelsen av modellanalysen har resultatpresentationerna begränsats till dem som återfinns i figurerna VI:3.

Keynesiansk efterfrågepolitik får förväntade både kort- och långsiktiga effekter. Vid dämpad offentlig efterfrågan dämpas också den totala inhemska efterfrågan och därmed även industriproduktionen som växer långsammare än i referensfallet. Högre arbetslöshet och lägre lönenivå dämpar inte bara efterfrågan mot industrin, utan den lägre totala inhemska efterfrågan förbättrar samtidigt utrikesbalansen.

En expansiv efterfrågepolitik via ökad offentlig sysselsättning påverkar industriproduktionen obetydligt. Lönenivån trissas däremot upp. Företagen blir något mer effektiva i resursutnyttjandet, särskilt på arbetarsidan. Å andra sidan länkas en del av produktionen på grund av de ändrade prisrelationerna bort från exporten till hemmamarknaden, samtidigt som importen ökar på grund av de ökade inkomsterna. Utrikesbalansen försämras därmed kraftigt. Sysselsättningseffekten är de första åren obetydlig men växer därefter i förhållande till referensfallet. Om den offentliga sysselsättningen minskar, faller en del av minskningen ut i form av ökad arbetslöshet.

60-talets klassiska konjunkturpolitik fungerar alltså bara när ekonomin är balanserad i utgångsläget på mikronivån och "stark". I 80-talets ekonomi är denna politik olämplig, när konjunkturen vänder nedåt.

Den klassiska politiken med en snabbare kortsiktig allokering på arbetsmarknaden får helt förväntade effekter. En lönekostnadskris inleder. Produktionen i industrin drivs under första året något upp över den i referensfallet. Därefter följer en mycket kraftig recession samt återhämtning i början av 90-talet.

Både den klassiska och den keynesianska politiken ger kraftiga makroeffekter. Produktionstillväxten sänks för större delen av 80-talet. Arbetslösheten stiger till amerikansk nivå ca 7 à 8 % när offentlig sysselsättning inte ökar, eller kostnadskrisen får blomma ut. Efter kostnadskrisen återhämtar sig både produktion och sysselsättning. Det är intressant att vid en expansiv keynesiansk (offentlig sysselsättnings-) politik blir industriproduktionseffekterna minimala och arbetslöshetseffekterna i stort sett temporära. Däremot avslutas simuleringen med en avsevärt förvärrad utrikesbalans, och en växande tendens hos industriproduktionen att på grund av det högre kostnadsläget avvika nedåt jämfört med referensfallet.

En permanent sänkning av räntenivån (neoklassisk politik) ger små produktionseffekter under 80-talet. En höjning ger däremot en kraftig sänkning av industriproduktionen i förhållande till referensfallet från 1990 och framåt. Orsaken är att lönerna endast obetydligt påverkas av räntehöjningarna. Däremot minskar investeringarna och vinsten, och en kraftig ökning av arbetslösheten följer. Detta är inte den danska utvecklingen där produktionstillväxten hållits uppe, trots hög ränta och låga investeringar, medan industrisysselsättningen gått ned kraftigt. Kan det vara så att den tekniskt kommersiella utvecklingen i dansk industri varit så stark att den effektiva investeringssortering som en hög ränta tvingat fram inneburit att även små investeringar givit starka produktivitetseffekter?

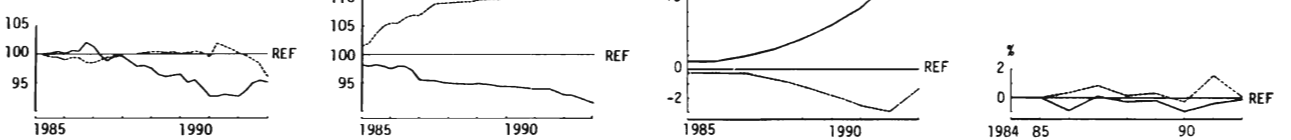
Inte heller schumpeteriansk politik ger effekt under 80-talet. Effekten verkar först komma på 90-talet. Här måste man dock ytterligare beakta att det är oklart vad schumpeteriansk, teknikbefrämjande politik egentligen innebär. Vår egen analys ifrågasätter om någon teknikförbättring överhuvudtaget kan uppnås med

igur VI:3 Policyanalys på mikro-makro-modellen

	Industriproduktion	Löner	Arbetslöshet	Inflation
	Index REF = 100	Index REF = 100	Procentavvikelse från REF	Procentavvikelse från REF
	(1)	(2)	(3)	(4)

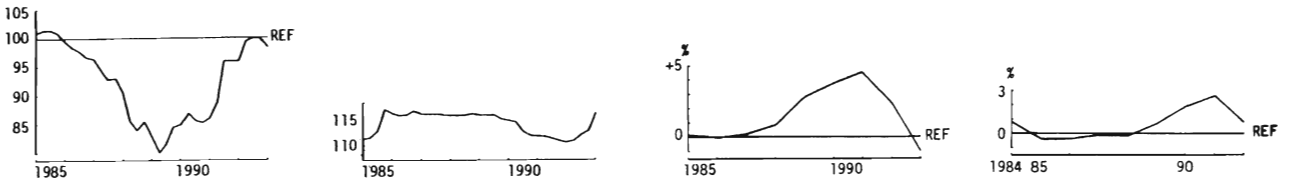
A) Keynesiansk politik

Offentlig sysselsättning
..... +1,2 % per år
—— -1,2 % per år

B) Klassisk politik

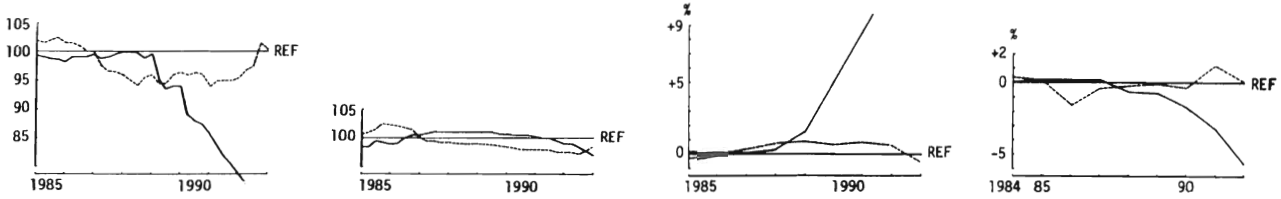
—— Snabbare arbetsmarknadsreaktioner

(1) (2) (3) (4)

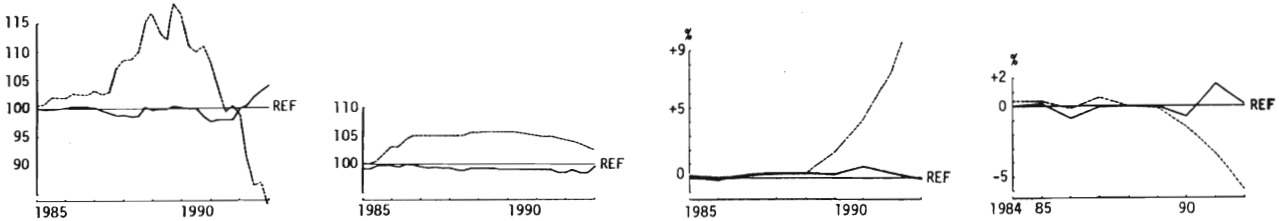
C) Neoklassisk politik

Räntan
..... -3 %
—— +3 %

D) Schumpeteriansk politik

..... Teknikinnehållet i nyinvesteringarna högre (+2 %) och slopad kapacitetsrestriktion på investeringarna.
—— Teknikinnehållet i nyinvesteringarna högre (+2 %)

Anm: Jämförelsen sker med REF. Policyexperimenten förklaras i texten.

sådan politik (se kapitel II). Men inte heller när vi helt enkelt bestämmer (antar) att nyinvesteringarna i modellen är tekniskt bättre blir produktionspåverkan noterbar under den första 5-årsperioden.

Däremot blir makroeffekterna både snabba och stora när företagen dessutom tvingas (överstimuleras) att nyinvestera i stor skala vid samma teknikantagande och därmed att installera nya moderna anläggningar trots överkapacitet. Accelerationens multiplikatoreffekter bygger upp en väldig produktionsboom som kulminerar under 80-talets sista år på en nivå som ligger 15 % över referensfallets. Därefter rasar efterfrågan ihop - men endast i mindre utsträckning på grund av en kostnadskris - och en våldsam depression, med snabbt växande arbetslöshet, inleder 90-talet.

NOTER

1 Se t ex Ysander, Nordström m fl, Kalkyler för 80-talet, IUI, Stockholm 1979.

2 För en kortfattad presentation, se Eliasson (1978, 1983). För en detaljerad beskrivning, se Eliasson (1985d).

3 Dvs en uppdatering av analysen i Economic Growth in a Nordic Perspective, IUI etc, op.cit., 1984, som planeras bli publicerad hösten 1986.

4 Se avsnitt 5 i kapitel I för en sammanfattning av dessa resultat.

5 Dessa förutsättningar är bäst tillgodosedda i det simuleringsexperiment vi nedan kallar "Referensfallet".

6 Dessa planer samt enkäten har utförligt beskrivits i appendix till föregående kapitel.

7 Se De svenska storföretagen, IUI, Stockholm, 1985. De 40 företagen är efter antalet anställda i utlandet 1978 de största svenska koncernerna. Om även sysselsättningen hos svenska underleverantörer inkluderas stiger andelen till ca 50 %.

8 Det bör observeras att förändringen i exportutbudet dels beror av hur snabbt företaget som helhet växer, dels av hur exportpriset skiljer sig från hemmamarknadspriset perioden (kvartalet) innan.

Ingen kvantitativ marknadsvariabel finns med, och detta är helt i sin ordning vad gäller det kortsiktiga leveransbeteendet till utlandsmarknaderna som modellen beskriver. Företagen stegar upp eller ned sina leveranser från kvartal till kvartal så länge det är lönsamt.

9 Denna prissättningsproblematik diskuteras och illustreras närmare i Eliasson-Bergholm-Horwitz-Jagrén (1985, se särskilt s 211 och framåt) samt i Eliasson (1985a, b).

10 För varje företag finns data om inköpsandelen av produktionsvärdet. Denna appliceras sedan på input/output-koefficienterna för den cell i en 10x10 input/output-matris som företaget är klassat på. Se vidare Bergholm (1982).

11 Databasen består bl a av den s k Planenkäten. Denna innehåller årliga planer sedan 1975 för mer än 200 av de största företagsenheterna inom industrin.

12 Det är intressant att notera att tabellen nedan visar på tre helt olika utvecklingsförlopp fram till 1990, som alla är konsistenta på tabellens aggregationsnivå. Summan av pris- och produktivi-

tetsförändringarna är ungefär lönekostnadsförändringen. Vinstmarginalerna på makronivån rör sig därför endast obetydligt. Men ekonomins volymutveckling är helt olika i de tre fallen. Tydligen skiljer sig dynamiken i förloppen fram till 1990 på ett väsentligt sätt. Att vinstmarginalen stiger något i fallet med exogena exportpriser och exportvolymer (Alt 1) beror på att låglönsamma företag slås ut på grund av de lågt satta världsmarknadspriserna. När låglönsamma företag slås ut stiger vinstandelen i makro. Denna aggregationseffekt försvinner när vi höjer världsmarknadspriset 1986 (en devalvering) och endogeniserar exporten (= REF) därför att färre företag slås ut. Vid summeringen av plandata uppstår inte detta problem. Företagens egna uppgivna förväntade priser gäller, inte de som skapas endogent i M-M-modellen när alla företags planer konfronteras på produkt- och arbetsmarknaderna. Detta är ett exempel på en mikro-makro-inkonsistens i de av företagen uppgivna planerna.

Test mot planenkätsdata 1984-90
Årliga procentuella ökningstal

	Plandata se kap V	REF	Alt I	Alt II
Industriproduktion	4,6	1,6	0,1	0,0
Arbetade timmar	0,5	-0,9	-3,6	-3,3
Produktivitet	4,5	1,6	3,2	2,4
Exportvolym	6,1	2,3	0,1	0,6
Exportpris	4,1	5,4	3,0	2,8
Produktionspris	4,3	5,0	1,7	3,0
Lönekostnad per timme	u.s.	6,8	4,3	6,5
Vinstmarginal	(+)	(-)	(+)	(-)

Anm: Alternativ I bygger på samma förutsättningar som REF men med skillnaden att exporten är helt exogen. Enkätföretagens egna exportvolymförväntningar har använts. Skillnaden mellan alternativ II och REF är den att världsmarknadsprishöjningen från och med 1986 (4 %) uteblir i den förra.

Observera att enkäten inte innehöll någon fråga beträffande lönekostnadsutvecklingen samt att endast ökningar/minskningar av vinstmarginalen redovisas.

13 Vi känner från tidigare analys att makroekonomin (modellen) är mycket känslig för rörligheten hos, och prissättningen på faktorer. Om företagen är för snabba att bjuda över varandra för att få folk och arbetskraften inte är särskilt rörlig eller råkar befinna sig i subventionerade höglöneindustrier med höga "reservationslöner" - vilket gällde under 70-talet - uppstår mycket lätt en kostnadskris. Om motsatsen däremot gäller, dvs om företagen tar det lugnt med anställningar och löneerbjudanden och arbetskraften lätt kommer fram vid små löneökningar, kan en lugn och effektiv allokering av arbetskraften uppnås. Referensfallet kan sägas ha givits en sådan specifikation. När vi talar om att "snabba på" arbetsmarknaden, menar vi i stället 70-talsfallet med den skillnaden att inslaget av subventionerade krisindustrier med höga löner nu (1985 och framåt) är något mindre än vad som gällde på 70-talet. En detaljerad genomgång av vad detta exakt innebär i modelltermer återfinns i Eliasson-Sharefkin-Ysander (1983), s 303 ff.

Del IV

REGIMER FÖR 90-TALET

Kapitel VII

Nya institutioner, förändrad marknadsorganisation och modifierade samhällsvärderingar – Horisont 2000

1 Allmänna metodologiska synpunkter

1.1 Betydelsen av en helhetssyn

Detta kapitel ägnas åt tre breda teman som berör samhällets institutionella organisation och dess förändring; ekonomins drivsystem, välfärdens bestämningsfaktorer och fördelning samt utformningen av de spelregler som skall kompromissa fram en ändamålsenlig och långsiktig lösning på ekonomins makrobalanser. Vi tar i tur och ordning upp problemet att ekonomiskt politiskt styra en komplicerad makroekonomi (avsnitt 2). Har vi för få medel eller är det för svårt? "Vad är egentligen industrin för något?" (avsnitt 3). Om ambitionerna att utjämna den materiella välfärden givit motsatta effekter, därför att man inte förstått hur ekonomin fungerar, utreds i avsnitt 4. Hur den policymodell ser ut som tillåter en rationell politik, med realistiska ambitioner, diskuteras slutligen i avsnitt 5. Vi finner att de "strukturer" som definierar industribegreppet, välfärdsapparaten samt institutionerna med uppgifter att bidra till ändamålsenliga kompromisser i samhället befinner sig i en svåröverskådlig förvandling. Detta är ett resultat av teknologisk förändring, många års "reformpolitik" samt omvärldens konkurrenstryck. De slutsatser som vi kommer fram till i detta kapitel bygger på ett ifrågasättande av möjligheterna att effektivt överföra ekonomisk kunskap till centrala analys- och planeringsinstanser (se Pelikan, 1985). Därmed öppnar vi dörren för

en diskussion inte bara om fördelar och nackdelar med marknadsorganisationen av en ekonomi utan framför allt av frågan var gränserna för ekonomisk politik går.

Detta kapitel är resonerande och spekulativt. Det visar på faktabitar ur ett komplext sammanhang. Vi saknar för närvarande en politisk-ekonomisk teori för att integrera dessa fakta till en helhetsbild. Vi kan inte göra anspråk på att presentera annat än hypoteser. Kapitlet handlar därmed om problem som mer ingående bör studeras inför nästa långtidsbedömning, dvs om förslag till ett forskningsprogram. Men en hypotes om hela ekonomins beteende är ofta bättre som arbetshypotes för policybeslut än en samling väl testade, men icke sammanfogade bitar. Nästan inga ekonomisk-politiska beslut av betydelse påverkar enbart enskilda delar av ekonomin. Man bör inte försöka påverka och förändra en ekonomi efter hypoteser, men om de säkra kunskaperna saknas varnar åtminstone goda arbetshypoteser för sådant som möjligen kan inträffa, och på denna punkt - om de farliga grunden i farleden - har den ekonomiska politiken notoriskt varit illa informerad.

Vi diskuterar genomgående utifrån långsiktsperspektivet - 90-talet och framåt - när den nuvarande generationen politiker lämnat arenan. Vi behöver därmed inte känna oss hämmade av vad som är acceptabel politik i dag.

Avsnitt 3 handlar som nämnts om ekonomins drivsystem, där "mätbar produktionstillväxt" skapas. Slutsatsen är att begreppet avindustrialisering och "för liten industri" ger en felaktig uppfattning om den svenska industripolitikens problem. Det är inte genom mer utrustning som Sverige i första hand skall komma ur sina makrobalansproblem utan genom att dynamiskt bättre hushålla med sina resurser, särskilt människan och hennes kunskapskapital. Med detta synsätt behövs ingen industripolitik utan istället en annorlunda utformad utbildnings- och arbetsmarknadspolitik.

Det följande avsnittet (avsnitt 4) ägnas därför åt den ekonomiska välfärdens bestämningsfaktorer och fördelning. Det verkar som

om endogena krafter i marknadssystemet håller på att vrida tillbaka resultaten av mer än två decenniers fördelningspolitik, mot en samhällsorganisation där återigen familjens privata förmögenhet blir en viktig trygghetsfaktor. Det verkar också som om detta är ett resultat av flera decenniers ansträngningar att uppnå exakt motsatsen, dvs att bygga upp en på det offentliga baserad välfärdsstat. Det konstateras att den för välfärdsstaten fundamentala idén om en kollektivistiskt organiserad jämnare "fördelning" inte fungerat, därför att mål, metoder och ambitioner att omfördela tagit sig sådana former att tillväxten - dvs själva grunden för den välfärd (det materiella produktionsresultatet) som skall omfördelas - har underminerats.

Till sist diskuteras (avsnitt 5) hur en policy-modell ägnad att hantera de två tidigare diskuterade problemen (produktionen och fördelningen) kan utformas, men med ett totalresultat som bättre liknar vad man egentligen önskade uppnå med välfärdsstaten. En central egenskap hos denna policy-modell är att kunna kompromissa fram långsiktigt syftande, centrala politiska beslut, som dels tar hänsyn till framtida generationer på bekostnad av nuvarande generationers omedelbara konsumtionsintressen, dels åstadkommer en allmän acceptans för det som framför allt kännetecknar en stabilt expanderande ekonomi, nämligen en ständig strukturomvandling på mikroplanet.

1.2 Nästa generations välfärd i 3-årssamhället

Ekonomisk politik har alltid en moralisk dimension. Den syftar till att påverka välfärdens storlek och fördelning. Politikens syfte och resultat är därför alltid föremål för delade meningar. Om t ex dagens demokratiska, parlamentariska procedur inte kan klara att fatta långsiktigt realistiska beslut vem tar då ansvar för nästa generations välfärd? Kommer de långsiktiga hänsynen att föras tillbaka till att bli en enskild familjeangelägenhet?

Man kan naturligtvis säga att om en viss ekonomisk politik,

vilken som helst, har ett brett politiskt stöd hos befolkningen, och/eller är förankrad parlamentariskt enligt en accepterad, demokratisk procedur, så måste resultatet också accepteras. Men egentligen är detta argument ointressant i en värld där individen på flera olika sätt kan uttrycka sin vilja och agera. Det vetenskapligt intressanta är att komma underfund med hur det ekonomiska systemet reagerar när det utsätts för inkonsekvent politisk påverkan. Hur reagerar t ex en rationell individ inför de väldiga förtjänstmöjligheter som kringgående av svensk skattelag erbjuder?

Man skulle kunna säga att vi med denna analys och de slutsatser som följer beträder det politiska området, där egentligen ingen objektiv vetenskaplig analys är möjlig. Detta är i viss mån korrekt. Ingen objektiv analys kan utföras om man inte först utgår från en väldefinierad målfunktion. En hel del av det som kommer att sägas i detta kapitel handlar om just målfunktionens utseende. Detta måste bli fallet när mål och medel tillåts flyta ihop, eller när traditionella ekonomisk-politiska medel blir en del av den politiska måluppsättningen.

Vad vi gör i detta kapitel är att egenmäktigt sortera bort en del variabler ur samhällets målfunktioner, och att från denna utgångspunkt resonera oss fram till en traditionell makroekonomisk balanslösning. Vi betraktar hela ekonomin utifrån perspektivet att maximera en långsiktigt stabil produktionstillväxt, som dessutom löser problemen med makroobalanserna. (Observera härvidlag att vi med detta angreppssätt inte tillåter en annorlunda "fördelning" att bli en del av produktionsvolymen, en kvalitetskomponent.) Vi frågar oss sedan dels hur stora resurser i ekonomin som genom samhällets förändrade organisation på olika sätt länkats bort från denna uppgift, dels vad man fått ut istället. Vi kan inte med dagens kvantitativa metoder inom nationalekonomin komma fram till ett siffermässigt preciserat resultat, men problemet, så formulerat, är forskningsbart. Och de enkla resonemang vi för leder fram till en testbar hypotes, nämligen att den fördelningspolitiska satsning som kännetecknat flera industribaserade välfärdsländer,

särskilt de skandinaviska, sett i ett långtidsperspektiv kan ha misslyckats.

Det visar sig att den policy-modell som behövs för att klara de makro-ekonomiska problemen och sysselsättningen mycket liknar den gamla svenska policy-modellen, som den växte fram under 50-talet, när väsentliga delar av vad som idag ingår i den offentliga sfären, fortfarande sköttes av den privata sektorn eller beslöts självständigt och under eget reellt ansvar av lokala politiska organ. En kompletterande hypotes är att en återgång till det gamla systemet inte behöver ge anledning till farhågor om en sämre fördelning än den vi kommer att få vid fortsatt produktionsstagnation och bibehållna makroobalanser. Varken välfärd eller fördelning behöver sålunda ges upp.

Kruxet verkar i första hand gälla "övergångsproblem" till en annan politik. Dels kan en viss höjning av den öppna arbetslösheten nu, snarare än senare, bli oundviklig, dels inställer sig frågan hur stor del av de uppgifter som i dag sköts av offentligt anställda som i framtiden kommer att utföras i privat regi. Finns det institutionella former för att klara övergången i "treårssamhället"?

2 Många mål och få medel som fungerar

2.1 För stort politiskt ansvar?

För få ekonomisk-politiska medel att uppnå för många ekonomisk-politiska mål med var ett klassiskt problem för 60-talets statliga utredningar om den ekonomiska politikens utformning.[1] Det klassiska svaret var att föreslå nya ekonomisk-politiska instrument (medel). De tidigare kapitlen har också demonstrerat svårigheterna att uppnå makroekonomisk balans inom den givna strukturella och institutionella organisationen av marknaderna. Problemet - det var slutsatsen - handlar dock inte om brist på ekonomisk-politiska instrument. Önskemålen har kommit i konflikt med eko-

nomins tekniska begränsningar. Dessa begränsningar innefattar dels individers och företags reaktioner, dels den ekonomiska vetenskapens och de politiska beslutsfattarnas begränsade förmåga att centralt förstå och styra någonting så komplext som en hel ekonomi efter specifierade önskemål. Det senare gäller alldeles oavsett hur många medel man har till sitt förfogande. Kan man få individerna i det ekonomiska systemet att sluta obstruera den centrala politiken vore balansproblemet betydligt enklare. Men det politiska problemet handlar om att ge upp mål och det är - som vi påpekat tidigare - den centrala statsmakten som har problem med bl a makroobalanserna.

Ingenting är mer ointressant för individer och företag. De träffas av konsekvenserna av statsmaktens försök att få ordning på sina makroproblem. Därför bör man åtminstone ställa sig frågan om det är nödvändigt. De mål som i första hand kommer i kläm - om man vill ha långsiktig tillväxt och makroekonomisk balans - är fördelningarna av inkomster och förmögenhet samt arbetslösheten. Fördelningarna har förmodligen redan "givit vika", även om vi inte riktigt känner det aktuella statistiska läget. Man skulle därför kunna säga - vilket redan sagts upprepade gånger i tidigare kapitel - att det makroekonomiska balansproblemet är politiskt, ej ekonomiskt eller tekniskt.

Hade det makroekonomiska balansproblemet endast varit en fråga om teknisk-kommersiell kompetens hos våra företag, eller ännu enklare, brist på investeringar, vore problemet också enkelt att lösa, vilket vi konstaterat tidigare. Att det industriella kunnandet inte svarar upp mot önskemålen beror på att vissa förutsättningar inte är uppfyllda. Den politiska ståndpunkten att industrin bör få hjälp att bli bättre är i själva verket barock i en av världens mest avancerade industrinationer. Kunnandet hur företagen bäst skall skötas finns inom näringslivet och inom företagen själva. Politikerna har av helt andra skäl valt att presentera problemet som ett tekniskt-ekonomiskt problem i industrin, som man från centralt håll bör åtgärda.

2.2 Institutionerna kompromissar

Samhällets institutioner har som sin viktigaste uppgift att uppnå kompromisser, där klara, objektiva lösningar inte är uppenbara och där någon part måste ge vika, på marknaderna eller i det politiska maskineriet. Dessa institutioner är därför en integrerad del av det svenska värdesystemet. De flesta, inte ens aktörerna själva, är helt medvetna om sina uppgifter i det kompromisspel i värden som pågår. Eftersom reglerna och målen delvis sitter i aktörernas undermedvetna är de utomordentligt svåra att förändra i en medveten politisk process. Sådana förändringar sker därför sakta (endogent), under påverkan av de tekniska och ekonomiska krafterna. Konsekvensen blir "politiska konjunkturcykler". Man kan illustrera problemet genom att till sig själv försöka ge ett realistiskt svar på frågan hur vi kommer att resonera om arbetslösheten om 5 à 10 år.

Ett problem är när samhällets kompromissinstitutioner kommer på konfliktkurs. Ett annat problem är att när kris uppstått måste anpassningen av spelregler ske snabbare än den smygande, endogena varianten möjliggör. 70-talet illustrerar bägge dessa fenomen. Det är till och med möjligt att den första aspekten - svårigheterna i kompromissmaskineriet - utgör förklaringen till krisen. Med den "gamla svenska modellen" (se avsnitt 5) hade krisen kanske aldrig uppstått.

Ännu mer besvärligt för den ekonomiska analysen är det faktum att spelreglernas förändring gått mycket långsamt och till stora delar ägt rum genom gradvis acceptans i samhällslivets undermedvetna. Detta innebär att processen sällan kan reverseras. Ingen känner de värderingar, regler och lagar som gällde tidigare, säg på 50-talet, och som i många avseenden bottnade i en uråldrig tradition, tillräckligt väl för att kunna iscensätta en återgång, om det befinns nödvändigt eller politiskt önskvärt.

3 Ekonomins drivsystem - avindustrialisering eller vägen till det moderna informationssamhället

3.1 Är industrin för liten?

Den gängse synen i svensk ekonomisk-politisk debatt är att tillverkningsindustrin har blivit för liten för att kunna klara vår utrikesbalans via export. Detta synsätt bottnar i en gammal uppfattning om företagets (en fabrik) och varuhandelns roll i det ekonomiska skeendet. Bilden av en nationell ekonomi som drivs framåt av en jättelik "makroproduktionsfunktion", som matas med maskinutrustning, arbetstimmar och en exogent antagen produktivitetstrend dominerar fortfarande såväl läroböcker som de utredningar som förbereder ekonomisk-politiska insatser. Från detta synsätt härrör konstigheter som att en krympande andel "industriarbetare" i den statistiskt registrerade totala sysselsättningen innebär att ett land håller på att "avindustrialiseras" och att företagen med statsmaktens hjälp skall investera Sverige till balans med hjälp av maskiner och industribyggnader.

Vi har i denna skrift framhållit resursallokeringens betydelse för den makroekonomiska tillväxten - inte mellan sektorer utan mellan och inom företag. Detta är ett steg i riktning mot en nödvändig, mikrobaserad makroanalys av dynamiken i resursernas fördelning och användning.

Vi har också starkt framhållit det statistiskt oregisterade kapitalet det industriella kunnandets betydelse i den moderna ekonomin.

Slutligen är en ekonomis balansproblem inte bara en fråga om utbudets bestämningsfaktorer, utan i hög grad något som har med den totala efterfrågan och prisbildningen i samhället att göra.

3.2 Producenttjänster drar lika mycket folk som industrin

Som Carlsson visar i sin specialstudie av tjänsteproduktionen (se också kapitel V), kringgärdar sig tillverkningsindustrin med en mycket stor sektor - av samma storleksordning - som ägnar sig åt producenttjänster eller tillverkningsstödjande produktion av tjänster. Denna sektor omfattar allt från konsultverksamhet och uppdragsverksamhet i olika former till hela distributionssystemet bestående av grossist- och detaljhandel samt transporter. Produktivitetshöjande teknikförändringar i produktionen av producenttjänster kommer ofta industrin till del. Framför allt är den institutionella gränsen mellan de två "sektorerna" mycket flytande (vi återkommer till detta). Huruvida ett industriföretag sköter distributionen internt eller via agenter beror på vad som är lönsamt, och den institutionella lösningen av distributionsproblemet ändrar sig hela tiden. Vi kan erinra oss att svensk industri har en i egen regi produktionsstödjande verksamhet utomlands som 1982 sysselsatte totalt ca 330 tusen personer, att jämföra med en sysselsättning i Sverige i direkt industriproduktion på 893 tusen, dvs personer inom den sektor som statistiskt kallas industri. De svenska storföretagen hade aldrig klarat omstruktureringen under 70-talet så smidigt som skett utan den enorma marknadsföringsresurs som utlandsverksamheten representerar.[2]

Förskjutningen av företagens aktivitetsbas från tillverkningen "bakåt" mot produktutveckling och "framåt" mot marknadsverksamhet drivs av den teknologiska och marknadsmässiga utvecklingen och håller på att förändra begreppet "industri" som ett statistiskt observerbart fenomen. Ekonomisk makroanalys, som inte tar hänsyn till detta, blir också i grunden felaktig. Här måste en fundamental metodändring åstadkommas innan nya långtidsutredningar av traditionellt snitt produceras.

3.3 Friska och utbildade arbetare ökade produktiviteten

Ett viktigt exempel på statistisk felinformering gäller industrins produktivitet, som i väsentlig utsträckning bestäms utanför den statistiskt registrerade industrin, i den stödjande tjänsteproduktionen och i marknadsmiljön. Den offentliga sektorns inriktning och funktion under ett historiskt skede illustrerar en del av detta problem. Under större delen av industrialiseringsprocessen i den svenska ekonomin sedan mitten av 1800-talet ägnade den sakta växande offentliga sektorn (dvs i allt väsentligt den kommunala sektorn) huvuddelen av sina resurser åt sjukvård, utbildning och försäkringsskydd ("trygghet"), samt investeringar i vägar och järnvägar, eller kort och gott åt att få fram en "infrastruktur" av friska och utbildade arbetare till industrin, som under 1900-talet i ökande grad inte behövde oroa sig för sin ålderdom.[3] Sjukvård, utbildning och transportinvesteringar betalades, och betalas fortfarande i första hand genom beskattning av (kostnadsförs hos) hushållen. Men produktivitetseffekten av mer friskare och bättre utbildad arbetskraft bokförs i industrin, som förbättringar i totalproduktiviteten.[4] Det var först mot 60-talets slut som nya ambitioner inom den offentliga sektorn i någon väsentlig utsträckning började dra resurser.

Det privata näringslivets och den offentliga sektorns serviceproduktion är en integrerad del av makroekonomins drivsystem. Organisationen av denna serviceproduktion spelar dock en roll för hur den bidrar till hela ekonomins produktivitetstillväxt. Skall den organiseras marknadsmässigt, som exportindustrin, eller administreras, som inom den offentliga sektorn. Det är en mycket vågad arbetshypotes att utgå ifrån att det inte spelar någon roll. Tyvärr är ekonomernas metoder att analysera och utvärdera de olika, alternativa organisationsformerna utomordentligt bristfälliga (se Pelikan, 1985). Men för att få fram poängen klart, låt oss ställa några provokativa frågor:

- Vad händer när (om) hälsovården på 90-talet blir den största enskilda näringsgrenen i den svenska ekonomin utan att befolkningens hälsa förbättrats?

- Vad händer när utbildningssystemets kostnader ökar och en större andel av den potentiellt arbetsföra befolkningen hålls i skolbänken utan att för yrkeslivet bättre utbildade människor kommer fram?

- Vilka syften utöver investering i hälsa och kunskap har dessa sektorer som uppgift att fylla. Vad får det i så fall kosta och var har klart definierade beslut i dessa frågor tagits?

Den debatten har ännu bara förts sporadiskt och trevande, och skälet är enkelt; frågan är ideologiskt känslig. Vi vet dessutom mycket litet om den produktion som åstadkoms i skolor och sjukhus.

3.4 En liten grupp storföretag kommer alltid att dominera

Den svenska ekonomin och utrikeshandeln dras i dag framåt av en liten grupp internationella storföretag som visat sig kunna anpassa sig effektivt till 70-talets förändrade konkurrensbetingelser. Att så skulle ske var dock ingalunda självklart. Framför allt har det varit i grunden felaktigt att, som varit kutym i "långsiktsanalyser", ta som ett faktum att produktionen från aggregatet av storföretag bara skulle fortsätta att växa. Det blir dock både enkelt och naturligt att ta till sådana förenklingar, när man inte vet vad som döljer sig under aggregatets yta.

Det är i första hand storföretagen vi vet något om. Dessa storföretag utgör - i dag mer än tidigare - en hårt integrerad del av det internationella produktions- och finanssystemet, särskilt OECD-området. De 20 största företagen har mer än hälften av sin verksamhet utanför Sveriges gränser. Verksamheten styrs idag från huvudkontor baserade i Sverige, men företagen är internationella vad gäller sin orientering och förutsättningen för basering i Sverige bygger på att en ändamålsenlig industriell miljö finns i Sverige. Tillgången på kvalificerad arbetskraft är speciellt kritisk.

Under de senaste 10 à 20 åren har dessutom en betydande ompositionering bland de största företagen skett. Några storföretag har gått i konkurs. Ett antal storföretag från 50-talet har halkat långt ned på rankingslistorna. Andra företag har dock hela tiden växt till sig och tagit över. Det kan dock hända (se Jagréns specialstudie) - och det har hänt tidigare - att förnyelsen kommer av sig och att en sådan omvandlingsprocess i huvudsak leder till utslagning och kontraktion. Orsakerna kan vara många, som t ex ett långvarigt gränsskydd för utländsk konkurrens, en förändrad industriell miljö ("det är inte fint att arbeta i industrin") etc. Den engelska industrin bjuder på varnande exempel.

Det är i stället främst på nedläggningssidan som det inte fungerat bra under senare år (se Örtengrens specialstudie).

Även om de svenska storföretagen tillsammans med de nya företagen inte lyckats fylla det tomrum som krisindustriernas kontraktion skapat, så finns en bred teknisk-kommersiell bas för ekonomisk tillväxt, som få andra industriländer kan ställa upp med.[5] Det är inte på kompetenssidan som problemet "en för liten industri" skall studeras.

3.5 Vad håller tillbaka tillväxten?

Problemet bör i första hand sökas i de politiska konsekvenserna av 60- och 70-talens tro på att produktionstillväxten skötte sig själv och att vi ur en ständigt växande, given produktionskaka kunde kosta på oss en långsammare strukturomvandling. Därmed - och med en början i det sena 60-talets regionalpolitik - ändrade vi förutsättningarna för ekonomisk tillväxt.

Tillgången på kvalificerad arbetskraft utan löneinflation sätter gränsen för expansion i de lönsamma tillväxtföretagen. Arbetsmarknadspolitikens uttalade uppgift har alltid varit att se till att denna industri får den rätta arbetskraften. 70-talets arbetsmarknadspolitik har dock råkat bli den rakt motsatta. Lönerna har sub-

ventionerats upp i krisindustrierna till en nivå som legat betydligt över industrigenomsnittet. Den solidariska lönepolitiken har minskat skillnaden i arbetsersättning mellan högproduktiv och lågproduktiv arbetskraft. Framför allt har incitamenten hos arbetskraften att gradera upp sig genom utbildning och flyttning till mer krävande jobb påverkats negativt. Utan industrisubventioner hade krisindustriernas löner gått ned kraftigt. Vissa verksamheter hade då klarat sig. På annat håll hade arbetskraften tvingats över till mer produktiva jobb i andra företag. Att så inte skedde förklarar förmodligen större delen av den långsamma "tillväxten" i den friska delen av industrin (se Carlsson-Bergholm-Lindberg, 1981, Eliasson, 1984a, samt Örtengrens specialstudie).

3.6 Avindustrialisering - en statistisk villa

Den traditionella tillverkningsindustrin håller av tekniska och kommersiella skäl på att ändra karaktär. På vägen mot en produktbaserad industriell teknologi minskar den statistiskt väl registrerade hårdvarudelen av tillverkningen i de totala kostnaderna. Utvecklingen går visserligen långsamt. En sänkning av andelen med tre procentenheter i hela industrin kan registreras mellan 1976 och 1982 (se kapitel V). En fortsättning i denna takt ger dock upphov till betydande förändringar mot 90-talets slut, inte minst i arbetskraftens sammansättning. Tjänsteproduktionen växer inom företagen eller glider över i andra sektorer eller integreras kanske till och med i familjens ekonomi. Företagens sammansättning ändras. Medan skalfördelarna växer på den finansiella sidan och inom marknadsföringen, krymper de på annat håll. Såväl produktion som produktutveckling i en sofistikerad verkstadsindustri kännetecknas av ökat specialistkunnande, som ofta etableras utanför storföretagen.

Om man lägger samman industriföretagens tillverkning och den tillverkningsstödjande tjänsteproduktionen inom och utanför industrin så har sysselsättningen inte sjunkit under efterkrigstiden. Lägger vi till utlandsverksamheten och inhemsk distribution har

"industrin" eller den totala sysselsättningen i varuhantering förmodligen ökat.

Om dessutom den förmodade produktionsstödjande delen av utbildning, hälsovård och "arbetsmarknadspolitik" adderas, kan sannolikt en kraftig tillväxt i den totala "varuproducerande sektorns" sysselsättning noteras. Det allvarliga är egentligen att denna totala sysselsättningsexpansion inte matchats av en motsvarande tillväxt i produktionsvärdet (se Carlssons specialstudie). Den totala industrin - motorn som skall driva vår ekonomi framåt mot tillväxt och balans - är med andra ord inte för liten. Den är sysselsättningsmässigt för stor. Men de nytillkomna delarna, utanför den direkt kommersiella tillverkningen, har inte produktivitetsmässigt följt med det privata näringslivets tillverkningsenheter.

3.7 Arbetsmarknadspolitikens kvalitet

Om sättet att allokera resurser spelar en stor roll för totalproduktivitetens ökning - vilket studier vid IUI tyder på - måste arbetsmarknadens mekanismer att slussa rätt person till rätt jobb vara en av de viktigaste allokeringsmekanismerna. Om individens kvalitet snarare än hans arbetstimmar växer i betydelse för produktionsresultatet blir arbetsmarknadens mekanismer än mer betydelsefulla för makroekonomins utveckling. Det kommer under 90-talet att kosta samhället mer i förlorat produktionsresultat än det gjorde tidigare att ha duktiga och utvecklingsbara människor sittande på enkla jobb utan stimulans att själva göra något åt sin situation.

Vad vi kan konstatera är att den moderna industri som växer fram, och som skall bidra till den makroekonomiska balansen på 90-talet för ett växande antal människor, ställer starkt ökade krav på arbetsinsatsens intellektuella kvaliteter, medan förmågan till repetitivt tillverkningsarbete kommer att värderas ned. De kvaliteter arbetsmarknaden i ökande grad efterfrågar kan dessutom förväntas bli mycket mer differentierade än de är i dag.

Framför allt handlar det om förmågan att klara variationer i arbetsuppgifter, ofta på eget initiativ och interaktivt mellan människor. De nya, krävande jobben inom utvecklingsarbete, management och marknadsföring handlar i högre grad om varierat personligt umgänge än om att kunna hantera maskinell utrustning.

Den växande betydelsen av arbetsinsatsens kvalitet sätter investeringar i utbildning i bred bemärkelse i centrum och ställer utbildningsinstitutionerna inför uppgifter som de i dag inte alls behärskar. Hur skall till exempel undervisningssystemets utbildningsfunktion ("investering") samordnas med skolornas naturliga arbetsmarknads- och selektionsuppgifter och andra uppgifter som indoktrinering, konsumtion, kulturbevarande etc? Vad skall prioriteras? Var och hur utbildningen skall äga rum är en stor industripolitisk fråga. 6 % av Sveriges BNP satsas på det offentliga utbildningssystemet. Vad har denna resursinsats givit för utbyte?

En växande del av den yrkesinriktade utbildningen äger rum inom företagen. Vad gäller dess mer exklusiva former, de som leder till toppbefattningarna i samhället, handlar det mer om varierande karriärer med ett betydande inslag av selektion än om utbildning.

3.8 En stor organisation som inte kontrolleras av konkurrenter blir alltid ineffektiv

Liknande bilder kan rapporteras från forskningen, från hälsovården, från arbetsmarknadsområdet osv. Tillsammans med utbildningen handlar det om aktiviteter som, vad gäller den rutinmässiga, administrativa hanteringen, i vårt land huvudsakligen övertagits av den offentliga sektorn. Tillsammans drar dessa aktiviteter ca 45 % av det offentligas resurser eller 13 % av BNP. Deras utformning och inriktning påverkar den statistiskt registrerade industrins produktionseffektivitet. I en relevant analys bör dessa aktiviteter studeras innan man tittar på den tekniska produktiviteten i "industrin". Det är framför allt två saker som bör dras fram i

detta sammanhang. För det första är den centrala organisationsform som kännetecknar samtliga nämnda aktiviteter när de äger rum i offentlig regi enligt all erfarenhet ett ineffektivt sätt att administrera dels en så stor verksamhet, dels en så differentierad verksamhet som undervisning och uppgradering av människor eller förmedling till nya jobb. Man kan på denna punkt jämföra med marknadsföring, försäljning och installation av komplicerad industriell utrustning - en uppgift som vanligtvis ägnas mer resurser, mer intensitet och mer aktivt personligt engagemang än motsvarande marknadsföring av människor. Det är därför en närmast självklar förväntan att den standardiserade och byråkratiserade administrationen av det svenska skolsystemet eller arbetsmarknadspolitiken lätt kan förbättras. Den andra aspekten gäller det förändringskrav som arbetsmarknaden hela tiden lägger på utbildningen. I en sådan situation är monopolisering och standardisering närmast förödande för utbildningsproduktens kvalitet, som i första hand bör kännetecknas av differentiering.

Konkurrens genom fri nyetablering och experimenterande med nya lösningar på affärsproblemen är effektiva kvalitetshöjande faktorer inom näringslivet. Såväl inom utbildningssystemet som på arbetsmarknaden är konkurrens genom fri nyetablering i lag förbjuden. Inom dessa områden måste betydande organisatoriska förändringar äga rum redan på 80-talet, om vi skall klara sysselsättningsproblemet under 90-talet.

Senare års studier vid institutet har väckt till liv en gammal schumpeteriansk tanke (se Day-Eliasson, 1986), nämligen att långsiktigt stabil och snabb produktionstillväxt i hela ekonomin kräver en bibehållen, starkt differentierad ekonomisk struktur, en ojämn fördelning av prestanda, prisspridning och framför allt en relativt ojämn fördelning av samhällets inkomster. Differentiering är ett resultat av den ständigt fortgående omvandlingen i en ekonomi - innovativt nyföretagande, förnyelse av existerande företag och utslagning av de företag som inte förmår konkurrera - som konstituerar själva tillväxten. Den är inget mål i sig. När det gäller företagen är dessa konsekvenser något som är relativt lätt att

acceptera. När det gäller människor, som också råkar ut för den fortgående differentieringen, har samhället ett moraliskt ansvar för dem som råkar illa ut. Det argument vi fört är att det inte finns något reellt val mellan jämnare fördelning och en stagnerande eller mindre produktionskaka. Vill man ha en jämnare fördelning måste samhällsekonomin växa och fördelningen kommer att kännetecknas av stor rörlighet på mikronivån. Orsaken till att det tycks föreligga en konflikt mellan en differentierad marknadsekonomi och socialt inspirerade fördelningsmål beror på två missuppfattningar. Den viktigaste och helt oförklarliga missuppfattningen gäller att verbalt uttryckta önskemål om en rättvisare fördelning omtolkats i statistiska mätningar som fångar varje individ i ett ögonblick. Data från amerikanska undersökningar av den typ som IUI håller på att genomföra visar att individer under livscykeln statistiskt går igenom mycket varierande välfärdstillstånd, som delvis beror på hur vi mäter (se Stafford-Duncan, 1981). Det enda meningsfulla fördelningsmålet är att koncentrera ambitionerna till individernas livsinkomst.

Den andra missuppfattningen gäller en misstro mot det ekonomiska systemets förmåga att utan att agenterna har detta som mål ändå uppnå acceptabla fördelningsresultat, och att byta denna misstro mot en stark tro på att en centralt administrativ lösning skall klara samma uppgift bättre. En omformulering av välfärdssamhällets mål och en mer realistisk verklighetsuppfattning skulle lösa upp ett stort antal politiska kontroverser i dag och framför allt möjliggöra en mer rationell syn på olika samhällsorgans uppgifter i en dynamisk ekonomi. De blir färre. En slutsats blir t ex att en differentierad och innovativ arbetsmarknad sköter allokeringsfunktionen bäst. Som en agent i denna differentierade arbetsmarknad får då den offentliga arbetsmarknadsmyndigheten en naturlig uppgift att koncentrera sina ansträngningar på dem som har det speciellt svårt. Denna diskussion, som berör grunderna för hur den totala produktionen i ekonomin kan organiseras, följs vad beträffar fördelningskonsekvenserna upp i nästa avsnitt.

Om den bild av produktionens struktur och förändrade institutio-

nella organisation som skisserats i detta avsnitt bekräftas av fortsatta statistiska studier, ställs politikerna inför en radikalt förändrad och nedbantad uppgift. De svenska markroobalanserna löses bäst om de industripolitiska engagemangen i produktionssystemet minskas, därför att de verkar strukturkonserverande, och av en arbetsmarknads- och utbildningspolitik som reformeras i syfte att hjälpa fram och socialt underlätta den strukturförändring som marknadskrafterna driver fram. Den välfärdsekonomiskt rationella lösningen kan till och med bli att göra stora delar av den offentligt styrda produktionen till en del av det privata näringslivet.

4 Vem står egentligen för välfärden?

4.1 Det offentliga stör eller står för välfärden?

Ett tidigare vanligt svaret på rubrikens fråga var att näringslivet - i första hand industrin - står för produktionen, medan det offentliga tillhandahåller fördelningen och "därmed" välfärden. Den senaste 10-årsperiodens ekonomiska erfarenheter har dock inneburit att denna syn på arbetsfördelningen mellan det privata och det offentliga börjat ifrågasättas.

Den första invändningen är att den ekonomiska politiken på ett väsentligt sätt förorsakat de ekonomiska störningar industriländerna utsatts för, och därmed äventyrat själva grunderna för en omfattande offentlig verksamhet. Avsaknad av marknadsprissättning och ineffektiviteter i den offentliga sektorn samt inom hårt reglerade eller beskattade delar av marknadsekonomin har stört resursallokeringen.[6]

Den andra invändningen gäller finansieringen av den offentliga sektorn. Problemet med välfärdens finansiering uppstod när produktionstillväxten stagnerade. Samtidigt som underlaget för finansieringen av välfärdsstatens fördelningssystem krympte, ökade kraven på systemet bland annat från de arbetslösa. Överhuvudtaget hade nästan tre decennier av snabb och stadig produktionstillväxt

skapat ett beroende av fortsatt hög och växande konsumtionsstandard hos industriländernas invånare, ett beroende som visade sig vara svårt att bryta när produktionstillväxten stannade upp. Inte minst den offentliga sektorn ansvarade i hög grad för permanentandet av konsumtionsvanorna. De jättelika offentliga budgetunderskotten, som i sin tur genom att inkomster och efterfrågan hållits uppe skapat externa underskott, äventyrar enligt OECDs senaste Outlook (June 1985) hela världsekonomins tillväxtmaskineri. Inflation skapas.

Den tredje invändningen gäller själva frågan, vem som har stått för välfärden? Till skillnad från de tidigare invändningarna, som är av spekulativ natur, kan man beträffande den tredje faktiskt ta reda på hur det förhåller sig. Ytterst lite forskning har dock bedrivits på denna viktiga punkt.

Vi observerar t ex hur innovativa, institutionella anpassningar förändrar välfärdens förutsättningar. Som exempel kan nämnas den grå sektorn, institutionell fragmentering av företagsorganisationer och en växande betydelse av privat förmögenhetsbildning som försäkringslösning för familjen.

4.2 Fördelningsmålen kritiska för den svenska modellen

Sverige har den i västerlandet, mätt per capita kanske största välfärdsbudgeten och den i relation till BNP största offentliga sektorn om transfereringarna räknas in. Sverige har åtminstone på papperet de mest ambitiösa och mest klart uttalade fördelningsmålen bland västländerna. Den enkla filosofin i den svenska policymodellen - alla årgångar - har varit att fördela den totala produktionskakan via beskattning och tillväxt i den offentliga sektorn men att - åtminstone före 70-talet - inte lägga sig i hur kakan producerades. Icke desto mindre finner man att större delen av fördelningen via offentlig budget handlar om omfördelningar över individens livscykel.[7] Barnavård, utbildning, hälsovård och åldringsvård står för merparten av de offentliga utgifterna. Det handlar

om tjänster som efterfrågas i alla samhällen, och en efterfrågan som i allmänhet växer snabbare än produktionen totalt. I andra länder tas denna verksamhet i olika hög grad om hand av det privata näringslivet, särskilt i USA och i synnerhet i Schweiz (se Carlssons specialstudie). I princip finns det ingenting som hindrar att alla de livscykelomfördelande verksamheterna hanteras av privata försäkringsbolag eller som skattebefriat sparande.

4.3 Försäkringssystem lika bra?

Det offentliga försäkringssystemet skulle då kunna koncentrera sina uppgifter till klart "sociala" tjänster, som inte kan hanteras inom ett vinstbaserat försäkringssystem. En specialisering av det offentligas välfärdsproduktion till de svåra fallen skulle möjliggöra en fokusering med administrativa effektivitetsvinster, därför att skalan på verksamheten blir mindre och möjliggör de mer varierade insatser, som effektivitet i en differentierad serviceproduktion kräver. Dessutom kan en klar förenkling av det offentligas finansiering och av skattesystemet uppnås.

Hur stora de resurser är som via offentlig budget används för omfördelning av livsinkomsten mellan individerna känner vi inte statistiskt. Låt oss i brist på tillförlitlig statistik anta att de är av storleksordningen 10 % av den offentliga budgeten. Till detta kommer den rena administrationen av nödvändig offentlig verksamhet. Med en nivå på den offentliga sektorn på ca 30 % av BNP, vilket ligger nära den schweiziska nivån skulle hela den skattedebatt vi i dag har försvinna. Skattekilarna i prissystemet skulle minskas radikalt (se specialstudie VI). Incitamenten att kringgå skattesystemet skulle minimeras. De försäkringstjänster som bjuds ut under konkurrens skulle bli mer varierade och förmodligen, på grund av konkurrens, mer effektivt producerade. Den grå sektorn borde krympa om dess storlek beror på de faktorer som anförs (se Hansson, 1983, Feige, 1985). Man skulle också slippa det demokratiska dilemma som ligger i att en stor del av väljarna - i 1985 års allmänna svenska val mer än hälften av väljarkåren - är

det offentliga systemets klienter, som för sin inkomst "känner sig beroende av en stor offentlig sektor".[8]

4.4 Familjen viktigast?

Låt oss till detta foga några observationer om fördelningens bestämningsfaktorer. Vissa studier pekar på att "den större familjen", som innefattar flera generationer, har en vida större betydelse för inkomstutjämningen i samhället än den offentliga fördelningspolitiken någonsin kan få.

Det handlar dels om rent materiella omfördelningar mellan individer och generationer, dels om familjens fostrande och utbildande betydelse osv, dvs överföring av humankapital mellan generationer.[9]

4.5 Företagen som inkomstutjämnare

En icke uppmärksammad välfärdsskapande och omfördelande institution är företaget, arbetsplatsen. Varje större arbetsplats kännetecknas av stora svårigheter att rätt värdera individens insatser och produktionsresultat. Arbetsersättningen speglar detta i så måtto att de högproduktiva arbetarna avstår en del av sitt produktionsresultat till de lågproduktiva arbetarna inom samma tillverkningsställe eller "arbetslag". Inom en given arbetsplats är förmodligen denna omfördelning procentuellt betydligt större än de omfördelningar som speglas av Sveriges inkomstskatteskalor.

Integrerad produktion på stora arbetsplatser har, som nämnts, alltid uppvisat fördelningar av produktionsresultaten som klart skiljer sig från arbetsinsatsens volym och kvalitet. De högproduktiva individerna har tvingats acceptera detta av tekniska-organisatoriska skäl därför att deras produktivitet beror av att de utgör en del av en större organisation. I viss mån har ackordslönesättningen varit ett sätt att kunna ge en mer rättvisande lönesättning.

Uppdelning av produktionen i väldefinierade element, som tas om hand av arbetslag med gruppackord har varit ett annat sätt, som i första hand kännetecknat byggarbetsplatser. Man kan där också konstatera att byggarbetslagen dels gjorts så små som möjligt för att möjliggöra effektiv internkontroll av "smitning" och parasitisk verksamhet, dels nästan alltid bemannats av arbetskraft med jämn kvalitet. Ett byggarbetslag ligger mycket nära begreppet "företag", särskilt företag av typen konsult-, reklam- och advokatbyråer, där alla ovan nämnda aspekter också kan registreras (se t ex diskussion av hur delägare i advokatbyråer ersätts i Gilson-Muonik, 1985, samt den klassiska behandlingen av det allmänna smitningsproblemet i stora organisationer i Alchian-Demsetz, 1972). Där arbetslag är tekniskt möjliga att organisera förekommer de också i olika juridiska skepnader.

4.6 Institutionell fragmentering förändrar inkomstfördelningen och arbetets former

Den tekniska utvecklingen underlättar i växande utsträckning bildandet av fristående "arbetslag" i industrin. De ekonomiska incitamenten stimulerar, trots motsatta ambitioner hos lagstiftare och fack, bildandet av fler "arbetslag". För det första verkar de stora arbetsplatserna, baserade på skalekonomi, bli ekonomiskt allt mindre effektiva relativt annan ekonomisk verksamhet. När produktteknologin tar över processindustrins tidigare roll stimuleras småskalig organisation av arbetsplatserna. Effektivare tekniker för total flödeskontroll av tillverkningen över stora geografiska avstånd stimulerar tillväxten av underleverantörssystem. Dessutom är det inte längre tillverkningen som ensam bär upp den svenska industrin. Medan skalekonomin minskar i betydelse på tillverkningssidan börjar den spela en allt större roll på marknads- och finansieringssidan. Ju mer komplexa svensk verkstadsindustris produkter blir, desto intimare blir sambanden mellan tillverkare och användare i form av utbildning av användarna, servicekontrakt, garantiåtaganden, fortlöpande uppdatering av produkten osv. S k customer markets (Okun, 1981) utvecklas, där flera traditionella "mark-

nadsfunktioner" ersätts av administrativa system. Stora delar av svensk industri arbetar på denna typ av marknader. Etablerandet av en internationell marknadsorganisation i egen regi är en spegling av denna utveckling. I produktutvecklingen ökar komplexiteten så snabbt att inte ens världens största företag, som IBM och AT&T, kan hålla sig internt med allt det specialistkunnande som erfordras. Kring den nya typen av företag som håller på att växa fram frodas alltså en svärm av specialistföretag. Allteftersom tjänsteproduktion blir den dominerande produktionsverksamheten även inom tillverkningsindustrin skapas allt fler möjligheter till fragmentering av produktionen i självständiga enheter, arbetslag eller företag som i ökande grad möjliggör att individer, eller små grupper av "lika individer", får betalt i proportion till värdet av sin arbetsinsats. Egenföretagande blir en vanligare arbetsform, medan löntagarna förlorar mark. Detta fenomen kan också klart observeras inom en typisk "serviceindustri", nämligen elektronikindustrin, t ex i USA. Institutionell fragmentering stimuleras dessutom i ett högskatteland som Sverige.

Om utvecklingen går i den riktning som vi betonat på annat håll i denna skrift, nämligen mot en snabbt växande betydelse (för produktionssystemets totalresultat) av kunnande, kompetens och arbetskapacitet knutna till enstaka individer, blir en logisk konsekvens att förvänta sig en allt starkare tendens till utbrytning från de stora tillverkningsorganisationerna, inom vilka de högproduktiva individerna måste dela med sig större delen av sitt produktionsbidrag. Varför skall någon hyra ut avkastningen på sitt humankapital billigt till ett företag, när han med hjälp av ny teknologi kan förränta det minst lika bra i mindre skala i egen regi?

Om de högproduktiva arbetsinsatserna bryts loss från de stora tillverkningsbaserade företagsorganisationerna är det uppenbart att den ekonomiska kapaciteten för intern inkomstutjämning på stora arbetsplatser (fabriker) kommer att reduceras.

4.7 Den grå sektorn

Den grå ekonomin har i flera år diskuterats som en konsekvens av det allt högre uttaget av individens produktionsresultat som skatt. Det är lätt att få gehör för synpunkten att incitamenten för kringgående av beskattning är så stora i högskatteländerna att rationella människor i hög och ökande utsträckning rimligen måste utnyttja sig av de möjligheter som står till buds. Rationellt beteende skapar en grå, statistiskt oregistrerad ekonomisk verksamhet, eller ökar benägenheten att substituera fritid mot arbetstid. Incitamenten till kringgående ökar så småningom mer än proportionellt mot skattesatsen, och därmed även proportionen grå verksamhet. Efter en viss gräns kommer ett ökat skatteuttag att leda till mindre skatteinkomster. Vi hamnar på den s k Lafferkurvans högersida. Ett antal studier från senare år antyder att Sverige befinner sig på kurvans högersida. (Se Jakobsson-Normann, 1981, Feige-McGee, 1983, Feige, 1985, samt specialstudie VI i denna volym). Att skatta storleken på den grå sektorn och Lafferkurvans tidsdimension är dock metodologiska vågstycken. De skattningar som gjorts på den grå sektorns storlek uppvisar en mycket stor spridning. Medan Feige har hävdat att produktionens stagnation i industriländerna på 70-talet kan vara en statistisk villa - tillväxten har i stället ägt rum inom den grå sektorn - så pekar andra beräknigar med annan metodik på små och inte andelsmässigt växande, grå sektorer (Hanson, 1983).

En kanske ännu mer intressant teoretisk möjlighet, som utvecklas i specialstudie VI, är att priserna påverkas av skattesystemets utformning. Sålunda är t ex en Volvo före moms och accis billigare i Danmark än i Sverige. Danmark har en högre total beskattning av bilar än Sverige. Samtidigt tenderar höga skatter att driva upp bruttoersättningen för arbete. Den som effektivt kan kringgå beskattningens alla led i ett land får därmed på grund av skatteincidensen i ett högskatteland, förutom "skattevinsten", även förmånen av en billigare produkt än kunden i lågskattelandet.

4.8 Socialförsäkringssystemet undermineras?

Privata motlösningar av den offentliga fördelningspolitiken inom marknadssystemets ram håller även på att ta över en del av socialförsäkringssektorns tidigare uppgifter. Barro markerade redan 1974 farhågor för att en slarvig statlig budgetpolitik så småningom skulle underminera förtroendet för "välfärdsstatens" kapacitet att stå för sina åtaganden. De statliga underskotten var inte ekonomiskt ointressanta på det sätt 60-talets läroböcker i makroekonomi lärde ut. De innebar inteckningar i framtida generationers välfärd. Individerna försöker motverka dessa framtida negativa konsekvenser genom ökat sparande i dag, dvs den ökade osäkerheten om det offentliga socialförsäkringssystemets förmåga att stå för sina åtaganden kompenseras med privat försäkringstagande och privat förmögenhetsackumulation. Barro fann statistiskt stöd för att människorna de facto betraktade växande budgetunderskott på detta sätt. Palmer (1981, 1984) fann visst liknande statistiskt stöd på svenska data. Ekonomerna är dock inte överens om hur stor denna s k förmögenhetseffekt på konsumtionen är (se vidare specialstudie VI).

4.9 Familjen tar tillbaka försäkringsuppgiften?

Den ekonomiska verkligheten i vårt land har samtidigt inneburit en dramatisk förmögenhetsöverföring från det offentliga till det privata, som varit ett resultat av en politik som ursprungligen syftade till rakt motsatt resultat. Denna politik har skapat inflation. Orsaken har bl a varit såväl ekonomers som politikers oförmåga att förstå sig på skattesystemets och inflationens samlade dynamiska effekter på marknadsvärderingen av förmögenhetsobjekt.

De offentliga budgetunderskottens destabiliserande eller till och med "explosiva" karaktär har diskuterats intensivt bland ekonomer. En ekonomiskt intressantare möjlighet som diskuteras (Feldstein, 1983, Evans, 1985, m fl; se även specialstudie I och VI) är

att fortsatta underskott dels kommer att driva upp räntan i ekonomin, dels höja statens finansieringskostnader och därmed ytterligare stimulera förmögenhetsöverföringen från det offentliga till de privata spararna. Man kan förmodligen i denna utveckling återigen se en mjuk underminering av välfärdsstatens ekonomiska bas.

Vi kan därför peka på en rad tendenser i det moderna industrisamhället som håller på att återföra en växande andel av socialförsäkringssystemets uppgifter till företagen och till familjens ekonomi.

5 Politik för tre år i taget eller för 90-talet?

Varje nation har sin policymodell att uppnå de ekonomiska och politiska kompromisser som speglar samhällets värderingar. Få länder har så explicit utarbetat sin policymodell som Sveriges politiker. I allmänhet är reglerna för politiskt handlande en underförstådd del av nationella traditioner. Att beskriva de politiska spelreglerna är svårt, och som inledningsvis antyddes består de vetenskapliga beskrivningarna tyvärr nästan alltid av missvisande förenklingar. För stor uppmärksamhet har t ex riktats på den svenska arbetsmarknadspolitiken, som bara är en del av den "understanding" om den ekonomiska politiken i stort, som fram till 60-talets slut kännetecknade parterna på den svenska arbetsmarknaden och det regerande partiet (jfr Lundberg, 1985).

Den svenska modellen var betydligt bredare till sin uppläggning. En långsiktigt stabil tillväxt i den totala produktionen var huvudmål. Detta mål skulle uppnås genom fri konkurrens, genom nyetablering samt den aktiva, rörlighetsstimulerande arbetsmarknadspolitiken. Modellen förutsatte framför allt en rationell syn hos fackföreningsrörelsen på den nya teknikens införande i företagen[10] - något som de flesta andra industriländer saknade - frihandel samt en acceptans för "institutionell" anpassning hos företag och anställda till strukturomvandlingens krav (rörlighet på arbetsmarkna-

den). Rörligheten skulle till och med drivas på genom den solidariska lönepolitiken. Modellen var klart långsiktig i den bemärkelsen att kortsiktiga uppoffringar fick tas, men att en parallellt pågående produktionstillväxt skulle minimera dessa övergångssvårigheter, särskilt på sysselsättningssidan (den fulla sysselsättningen). Slutligen låg i denna policymodell ett underförstått "socialt kontrakt" som klart skilde svenska socialdemokrater från engelska labour, nämligen utgångspunkten att lämna produktions- och investeringsbesluten åt företagen, där kompetensen fanns (se Ysander, 1979, Eliasson-Ysander, 1983, och Eliasson, 1984a). Det var fördelningen man önskade påverka genom skatter och tillväxt i den offentliga sektorn, så länge detta inte äventyrade själva grunden för politiken, nämligen en stabil produktionstillväxt i det privata näringslivet.

Med denna bredare beskrivning av den svenska modellen blir det inte korrekt att säga att modellen inte längre fungerar därför att betingelserna förändrats. Det är snarare så att den gamla svenska modellen har ändrats till något nytt, som inte fungerar lika bra. Framför allt har de marknadskonforma inslagen tagits bort. Medan den gamla svenska policymodellen hade som huvuduppgift att åstadkomma acceptans i samhället, dels för strukturomvandlingens konsekvenser, dels för en för tillväxten nödvändig spridning i inkomstfördelningen, så har just hejdandet och påverkandet av strukturomvandlingen blivit ett mål i sig i de "policymodeller" som växt fram sedan andra hälften av 60-talet. Det började med regionalpolitiken under 60-talets andra hälft och fortsatte med Åmanlagar, MBL och industripolitik. Det är utomordentligt intressant att i Schagers specialstudie konstatera att sambandet mellan vakanstidens längd och den öppna arbetslösheten för alla år efter den "nya politikens" ikraftträdande förskjutits utåt i den bemärkelsen att korta vakanstider, och därmed lägre löneglidning vid en given arbetskraftsefterfrågan, 1980 kräver en högre öppen arbetslöshet än på 60-talet. Det paradoxala, om detta samband står sig efter ytterligare empirisk kontroll, är att arbetsmarknadspolitiken därmed, vid ett givet inflationsmål, höjt arbetslösheten.

Den gamla svenska modellen, brett definierad som ovan, innebar en klar marknadsstyrning av den svenska ekonomin. Många skulle till och med hävda - även om det är svårt att dokumentera - att den byggde på filosofin att ett vitalt och snabbt växande privat näringsliv var den bästa garanten för inkomstutjämning mellan friska och arbetsföra människor - via marknadskrafterna.

Det problem som fanns inbyggt även i den gamla modellen men som har förstärkts av den nya tidens ändrade ambitioner är den växande offentliga sektorn och det växande, direkta, offentliga engagemang i produktionen som därav oundvikligen blev följden. Den tidigare policymodellens medel (bl a allokeringen av resurserna) började bli mål i den nya politiken.

Den nya policymodellen klarade inte 70-talets externa störningar och de interna balansproblem som blev följden. Med en stor del av den gamla modellens marknadsmekanismer, ersatta med administrativa lösningar på produktion och fördelning, i den offentliga sektorn, på arbetsmarknaden och vad gäller konsumtionen, kunde en naturlig justering av produktionsstrukturen och en nedbantning av de totala privata och offentliga konsumtionsambitionerna inte äga rum. Eftersom den politiskt styrda, administrativa anpassningen gått långsamt och följts av, sannolikt förorsakat, stagnation i industriproduktionen samt inflation, så kvarstår fortfarande betydande delar av balansproblemen.

Detta kapitel ställde från början frågan hur svensk ekonomi skall organiseras institutionellt för att makrobalansproblemen skall kunna lösas. En slutsats som framstår relativt klart från den tidigare analysen är att den svenska ekonomins balansproblem är politiskt. Den bas av industriellt kunnande som finns i Sverige är mer än tillräckligt bred och djup för att kunna - i en teknisk-kommersiell mening - förstora vår konkurrensutsatta sektor så att en lösning med balans vid tillväxt uppnås.

Den "gamla svenska policymodellen" var i första hand ett instrument att nå kompromisser och att få acceptans i samhället för

en ekonomiskt effektiv, men i många avseenden för individen hårdhänt, marknadslösning.

Slutsatsen i detta kapitel är att svensk ekonomi under den gamla policyregimen hade klarat 70-talet betydligt bättre än som faktiskt skedde. Slutsatsen blir därför att någon form av ordnad återgång till den gamla svenska policyregimen är enda möjligheten att återföra produktionstillväxten till en stabil tillväxtbana. De tekniska och kommersiella förutsättningarna för att nå resultat är utomordentligt goda, betydligt bättre än i flertalet länder i Europa, som i olika hög grad kämpar med liknande problem.

Denna positiva lösning på svensk ekonomis balansproblem kommer dock inte att uppnås utan att kortsiktiga övergångsproblem på arbetsmarknaden helt enkelt accepteras på samma sätt som under den gamla regimen, att väsentliga delar av den reglerade delen av ekonomins produktionssystem, inklusive den offentliga sektorn, öppnas för fri, privat konkurrens genom nyetablering (näringsfrihet) så att problemet med en för liten industri undanröjs, samt att inkomst- och förmögenhetsfördelning under övergångsperioden får bli vad anpassningen kräver. Vi vet inte vad som kommer att hända på denna punkt, jämfört med den ojämnare fördelningsstruktur som inflation och skattesystem åstadkommit sedan 70-talets mitt. Det är till och med möjligt att konsekvensen av ett återställande av inflationsfri tillväxt med hjälp av en större konkurrensutsatt sektor, kommer att ge ett jämnare fördelningsresultat.[11]

Det ligger utanför denna studies uppgifter att ha någon mening om hur sannolik den politik som här skisseras är. Vad som däremot är en av uppgifterna är att skissera vad som händer om en annan ekonomisk politik förs, dvs i första hand om de kortsiktiga övergångsbesvären tar överhanden. Den danska ekonomin erbjuder en pedagogisk illustration. Vad gäller makroobalanserna har Sverige de senaste 5 à 10 åren närmat sig den danska situationen.

Den sedan lång tid tillbaka stora och växande internationella

skuldsättningen tvingade så småningom danskarna att satsa på produktionstillväxt i industrin. Detta har åstadkommits genom en mer effektiv användning av ekonomins resurser. Man valde medvetet att hålla arbetslösheten borta från arbetsplatserna och i stället för dold arbetslöshet ta den som öppen registrerad arbetslöshet, finansierad via offentlig budget.[12] Den stora, internationella skuldsättningen och så småningom den växande offentliga skuldsättningen har tvingat upp räntan långt över den internationella nivån, men också åstadkommit en effektivare användning av kapitalet i industrin. Konsekvenserna har blivit att industriproduktionen, trots sjunkande investeringar, växt i takt med medelvärdet för OECD Europa. Hög tillväxt och öppen arbetslöshet i Danmark kan därför ställas i kontrast till mycket låg tillväxt och öppen arbetslöshet i Sverige, något som i stället finns i dold form på arbetsplatserna.

Hur danskarna undvikit att fastna i den kontinentaleuropeiska och den svenska industripolitiska fällan är ett intressant regimpolitiskt problem. En förklaring skulle kunna vara rationella och krasst resonerande danska politiker. Ett annat skulle vara avsaknaden av storföretag. Den svenska "storföretagstraditionen" är förmodligen nyckeln till svensk ekonomis förmåga att rida ut 70-talskrisen. Men kopplad till den historiskt grundade respekt för staten som sedan 1600-talets effektiva och icke korrumperade centrala förvaltning tycks kännetecknа svenskt politiskt liv blir de två traditionerna farliga. Det är oerhört frestande för pressade politiker med en treårig planeringshorisont att försöka sig på industripolitik genom de stora företagen.[13] Den alliansen leder av skäl som vi påtalat flera gånger alltid fel. Staten får krisföretagen i sin budget, ägarna räddar en del av sitt kapital på skattebetalarnas bekostnad och den ekonomiska tillväxten uteblir.

NOTER

1 Se Tinbergens klassiska policyanalys (1952) och Hansens (1955) variation på temat.

2 Se De svenska storföretagen, IUI, op.cit., 1985.

3 Se Att välja 80-tal, IUI, Stockholm 1979, Kapitel 9.

4 För en matematisk genomgång av hur dessa statistiska effekter uppstår, se Eliasson (1985c).

5 Se Economic Growth in a Nordic Perspective, op.cit., 1984, Chapter I.

6 För en utveckling av detta argument se Policy Making in a Disorderly World Economy, IUI, Stockholm 1983, samt specialstudie VI.

7 Se bl a kapitel 9 i Att välja 80-tal, op.cit., 1979.

8 Se Zetterberg (1985) samt även Gramlich (1985) och Isaksson (1978).

9 För en översikt av litteraturen, se Eliasson, 1982, samt även Kotlikoff-Summers (1981), som hävdar att merparten av sparandet i USA tar formen av transfereringar mellan generationer inom familjerna.

10 Att den synen fortfarande i grund och botten finns kvar illustrerar Data- och elektronikkommitténs publikationer, reservationer och remissvar.

11 Vad som sker kommer att ske får vi dock aldrig att få veta om inte den typ av data som insamlats i det s k HUS-projektet, som IUI initierat tillsammans med Göteborgs Universitet, för åren 1983/84 också fortlöpande kommer att insamlas under varje år anpassningen äger rum. Se Eliasson-Klevmarken (1981) samt Klevmarken (1984).

12 Se Economic Growth in a Nordic Perspective, IUI m fl, 1984.

13 Se s 20 f samt s 63 ff i De svenska storföretagen, IUI, op.cit., 1985.

Specialstudier

1) I denna volym

I	Lars Oxelheim	**Finansiell integration och räntespridning**
II	Nils Henrik Schager	**Varför har vi ännu inte sett någon löneexplosion?**
III	Bo Axell	**Inflationen 1985-89, en prognos**
IV	Hans Genberg	**Inflation och relativprisernas förändring - en jämförelse mellan Sverige och Schweiz**
V	Jan Södersten	**Industrins vinster, finansiering och tillgångsstruktur, 1965-83**
VI	Gunnar Eliasson	**Skattekilar, inflation och fördelning**

2) I separat bilagevolym om

Expansion och avveckling i industrin

1. Lars Jagrén: Företagens tillväxt i stort och smått - ett historiskt perspektiv

2. Johan Örtengren: Industristöd, krisföretagen och staten som företagsägare

3. Lotta Björklund: Specialkemikalier - en tillväxtbransch?

4. Thomas Lindberg: Hur väl speglar aktiemarknaden företagens värden?

3) I separat bilagevolym om

Det privata och det offentliga näringslivet

1. Bo Carlsson: Tjänsteproduktion

2. Thomas Lindberg och Tomas Pousette: Företaget som tjänsteproducent

3. Enrico Deiaco: Om produktionen och användningen av utbildningstjänster

4. Anders Klevmarken: Hushållen som produktionsenheter

Referenser

Albrecht, J, 1978, Production Frontiers of Individual Firms in Swedish Manufacturing 1975 and 1976, i Carlsson-Eliasson-Nadiri (eds.) The Importance of Technology and the Permanence of Structure in Industrial Growth, IUI Conference Reports 1978:2, IUI, Stockholm.

Albrecht, J, Lindberg, T, 1982, The Micro Initialization of MOSES, IUI Working Paper No. 72.

Alchian, A A, Demsetz, H, 1972, Production, Information Costs and Economic Organization, AER.

Anell, B, Lindell, B, Persson, B, 1982, "Förtidspensionering på grund av arbetsbrist - effekter för den enskilde", Linköpings Universitet.

Arrow, K J, Capron, W M, 1959, "Dynamic Shortages and Price Rises: The Engineer-Scientist Case", Quarterly Journal of Economics, 73, 2, 292-301.

Arrow, K J, 1959, "Toward a Theory of Price Adjustment", Abramowitz, etc., The Allocation of Economic Resources, Standford, California.

Attenborough, N, 1983, "Employment and Technical Change: a New Wave or the Past Revisited?", Paper presented at the ECE seminar on the assessment of the impact of science and technology on long term economic prospects, Rome, Italy, 16-20 May, 1983.

Axell, B, 1985, Kan inflation förbjudas?, IUI, Stockholm.

Barro, R, 1974, Are Government Bonds Net Wealth?, JPE, (Nov.-Dec.).

Barro, R, 1978, The Impact of Social Security on Private Savings, The American Enterprise Institute Studies, No. 199.

Barro, R, 1979, On the Determination of Public Debt, JPE, (Oct.).

Barro, R, 1986, US Deficits since World War I, forthcoming, The Scandinavian Journal of Economics, Vol. 88, No. 1.

Bergholm, F, 1982, The Moses Manual, IUI Working Paper No. 75.

Bergholm, F, 1983, The MOSES Manual - The Initialization Process, IUI Working Paper No. 118.

Bergholm, F, Jagrén, L, 1985, "Det utlandsinvesterande företaget" i Eliasson m fl, De svenska storföretagen, IUI, Stockholm.

Bishop, J, 1982, The Social Payoff from Occupational Specific Training, Ohio State University.

Bishop, J, Kang, S, 1984, Hiring and Training Workers, The National Center for Research in Vocational Education.

Björklund, A, 1982, "Rehn-Meidners Program och den faktiska politiken" i Arbetsmarknadspolitik under debatt, Publica, IUI Småtryck nr 170, Stockholm.

Björklund, A, 1984, "Varför arbetsmarknadspolitik?", Ekonomisk Debatt 1984:2, IUI Småtryck nr 160, Stockholm.

Björklund, A, 1985, "Policies for labor market adjustment in Sweden", under publicering i Gary Hufbauer and Howard Rosen (eds.), Domestic Adjustment and International Trade, Institute for International Economics, Washington, 1986.

Björklund, A, Moffitt, R, 1983, "The Estimation of Wage Gains and Welfare Gains in Self-Selection Models", Discussion Papers 735-83, Institute for Research on Poverty, University of Wisconsin.

Bosworth, D L, 1981, "The Demand for Qualified Scientists and Engineers", Applied Economics.

Burtless, G, 1984, "Are Targeted Wage Subsidies Harmful? - Evidence form a Wage Voucher Experiment", The Brookings Institution.

Calmfors, L, m fl, 1985, "Lönebildning och samhällsekonomisk stabilisering", Svenska sparbanksföreningen, Stockholm.

Carlsson, B, m fl, 1979, Teknik och industristruktur - 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning, IUI, IVA, Stockholm.

Carlsson, B, 1981, "The Content of Productivity Growth in Swedish Manufacturing", The Firms in the Market Economy, IUI 40 Years, Stockholm.

Carlsson, B, 1983, "Det svenska industristödet i internationell jämförelse", Ekonomisk Debatt, nr 7, också IUI Småtryck nr 150.

Carlsson, B, 1985, Tjänstesektorns utveckling, stencil, IUI, Stockholm.

Carlsson, B, Bergholm, F, Lindberg, T, 1981, Industristödspolitiken och dess inverkan på samhällsekonomin, IUI, Stockholm.

Chen, E K Y, 1979, Hyper-Growth in Asian Economies, New York.

Civilingenjörsförbundets lönestatistik, 1984.

Cumby, R E, Mishkin, F S, 1985, The International Linkage of Real Interest Rates. The European-US Connection, NBER Working Paper No. 1423.

Dahmén, E, 1950, Svensk industriell företagsverksamhet. Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919-1939, IUI, Stockholm.

Dahmén, E, 1984, Schumpeterian Dynamics. Some Methodological Notes, IUI Booklet No. 162, Stockholm.

Dahmén, E, Eliasson, G (eds.), 1980, Industriell utveckling i Sverige, IUI, Stockholm.

Dahmén, E, Eliasson, G, 1983, "Företagen i det ekonomiska skeendet", Dahmén - Eliasson (eds.), Industriell utveckling i Sverige, IUI, Stockholm.

Day, R, Eliasson, G (eds.), 1986, The Dynamics of Decentralized (Market) Economies, kommande publikation från IUI och North-Holland.

DS I 1983:24, Yrkeskunnande och upplärning i industriföretag - en studie av rekryteringsproblem och möjligheter att lösa dessa.

Duncan, G, Stafford, F, 1981, The Use of Time and Technology by Households in the United States, IUI Booklet No. 120.

Duncan, G, Morgan, J, 1982, Longitudinal Lessons from the Panel Study of Income Dynamics, Review of Public Data Use 10, även i IUI Booklet No. 180.

DuRietz, G, 1980, Företagsetableringarna i Sverige under efterkrigstiden, IUI, Stockholm.

DuRietz, G, 1985, "Nyföretagandets roll för sysselsättningen" i Jakobsson m fl Arbetslöshetsfällan, SAF, Stockholm.

Economic Growth in a Nordic Perspective, IUI, ETLA, IØI, Det Økonomiska Råd, IFF, 1984.

Edin, P A, 1984, Individuella sysselsättningskonsekvenser av nedläggningen , Working Paper No. 119, Svenska Handelshögskolan, Helsingfors.

Ek, G, 1985, Tillverkningsindustrin. En kartläggning av dess inköp av tjänster, stencil, Examensarbete linjen för offentlig förvaltning, Ekonomiska institutionen, Universitetet i Linköping.

Eliasson, G, 1971, Diagnos för 70-talet, Katrineholm.

Eliasson, G, 1972a, Capital Transfers, Taxes and International Corporate Operations, Economic Research Reports B2, Sveriges Industriförbund, Stockholm.

Eliasson, G, 1972b, International Competitiveness - An Empirical Analysis of Swedish Manufacturing, No. 3 Research Series B, Sveriges Industriförbund, Stockholm.

Eliasson, G, 1976, Business Economic Planning - Theory, Practice and Comparison, John Wiley & Son, London etc.

Eliasson, G, 1978, A Micro-to-Macro Model of the Swedish Economy, IUI Conference Reports 1978:1, Stockholm.

Eliasson, G, 1980a, "Företag, marknader och ekonomisk utveckling - en teori och några exemplifieringar" i Dahmén-Eliasson (eds.), Industrins utveckling i Sverige, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, 1980b, "Elektronik, teknisk förändring och ekonomisk utveckling" i Datateknik, ekonomisk tillväxt och sysselsättning, Data- och Elektronikkommittén, Stockholm.

Eliasson, G, 1982, The Sophisticated Saver - The Family as a Savings, Investment and Borrowing Institution, mimeo, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, 1983, The Swedish Micro-to-Macro Model - Idea, Design and Applications, IUI Working Paper No. 103.

Eliasson, G, 1984a, "The Micro-Foundations of Industrial Policies" i Jaquemin (red), European Industry, Public Policy and Corporate Strategy, Oxford University Press, också IUI Booklet No. 173.

Eliasson, G, 1984b, "Micro Heterogeneity of Firms and the Stability of Industrial Growth", JEBO, Vol. 5 (Sept.-Dec.).

Eliasson, G, 1984c, De utlandsetablerade företagen och den svenska ekonomin, IUI Forskningsrapport nr 26, Stockholm.

Eliasson, G, 1984d, "Den industriella basen för tillväxt - kapitalmarknadens kritiska roll" i IUIs verksamhetsberättelse 1983-84.

Eliasson, G, 1984e, "Informations- och styrsystem i stora företag" i Eliasson-Fries-Jagrén-Oxelheim, Hur styrs storföretag?, IUI/Liber, Kristianstad.

Eliasson, G, 1985a, "De svenska storföretagen" i Eliasson m fl, De svenska storföretagen, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, 1985b, Information Technology, Capital Structure and the Nature of Technical Change, IUI Working Paper No. 138.

Eliasson, G, 1985c, Dynamic Micro-Macro Market Coordination and Technical Change, IUI Working Paper No. 139.

Eliasson, G, 1985d, The Firm and Financial Markets in the Swedish Micro-to-Macro Model - Theory, Model and Verification, (kommande IUI-publikation).

Eliasson, G, 1985e, The Stability of Economic Organizational Firms and the Importance of Human Capital, IUI Working Paper No. 143.

Eliasson, G, 1985f, The Knowledge Base of an Industrial Economy - The OECD Human Resources Project, kommande IUI Working Paper.

Eliasson, G, Bergholm, F, Horwitz, E C, Jagrén, L, 1985, De svenska storföretagen - en studie av internationaliseringens konsekvenser för den svenska ekonomin, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, Carlsson, B, Ysander, B-C, m fl, 1979, Att välja 80tal, IUIs långtidsbedömning 1979, Stockholm.

Eliasson, G, Fries, H, Jagrén, L, Oxelheim, L, 1984, Hur styrs storföretag?, IUI/Liber, Kristianstad.

Eliasson, G, Granstrand, O, 1981, The Financing of New Technological Investments, IUI Booklet No. 121, Stockholm.

Eliasson, G, Klevmarken, A, 1981, Household Market and Non-Market Activities, IUI Research Report No. 12, Stockholm.

Eliasson, G, Lindberg, T, 1981, Allocation and Growth Effects of Corporate Income Taxes i Eliasson-Södersten (eds.) Business Taxation, Finance and Firm Behavior, IUI Conference Reports 1981:1, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, Sharefkin, M, Ysander, B-C, 1983, Policy Making in a Disorderly World Economy, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, Ysander, B-C, 1983, The End of Welfare, IUI Booklet No. 128.

Englund, P, Person, M, 1985, "Bostadsval och förmögenhetsfördelning" i Forskare om Bostadpolitik och Bostadsmarknad, Byggforskningsrådet, Stockholm.

Evans, P, 1985, Do Large Deficits Produce High Interest Rates, AER, March.

Feige, E, 1985, The Swedish Payment System and the Underground Economy, kommande IUI Working Paper.

Feige, E, McGee, R T, 1983, Sweden's Laffer Curve: Taxation and the Unobserved Economy, The Scandinavian Journal of Economics, Vol. 85 (4).

Feldstein, M, 1982, "Domestic Saving and International Capital Movements in the Long Run and the Short Run", NBER Working Paper No. 947.

Feldstein, M, 1983, Signs of Recovery, Economist, June 11.

Freeeman, R B, 1971, "The Labour Market for College Trained Manpower", Journal of Human Resources.

Gilson, R, Muonik, J, 1985, Sharing among the Human Capitalists - An Economic Inquiry into the Corporate Law Firm and How Partners Split Profits, 37, Stanford Law Review.

Gramlich, E, 1985, "Excessive Government Spending in the U.S. - Facts and Theories" i Gramlich-Ysander (eds., 1985).

Gramlich, E, Ysander, B-C (eds.), 1985, Control of Local Government, IUI Conference Reports 1985:1.

Granstrand, O, 1985, Measuring and Modelling Innovative New Entry in Swedish Industry, IUI Working Paper No. 140

Gustafsson, S, Lantz, P, 1985, Arbete och löner, IUI, Arbetslivscentrum, Stockholm.

Gørtz, E, Hansen, J B, 1976, The Relative Size of the Public Sector and the Tax Burden in a Neoclassical Growth Model, Scandinavian Journal of Economics.

Hansen, B, 1955, "Finanspolitikens ekonomiska teori", SOU 1955:25, Stockholm.

Hansson, I, 1983, "Skattereformen och de totala marginaleffekterna", Ekonomisk Debatt 1983:1.

Hause, J C, DuRietz, G, 1984, "Entry, Industry Growth, and the Microdynamics of Industry Supply", Journal of Political Economy.

Hedlund, G, Hägg, I, Hörnell, E, Rydén, B, 1985, Institutioner som aktieägare, Förvaltare? Industrialister? Klippare? SNS, Stockholm.

Hedström, P, 1985, "Disability Pension - Welfare or Misfortune?" i Eriksson, R et al. Welfare States and Welfare Research: The Scandinavian Approach, M E Sharpe, New York.

Holmlund, B, 1984, Labor Mobility, IUI, Stockholm.

Industriförbundet m fl, 1985, Var finns teknikerna för svensk industri?, Stockholm.

Isacsson, H, 1978, Välfärdsstatens nya politik, Tiden, 9/10.

IUI, IVA, 1979, Teknik och industristruktur - 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning, Stockholm.

Jacobsson, U, Normann, G, 1981, "Welfare Effects of Changes in Income Tax Progression in Sweden", i Eliasson-Holmlund-Stafford (eds.), Studies in Labor Market Behavior - Sweden and the United States, IUI Conference Reports 1981:2.

Jagrén, L, 1985, Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv, stencil, IUI, Stockholm.

Jonsson, L, Siven, C-H, 1984, "Löneutjämningens mekanismer", Ekonomisk Debatt 1984:7.

Josefsson, M, 1977, "Enkätundersökningen om industriföretagens planer" i IUIs långtidsbedömning 1976. Bilagor, IUI, Stockholm.

King, M J, Fullerton, D, 1984, The Taxation of Income from Capital - a Comparative Study of the United States, the United Kingdom, Sweden and West Germany, NBER, IFO, IUI, and Chicago University Press.

Klevmarken, A, 1984, Household Market and Nonmarket Activities. The First Year of a Swedish Panel Study. Paper presented at the Annual Meeting with the American Statistical Association in Philadelphia 1984, även i IUI Booklet 178.

Kling, D m fl, 1984, Tillväxt till lågpris. Industrin i LU-84, Sveriges Industriförbund, Stockholm.

Klovland, J T, 1984, The Evasion and the Demand for Currency in Norway and Sweden. Is There a Hidden Relationship?, Scandinavian Journal of Economics, No. 4.

Konjunkturbarometern, Konjunkturinstitutet, olika årgångar.

Kotlikoff, L J, Summers, L H, 1981, The Role of Intergenerational Transfers in Aggregate Capital Accumulation, JPE (August).

Lindberg, T, Pousette, T, 1985, Services in Production and Production of Services in Swedish Manufacturing, kommande IUI Working Paper.

Lundberg, E, 1985, The Rise and the Fall of the Swedish Model, JEL, Vol. XXIII, No. 1, March.

Lybeck, J, 1982, "Budgetunderskottens teori och praktik" i Perspektiv på budgetunderskottet, rapporter till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, del 1 Nr 13, 1982:14.

Marshall, A, 1919, Industry and Trade, London.

McMillan, C J, 1985, The Japanese Industrial System, de Gruyte, New York.

Nilsson, C, 1982, "Sysselsättningspolitiken och arbetsmarknadens anpassningsproblem" i Arbetsmarknadspolitiken under debatt, Publica, Stockholm.

OECD, 1983, Services to Industry. Survey of the Relations between Services and Industry, stencil, DSTI/IND/83.49.

OECD, 1971, "Occupational and Educational Structures of the Labour Force and Levels of Economic Development. Further Analysis and Statistical Data", Paris.

Okun, A M, 1981, Prices and Quantities in Macroeconomic Analysis, The Brookings Institution, London etc.

Oxelheim, L, 1984a, "Industrial Structure and Country Risks in a Nordic Perspective", Economic Quarterly Review. Unitas, Vol. 56, No. 4.

Oxelheim, L, 1984b, "The Largest Nordic Manufacturing Companies" i Economic Growth in a Nordic Perspective, IUI m fl.

Palmer, E, 1981, Determination of Personal Consumption, Stockholm.

Palmer, E, 1984, "Hushållssparandet" i SOU 1984:7, Långtidsutredningens modellsystem och ekonometriska studier.

Pelikan, P, 1985, Private Enterprise vs. Government Control: An Organizationally Dynamic Comparison , IUI Working Paper No. 137.

Persson-Tanimura, I, 1974, "Arbetsmarknadsinformation och arbetsförmedling", SOU 1974:29.

Pettersson, L, 1983, "Ingenjörsutbildning och kapitalbildning 1933-1973", skrifter utgivna av Ekonomisk-Historiska Föreningen, Lund.

Pettersson, L, 1985, "Ingenjörsutbildningen i ett cykliskt perspektiv", Forskning om utbildning, UHÄ, 1985.

Prais, S J, 1981, Productivity and Industrial Structure, Cambridge University Press.

Proposition 1984/85:5, Ny organisation för den särskilt anordnade arbetsmarknadsutbildningen.

Proposition 1984/85:150, Reviderad finansplan, Norstedts tryckeri, Stockholm.

Ryan, P, 1985, The Workplace; Content of Jobs and Effects upon Skills, opublicerat manuskript, OECD.

Rybczynski, T M, 1983, "Industrial finance system in Europe, U.S. and Japan", Paper presented to the IUI Conference on The Dynamics of Decentalized (Market) Economies, Stockholm-Saltsjöbaden, Aug.-Sept. 1983.

SCB 1981:6, "Behov av utbildade under 1980-talet".

SCB 1984:2, Arbetskraftsbarometer 1984.

SCB 1985, SCBs Arbetsmarknadsstatistik 29/85 1985, opublicerat material.

Simpson, W, 1984, "An Econometric Analysis of Industrial Training in Canada", The Journal of Human Resources, XIX.4.

SIND 1984:2, Effekter av 1982 års devalvering, Liber Förlag, Stockholm.

SM N 1984:5.5, Nationalräkenskaper 1970-83 (samt appendix), Statistiska Centralbyrån, Stockholm.

Sohlman, Å, 1982, Utbildning och arbetsmarknad, Studentlitteratur.

SOS, Företagen, årlig, Statistiska Centralbyrån, Stockholm.

SOS, Industri, årlig, Statistiska Centralbyrån, Stockholm.

SOU 1983:22, Utbildning för arbetslivet, Betänkande av kommittén för arbetsmarknadsutbildning och företagsutbildning (KAFU).

SOU 1984:4, LU 84, Långtidsutredningen, Liber, Stockholm.

Stiglitz, J, 1983, On the Relevance or Irrelevance of Public Financial Policy, NBER Working Paper No. 1057.

Ståhl, L, 1982, "Snabb tillväxt för datakommunikation", Tele, Vol. 88, nr 4.

Summers, L, 1982, The Non-Adjustment of Nominal Interest Rates - a Study of the Fisher Effect, NBER Working Paper No. 836.

Svennilson, I, 1961, "Utbildning och ekonomisk politik", Ekonomisk tidskrift, 1961.

Swedenborg, B, 1982, Svensk industri i utlandet, IUI, Stockholm.

Södersten, J, Lindberg, T, 1983, Skatt på bolagskapital - Sverige i jämförelse med Storbritannien, USA och Västtyskland, IUI Forskningsrapport nr 20, Stockholm.

Teigen, R, 1976, Financial Development and Stabilization Policy, Industriförbundets Ekonomiska Utredningsrapporter Serie A, Nr 19, Stockholm.

Tinbergen, J, 1952, On the Theory of Economic Policy, Amsterdam.

Tinbergen, J, 1975, "Substitution of Academically Trained by Other Manpower", Weltwirtschaftliches Archiv.

Utterback, J M, Reitberger, G, 1982, Technology and Industrial Innovation in Sweden. A Study of New Technology-Based Firms, Report submitted to the National Swedish Board for Technical Development (STU), Stockholm.

Zetterberg, H, 1985, "Första valet med offentligförsörjda i majoritet, Svenska Dagbladet, 23 juni.

Westerman, J, 1768, Om svenska näringarnes undervigt emot de utländske förmedelst en trögare arbetsdrift, Stockholm.

Ysander, B-C, 1979, "Offentlig ekonomi i tillväxt" i Eliasson-Carlsson-Ysander m fl (1979).

Åberg, Y, 1984, Produktivitetsutvecklingen i industrin i olika OECD-länder 1953-1980, IUI Forskningsrapport nr 25.

Örtengren, J, 1985, Industristödet och staten som företagsägare, stencil, IUI, Stockholm.

Del V

SPECIALSTUDIER – PRISBILDNINGEN OCH DEN REALA EKONOMIN

Specialstudie I

Finansiell integration och räntespridning

Lars Oxelheim

Bakgrund

Kopplingen mellan internationella finansiella marknader har ägnats stor uppmärksamhet under de senaste årtiondena. Frågan har främst gällt graden av utrymme för en självständig, inhemsk, monetär politik.

De studier som presenterats under dessa år är i huvudsak av två slag. Man har å ena sidan valt att studera integrationen mellan internationella finansiella marknader genom att se på räntekänsligheten i finansiella flöden över gränserna. Å den andra sidan har man jämfört avkastningen på likvärdiga tillgångar på olika marknader.

Resultaten av dessa studier, som i huvudsak gällt de allra största OECD-länderna, talar sammanfattningsvis för en betydande koppling mellan olika finansiella marknader. Kopplingen kan dock inte sägas vara tillräckligt stark för att vi skall våga påstå att det föreligger en sådan substituerbarhet mellan tillgångar på olika marknader att inhemsk monetär politik inte längre kan påverka räntesatserna på den nationella marknaden.

I undersökningar från 60- och 70-talet antogs allmänt att räntorna på USA-marknaden var opåverkade av utländskt inflytande. Under senare år har det framkommit resultat (se exempelvis Hartman, 1984) som pekar på att det sedan 70-talets mitt föreligger ett ömsesidigt kausalt samband mellan dessa räntor och motsvarande räntesatser på nationella marknader i Europa (räntetransmission). Denna ömsesidiga påverkan går delvis via eurodollarräntan.

Studiet av räntetransmission är förenat med två stora metodologiska svårigheter. Den ena gäller att mäta marknadens förväntningar av framtida valutakursändringar. Den andra gäller svårigheten att finna räntesatser på olika nationella marknader som är jämförbara i allt utom valet av valuta.

De flesta empiriska undersökningar av räntetransmission har uteslutit växelkursförväntningar eller kringgått svårigheten genom att jämföra transmission mellan euroränta och motsvarande nationella räntesats. Den vanligaste räntesatsen i tidigare studier av räntetransmission är räntan på skattkammarväxlar. Det finns många förespråkare för att denna räntesats erbjuder den största likheten mellan länder med avseende på politisk och finansiell risk.

En studie av Sveriges finansiella marknader

Vi har i vår studie (Oxelheim, 1985b) av integrationen av svenska marknader och överföring av internationella effekter till svenska räntor beaktat växelkursförväntningar. Avsaknaden av en formell eurokronränta gör det inte möjligt att kringgå svårigheten att skatta denna komponent. Växelkursförväntningarna ingår i en modellansats som är baserad på Fishers internationella effekt (Fisher, 1896), vilken beskriver kopplingen mellan räntedifferential och förväntad växelkursändring.

De räntesatser som studerats för perioden 1974-84 är diskontot, primräntan, räntan på skattkammarväxel och efter juli 1982 på statsskuldväxel, avkastning på statsobligationer samt avkastning på industriobligationer. Vi har studerat sambandet mellan svenska räntor å ena sidan samt ett uttryck för "världsränteläget" i form av en vägd ränta respektive USA-räntan å andra sidan. Den gradvis minskade administrativa styrningen av den svenska marknaden har motiverat skattningar även på delperioder med syfte att avslöja en ändrad "eftersläpnings"-struktur.

Analys av graden av finansiell integrationen på basis av skillnader i avkastning mellan placeringar på olika marknader kan genomföras på många olika sätt. I vår studie har vi valt de tre angreppssätt som erfarenhetsmässigt visat sig vara de mest givande. Vi har analyserat avvikelser från Fishers öppna relation, från räntepariteten samt byggt en strukturell modell för skillnader i avkastning mellan svenska respektive internationella finansiella marknader.

Finansiell integration och räntetransmission - empiriska iakttagelser för Sverige

Vi kan i figur 1 konstatera att skillnaderna mellan diskontodifferentialen och differentialen på primräntor skilt sig åt främst under 1980-81, men att de i övrigt haft en mycket likartad utveckling. Detta kan tolkas så att diskontot kan ses som en i botten liggande baskomponent och att marginalen ovanpå densamma bör vara lika stor i olika länder som ett uttryck för lika risk på en finansiell placering. I figur 1 framgår också att räntedifferentialen gett en otillräcklig kompensation för den växelkursförändring som kunnat väntas som ett minimum på basis av ackumulerad avvikelse från vägd köpkraftsparitet under respektive tremånadersperiod för åren 1974-81.

Sedan devalveringen av den svenska kronan i oktober 1982 har som framgår av figur 2 räntedifferentialen överstigit den ackumulerade avvikelsen från köpkraftsparitet för den svenska kronan. Med den tidsdimension diskontot har kan detta tolkas så att marknaden kräver en riskpremie. Intrycket av ett sådant krav har förstärkts av den svenska diskontohöjning om två procentenheter som ägt rum under våren 1985 och som ånyo ökat räntedifferentialen och "täckningen" av den svenska kronans avvikelse från köpkraftsparitet. Också den ekonometriska analysen ger oss en indikation på förekomsten av en riskpremie och ett ökat beroende av händelser på utländska finansiella marknader. I de strukturella modellerna (se Oxelheim, 1985b) har riskpremien skattats med en

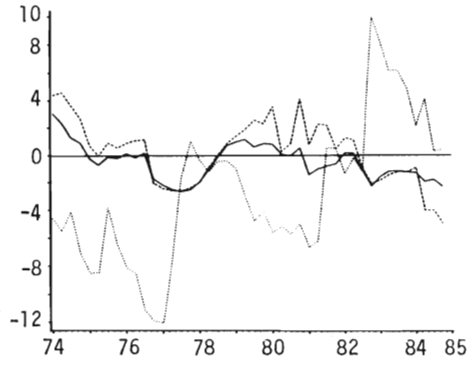
Figur 1 **Räntedifferenser och avvikelser från köpkraftsparitet**

Procent, månadsobservationer

——— Skillnader mellan vägt medeltal för diskontot i större OECD-länder och det svenska diskontot

------ Skillnader mellan vägt medeltal för primräntor (tremånaders låneräntor) i större OECD-länder och den svenska räntan

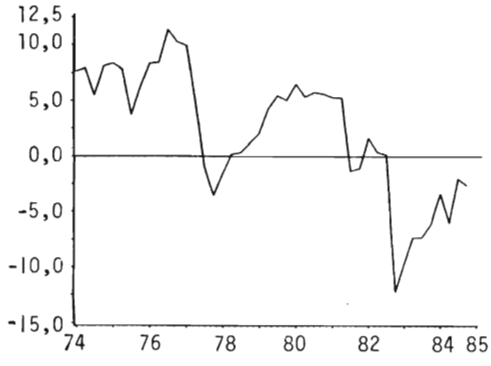
..... Den svenska kronans avvikelse från köpkraftsparitet

Figur 2 **Balans mellan diskontodifferenser och avvikelser från köpkraftsparitet för SEK**

Procent, månadsobservationer

Differenser mellan det vägda diskontot i större OECD-länder och det svenska diskontot minus den svenska kronans avvikelse från köpkraftsparitet

Källa: Oxelheim, L (1985), International Financial Market Fluctuations, John Wiley & Sons, Chichester.

funktion för Sveriges nettoställning mot utlandet respektive med ett uttryck för den politiska risk som finns implicit i den relativa storleken på valutaflödet under närmast föregående perioder.

LU (1985:4, s 130) sätter likhetstecken mellan utländsk och inhemsk ränta under antagandet om fasta växelkurser. Sett ur marknadsperspektivet måste växelkursförväntningar dock inkorporeras, i synnerhet med tanke på de kraftiga paritetsförändringar som skett under den senaste 10-årsperioden. Även utan explicit beaktande av förväntade valutakursändringar ger analysen indikationer på att kopplingen mellan svenska räntor och utländska räntor ökat under de senaste åren framför allt gällande räntorna på penningmarknaden.

Oxelheim (1985a) visar att antalet möjligheter till säkra vinster genom täckt räntearbitrage[1] mellan finansiella instrument på den svenska marknaden och utländska marknader sannolikt varit stort under den senaste tioårsperioden. Med vinst menas nettovinst efter att hänsyn tagits till transaktionskostnader. Många förklaringar kan lämnas till detta fenomen. En av dessa är just bristande integration av nationella finansiella marknader. Studier av eurovalutor tyder däremot på få möjligheter till säkra vinster genom täckt räntearbitrage mellan tillgångar på euromarknaden. Ser vi till medelvärde och standardavvikelse i avvikelsen från täckt räntearbitrage med primräntor så har dessa ur svenskt perspektiv minskat efter den stora räntejusteringsomgången 1979-81. Detsamma gäller antalet möjligheter till ekonomiskt signifikanta vinster från ett sådant arbitage. Förhållandet illustreras av figurerna 3-5. De skillnader som visuellt fortfarande består kan i de flesta fall motiveras med förekomsten av transaktionskostnader, som i det mest utvecklade arbitrageförhållandet innehåller kostnader för ett antal deltransaktioner.

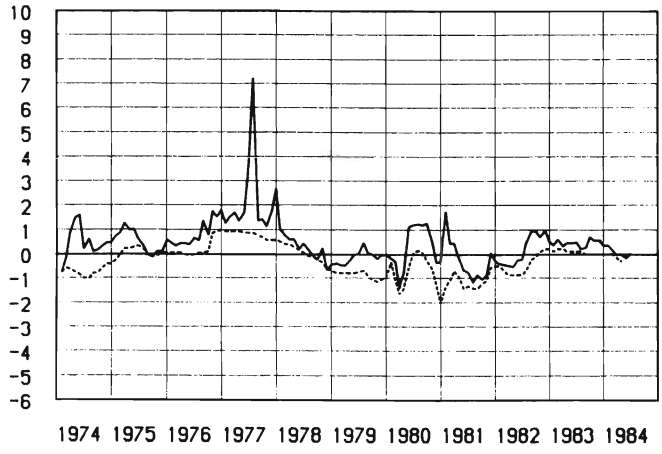
---

[1] Med täckt räntearbitrage avses transaktioner med syfte att exploatera skillnaden mellan inhemsk ränta och någon motsvarande internationell ränta i terminssäkrad form.

Figur 3 **Avvikelser från ränteparitet, SEK/USD**

Månadsdata, procent per kvartal

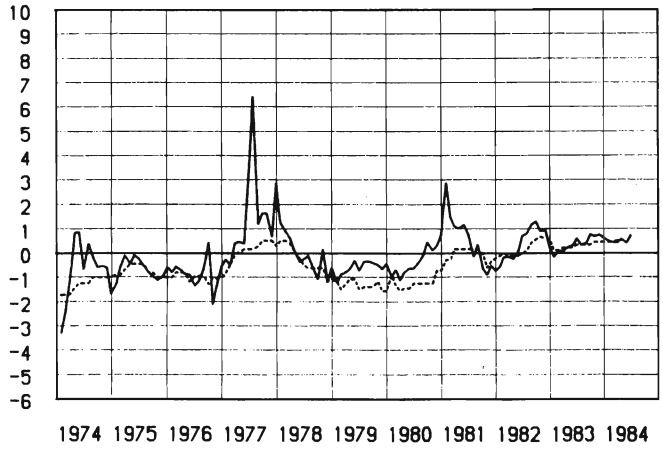
——— tremånaders terminspremie/diskonto
------ skillnad mellan primräntor (tremånaders låneräntor)

Figur 4 **Avvikelser från ränteparitet, SEK/GBP**

Månadsdata, procent per kvartal

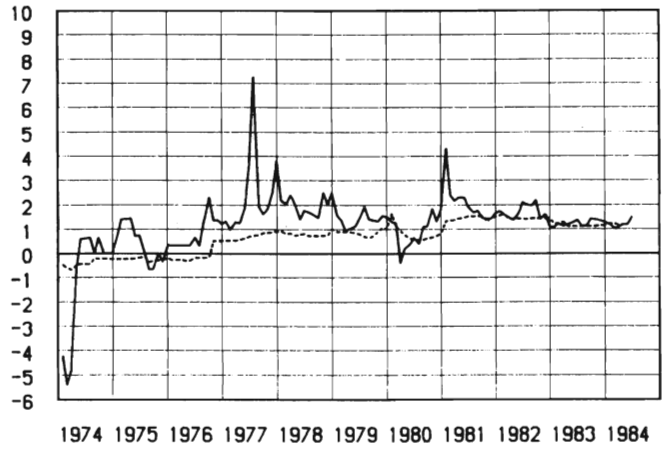
——— tremånaders terminspremie/diskonto
------ skillnad mellan primräntor (tremånaders låneräntor)

Figur 5 **Avvikelser från ränteparitet, SEK/JPY**

Månadsdata, procent per kvartal

——— tremånaders terminspremie/diskonto
------ skillnad mellan primräntor (tremånaders låneräntor)

Källa: Oxelheim, L (1985), International Financial Market Fluctuations, John Wiley & Sons, Chichester.

De intryck av ökad grad av integrering som figurerna förmedlar styrks också av resultaten i den ekonometriska analysen. Oxelheim (1985b) redovisas - förutom en analys av avvikelsen från täckt räntearbitrage - förklaringsmodeller för olika svenska räntor. Med dessa skattas inflytandet på den svenska räntan från olika bestämningsfaktorer. Oxelheim (1985a) visar på stora ex post avvikelser från Fisher-ansatsen. Här har vi analyserat ränteskillnaden såsom bestående av tre delar av vilka en kan sägas härröra från marknadens förväntningsbildning och en bestående av en riskpremie. Resterande del är ett uttryck för segmenteringsutrymmet. Riskpremien, som vi tidigare fick visuellt belägg för, fångas i modellerna med ett uttryck för finansiell risk eller default-risk och ett uttryck för politisk risk i form av risk för ekonomisk-politiska regleringar.

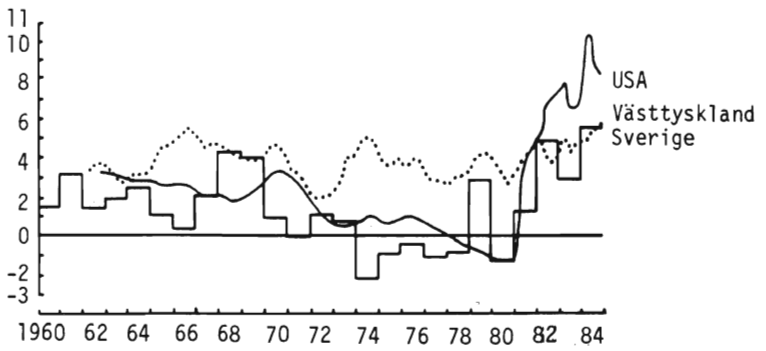
Ekvationerna ger genomgående höga förklaringsgrader, acceptabla Durbin-Watson-värden samt ett antal signifikanta värden på koefficienter med ett ekonomiskt meningsfullt innehåll. Jämförs exempelvis skattningar för delperioder så konstaterar man att segmenteringsutrymmet minskat och förklaringsvärdet ökat från perioden 1978-84 jämfört med perioden 1974-77 indikerande en högre grad av integrering av den svenska finansiella marknaden till den internationella finansiella marknaden. För undersökningsperioden som helhet finns också indikationer på, ceteris paribus, att en procents minskning i svenska nettotillgångar i utlandet - uttryckt i procent av BNP - leder till ett mellan 5 och 9 hundradels procent högre svenskt ränteläge beroende på räntesats. Sambandet gäller för det intervall inom vilket svenska nettotillgångar i utlandet i procent av BNP varierat under perioden.

Modellen indikerar också att en ändring av "världsräntenivån" fortplantar sig till den svenska marknaden med en viss fördröjning. För huvuddelen av räntesatser sker signifikant överföring med upp till tre kvartals fördröjning.

På fullständigt integrerade marknader med giltighet för den internationella köpkraftspariteten och för Fishers internationella effekt kan realräntorna förväntas vara lika. I ett växelkurssystem likt det svenska uppstår dock temporärt ganska stora avvikelser från köpkraftsparitet, vilka sannolikt beaktas i förväntningsbildningen på marknaden. Korrigeras inte dessa obalanser under den period som räntan speglar, uppstår naturligtvis fluktuationer i den faktiska realräntan över tiden. Stora ex post skillnader i realräntor mellan valutor kan också konstateras i figur 6. Här gäller det långa placeringar och där avvikelser i realräntor kunnat uppstå genom att avvikelser från köpkraftsparitet kunnat försvaras med förändringar i räntor på kortare placeringar. Många ser ex post avvikelser i realräntor som indikation på bristande integration. Sådana avvikelser är dock svårtolkade.

I de flesta modellansatser över den svenska ekonomin antages den svenska räntan vara exogent bestämd. (Se Lybeck m fl, 1984.)

Figur 6 Realavkastning på industriobligationer

Anm: För Västtyskland och USA ges den effektiva långtidsräntan på industriobligationer. Den är deflaterad med årliga genomsnitt på konsumentprisindex. För Sverige ges den lägsta emissionsräntan, också den deflaterad med konsumentprisindex.

Källa: OECD, IUI.

"Small country"-antagandet anses ofta vara en god approximation för Sverige. Aliber (1978) konstaterar dock att inget land kan betraktas som tillräckligt litet för att detta antagande skall anses vara en giltig approximation. Min analys tyder sammanfattningsvis på att det fortfarande finns ett visst, men sett över den senaste 10-årsperioden påvisbart minskat utrymme för en oberoende monetär politik i Sverige.

REFERENSER

Aliber, R, 1978, The Integration of National Financial Markets: A Review of Theory and Findings, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 114, Heft 3, s 448-480.

Hartman, D, 1984, The International Financial Market and US Interest Rates, Journal of International Money and Finance, 3, s 91-103.

Lybeck, J, m fl, 1984, A Comparison of the Dynamic Properties of Five Nordic Macroeconometric Models, Scandinavian Journal of Economics 86 (1), s 35-51.

Oxelheim, L, 1985a, International Financial Market Fluctuations, John Wiley & Sons, Chichester.

Oxelheim, L, 1985b, Finansiell integration och räntespridning, IUI.

Specialstudie II

Varför har vi ännu inte sett någon löneexplosion?

Nils Henrik Schager

Studerar man mönstret för timlöneutvecklingen för arbetare inom svensk industri under de senaste två decennierna slås man av överensstämmelsen mellan senare delen av 60-talet och början av 80-talet; årstakten varierar för båda perioderna mellan 7 och 9 %. Mot detta kontrasterar utvecklingen under 70-talet, då lönekostnaderna visade klart högre stegringstakt med kulmination i löneexplosionen åren 1974-76; de efterföljande industriella krisåren 1977-78 medförde inte oväntat en dämpning. Betraktar man de totala arbetskraftskostnaderna accentueras snarast skillnaden mellan 70-talet och de kringliggande perioderna (se tabell 1).

En rad studier av svensk lönebildning har visat att arbetsmarknadsläget varit den enda faktorn med säkerställt inflytande på löneutvecklingens storlek. I synnerhet gäller detta löneglidningen. Det förefaller som om särskilt industriföretagens rekryteringssituation har betydelse för lönebildningen. Det är följaktligen helt i överensstämmelse med den likartade löneutvecklingen perioderna emellan som industriföretagens rekryteringssituation är likartad i slutet av 60-talet och början av 80-talet. Mätt med besättandetiden av en ledig plats inom tillverkningsyrken (se tabell 2) är detta påfallande tydligt; lika tydligt framträder också det tidvis extremt ogynnsamma rekryteringsläget under 70-talet.

Under den redovisade tjugoårsperioden har industrins lönsamhet varierat och det särskilt kraftigt under de senaste tio åren. Det är anmärkningsvärt att under de perioder då lönsamheten varit särskilt hög - kring 1974 och 1984 - tycks inte löneutvecklingen mer än marginellt ha påverkats av detta (sedan hänsyn tagits till

Tabell 1 **Löneutveckling, arbetare och tjänstemän, privata företag**

	Arbetare i eg. industri, tid+ackord, 2:a kv.		Tjänstemän (PTK) standardräknad, aug.	
Period	Totalt	varav glidning	Totalt	varav glidning
63-64	7,0	5,2	6.8	
64-65	9,0	5,1	7,6	
65-66	9,0	4,5	9,3	
66-67	8,3	4,3	7,1	
67-68	6,5	3,5	6,1	
68-69	9,7	3,9	5,5	
69-70	10,9	7,8	8,2	1,1
70-71	12,2	4,9	7,4	1,4
71-72	11,1	3,6	8,6	1,6
72-73	8,9	4,4	8,0	1,0
73-74	12,1	7,2	11,7	0,8
74-75	16,5	6,5	18,6	2,0
75-76	14,2	6,4	9,9	2,9
76-77	8,5	3,1	8,8	0,9
77-78	6,1	3,3	5,0	0,9
78-79	7,5	3,7	7,2	1,7
79-80	10,4	2,5	9,4	2,0
80-81	8,9	4,4	5,9	2,3
81-82	7,3	3,5	5,6	2,6
82-83	6,8	2,8	7,9	(2,1)
83-84	8,9	3,5	9,3	(3,2)

Källa: SAF, statistikenheterna.

Tabell 2 Vakanstider och relativ arbetslöshet, tillverkningsyrken

År	Vakanstider, NYK 7-8, dagar	Arbetslöshet NYK 5, 7-8, procent
1964	15,7	1,9
65	18,2	1,3
66	14,2	1,9
67	10,1	2,9
68	14,6	3,2
69	28,3	2,5
70	35,7	2,0
71	23,2	3,7
72	19,9	3,9
73	24,7	3,5
74	36,7	2,6
75	42,3	2,1
76	38,6	1,9
77	26,8	2,0
78	21,6	3,0
79	37,6	2,7
80	41,4	2,4
81	24,1	3,4
82	15,7	4,4
83	14,9	4,6
1984	17,4	3,9

Källa: AMS, SCB och egna beräkningar.

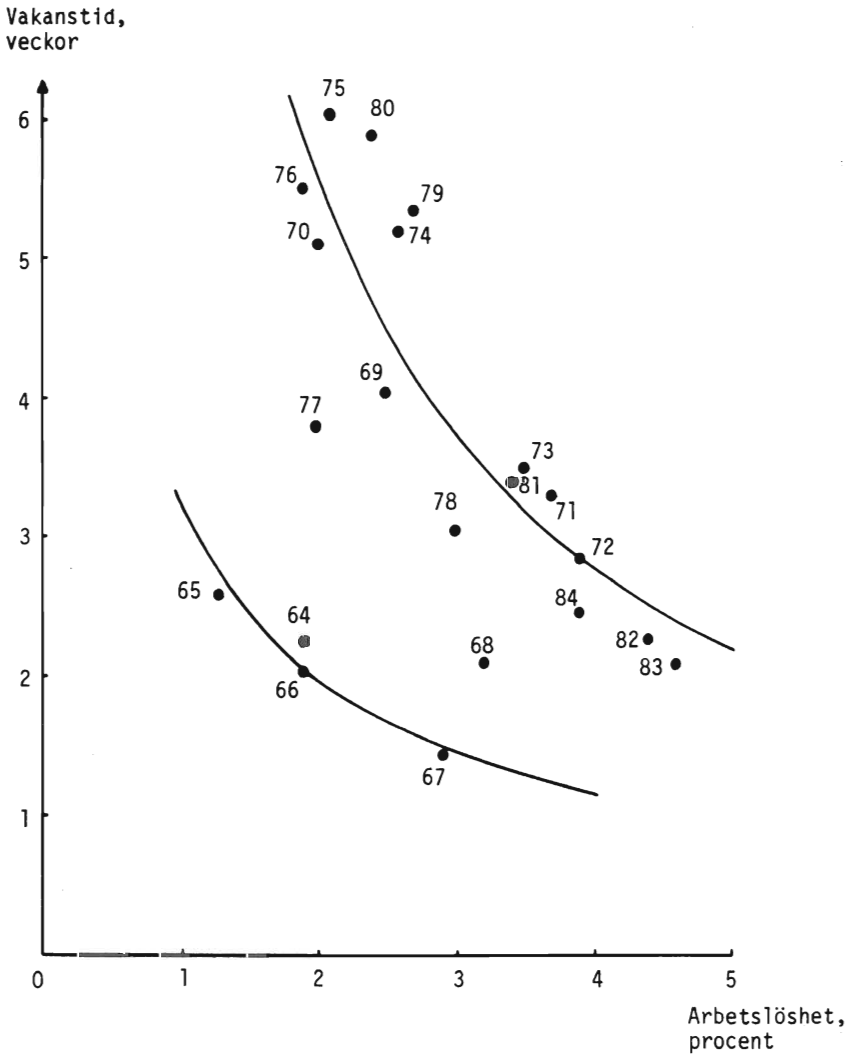
vakanstiderna). Däremot ligger löneökningarna som sagt lågt under den fem år långa kostnadskrisen, inte bara under de usla vinståren 1977-78 utan även under den måttliga högkonjunkturen 1979-80. Effekten av att lönekostnaderna 1976 bringats högt över sitt jämviktsläge är alltså tydligt skönjbar i den efterföljande löneutvecklingen och tycks tillfälligt bryta sambandet med rekryteringsläget. Men det traditionella mönstret förefaller nu alltså ha återställts.

Samtidigt är det klart att vi inte är tillbaka i en 60-talssituation i alla avseenden. En väsentlig skillnad avspeglas i figur 1.

I denna figur återges sambandet mellan vakansernas varaktighet och den relativa arbetslösheten, båda avseende tillverkningsyrken. Under stabila förhållanden skall observationerna ligga på en hyperbelkurva. Så är i praktiken aldrig exakt fallet, men tydligt nog avtecknar sig i figuren en förskjutning under åren 1968-69 från en lägre till en högre liggande kurvnivå. En sådan förskjutning indikerar minskad flexibilitet på arbetsmarknaden. Det intressanta är att 80-talets observationer ligger på samma kurva, dvs på samma flexibilitetsnivå som 70-talets, fastän varaktigheterna är lika korta som på 60-talet. Ett annat sätt att uttrycka det är att säga att ett gynnsamt rekryteringsläge för företagen nu kräver 4,5 % arbetslöshet bland industriarbetare mot 2 % på 60-talet. Slutligen ger figuren underlag för påståendet att de korta vakanstiderna under de senaste åren mer beror på den allmänna (åtstramande) ekonomiska politiken än på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i flexibilitetshöjande syfte. Det är närmast anmärkningsvärt att de massiva arbetsmarknadspolitiska åtgärderna under de två senaste decennierna låtit sig förenas med en markant försämrad anpassningsförmåga på arbetsmarknaden.

Erfarenheterna från 80-talets början är blandade. På pluskontot bör noteras att det varit möjligt att bryta 70-talets ogynnsamma förhållanden vad avser industrirekryteringen och att - delvis som en följd av detta - åstadkomma en markant lönsamhetsförbättring i industrin utan starka löneökningsreaktioner. På den negativa

Figur 1 **Vakanstider, NYK 7-8 (från AMS-data), Arbetslöshet, NYK 5, 7-8 (enligt AKU), 1964-84**

Den undre kurvan VT = 3,3 . A-0,74 anpassad till observationer 1964-67.
Den övre kurvan VT = 11,5 . A-1,03 anpassad till observationer 1970-84.

Källa: Se tabell 2.

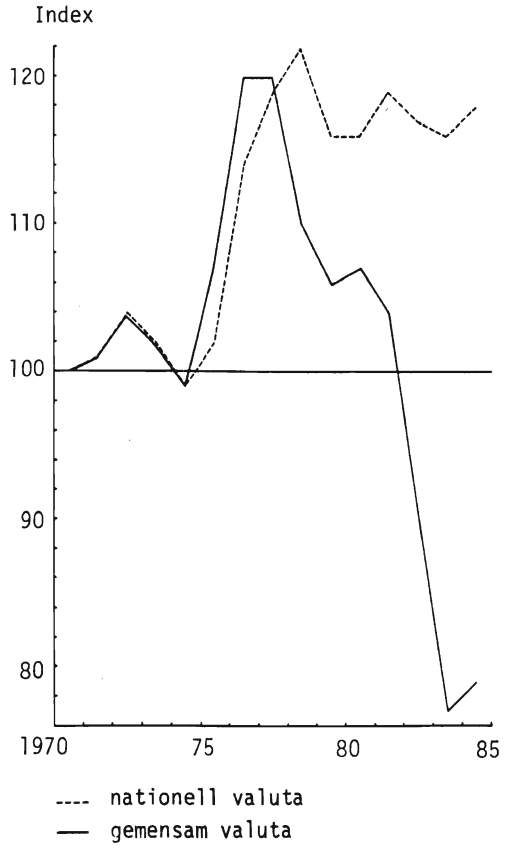
sidan kan skrivas att dessa förbättringar åstadkommits helt genom inhemsk åtstramning och extern efterfrågeexpansion och ej genom strukturförändringar på arbetsmarknad och i lönebildningsmönster. Det är inget som talar för att svensk arbetsmarknad kommit ur sin benägenhet att vid rådande rekryteringsförhållanden generera löneökningar i en årstakt av 8 % räknat över en konjunkturcykel.

Detta är en löneökningstakt som knappast kan förenas med bibehållen konkurrenskraft och extern balans. Förmodligen kommer den inflationsbekämpande politiken i våra viktigaste konkurrentländer att leda till lönestegringstakter på kanske halva den svenska nivån (och till avsevärt högre arbetslöshetsandel). Visserligen är det klart att det relativa arbetskostnadsläget i svensk industri etablerades på en gynnsam nivå genom 1981 och 1982 års devalveringar och att denna position för närvarande huvudsakligen kvarstår (se figur 2). Men det ger bara en tidsfrist att söka en mer hållbar lösning på svensk ekonomis stabilitetsproblem.

I princip avtecknar sig två möjligheter att sänka löneökningstakten till ca 4 % per år, en historiskt sett unik nivå i svenskt perspektiv. Båda förutsätter att svensk industri kommer i åtnjutande av ett mycket gynnsamt rekryteringsläge. I det ena faller sker detta genom en allt högre arbetslöshet på en fortsatt stel arbetsmarknad; det är då mycket troligt att en arbetslöshetsprocent på ca nio ger tillräcklig lönestabilitet, precis som i andra västeuropeiska länder.

Men den mest tilltalande och sunda utvecklingen vore att återskapa åtminstone 60-talets anpassningsförmåga och flexibilitet på arbetsmarknaden. Då skulle stabilitet kunna uppnås vid dagens arbetslöshetsnivåer. Detta förutsätter emellertid en drastiskt ändrad struktur vad avser löner, skatter och sysselsättningspolitik. Kort uttryckt måste en sådan struktur låta arbetstagarnas marknadsprestationer avspeglas i deras individuella belöningar på ett helt annat sätt än vad som idag sker. Något trovärdigt tredje alternativ återstår inte, såvida inte våra konkurrentländer ändrar sina ekonomisk-politiska prioriteringar mellan inflation och arbetslöshet.

Figur 2 **Relativ arbetskostnad per producerad enhet, nationell resp gemensam valuta.**
Svensk tillverkningsindustri 1970-84.
Index 1970 = 100

Källa: SAF, samhällsekonomiska enheten.

Specialstudie III

Inflationen 1985-89, en prognos

Bo Axell

Problemställning och faktaunderlag

Hur stor blir inflationen de närmaste åren? Det är en fråga som bekymrar många. Vilka möjligheter har vi att göra en prognos beträffande inflationens, dvs den allmänna prisstegringens, utveckling för de närmaste fem åren?

För att göra en prognos över en variabels utveckling de närmaste åren behöver man en teori om hur denna variabel bestäms. Som beskrivs i närmare detalj i "Kan inflation förbjudas?" av Bo Axell, IUI 1985, så finns det väsentligen tre möjliga källor till inflation. Inflation, dvs en allmän stegring av varu- och faktorpriser, har alltid sin orsak i en allmän effektiv efterfrågan överstigande tillgångarna. De tre möjliga källorna till sådant efterfrågeöverskott är: i) investeringar överstigande sparandet, ii) offentliga utgifter överstigande skatter och avgifter samt, iii) export överstigande importen. Det viktiga är summan av dessa efterfrågeöverskott, dvs det totala efterfrågeöverskottet i ekonomin. Inflation kan undvikas även om det föreligger överskottsefterfrågan på något av de ovan nämnda områdena, nämligen om det samtidigt föreligger överskottsutbud på något annat. Exempelvis kan vi ha offentliga utgifter överstigande inkomsterna samtidigt som räntan är så hög att sparandet överstiger investeringarna och därigenom undvika inflation, men då får vi å andra sidan negativa effekter på resursallokeringen genom för liten omfattning av investeringarna.

Det sätt på vilket vi kan observera sådana effektiva efterfrågeöverskott är genom att observera förändringen i penningmängdens

tillväxt. Om offentliga sektorn har ett utgiftsöverskott som finansieras i riksbanken, så innebär detta en ökning av penningmängden. Om investeringarna överstiger sparandet genom att bankerna utnyttjar överskottsreserver i kreditgivningen, så innebär också detta att penningmängden ökar. Om exporten överstiger importen innebär det att riksbanken växlar ut fler kronor mot utländsk valuta än den får in, dvs penningmängden ökar.

Med andra ord så kan vi betrakta penningmängdens ökning som ett mått på det annars icke observerbara överskottet i den totala efterfrågan. Man kan således säga att det inte är penningmängdsökningarna i sig som är inflationsdrivande utan i stället de bakomliggande överskotten i planerade "injections" (I+G+X)[1] över de planerade "withdrawls" (S+T+M)[1] som har kunnat realiseras genom penningskapande. Penningmängdens ökning är en följd av den diskrepans i Says ekvation som är den egentliga orsaken till den allmänna prisstegringen. Penningmängdens ökning utgör således ett observerbart mått på det bakomliggande inflationstrycket. Ett inflationsgap - manifesterat genom ökad penningmängd - kan också "sparas" och ge upphov till prisstegringar först efter en viss tid. Det är därvid att notera, att om produktiviteten under mellantiden gått upp, så finns det mer varor att spendera ett visst penningmängdsöverskott på, varför inflationseffekterna vid en produktivitetsökning blir mindre än om produktiviteten inte gått upp.

Den inflationsekvation som resonemangen här fört oss fram till är således på följande form: Inflationens utveckling bestäms av tillväxten i penningmängden tidigare perioder reducerad för ökningen i real produktion.

Penningmängdens eftersläpande inverkan på prisutvecklingen är av olika längd, varför vi har använt oss av polynomfördelad "time lag" (s k Almon lag) vid specifikation av penningmängdsökningens inverkan på inflationen. Vi har också tagit med industriprodukt-

[1] I = investering, G = offentliga utgifter, X = export, S = sparande, T = skatter och M = import.

tionsutvecklingen som förklaringsvariabel med förväntat negativt tecken.

En inflationsekvation har formulerats med ovan beskrivna specifikation, där alltså inflationen (DCPI), definierad som kvartalsökning i konsumentprisindex, är beroende variabel. Förklaringsvariabler är penningmängdsökningen (DM3) och förändringen i industriproduktionen (DPROD). Penningmängden är M3 som registreras med kvartalsförändring, liksom industriproduktionen. Penningmängdsförändringen ingår i ekvationen med en polynomfördelad lag, en s k Almon lag. Vi har valt ett andragradspolynom och de lagperioder som har gett den bästa anpassningen är 2 till 15 kvartals eftersläpning. Även för industriproduktionen har vi använt Almon lag, nu med noll till fem perioders eftersläpning. Resultatet presenteras nedan. Variablerna DPST och DEPST utgör dummyvariabler för dels prisstoppsperioden 1970:4-1971:4 (DPST), dels den efterföljande perioden om åtta kvartal (DEPST). Dessa indikerar att inflationen inte var lägre under det allmänna prisstoppet 1970-71 men att den var signifikant högre perioden efter.

Koefficienten framför DM3 är summan av de 14 laggade penningmängdsförändringarnas enskilda koefficienter. Dessa respektive koefficienters vikter presenteras ovan som v_{-2} - v_{-15}. T-kvoterna för de enskilda lagkoefficienterna presenteras i högra kolumnen. T-kvoten för hela DM3 anges i parentesen under summakoefficienten. Detsamma gäller för DPROD.

Vi ser här att vi har fått fram en starkt signifikant påverkan på inflationen av tidigare perioders ökning i penningmängden. Vi vet att signifikans på 1 %-nivån kräver en T-kvot på minst ca 2,8. T-kvoten på 3,6 som vi erhållit är alltså klart signifikant.

Vad gäller inverkan från industriproduktionens förändring så har vi erhållit förväntad negativ inverkan (dvs negativ i den meningen att ökad industriproduktion sänker inflationen vid given penningmängsökning). T-kvoten 2,0 för DPROD indikerar signifikans på 5 %-nivån.

Durbin-Watson-testet för autokorrelation ger värdet 1,95 som därvid indikerar frånvaro av autokorrelation.

$$DCPI = \underset{(-0,143)}{-0,117} + \underset{(3,631)}{1,145} \sum_{i=-2}^{-15} v_i \cdot DM3 -$$

$$\underset{(-2,002)}{-0,227} \sum_{i=0}^{-5} u_i \cdot DPROD - \underset{(-2,164)}{1,126}\, D2 - \underset{(-1,540)}{0,835}\, D3 -$$

$$\underset{(-0,979)}{0,534}\, D4 + \underset{(0,670)}{0,369}\, DPST + \underset{(1,661)}{0,711}\, DEPST$$

(T-kvoter inom parentes.)

	Koefficienter	T-kvoter		Koefficienter	T-kvoter
v_{-2}	-0,023	-0,484	u0	-0,107	-0,896
v_{-3}	0,015	0,395	u-1	-0,185	-1,736
v_{-4}	0,046	1,588	u-2	-0,223	-1,803
v_{-5}	0,073	2,770	u-3	-0,219	-1,784
v_{-6}	0,093	3,547	u-4	-0,175	-1,661
v_{-7}	0,108	3,941	u-5	-0,090	-0,756
v_{-8}	0,117	4,145			
v_{-9}	0,119	4,271			
v_{-10}	0,117	4,322			
v_{-11}	0,108	4,177			
v_{-12}	0,093	3,579			
v_{-13}	0,073	2,456	R^2 = 0,376		
v_{-14}	0,047	1,239	DW = 1,953		
v_{-15}	0,015	0,299	Period: 1964.1-1984.1		

D2, D3 och D4 säsongsdummies.

En inflationsprognos

Med hjälp av ovanstående regressionsekvation för inflationen har vi gjort prognoser för inflationen 1984 till 1989.

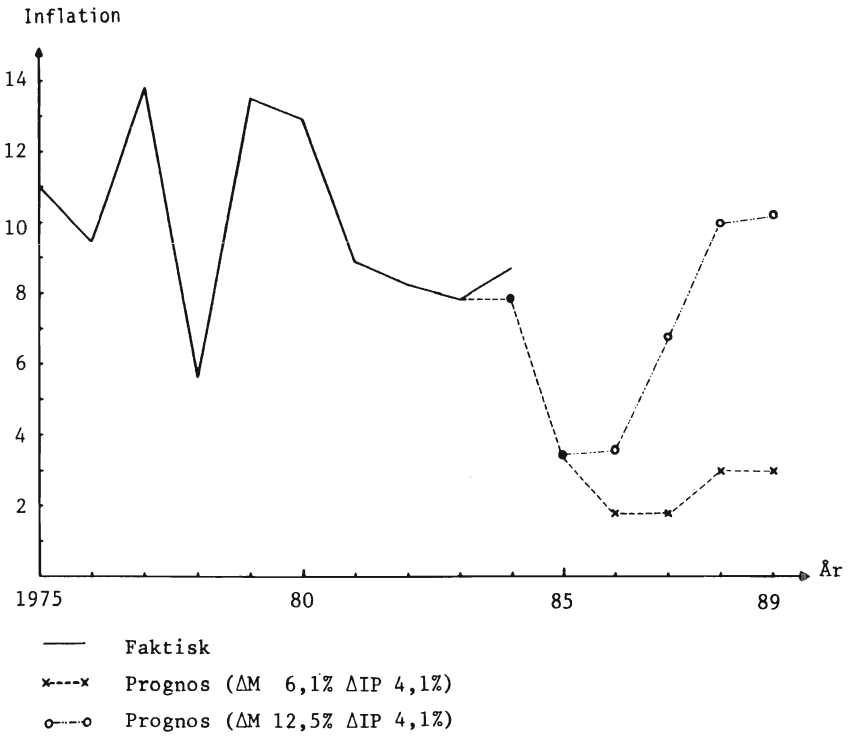
Ekvationen estimerades med kvartalsdata från 1964.1 till 1984.1 (för den beroende variabeln). Våra prognoser gäller 1984 till 1989. Således vet vi redan svaret för det första prognosåret. Vår modell är en kvartalsmodell, varför vi måste bestämma oss för om året skall räknas från kvartal ett till kvartal ett (dvs från februari till februari) eller från kvartal fyra till kvartal fyra (dvs från december till december). Vi har valt att räkna året som förändringen mellan värdena för kvartal ett (dvs februari).

Vi antar i bägge fallen att industriproduktionen växer med 1 % per kvartal (dvs 4,1 % per år). I fall 1 antar vi att penningmängden (M3) växer med 1,5 % per kvartal (dvs 6,1 % per år). I fall 2 antar vi att penningmängden växer med 3 % per kvartal (dvs 12,5 % per år).

Den resulterande prognosen för inflationen är följande:

År:	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Penningmängstillväxt:	6,1	6,1	6,1	6,1	6,1	6,1
Industriproduktionstillväxt:	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1
Inflation:	7,9	3,5	1,8	1,8	3,0	3,0
Penningmängdstillväxt:	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Industriproduktionstillväxt:	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1
Inflation:	7,9	3,5	3,6	6,8	10,1	10,2

Figur

Vi ser att prognoserna inte skiljer sig särskilt mycket för de närmaste åren. Detta beror på att laggarna i regressionsekvationen är förhållandevis långa. Inflationsutvecklingen beror alltså främst på den penningmängdsutveckling som redan registrerats.

Prognosen om 7,9 % inflation 1984 stämmer förbluffande väl in på den inflation som faktiskt registrerades. Prognosen om 3,5 % inflation för 1985 (dvs februari 1985 till februari 1986) är mycket låg och överensstämmer med finansministerns prognos. Våra prognosunderlag säger alltså att den enligt nästan alla andra bedömare orealistiska förhoppningen om tre procents inflation 1985 i finansplanen stöds av vår modell.

Det är då att notera att inflationen för just kvartalet november 1984 till februari 1985 blev förhållandevis stor i prognosen, lik-

som i verkligheten, (dvs 2,3 % i prognosen, 3,1 % i verkligheten). Inflationen går i prognosen därefter kraftigt ner. Detta gör att inflationen för 1985 hamnar så lågt som 3,5 % i vår prognos. En reservation måste emellertid här göras. Det har hävdats att penningmängdstillväxten mätt med M3 inte längre är ett relevant mått på summan av de effektiva efterfrågeöverskotten i ekonomin. Detta på grund av att tillkomsten av statsskuldsväxlar skulle på ett artificiellt sätt ha begränsat penningmängdstillväxten (M3). Likaledes hävdas det att Allemansparandets registrering utanför M3 skulle ha en liknande inverkan. Ett inkorporerande av statsskuldsväxlar och Allemansparande i vår inflationsprognos skulle ge en något högre inflationsprognos. Även om dessa argument är bestickande så är jag osäker om deras relevans. Jag anser det dock befogat att framföra en reservation om att man på ovannämnda grunder kan få en inflation som överstiger den ovan givna prognosens.

Specialstudie IV

Inflation och relativprisernas förändring – en jämförelse mellan Sverige och Schweiz

Hans Genberg

1 Inledning

Det kan verka onödigt att ägna en studie åt att analysera sambandet mellan två begreppsmässigt olika ekonomiska storheter som inflation och relativprisernas förändring. Inflation definieras som förändringen i den allmänna prisnivån medan relativprisernas förändring vanligtvis avser enskilda varors prisfördelning runt respektive varas medelprisnivå. Inflationstakten bestäms av variationen i aggregerade utbud och efterfrågan, medan prisförändringarna bestäms av sektorspecifika anpassningar i utbud och efterfrågan. Resultaten i denna studie visar emellertid på en betydande samvariation mellan dessa variabler. Två möjliga förklaringar till denna positiva korrelation diskuteras i avsnitt 2. Den ena förklaringen bygger på förekomsten av ofullständig information om de störningar som tidvis påverkar ekonomin. Den andra på existensen av stelheter i det ekonomiska systemet som förhindrar en smidig anpassning av relativpriserna mellan sektorerna.

Den teoretiska förklaringen till det positiva sambandet mellan inflation och relativprisernas förändringar innebär att inflation medför en välfärdskostnad för samhället genom ökad spridning i relativpriserna. Denna spridning har samma effekt som störningar av prissystemet, vilket hindrar detta från att fungera så effektivt som det borde i en prisstabil värld. Omfattningen av inflationens påverkan på prissystemet beror på storleken av det beskrivna fenomenet. Det är därför intressant att uppskatta detta fenomen

för den svenska ekonomin och jämföra dess erfarenheter med andra länders. En systematisk jämförelse mellan ett större antal länder hade varit önskvärd, men har inte varit möjligt inom ramen för denna studie. Därför har endast ett land kunnat väljas. Schweiz utgör en bra jämförelsepunkt av två orsaker: för det första har inflationstakten i Schweiz varit betydligt lägre än Sveriges tiden efter Bretton-Woods systemets sammanbrott, vilken är den period vårt datamaterial täcker. Detta talar för en mindre varians i relativpriserna. Å andra sidan har schweizerfrancens kursutveckling varit väsentligt annorlunda än den svenska kronan under motsvarande period. Francens kursutveckling har varit föremål för kraftigare kortfristiga svängningar, medan kronans utveckling varit stabilare; förutom ändringar i samband med devalveringar. Man kan tänka sig att en stor varians i francen borde innebära större ojämnhet i relativpriserna (t ex mellan utländska och inhemska varor). Vilket land som erfarit den mest stabila utvecklingen beror på den relativa storleken av de två effekterna. Empiriska belägg för detta ges i avsnitt 3.

2 Kortfattad teoretisk bakgrund

Två hypoteser föreslås som förklaringar för ett positivt samband mellan inflationstakten och relativprisernas varians i ett land. Den första varianten bygger på antagandet om de implicita kostnader som prisförändringar innebär. Exempel på detta är bl a finansiella kostnader för att ändra prislistor, annonsera de nya priserna etc eller de mer obestämda kostnader som härrör från irriterade kundrelationer. Om detta gäller, innebär hypotesen om kostnadsanpassning att högre inflation förmodligen leder till en större spridning i relativprisernas struktur. Anledningen är enkel. När priset på en viss produkt bestäms i ett inflationssamhälle, antas vanligtvis att alla andra priser i genomsnitt kommer att stiga i takt med inflationen under tidsperioden för vilken priset skall gälla. Vi antar att perioden är tre månader. Om prissättaren bestämmer ett pris som under första månaden är i paritet med genomsnittet för de andra varorna, kommer detta pris att vara för lågt under

den andra och tredje månaden. Detta är definitivt inte önskvärt ur säljarens synvinkel. En bättre strategi är att sätta priset något högre än det förväntade genomsnittliga för den första månaden. Under den andra kommer de övriga priserna ikapp. Under den tredje månaden är priset för lågt igen, men denna ojämvikt är mindre än när prisnivån sattes i relation till den första månaden av perioden. Resultatet av detta beteende är att relativpriserna varierar beroende på förekomsten av prisstelhet orsakad av anpassningskostnaderna.[1] Ju högre inflationstakt, desto högre blir spridningen av relativpriserna.[2]

Den andra förklaringen på sambandet mellan inflation och variansen i relativpriserna bygger på en modell om existensen av ofullständig information avseende de störningar som då och då drabbar ekonomin. Antag att en producent märker att efterfrågan på en produkt ökar. Två reaktioner är då möjliga. Antingen kan producenten öka priset för att hejda efterfrågeökningen och låta den nuvarande produktionen och kapaciteten kvarstå. Ett sådant beteende kan anses vara rationellt om orsaken till den ursprungliga efterfrågeökningen var ekonomins inflationsnivå, vilket inneburit ett för lågt produktpris. Producenten kan även tolka efterfrågeökningen som en varaktig förändring i utgiftsmönstret och således öka produktionen och produktivitetskapaciteten men låta relativpriset vara oförändrat. Om producentens tolkning av de bakomliggande orsakerna i efterfrågan är korrekt, är de beskrivna pris- och produktionsbesluten riktiga. Problemet är naturligtvis att ingen kan vara riktigt säker på vilken typ av störning som påverkar marknaden vid varje givet tillfälle. En kombination av de två ovannämnda besluten är därför trolig. Detta innebär dock att ett misstag (låt vara att ett i allmänhet större skulle inträffa om någon av de båda extremriktningarna valdes) alltid inträffar i pris- och produktionsplanerna, vilket leder till oriktiga relativpriser i ekonomin som helhet. För givna förväntningar av andelen reala vis-à-vis nominella störningar varierar storleken på feljusteringar direkt med storleken av störningarna, dvs inflationstakten.

Noterbart är att båda mekanismerna som sammanbinder relativpri-

sernas varians och inflationen innebär en feljustering av den relativa prisstrukturen i en ekonomi jämfört med vad fallet skulle vara om det inte fanns några anpassningskostnader eller om perfekt information om orsaken bakom störningarna förelåg. En feljustering medför i sin tur mer eller mindre förändrade produktions- och konsumtionsmönster och därmed förändrad resursallokering, vilken måste räknas som en del av inflationens välfärdskostnader.

3 Empiriska resultat för Sverige och Schweiz

3.1 Data

För att erhålla jämförbara storheter används komponenter i respektive lands producentprisindex.[3] Tidsserier för 71 varor i Sverige och 64 varor i Schweiz användes för att beräkna mått för inflationstakten, DP_t, och för relativprisernas spridning, VP_t, från ekvationerna (1) och (2).

$$DP_t = \sum_i w_i \, DP_{i,t} \tag{1}$$

$$VP_t = \sum_i w_i \, (DP_{i,t} - DP_t)^2 \tag{2}$$

där

w_i = andelen av vara (i) i den totala prisnivån

$DP_{i,t}$ = procentuella förändringen i priset på vara (i) relativt föregående period.

Datamaterialet utgörs av månatliga observationer och den undersökta perioden sträcker sig från januari 1975 till december 1983. Tabell 1 visar årliga genomsnittliga förändringar i inflationstakten och relativprisernas spridning enligt ovan. Sveriges högre infla-

tionstakt ses tydligt. Lika noterbart är den större variansen i relativpriserna för Schweiz. Dessa jämförelser skall inte tolkas som om det existerar en omvänd relation mellan de två variablerna. Högre inflation ger fortfarande högre varians i relativpriserna i respektive land. Inflationseffekten på variansen synes dock vara starkare i Schweiz än i Sverige. För att förklara detta måste en betydligt vidare referensram än den enkla regressionsmodellen föras in. Några hypoteser presenteras i nästa avsnitt.

Tabell 1[a]

	Sverige		Schweiz	
År	Inflation (DP_t	Relativ-prisernas varians (VP_t)	Inflation (DP_t)	Relativ-prisernas varians VP_t
1975	.31	.078	-.48	.50
1976	.81	.061	.08	.13
1977	.72	.061	-.12	.22
1978	.58	.076	.26	.37
1979	1.09	.083	.56	.49
1980	.97	.081	.45	.38
1981	.92	.040	.35	.33
1982	1.02	.043	.10	.10
1983	.80	.039	.10	.08
1984	.63	.026		

[a] Talen är i procent. Alla prisförändringar är uträknade som månatliga förändringar.

3.2 Preliminär regressionsanalys

En överblick av medelvärdena i tabell 1 antyder en positiv relation mellan det absoluta värdet på inflationstakten och relativprisets varians. Intrycket bekräftas av en regressionsanalys som med månadsdata på VP_t och $(DP_t)^2$ ger följande resultat (t-värden inom parentes).[4]

Sverige:

$VP_t = 1.17\ (DP_t)^2$ Period: 1975.2-1984.12
(2.89) $R^2 = .27$
D-W = 1.34

Schweiz:

$VP_t = 5.98\ (DP_t)^2$ Period: 1975.1-1978.9
(8.74) $R^2 = .98$
D-W = 1.53

$VP_t = 2.49\ (DP_t)^2$ Period: 1978.10-1983.12
(4.34) $R^2 = .53$
D-W = 1.94

För båda länderna visar resultaten på ett betydande signifikant samband mellan inflation och relativprisernas varians. En jämförelse mellan länderna visar att skattningarna på schweiziska data är något starkare än motsvarande för Sverige. Tre möjliga tolkningar kan ges, en enbart metodisk och två med ekonomisk innebörd. Den metodiska förklaringen bygger på olikheterna i respektive lands sammanställning av prisindex. Vid granskning av de ursprungliga dataserierna visar det sig att priserna på vissa varor i Schweiz håller sig tämligen konstanta under en tremånadersperiod eller (i ett eller två fall) ett år i taget mellan justeringarna. Detta tyder på att respektive varupris insamlas endast en gång per kvartal eller år, en misstanke som bekräftas av den officiella statistiska beskrivningen. I Sverige verkar detta problem ej existera.

En annan förklaring till skillnaderna i de empiriska resultaten och de större värdena på VP i Schweiz i tabell 1 kan hänföras till skillnaderna i den administrativa kontrollen som staten har på priserna i de två länderna. I Sverige har statsmakterna större möjlighet att påverka prisbildningen än vad de schweiziska myndigheterna har, vilket har en potentiellt viktig innebörd för tolkningen av ovanstående resultat. Ett rimligt antagande är att en ekonomi där priserna är kraftigt reglerade visar mindre uppmätt varians i relativpriserna än en ekonomi där priserna fritt reflekterar marknadskrafterna. Detta blir resultatet om en byråkrat under tryck från många intressegrupper vill ge alla producenter "lika behandling" genom att tillåta dem rätten till lika stora prisökningar i ett inflationssamhälle. På detta sätt blir relativpriset tämligen stabilt, vilket är detsamma som att säga att variansen av relativpriserna är begränsad. De låga värdena för variabeln VP i Sverige i tabell 1 jämfört med Schweiz kan kanske delvis förklaras på detta sätt. En solidarisk lönepolitik, som inte helt upphävs av löneglidning, bör ge liknande effekter på lönerna och deras spridning.

De starkare regressionssambanden för Schweiz skulle även kunna förklaras med hänsyn till priskontrollen, ty det är troligt att relationen mellan variansen i relativpriset och inflationen påverkas av priskontrollens omfattning i ekonomin.[5] De båda föreslagna teoretiska modellerna speglar nödvändigtvis inte prisadministratörens beteende. Jonung (1984) visar att priskontrollens omfattning ökar i takt med inflationstillväxten. Denna observation, sammantaget med teorin om att en striktare priskontroll minskar relativprisernas genomsnittliga varians, visar att högre inflation har en negativ inverkan på relativprisernas varians. Denna mekanism som delvis utjämnar den positiva korrelationen orsakad av faktorerna behandlade i avsnitt 2, antyder att regressionskoefficienten i ovan visade ekvation blir mindre i en ekonomi med starkare, statsstyrd priskontroll.

En tredje förklaring till inflationens mindre effekter på VP i Sverige kan härledas från modellen om ofullständig information. Modellen visar att kraftiga inflationsstörningar medför ändringar i re-

lativpriset delvis beroende på att de ekonomiska agenterna vid tidpunkten då de inträffar ej kan avgöra om det handlar om en aggregerad störning som påverkar alla varor samtidigt eller om det är en specifik sådan som enbart påverkar en viss marknad. Man antar därför att den är delvis aggregerad och delvis specifik och anpassar sina beslut om utbud och efterfrågan därefter. I ett land med relativt få aggregerade efterfrågestörningar är det troligt att alla störningar först tolkas som specifika för sektorn och följaktligen ligger som grund till tämligen stora ändringar i relativpriserna. De få gånger en nominell aggregerad efterfrågestörning verkligen inträffar kommer denna att bemötas med starka relativprisändringar och därmed ett starkt samband mellan inflation och relativprisernas varians. I den utsträckning den schweiziska ekonomin har utsatts för relativt mindre aggregerade efterfrågestörningar än den svenska, kan de starkare regressionsresultaten delvis förklaras.

3.3 Resultat av andra studier

Resultaten i denna studie representerar pågående forskning. Ytterligare analys krävs definitivt innan det är möjligt att förklara den process som sammanbinder inflation och variansen i relativpriserna samt orsakerna till skillnaderna mellan länderna mer definitivt. Utan att göra anspråk på jämförbarhet mellan studierna skall jag sammanfatta resultaten från två nyligen genomförda empiriska studier som ger ytterligare belägg för denna relation. (Assarsson, 1984, för Sverige och Nicoyitungiye, 1984, för Schweiz.)[6]

Mot bakgrund av dessa studier kan följande tre frågor belysas.

(i) blir det någon skillnad i sambandet mellan inflation och spridningen i relativpriserna om förväntad och oförväntad inflation särskiljs?

(ii) finns det något synligt samband mellan relativprisernas varians och produktionsmått?

(iii) vilken roll, om en sådan existerar, spelar växelkurspolitiken i sambandet mellan inflation och relativpriser?

När det gäller den första av dessa frågor verkar det som både förväntad och oförväntad inflation påverkar relativprisernas varians positivt i Sverige medan enbart den oförväntade är av betydelse i Schweiz. Denna skillnad är av intresse eftersom kostnadsjusteringsmodellen visar att båda faktorerna borde vara signifikanta medan modellen om ofullständig information visar att enbart den oförväntade inflationen kan relateras till relativpriserna. Kontrasten mellan länderna kan påvisa de olika mekanismer som verkar i de båda fallen.

Inflationen, speciellt den oförväntade, antas verka positivt på anställning och produktion i de flesta makroekonomiska modeller. Men inflation påverkar relativpriserna och stör prissignaleringen, vilket - som visats - borde innebära en produktionsminskning. Om den senare effekten är stark nog, blir den totala effekten på ekonomin negativ. De två ovan nämnda studierna pekar på skillnader mellan Sverige och Schweiz. Assarsson finner endast ett svagt negativt samband mellan produktion och relativprisändringar i Sverige, medan Nicoyitungiye finner tämligen starka samband av detta slag i Schweiz. Metodskillnader kan delvis förklara dessa olika resultat, så fortsatt forskning är nödvändig innan en definitiv slutsats kan dras.

Slutligen har växelkursförändringarnas roll inte blivit empiriskt dokumenterade. I inledningsavsnittet spekulerade jag om kraftiga svängningar i växelkurserna skulle leda till instabilitet i relativpriserna. Nicoyitungiye försöker isolera denna effekt utan att lyckas. Det är inte helt klart varför hans försök misslyckades. En möjlighet är att de varupriser som används som grunddata inkluderar en så stor andel importvaror, att skillnaden mellan importerade och inhemskt producerade varor som skulle fånga upp största delen av växelkursändringarnas effekter på relativpriserna inte påverkar hans data. I det svenska fallet finns ingen studie, även om VP-data i tabell 1 inte antyder att denna effekt skulle ha uppstått.

4 Avslutande kommentar

Eftersom resultaten och analysen i denna studie fortfarande är preliminära, är det ännu inte lämpligt att dra långtgående slutsatser på grund av de statistiska resultaten i avsnitt 2. I stället vill jag nämna ett område som inte har behandlats ovan, nämligen den ekonomisk-politiska och den välfärdsekonomiska innebörden av sambandet mellan inflation och relativpriserna. Detta är definitivt en viktig aspekt, särskilt med hänsyn till mitt antagande om att skillnaden i statlig priskontroll kan vara en av de viktigaste anledningarna till de olika resultaten mellan de beskrivna länderna. Teoretiska resonemang liksom empirisk analys antyder att inflationen urholkar informationsvärdet i relativpriserna och därför gör ekonomin mindre effektiv än den annars kunde vara. Om den administrativa kontrollen av priserna är ett inslag i de beslutsfattandes inflationspolitik, uppstår en ytterligare minskning av informationsinnehållet i relativpriserna. Detta följer argumentet om att prisändringar som kontrolladministratören tillåter baseras på andra kriterier än att uppnå balans mellan utbud och efterfrågan. Inflationspolitik ger därför välfärdskostnader för en ekonomi i form av ett sämre fungerande prissystem och ett mindre effektivt resursutnyttjande. Storleken på dessa kostnader är svår att kvantifiera på detta stadium men borde vara ett viktigt ämne för framtida forskning.

NOTER

[1] Detta beror förstås på antagandet om att alla priser ej sätts samtidigt. Eftersläpningar i prismeddelanden existerar utan tvekan i alla länder.

[2] Med antagande om att antalet prisjusteringar inte ökar "för mycket" med inflationstakten.

[3] Ett belägg och en förklaring för detta val ges i en framtida, mer detaljerad studie.

[4] Ekvationen innehåller även månatliga dummy-variabler. Värdet på inflationen kvadrerades eftersom både negativ och positiv inflationstakt skulle leda till ökad varians i relativpriset.

[5] Se Cukierman och Leiderman (1984) för en detaljerad analys.

[6] M Josefsson och J Örtengren (1980) har också dokumenterat ett positivt samband mellan inflation och relativprisspridning i en studie rörande omvandlingstryck och relativpriser.

REFERENSER

Assarson, B, 1984, Inflation and Relative Prices in an Open Economy, Lund Economic Studies, No. 31.

Cukierman, A - Leiderman, L, 1984, Price Controls and the Variability of Relative Prices, Journal of Money Credit and Banking, Vol. XVI, No. 3, August.

Jonung, L, 1984, Prisregleringen, företagen och förhandlingsekonomin, SNS.

Josefsson, M, och Örtengren, J, 1980, "Priser och omvandlig i svensk industri" i Dahmén-Eliasson (red) Industriell utveckling i Svrige. Teori och verklighet under ett sekel, IUI, Stockholm.

Nicoyitungiye, F, 1984, Modèlization et analyse empirique de la variation des prix relatifs et de ses effect sur la production. University of Geneva.

Specialstudie V

Industrins vinster, finansiering och tillgångsstruktur 1965–83

Jan Södersten

1 Inledning

Under det senaste decenniet har industrins lönsamhet kastats om på ett sätt som saknar motstycke under efterkrigstiden. Efter lågkonjunkturen 1971-72 och den första oljekrisen 1973 ökade vinsterna dramatiskt för att under 1974 nå en nivå som inte överträffats sedan Koreakonjunkturen i början av 50-talet. Den efterföljande nedgången blev lika dramatisk och med den stora 70-talskrisen 1977-78 drabbades företagen av förluster i en omfattning och av en storlek som inte förekommit sedan 30-talet. Vinstläget förbättrades något 1979-80, men först efter devalveringarna 1981 och 1982 blev uppgången mera påtaglig. Genom de allra senaste årens vinstökning har vi för 1984 ånyo uppnått vinstnivåer jämförbara med dem som gällde 1974.

Den turbulenta vinstutvecklingen hade på den "reala" sidan sin motsvarighet i en under 70-talet stagnerande eller fallande industriproduktion och i en under krisåren dramatisk nedgång i företagens investeringar i maskiner och fast anläggningskapital. Först 1984 och 1985, de år industrivinsterna återvänt till rekordnivåer, noterar vi en mer påtaglig expansion i industriproduktion och kapitalbildning.

Vinstutvecklingen är av många skäl central i en analys av de skiftande förutsättningarna för industriell kapitalbildning i Sverige under de senaste decennierna: som en indikator på varierande lönsamhetsutsikter vid nyinvesteringar och som mått på företagens tillgång på egna medel för att finansiera sin verksamhet. Det är

mot denna bakgrund vi i denna uppsats studerar olika aspekter på industrins vinstsituation och finansiella utveckling sedan mitten av 60-talet. Avsikten är inte att genomföra någon orsaksanalys av hur kapitalbildningen påverkats av finansiella faktorer, utan syftet är mer begränsat. Uppsatsen kartlägger utvecklingstendenser för vinster och finansieringsförhållanden, den förändrade avkastningsrelationen mellan företagens finansiella och reala investeringar och belyser den förskjutning som inträffat under det senaste decenniet i valet mellan finansiella och reala placeringsalternativ.

Ett huvudintresse i uppsatsen gäller mätproblemen. Under de senaste decennierna - vår observationsperiod är 1965-83 - har inflationen accelererat från några få procent per år till tvåsiffriga tal. Det är en väsentlig fråga hur detta har påverkat industrins vinster. Det är en genomgående observation i uppsatsen att den i inflationstider fundamentala distinktionen mellan nominella och reala begrepp och storheter alltför ofta förbises - både i den offentliga statistiken och i olika utredningar.

2 Industrins vinster 1965-83

I detta avsnitt granskas industrins vinstutveckling under de två senaste decennierna. Det första delavsnittet behandlar förändringarna av bruttovinstmarginalerna och i det följande studeras industrins räntabilitet. De mätproblem som uppmärksammas gäller bl a hur rådande praxis för lagervärderingen kan ge en missvisande bild av vinsternas nivå och förändring och de korrigeringar i vinstmätningen som krävs för att beakta olika inflationseffekter på företagens förmögenhetsställning.

Kalkylerna baseras genomgående på Statistiska Centralbyråns företagsstatistik och avser i första hand åren 1965-83. 1983 är det sista år för vilket fullständiga resultat- och balansräkningsdata nu finns tillgängliga.

Ett par reservationer bör omedelbart göras vad gäller tolkningen

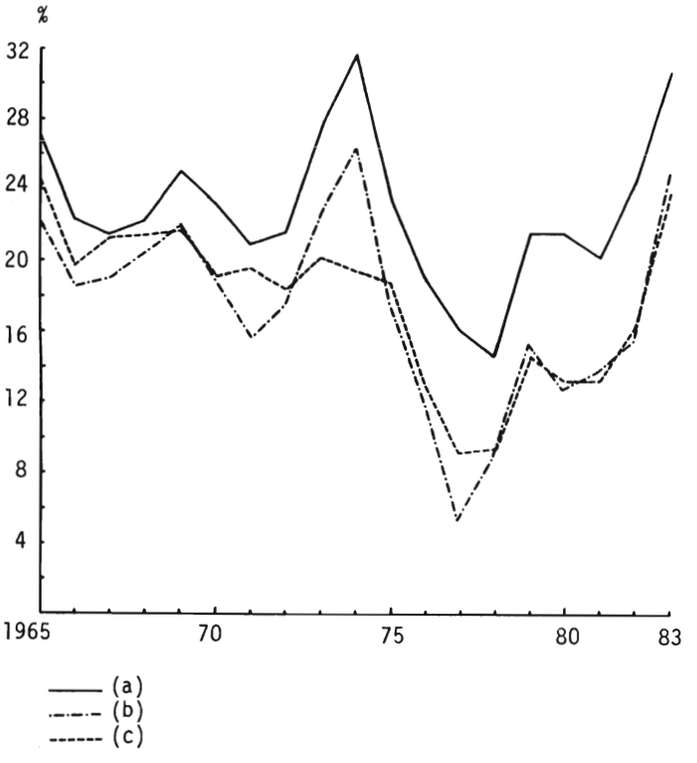
av de räntabilitetsserier som kommer att presenteras i det följande. Som vanligt vid sådana beräkningar är det här fråga om "mekaniska" uppräkningar av kapitalvärden och avskrivningsbelopp. De olika indexserierna döljer spridningar inom aggregatet, vilket gör att den genomsnittliga utvecklingen för industriföretagen blir missvisande exempelvis för sådana delbranscher och företag, vilka drabbats av obsolescens. Ett annat problem är att våra beräkningar enbart avser investeringar i maskiner och fast anläggningskapital. I den ekonomisk-politiska debatten under senare år har man ofta betonat att investeringar i forskning, marknadsföring, och liknande "mjukvara", kan ha en stor, och växande, betydelse för den industriella expansionen.

Bruttovinstmarginalen

Enligt svensk skattelagstiftning och redovisningspraxis baseras företagens lagervärdering vid beräkning av bruttovinsterna på den s k FIFU- eller först-in-först-ut-principen. Principen innebär att företagen som kostnad för försålda varor tar upp insatsvarornas anskaffningskostnader. Jämfört med en renodlad real vinstberäkning, där alla kostnadsposter tas upp till återanskaffningspriser, medför FIFU-metoden vid inflation således en överskattning av den "verkliga" vinsten. Hur stor överskattningen blir beror naturligtvis av i vilken takt återanskaffningspriserna stiger över tiden, men också av hur snabbt företagen omsätter sina lagertillgångar.

I figur 1 redovisas, med alternativa definitioner, bruttovinstens (driftsöverskottets) andel av förädlingsvärdet inom industrin åren 1965-83.[1] Den översta, heldragna kurvan baseras direkt på data från SCBs företagsstatistik, vilket bl a innebär att bruttovinsterna framräknats enligt FIFU-metoden. Kurvan visar således vinstutvecklingen inklusive nominella lagerprisvinster. Det är svårt att exakt beräkna hur stor del av de redovisade bruttovinsterna som utgörs av lagerprisvinster, bl a därför att vi saknar uppgifter över prisutvecklingen för industrins lager. En grov uppskattning av lagervinsternas storlek kan dock fås genom att multiplicera

Figur 1 **Bruttovinstens andel av förädlingsvärdet 1965-83. Alternativa definitioner**
Procent

Anm:
(a) Bruttovinst enligt SOS Företagen inklusive nominella prisvinster på lager
(b) Bruttovinst inklusive reala lagerprisvinster
(c) Bruttovinst exklusive lagerprisvinster

ingående lagerstock med tillväxttakten i producentprisindex. Den streckade kurvan i figuren visar bruttovinstmarginalen efter en sådan justering, dvs exklusive nominella lagerprisvinster.

Skillnaden mellan de båda kurvorna (den heldragna och den streckade) ökar markant fr o m 1973 som en avspegling av accelerationen i prisstegringarna från denna tidpunkt, och under återstoden av 70-talet svarar lagerprisvinsterna för så mycket som en tredjedel av de okorrigerade bruttovinsterna. Ett intressant resultat av kalkylerna gäller bedömningen av vinstutvecklingen vid mitten av 70-talet. Den dramatiska uppgången i företagsvinsterna 1973-74 vi berörde inledningsvis tycks helt ha betingats av företagens lagerprisvinster. Tolkar vi - på det sätt som angetts här - den kraftiga ökningen i producentprisindex under dessa år (24,1 % enbart för 1974!) som en motsvarande ökning av återanskaffningskostnaderna för förbrukningen av insatsvaror, framstår 1974 inte alls som något rekordår.[2]

I viss mening ger dessa kalkyler emellertid en missvisande bild av företagens vinstsituation. En viktig del av företagens handlande är rimligen att anpassa sin inköps- och försäljningspolitik, och därmed sina lagervolymer, till förväntningar om den framtida prisutvecklingen, och denna hypotes får också stöd i olika empiriska undersökningar av företagens lagerbeteende. En fullständig elimination av lagerprisvinsterna innebär därför att man bortser från de högst reella vinstmöjligheter som ligger i en framgångsrik inflationsanpassning, alternativt att man implicit antar att företagens lagerpolitik är opåverkad av inflationsutvecklingen.

70-talet innebar inte bara en acceleration i den allmänna inflationsutvecklingen utan också markanta förskjutningar i relativa priser (se Genbergs specialstudie i denna volym). Då återanskaffningspriserna för varuförbrukningen stiger i snabbare (långsammare) takt än den allmänna inflationstakten gör företagen reala inflationsvinster (förluster) på sin lagerhållning. Dessa inflationsvinster kan inkluderas i våra kalkyler på ett enkelt sätt. Genom att multiplicera ingående balanser för lagerstockarna med den allmän-

na inflationstakten (förändringen i konsumentprisindex) får vi ett mått på hur mycket lagervärdena måste öka under loppet av året för att deras allmänna köpkraft inte skall sjunka. Minskar vi sedan företagsstatistikens bruttovinst, som enligt FIFU-principen redovisas inklusive nominella lagerprisvinster, med denna "köpkraftskorrigering" av ingående lagervärde, får vi som rest en justerad bruttovinst, som inkluderar reala lagerprisvinster (förluster).

Med den punktstreckade kurvan i figur 1 visas industrins bruttovinstmarginal inklusive reala lagerprisvinster. Som framgår har företagen realt sett fått vidkännas både vinster och förluster på sin lagerhållning. Förlusterna är koncentrerade till lågkonjunkturperioderna - 1967-68, 1971-71 och 1977-78 - då återanskaffningspriserna för varuförbrukningen (här mätt med producentprisindex) ökade långsammare än den allmänna inflationstakten. Motsatsen gällde 1973-74, då växande reala lagerprisvinster drev upp vinstmarginalen till en rekordnivå. Som en intressant jämförelse kan vi också konstatera att reala lagerprisvinster inte alls spelat någon roll för den kraftiga vinstuppgången 1983.[3]

Vi har här, genom att beräkna bruttovinsternas andel av förädlingsvärdet, kunnat ge en första bild av industrins vinstutveckling sedan 1965 och vi har betonat de tolkningsproblem som uppkommer då lagervärderingen baseras på den s k FIFU-metoden. Metoden medför att nivån för bruttovinstmarginalen automatiskt drivs upp av inflationen och jämförelser av vinstmarginalerna mellan år med olika inflationstakt kan därmed bli grovt missvisande. Ett exempel på detta är högkonjunkturåren 1979-80, då industrins bruttovinstmarginal enligt konventionell, FIFU-baserad, mätning låg på en nivå jämförbar med den som gällde 1966-67 och 1971-72. En inflationskorrigerad beräkning visar dock att vinstläget 1979-80 var väsentligt lägre än under de tidigare nämnda åren.

Real räntabilitet på materiellt kapital

Att bruttovinstmarginalen utnyttjats så flitigt som mått på lönsamhetsutvecklingen hänger naturligtvis samman med att måttet är enkelt att konstruera. Inga krav ställs t ex på data för kapitalstockar eller kalkylmässiga avskrivningar. Just denna omständighet kan samtidigt innebära en fara vid jämförelser över tiden och framför allt vid jämförelser mellan branscher och företag. Förhållandet mellan förädlingsvärde och realkapitalstock kan ha förändrats genom t ex förskjutningar i relativa faktorpriser så att en ökande andel av bruttovinsterna (och av förädlingsvärdet) måste anslås till kapitalavskrivningar. I aggregerade data - för t ex hela industrin - kan förskjutningar i den observerade "capital output"-kvoten uppkomma också genom omstruktureringar mellan delbranscher som är olika kapitalkrävande i produktionen.

I detta delavsnitt kommer vi i stället att belysa utvecklingen av industrins räntabilitet, vilket bl a möjliggör jämförelser över tiden, oberoende av om kapitalinsatsen per krona förädlingsvärde varierat.

Ett problem vid räntabilitetsberäkningar gäller, som nämnts, att få användbara mått på kapitalinsatsen. Företagsstatistikens redovisning av industrins maskin- och byggnadskapital avser bokförda värden och dessa är präglade av skattelagstiftningens värderingsnormer. Det innebär bl a att värderingen grundas på dels historiska anskaffningskostnader, dels avskrivningsförlopp som åtminstone för maskinkapitalet är accelererade i förhållande till vad som är ekonomiskt motiverat. Inte heller de kapitalstockar SCB konstruerar för industrin och som publiceras i Nationalräkenskaperna är lämpade för räntabilitetsanalys. SCB syftar nämligen till en bruttoberäkning av kapitalstockarna, vilket innebär att man gör avdrag för de kapitalföremål som utrangeras, men däremot inte för den ekonomiska värdeminskning som följer av att kapitalföremålen åldras.[4]

De räntabilitetstal som redovisas i denna uppsats bygger i stället

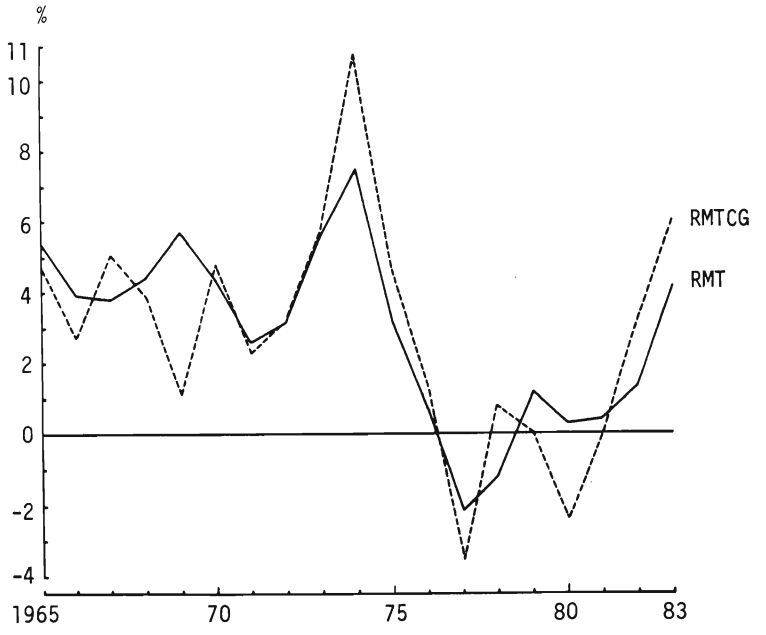
på egna beräkningar av industrins realkapitalstockar enligt den s k perpetual inventory-metoden. Beräkningarna förutsätter att den ekonomiska värdeminskningen följer ett geometriskt förlopp. Avskrivningstakten har satts till 7,7 % per år för maskinkapitalet och 2,6 % för byggnader, vilket motsvarar en genomsnittlig ekonomisk livslängd på ungefär 13 respektive 38 år.[5]

Den heldragna kurvan i figur 2 visar den reala räntabiliteten på materiellt kapital, innefattande maskiner, byggnader och lager. Täljaren i räntabilitetsmåttet utgörs av bruttovinsten efter avdrag för kalkylmässiga avskrivningar, vilka, som nämnts, motsvarar 7,7 respektive 2,6 % av det nedskrivna återanskaffningsvärdet för maskiner och byggnader. Vi väljer att beräkna bruttovinsterna inklusive reala lagerprisvinster, snarare än att helt eliminera dessa vinster. De ekonomiska skälen till att inkludera reala vinster av lagerhållningen, som för övrigt till den helt övervägande delen realiserats under året, redovisades ovan. Till de angivna skälen kommer också den beräkningstekniska omständigheten att alla försök att helt räkna bort de nominella lagerprisvinsterna nödvändigtvis bara kan ge ungefärliga resultat, eftersom vi saknar specialindex för lagerstockarna, medan reala lagerprisvinster kan uppskattas med större säkerhet med hjälp av konsumentprisindex.

Den reala räntabiliteten på materiellt kapital kan alternativt definieras inklusive reala kapitalvinster även för maskin- och byggnadskapitalet. Sådana värdestegringsvinster uppkommer då återanskaffningspriserna (approximerade med SCBs prisindex för investeringsvaror) för maskiner och byggnader ökar relativt konsumentprisindex.

Liksom inflationen, med stigande återanskaffningspriser, innebär en belastning av rörelseresultatet genom krav på ökade avskrivningar, medför den en uppvärdering av existerande tillgångar. En uppgång av återanskaffningspriserna utöver förändringen i konsumentprisindex innebär därför en real förmögenhetsökning för företaget och en konsistent resultatredovisning, som syftar till att registrera inträffade förändringar i företagets förmögenhetsställning,

Figur 2 **Real räntabilitet på materiellt kapital 1965-83**
Procent

Anm:
RMT = Real räntabilitet på maskiner, byggnader och lager, inklusive reala lagerprisvinster
RMTCG = RMT plus reala kapitalvinster på maskin- och byggnadskapitalet

förutsätter att dessa reala förmögenhetsvinster (förluster) räknas in i resultaten - om än som en särredovisad post.

Det kan hävdas att det har föga intresse att alls ta hänsyn till reala värdestegringsvinster för anläggningskapitalet vid beräkningen av räntabiliteten i industrin. Dessa värdestegringsvinster är ju - till skillnad från lagerprisvinsterna - latenta. I många fall, när det gäller företagsspecifikt produktionskapital kan kapitalvinsterna

dessutom inte realiseras annat än genom försäljning av hela företaget.

Detta är viktiga påpekanden att ha i minnet, men då bör det också noteras, att även latenta kapitalvinster ställer existerande företag i ett fördelaktigt läge jämfört med icke-etablerade, liksom kapitalvinster på redan företagna investeringar innebär fördelar jämfört med investeringar som ännu inte företagits. Hänsynstagandet till reala värdestegringsvinster för anläggningskapitalet har i själva verket en motsvarighet i företagens beteende, nämligen den uppvärdering av balansräkningarnas tillgångssida, som brukar företas i samband med fondemissioner.

I figur 2 redovisas - med den streckade kurvan - effekten av att inkludera reala värdestegringsvinster även för maskiner och byggnader i räntabilitetsmåttet. Som framgår ökar variabiliteten i räntabilitetstalen påtagligt och i allmänhet noterar vi en kraftigare uppgång under högkonjunkturåren och en starkare nedgång under lågkonjunkturåren. Någon tendens att hänsynstagandet till reala värdestegringsvinster för anläggningstillgångarna på något påtagligt sätt skulle förändra vår bild av räntabilitetens långsiktiga förändring eller av dess nivå föreligger dock inte.[6]

Våra specialberäkningar av nedskrivna återanskaffningsvärden för industrins realkapitalstockar och av kalkylmässiga avskrivningar har bl a syftat till att ge en bild av den långsiktiga utvecklingstendensen för industrins nettovinster, som är opåverkad av eventuella variationer över tiden i kapitalbehovet i produktionen. Vid en närmare granskning visar det sig emellertid att förändringarna i kapitalinsatsen per krona förädlingsvärde saknar praktisk betydelse för bedömningen av nettovinsternas utveckling. Bruttovinstmarginalen, som beräkningstekniskt är enkel att konstruera, ger i praktiken en mycket god bild av hur den reala räntabiliteten på materiellt kapital har förändrats även under så långa tidsperioder som här analyseras. Detta framgår av figur 3, där både bruttovinstmarginalen och den reala räntabiliteten på materiellt kapital sammanställts. För båda kurvorna i figuren har bruttovinsterna beräk-

nats inklusive reala lagerprisvinster. Ingen hänsyn har tagits till värdestegringsvinster på anläggningskapitalet.

I figur 3 visas också en framskrivning av räntabiliteten på materiellt kapital för åren 1984 och 1985. Framskrivningen baseras på prognoser i Preliminär Nationalbudget 1985 över driftsöverskottens andel av förädlingsvärdet inom tillverkningsindustrin och vi har utnyttjat den ovan konstaterade nära samvariationen i utvecklingen för bruttovinstmarginalen och den reala räntabiliteten. Utvecklingen under 1984 och 1985 innebär att industrins vinster nu ligger klart över genomsnittsnivån för åren 1965-73 - som får representera en "normal" referensperiod - men under t ex rekordåret 1974.

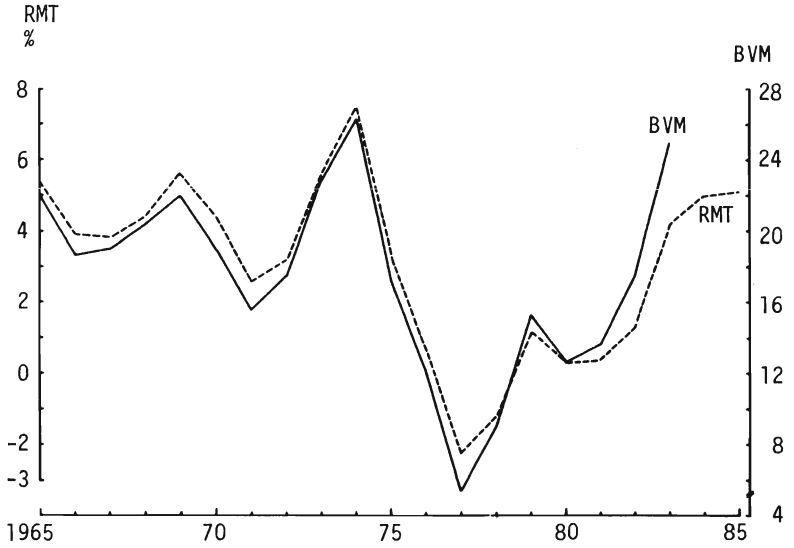
Räntabiliteten på eget kapital

Den reala räntabilitet vi har redovisat ovan gäller som framgått enbart avkastningen på materiellt kapital, innefattande maskiner, byggnader och lager. Det är alltså ett samhällsekonomiskt orienterat mått, inriktat på analys av frågor av typen hur avkastningsmöjligheterna vid realinvesteringar inom industrin förändrats över tiden eller förhåller sig till motsvarande avkastningsmöjligheter inom andra delar av ekonomin. Sett ur bl a företagsledningarnas eller ägarnas synpunkt har det självfallet intresse att uppmärksamma även andra räntabilitetsmått, som drar in avkastningen också av företagets finansiella tillgångar i bedömningen, liksom de olika kostnader i form av ränteutbetalningar m m som är förknippade med företagets finansiering. Ett sådant ägarorienterat mått, som vi kommer att granska i det följande, är räntabiliteten på eget kapital.

Beräkningen av räntabiliteten på eget kapital innebär allmänt sett att det vinstbegrepp vi utnyttjat i det föregående reduceras med nettot av företagens finansiella kostnader och intäkter, varefter återstoden divideras med det egna kapitalet. Men liksom inflationen inverkar på företagets förmögenhetsställning genom en omvär-

Figur 3 **Bruttovinstmarginal och real räntabilitet på materiellt kapital**

Procent

Anm:
BVM = Bruttovinstmarginal inklusive reala lagerprisvinster
RMT = Real räntabilitet på maskiner, byggnader och lager inklusive reala lagerprisvinster.

dering av realkapitalet innebär den en urholkning av finansiella tillgångar och skulder som är uttryckta i nominella belopp. I en ekonomi där förväntningarna är anpassade till inflationen har denna inflationsurgröpning sin motsvarighet i ökade marknadsräntor, som driver upp både finansiella intäkter och kostnader för företagen. En korrekt real räntabilitetsmätning måste fånga in båda dessa effekter av inflationen. I de beräkningar som redovisas nedan i figur 4 har detta gjorts genom att det redovisade finansiella nettot (ränteutbetalningar minus finansiella intäkter) reducerats med ett belopp motsvarande inflationstakten gånger den (ingående) finansiella nettoskulden (skulder minus finansiella tillgångar).[7]

Ett andra problem vid alla beräkningar av räntabilitet på eget kapital gäller definitionen av det egna kapitalet, eller snarare hur företagens skulder bör avgränsas. Problemet gäller i huvudsak om de skattekrediter företagen kunnat ta upp genom olika bokslutsdispositioner - "överavskrivningar", avsättningar till lagerreserver och investeringsfonder etc - bör behandlas som skulder eller eget kapital.

I formell mening är skattekrediten ett lån. För ett enskilt investeringsprojekt gäller ju att den skattekredit som tas upp i början av projektets livslängd, genom t ex snabb skattemässig avskrivning, i sin helhet kommer att amorteras genom ökade skattebetalningar efter utgången av den skattemässiga avskrivningstiden. Men för företag som bedriver en fortlöpande investeringsverksamhet ställer saken sig annorlunda, genom att det kan ta upp ständigt nya skattekrediter som kan uppväga amorteringen av skattekrediterna från gamla kapitalinvesteringar. Företagets sammanlagda skattekredit får därmed inte samma temporära karaktär som vid en enstaka investering. Vid en fortgående expansion kommer skattekrediten istället ständigt att växa.

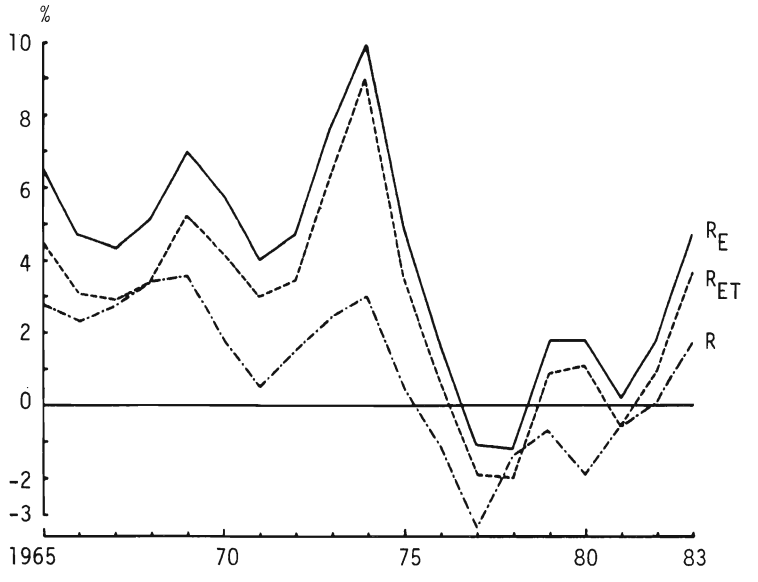
En tidigare IUI-studie av bolagsskattens verkningar ger ett empiriskt stöd åt detta resonemang.[8] Undersökningen fann, för perioden 1951-76, att industriföretagens sammanlagda skattekredit fortlöpande hade ökat och att någon (netto)amortering inte påtvingats företagen. Med hänsyn till detta framstår det alltså som fullt rimligt att för aggregatet av industriföretag förutsätta en obegränsad löptid för skattekrediterna. Med hänsyn till att skattekrediterna dessutom är räntefria blir den enda rimliga slutsatsen att de för kalkylerna bör räknas till det egna kapitalet, snarare än till skulderna. Slutsatsen ändras inte av erfarenheterna under krisåren 1977-78. Under dessa år betalade industriföretagen visserligen sammanlagt ca 1 700 miljoner i vinstskatt, trots en genomsnittligt sett negativ kapitalavkastning. Den nettoamortering av tidigare upptagna skattekrediter detta innebar, motsvarade emellertid mindre än en femtedel av det belopp varmed skattekrediterna ökade enbart under 1974. Förlusterna under krisåren torde dessut-

om ha gett åtskilliga företag möjligheter att kvitta upplösta obeskattade reserver (bl a lagerreserver) mot stora rörelseunderskott, varigenom skattekrediterna helt enkelt efterskänkts, dvs de var att betrakta som eget kapital.

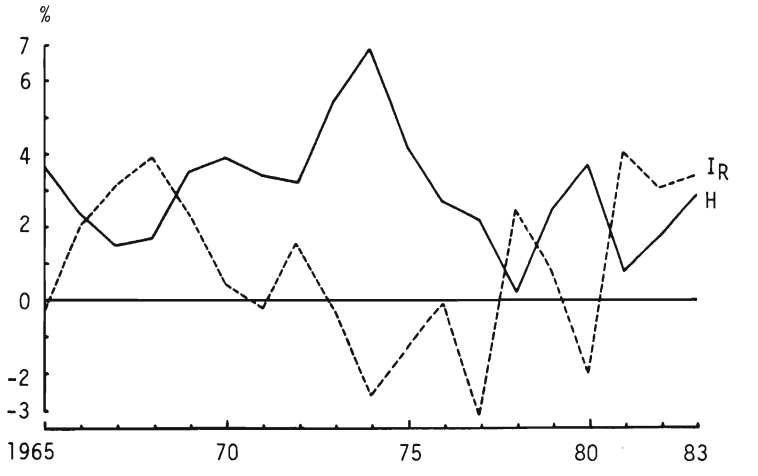
I figur 4A visas, med den heldragna respektive streckade kurvan, den reala räntabiliteten på eget kapital före och efter skatt. I överensstämmelse med resonemanget ovan beräknas räntabiliteten efter skatt genom avdrag av de faktiska skattebetalningarna. Innebörden är att årets förändring i företagets skattekrediter räknas in i årsvinsten. Eftersom det är årsvinsten, som bestämmer förändringen i det egna kapitalet, får nämnare och täljare i räntabilitetsmåttet därmed en symmetrisk behandling. I figur 4 visas också, med den punktstreckade kurvan, den reala räntabiliteten på totalt kapital, som inkluderar den reala avkastningen även på företagets finansiella tillgångar. Måttet är mer företagsekonomiskt orienterat än räntabiliteten på materiellt kapital, vilken vi redovisade ovan. De olika räntabiliteterna i figur 4 ger samma bild av den långsiktiga utvecklingen som de tidigare figurerna 2 och 3. Vi kan bl a konstatera att vinstuppgången efter devalveringarna 1981 och 1982 ännu 1983 inte fört upp kapitalavkastningen till nivåer som väsentligt överstiger lågkonjunkturårens 1966-67 och 1971-71.

Räntabiliteten på totalt kapital har sitt speciella intresse i detta sammanhang därför att den möjliggör en beräkning av den s k hävstångseffekten, som visar hur mycket avkastningen på det egna kapitalet (före skatt) överstiger just räntabiliteten på totalt kapital. Hävstångsfaktorns storlek beror av skillnaden mellan räntabiliteten på totalt kapital och företagets genomsnittliga skuldränta, och av skuldernas storlek i förhållande till det egna kapitalet.[9] Hävstångsfaktorn är därmed intressant som ett mått på hur räntabiliteten på eget kapital påverkats av företagets finansiering. Som framgår av figur 4B var hävstångseffekten positiv under hela observationsperioden och uppgick i genomsnitt 1965-83 till 3,0 %. Genomsnittet för räntabiliteten på eget kapital var 3,9 % under samma tid och för räntabiliteten på totalt kapital

Figur 4A Real räntabilitet på totalt kapital (R) och på eget kapital före (R_E) och efter (R_{ET}) skatt
Procent

Figur 4B Hävstångseffekten (H) och real ränta på industriobligationer (I_R)

endast 0,9 %. Nivån för egenräntabiliteten har alltså till den helt övervägande delen bestämts just av hävstångseffekten.

Av flera skäl måste dessa resultat bedömas med försiktighet. För det första bör det noteras att den skuldränta och de räntabiliteter som ligger till grund för beräkningarna alla är genomsnittstal. Hävstångsfaktorns storlek i figuren får därför inte tolkas så att det skulle ha varit möjligt att ytterligare höja avkastningen på det egna kapitalet genom att låna mer. För att besvara dessa frågor krävs information om marginella räntabiliteter och marginella lånekostnader. Men det finns, för det andra, anledning ifrågasätta också de genomsnittstal företagsstatistiken rapporterar. Ett exempel på detta är redovisningen av företagens finansiella intäkter, vilka ingår som en delkomponent i räntabiliteten på totalt kapital. En stor, och särskilt från mitten av 70-talet snabbt växande del av industriföretagens finansiella tillgångar utgörs av aktier i andra företag, och orealiserade kursvinster eller -förluster på dessa aktier beaktas inte i statistiken. Under andra hälften av 70-talet med realt sett fallande börskurser bör detta ha inneburit en överskattning av posten finansiella intäkter och därmed av totalräntabiliteten, medan motsatsen gäller för början av 80-talet. Att en del av företagens lånefordringar inte är räntebärande påverkar däremot knappast vårt mått på totalräntabiliteten, eftersom avsaknaden av ränta på t ex kundfordringar bör motsvaras av större rörelseintäkter.

Också rapporteringen av företagens skuldräntor kan ge en missvisande bild. Att den genomsnittliga skuldräntan, beräknad i förhållande till totala skulder, är låg - i slutet av 70-talet ca 50 % lägre än räntan på långa industriobligationer - förklaras delvis av förekomsten av äldre lån med låg bunden ränta, men också av att en del av företagens skulder inte är räntebärande. Dit hör bl a olika handelsskulder. Om vi, vilket förefaller rimligt, antar att handelsskulderna betingade en "dold" ränta som bakas in i de priser företagen betalar vid sina inköp, föreligger - i förhållande till en korrekt redovisning med öppen räntedebitering - en underskattning i våra beräkningar av storleken av både totalräntabilite-

ten och den genomsnittliga skuldräntan. Eftersom skuldräntan kommer att underskattas mer än totalräntabiliteten finns en tendens till att vi överskattar storleken av hävstångsfaktorn.

Trots att företagens genomsnittliga skuldränta, som nämnts, kraftigt avviker från aktuella marknadsräntor, står det klart att det rådande läget på kapitalmarknaden haft ett direkt och tydligt genomslag på hävstångseffekten. Som framgår av figur 4B är variationerna i hävstångsfaktorns storlek i stort en spegelbild av förändringarna i realräntan - i figuren representerad av den reala räntan på långa industriobligationer. 70-talets växande hävstångsvinster betingades i stor utsträckning alltså av fallande, och under flera år negativa, realräntor. Den tröga och ofullständiga anpassningen i marknadsräntan till den accelererande inflationen under 70-talet fick på detta sätt genomslag i en uppdriven avkastning på eget kapital.

3 Industrins finansiering

De våldsamma svängningarna i industrins vinster och den accelererande inflationen under det senaste decenniet har inneburit motsvarande omkastningar i företagens finansiella situation. Vinstkrisen under 70-talet innebar t ex drastiskt försämrade möjligheter både att självfinansiera investeringarna, och att anskaffa externt kapital med hänsyn till möjligheterna att möta förräntningsanspråken på de finansiella marknaderna. I början av 80-talet var förutsättningarna för anskaffning av riskkapital radikalt annorlunda, dels genom förbättrade självfinansieringsmöjligheter, dels genom att den gynnsamma börskursutvecklingen underlättade nyemissionsverksamheten. I det följande kommer vi att närmare granska industrins finansiering i belysning av det skiftande vinstläget.

Hur används industrins vinster?

Mot bakgrund av vår tidigare genomgång av industrins vinstutveckling redovisas i tabell 1, i schematisk form, hur industriföretagens bruttovinster disponerats för olika ändamål. En första delpost gäller kalkylmässiga avskrivningar (beräknade på ovan angivet sätt), som schablonmässigt kan uppfattas som det belopp företagen årligen måste anslå för reinvesteringar för att hålla sitt realkapital intakt. Vårt sätt att räkna innebär att avskrivnings- eller reinvesteringsbehovet står i en konstant proportion till byggnads- respektive maskinkapitalet. Variationerna i vinstläget innebär därför motsvarande omsvängningar i den andel av bruttovinsterna som måste anslås till reinvesteringar. Speciellt krisåren, innefattade i perioden 1977-80, innebar att bruttovinsterna inte förslog ens till att täcka reinvesteringarna.

Ersättningen till företagens finansiärer - aktieägare och långivare - motsvaras i tabellen av utdelningar, nettosparande och ränteutbetalningar.[10] Att företagens utdelningar uppvisar en hög grad av stabilitet över tiden är väl känt. Som en konsekvens av detta förhållande varierar den andel av bruttovinsterna som disponerats för utdelningar omvänt mot vinstnivån. Särskilt tydligt är detta för krisåren under 70-talet, under vilken period utdelningsbeloppen bibehölls, trots fallande brutto- (och netto-) vinster. Men med hänsyn till företagens dispositioner är det vinstnedplöjningen, eller nettosparandet, som är det avgjort viktigaste sättet att ge aktieägarna del av kapitalavkastningen. Genom nettosparandet ges företagen resurser för expansion, och expansionen skapar i sin tur, långsiktigt sett, förutsättningar för reala kursstegringar på företagens aktier. I tabellen redovisas två alternativ för nettosparandets andel av bruttovinsterna, ett "flödesbaserat" mått och ett realt. Alternativen hänger i sin tur direkt samman med två alternativa synsätt då det gäller att bedöma företagens räntebelastning.

Tabell 1 **Bruttovinsternas användning: Reinvesteringar, utdelningar, skatt, ränteutbetalningar och nettosparande**

Procent

	Reinvesteringar	Utdelningar[a]	Skatt	Ränteutbetalningar[b]		Nettosparande		Summa
				Bokförda	Realt	Flödesbaserat	Realt	
1965-68	46,3	8,5	18,5	9,9	5,1	16,8	21,6	100,0
1969-72	50,1	6,5	15,1	13,9	1,6	14,4	26,7	100,0
1973-76	53,9	4,6	12,9	16,1	-3,0	12,5	31,6	100,0
1977-80	133,3	9,7	21,1	52,1	-8,3	-116,2	-55,8	100,0
1981-83	72,8	6,3	14,6	30,9	13,6	-24,6	-7,3	100,0

a Utdelningar definieras här som nettot av utbetalade och mottagna utdelningar.

b Avser nettot av betalda och mottagna räntor.

Anm: Bruttovinstmåttet inkluderar reala lagerprisvinster, enligt figur 1.

De bokförda ränteutbetalningarna, i tabellen definierade som nettot av utbetalade och mottagna räntor, har ökat mycket markant i förhållande till bruttovinsterna sedan andra hälften av 60-talet. En viktig förklaring till detta är uppgången i de nominella marknadsräntorna och som i sin tur hänger nära samman med inflationsutvecklingen. Men som berördes tidigare, har prisstegringarna också en annan inverkan på kostnaderna för företagens upplåning genom den reala urholkningen av skuldbeloppen. Tar vi i kalkylerna hänsyn till denna effekt av inflationen blir bilden av företagens räntebelastning, och därmed av nettosparandet, en helt annan. Inflationsurgröpningen av industrins (netto)skulder har påverkat inte bara nivån för räntenettot, utan också utvecklingstendensen. Realt sett föll räntebelastningen - uttryckt i relation till bruttovinsterna - från andra hälften av 60-talet och under hela 70-talet. Först i och med 80-talet, då nominalräntorna mer fullständigt anpassats till inflationen med stigande realräntor som följd, noterar vi en kraftig uppgång i den reala räntebördan.

De realvärdeförluster för företagens långivare som registreras i tabellen och som under stora delar av 70-talet medfört en negativ real skuldbörda innebär en motsvarande förändring i företagens förmögenhetsställning i form av ökat realt nettosparande. Medan nettosparandet med hänsyn till enbart bokförda ränteutbetalningar (netto) minskade från 60-talet och under hela 70-talet, ökade det reala nettosparandet ända fram till mitten av 70-talet. Omfördelningen från långivarna till aktieägarna förstärktes under andra hälften av 70-talet, men genom vinstutvecklingen under krisåren blev det reala nettosparandet ändå kraftigt negativt 1977-80. Det reala sparandet var negativt även i början av 80-talet, trots förbättrade bruttovinstmarginaler och en viktig förklaring till detta var att industriföretagen för första gången sedan 60-talet realt sett fått vidkännas ett positivt och kraftigt ökat räntenetto.

Tabell 1 visar, slutligen, också bolagsskattens andel av industrins bruttovinster. Skatteandelen varierar över tiden enligt samma mönster som vi tidigare konstaterat för utdelningarna. En trolig

förklaring är att redovisningen av beskattningsbar vinst - och därmed både utnyttjandet av olika skatteavdrag och de faktiska skattebetalningarna - i många fall styrs av önskemål ifråga om utdelning. Strävan att uppvisa stabila utdelningar innebär därför också en stabilitet i skattebetalningarna, medförande en "pervers" variation med hänsyn till vinstläget i den andel av bruttovinsterna som faktiskt betalas som skatt. Det bör för övrigt påpekas att den nära kopplingen mellan utdelningsbeteendet och skattebördan delvis döljs i tabellen, genom att redovisningen här avser nettot av betalda och mottagna utdelningar. Mottagna utdelningar är ju i många fall skattefria för företagen.

Vinsterna och industrins finansiering

Det finns ett definitionsmässigt samband mellan företagets vinst och ökningen i det egna kapitalet. Tillväxttakten i det egna kapitalet motsvarar den reala räntabiliteten på eget kapital efter skatt minus utdelningar och plus nyemissioner i procent av eget kapital, eller vilket är samma sak, av det totala nettosparandet plus nyemissioner, räknat i procent av eget kapital. En uppdelning av tillväxten i det egna kapitalet enligt detta mönster framgår av tabell 2.[11]

Tabellen visar klart vinstutvecklingens helt dominerande betydelse för förändringarna av det egna kapitalet inom industrin. Tendensen förstärks för övrigt av den relativa stabiliteten i utdelningarna och av att nyemissionerna tycks samvariera med räntabilitetsutvecklingen. Den senare omständigheten är självfallet ett uttryck för hur vinstutsikterna inom industrin påverkar börskurserna och som i sin tur bestämmer förutsättningarna för nyemissioner.

Det finns anledning att också i anslutning till tabell 2 betona bristerna i dataunderlaget. SCBs företagsstatistik lämnar exempelvis inga uppgifter om värdestegringar eller förluster på företagens finansiella tillgångar. Denna brist kan på ett systematiskt sätt ha inverkat på våra mätningar av den reala räntabiliteten på eget

Tabell 2 **Tillväxten i industrins egna kapital 1965-82 uppdelat på komponenter. Genomsnitt per år**

	R_{ET}	U_P	N_P	G_E
1965-68	3,4	1,4	0,4	2,4
1969-72	3,9	1,4	0,4	2,9
1973-76	4,9	1,1	0,6	4,4
1977-80	-0,4	1,1	0,3	-1,2
1981-83	1,3	1,4	(0,8)	(-0,4)

Anm: R_{ET} = real räntabilitet på eget kapital efter skatt (definierad som i figur 4A), U_P = utdelningar i procent av eget kapital, N_P = nyemissioner i procent av eget kapital, G_E = tillväxt i eget kapital. Det gäller att $G_E = R_{ET} - U_P + N_P$; Realt nettosparande enligt tabell 1 är $R_{ET} - U_P$.

För nyemissioner saknas data för 1983 och de inom parentes givna talen avser därför genomsnittet för 1981-82.

kapital och därmed också på de från vinstsidan gjorda kalkylerna av förändringarna i industrins egna kapital. Dessa mätproblem bör hållas i minnet då vi i nästa delavsnitt övergår till att studera industrins soliditetsutveckling.

Industrins soliditet 1951-83

Dekomponeringen i tabell 2 av bestämningsfaktorerna till tillväxten av det egna kapitalet inom industrin får självfallet inte ges någon kausal innebörd. Att t ex säga att minskningen i det egna kapitalet under slutet av 70-talet skulle kunnat undvikas om bara företagen avstått från att lämna utdelningar blir missvisande. I verkligheten bestäms både räntabiliteten på eget kapital och utdelningarna - liksom nyemissionerna - i ett samspel med hänsyn till realiserad och förväntad avkastning på finansiella och reala investeringar och till de förräntningsanspråk som ställs på de finansiella marknaderna.

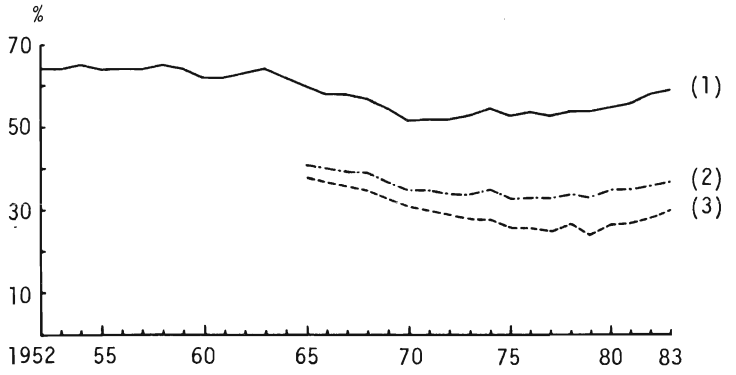
Av samma skäl blir det missvisande att uppfatta företagens upplåning som en ren residual mellan å ena sidan tillgången på eget kapital och å andra sidan ett givet investeringsprogram. En rimligare utgångspunkt är att företagen långsiktigt väljer sin finansiella struktur - proportionen eget och främmande kapital - med hänsyn till de priser det egna och främmande kapitalet betingar på de finansiella marknaderna. Innebörden är att långsiktiga förändringar i skuldsättningen helt enkelt är uttryck för rationella anpassningar från företagens sida till ändrade marknadsförhållanden.[12]

Det egna kapitalets andel av totalt kapital - soliditeten - brukar användas som ett mått på det risktagande som är förknippat med företagets finansiering. Ju lägre soliditeten är, desto större är de belopp som ovillkorligen måste till för amorteringar och räntebetalningar. Innebörden av detta är att variabiliteten i avkastningen på det egna kapitalet ökar, vilket bl a för med sig att de likviditetsmässiga förutsättningarna för företagen att motstå t ex konjunkturvariationer i vinstutvecklingen försämras.

Dessa effekter är i sin tur bakgrunden till att särskilt industrins soliditetsutveckling rönt ett betydande intresse i olika utredningar och i den ekonomisk-politiska debatten under det senaste decenniet. Denna debatt har emellertid knappast gett någon klarhet i hur soliditeten inom industrin förändrats i ett långsiktigt perspektiv. Ett skäl härtill är att kalkyler av soliditeten ger olika resultat beroende på vilket räkenskapssystem som utnyttjats. Figur 5 illustrerar detta förhållande.

Den översta heldragna kurvan i figuren visar soliditeten enligt en real mätning, där eget och totalt kapital definierats på samma sätt som i de ovan redovisade räntabilitetsberäkningarna. Realkapitalet - maskiner och byggnader - är alltså värderat till återanskaffningspriser och med hänsyn tagen till beräknad ekonomisk värdeminskning. Företagens skattekrediter har förts till det egna kapitalet och skälen till detta är desamma som vi redovisade ovan i anslutning till beräkningarna av real räntabilitet: Solidite-

Figur 5 **Soliditeten inom industrin 1965-83 (1952-83). Alternativa definitioner**

Anm:
(1) Real soliditet. Realkapitalet värderat till återanskaffningspriser. Skattekrediterna inräknade i eget kapital.
(2) Som (1) men skattekrediterna ej inräknade i eget kapital.
(3) Bokföringsmässig soliditet. Realkapitalet upptaget till bokfört värde. Skattekrediterna ej inräknade i eget kapital.

ten är intressant som ett mått på de bindningar på framtida utbetalningar som är förknippade med företagets finansiering. Skattekrediter medför emellertid föga av bindningar för framtiden då de ju i praktiken är både ränte- och amorteringsfria. Med hänsyn till detta förefaller det rimligare att vid mätningen av soliditeten hänföra skattekrediterna till det egna kapitalet än till skulderna.

Som framgår var soliditeten, enligt denna reala mätning, relativt stabil under 10-årsperioden 1952-62 för att sedan falla med ca 10 procentenheter under loppet av 6-7 år. Den låg sedan kvar på ungefär samma nivå under större delen av 70-talet. Slutet av 70-talet tycks markera en ny vändning och 1983 års nivå för soliditeten närmar sig den som gällde två decennier tidigare.

Man kan spekulera om orsakerna till dessa förändringar i solidite-

ten mot slutet av 60-talet och i början på 80-talet. I en ekonometrisk analys av industrins finansiering fram till mitten av 70-talet, som ingick i IUIs långtidsbedömning 1979, tolkades den sjunkande soliditeten från mitten av 60-talet just som en rationell anpassning från företagens sida till en förändrad utbudsstruktur på kapitalmarknaden. Företagen hade råd att sänka soliditeten, därför att det "riskpremium" ägargrupperna eftersträvar då sänktes, samtidigt som lånekapitalet blev billigare och mer tillgängligt. Härigenom kunde företagen, utan att driva upp kostnaderna för finansieringen, öka belåningsgraden.

Det förefaller rimligt att ge en förklaring i samma termer till den successiva uppgången i soliditeten från slutet av 70-talet. Det växande förtroendet för ekonomins stabilitet och tillväxtmöjligheter som manifesterades i krympande "riskpremium" under 60-talet vändes under 70-talet till sin motsats. Den höga inflationstakten och de våldsamma svängningarna i räntabiliteten under dessa år är ett par i raden av tecken på en osäkrare omgivning för företagen, som bör ha inneburit en växande aversion mot hög skuldsättning. Mer konkret kan vi också peka på de kraftiga stegringarna i de reala låneräntorna och de väsentligt förbättrade möjligheterna för företagen att dra till sig nytt riskkapital genom aktieemissioner, som följde av börskursernas uppgång under 80-talets första år.

Den mellersta, punktstreckade, kurvan i figur 5 visar innebörden för soliditetstalen av den alternativa synen på företagens skattekrediter. Då skattekrediterna jämställs med skulder fortsätter alltså nedgången i soliditeten under nästan hela 70-talet. Den snabba tillväxten av skattekrediterna under 70-talet förklaras för övrigt av flera förändringar i företagsbeskattningen som innebar förbättringar för företagen. Det gällde bl a gynnsammare avskrivningsregler för byggnader och framför allt ett allt frekventare utnyttjande av investeringsfondssystemet.

Den i debatten vanliga föreställningen, att krisen i svensk industri under andra hälften av 70-talet också resulterade i en urholk-

ning av företagens balansräkningar med en dramatisk nedgång i soliditeten, bygger emellertid oftast på kalkyler av det slag som visas med den undre kurvan i figuren. Soliditeten har här beräknats med utgångspunkt från i företagsstatistiken redovisade bokförda värden av företagens tillgångar. De bokförda värdena av maskiner och byggnader präglas, som bekant, av skattelagstiftningens värderingsnormer, som bl a bygger på tillgångarnas historiska anskaffningskostnader. Jämförelsen mellan den undre och den övre kurvan i figuren visar på ett klargörande sätt hur en bokföringsmässig mätning av soliditeten på ett effektivt sätt döljer det faktum att en stor del av skuldsättningen under 70-talet helt enkelt var en ersättning för inflationens reala amortering av skulderna och därmed inte heller, realt sett, representerade en försämring av soliditeten. Att soliditeten under krisåren ändå upplevdes som för låg av många företag med hänsyn till vinstutvecklingens inverkan på förutsättningarna att möta kraven på betalningar av räntor och amorteringar är naturligtvis en helt annan sak och en av flera orsaker till den uppgång i soliditeten vi nu iakttar.

3 Industrins tillgångsstruktur

I de föregående avsnitten redovisades industrins vinster och finansieringsförhållanden under bl a krisåren i slutet av 70-talet. Utvecklingen motsvarades på den reala sidan av en stagnerande eller fallande industriproduktion och en drastisk minskning i företagens investeringar i maskiner och fast anläggningskapital. Produktionsnivån 1982, efter krisåren, var exempelvis inte mycket högre än tio år tidigare, och under hela perioden 1976-82 minskade maskininvesteringarna årligen med i genomsnitt 5 % och byggnadsinvesteringarna med 12 %.

De djupgående obalanser som avspeglas av dessa siffror förstärktes och förlängdes av en påfallande trög anpassning i pris- och kostnadsstrukturen till nya förutsättningar på industrins konkurrensmarknader. Som ett resultat bromsades expansionen inom de "strukturfriska" delarna av industrin och fördröjdes en långsik-

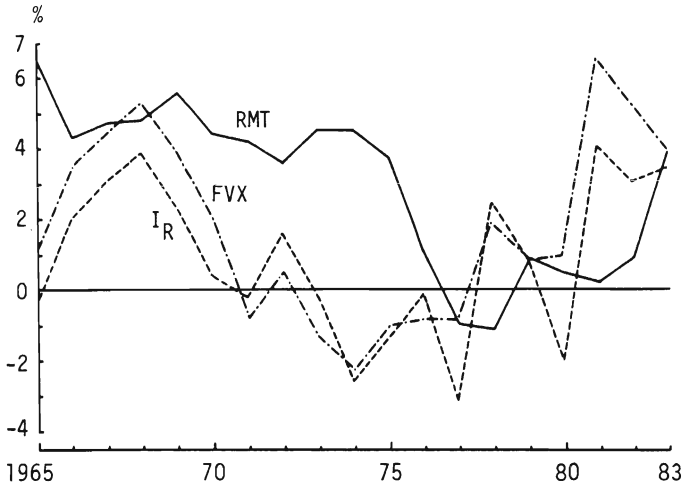
tigt nödvändig omallokering av de reala produktionsresurserna. I våra aggregerade data avspeglas detta just som en utdragen vinstkris för industrin. Men parallellt med vinstkrisen noteras från slutet av 70-talet en viktig förändring på kapitalmarknaderna i form av en bättre anpassning av marknadsräntorna till inflationen. Med de stigande realräntorna påverkades också förutsättningarna för industriell kapitalbildning genom att - allt annat lika - finansieringskostnaderna för realinvesteringarna drevs upp. Alternativt uttryckt ökade incitamenten att investera i olika finansiella placeringsobjekt snarare än i osäkera och för framtiden förpliktande realinvesteringar. En illustration till detta ges i figur 6, som visar real räntabilitet på materiellt kapital och den reala marknadsräntan.

I det följande kommer vi att belysa några aspekter på dessa utvecklingstendenser genom att granska de förskjutningar som inträffat i industrins tillgångsstruktur. Vi rör oss, som tidigare, med grova aggregat och analysen blir bl a därför med nödvändighet högst tentativ.

I figurerna 7 och 8 visas en uppdelning av industriföretagens totala kapital på olika delposter. Av den mycket grova indelningen i figur 7 framgår att maskin- och byggnadskapitalet något ökat sin andel och samma sak gäller också för företagens totala finansiella tillgångar. Den ökade andelen för dessa poster motsvarades av en ganska kraftig nedgång i lagerstockarna över hela tidsperioden. De krympande lagerstockarna är rimligen ett uttryck för ökade alternativkostnader i lagerhållningen genom realräntornas uppgång men också för förbättrad teknik i produktions- och lagerstyrningen. Den mycket måttliga uppgången i totala finansiella tillgångar - med en i stort sett oförändrad relation till maskin- och byggnadskapitalet - döljer emellertid kraftiga förskjutningar mellan olika typer av finansiella tillgångar. Detta framgår av figur 8, där den översta kurvan hämtats från figur 7.

Vi kan alltså i figur 8 konstatera en mycket påtaglig förskjutning mot en ökande andel av räntebärande finansiella tillgångar.

Figur 6 **Real kapitalavkastning och reala marknadsräntor 1965-83**

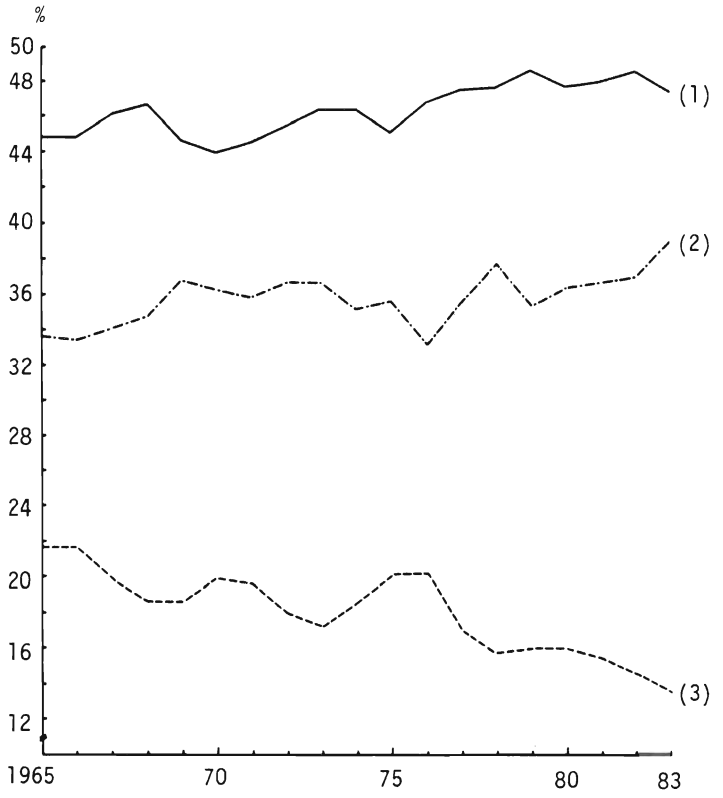

Anm:
RMT = Real räntabilitet på maskiner, byggnader och lager
I_R = Real ränta på industriobligationer
FVX = Real ränta på finansväxlar
Skillnaden RMT-I_R: 1965-68: 2,9 %, 1969-72: 3,5 %, 1973-76: 4,5 %, 1977-80: -0,1 %, 1981-83: -1,9 %.

Företagens handelskrediter och kassakapital, som normalt inte löper med ränta, har samtidigt minskat i förhållande till totalt kapital.

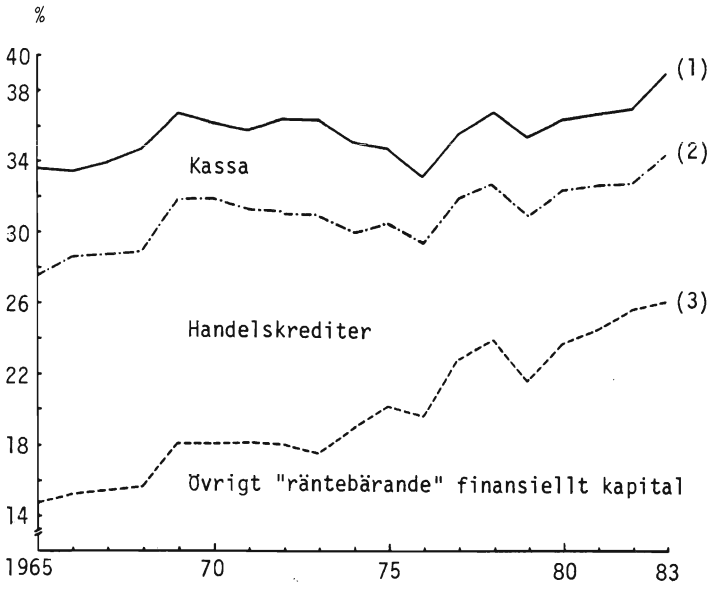
I debatten har företagens finansiella investeringar särskilt förknippats med förändringarna på kapitalmarknaden under senare år, med bl a stigande realränta och en förskjutning i relationen mellan den observerade genomsnittliga avkastningen på materiellt kapital och den reala låneräntan (se figur 6). Frågan är nu i vilken utsträckning vi kan se utvecklingstendenserna i figur 8 som belägg för ett sådant orsaksförhållande. I det följande redovisas en

Figur 7 **Industrins kapitalstruktur: Materiellt kapital, lager, finansiella tillgångar. Procentuella andelar av totalt kapital**

Anm:
(1) Materiellt kapital: Maskiner och byggnader
(2) Finansiellt kapital: Kassa, handelskrediter och övrigt finansiellt kapital
(3) Lager

Figur 8 Industrins kapitalstruktur. Finansiella tillgångar i procent av totalt kapital 1965-83

Anm:
(1) Totalt finansiellt kapital (kassa, handelskrediter, övrigt "räntebärande" finansiellt kapital)
(2) "- exklusive kassa
(3) "- exkluvive kassa och handelskrediter

högst tentativ analys av bestämningsfaktorerna till industrins finansiella tillgångar utifrån vårt statistiska material.

Vi har anpassat en enkel linjär ekvation för andelen räntebärande finansiellt kapital av totalt kapital under åren 1966-83 (andelen framgår av den nedre kurvan i figur 8). Estimationen har utförts med hjälp av den vanliga minsta kvadratmetoden och bygger på ekvationen

$$AF = \alpha_0 + \alpha_1 REL + \alpha_2 VM + \alpha_3 q$$

där REL är den relativa avkastningen på finansiella placeringar, uttryckt som kvoten mellan den reala marknadsräntan och den reala räntabiliteten på materiellt kapital (FVX resp RMT enligt figur 6). VM är industrins bruttovinstmarginal (se figur 1) dividerad med ett index för kapacitetsutnyttjandet och q är "Tobins q", dvs ett mått på aktiemarknadens värdering av det egna kapitalet i företagen. I denna enkla modellformulering förväntar vi oss att koefficienterna α_1 och α_2 är positiva och α_3 är negativ.

Variabeln VM mäter hur vinstläget och därmed också tillgången på finansiella resurser förändrats över tiden. Variabeln är "normaliserad" med hänsyn till kapacitetsutnyttjandet. Tanken är att vi därigenom kan fånga in variationerna i tillgången på vinstmedel, oberoende av om det samtidigt inträffat förändringar i kapacitetsutnyttjandet som kunde motivera ökade (eller minskade) realinvesteringar.

"Tobins q" är en term som använts för att beteckna aktiemarknadens värdering av företagens substansvärde eller eget kapital. En extrapolering av data från en tidigare IUI-studie (Södersten-Lindberg, 1983, s 79) - som omfattar åren 1970-80 och som strängt taget enbart gäller ett aggregat av 13 större verkstadsföretag - visar att denna marknadsvärdering var ca 90 öre per krona eget kapital år 1965. Under 70-talet föll dock "q-kvoten" successivt till ett bottenvärde på endast drygt 30 öre 1980. Den gynnsamma utvecklingen på börsen under början av 80-talet drev sedan upp marknadsvärderingen påtagligt till drygt 75 öre per krona eget kapital 1983.

Att aktiemarknaden värderar substansvärdet eller det egna kapitalet till mindre än en krona, räknat per investerad krona behöver inte vara uttryck för en ojämviktssituation. För hushållen, och i någon mån också för olika institutionella aktieägare, gäller nämligen att vid aktieplaceringar är värdestegringsvinster avsevärt lindrigare beskattade än utdelningsinkomster. Denna skillnad i skattetryck skapar en inlåsningseffekt, som gör det förenligt med privatekonomisk lönsamhet att företagen, vid finansiering med behållna

vinstmedel, accepterar även sådana investeringar som ökar företagets marknadsvärde med mindre än en krona, räknat per investerad krona (se t ex Bergström-Södersten, 1981, Bradford, 1981).

Vad som är intressant i detta sammanhang är emellertid att då "q-kvoten" är avsevärt lägre än ett har enskilda företag möjligheten att via egna aktieköp få tillgång till produktionsresurser till en lägre kostnad än genom egna realinvesteringar. Genom att inkludera "q-kvoten" som argument i regressionsekvationen fångar vi in denna möjlighet och ger ytterligare en tänkbar förklaring till den växande andelen finansiellt kapital.

Resultatet av vår ekonometriska undersökning redovisas i tabell 3. Koefficientskattningarna för förklaringsvariablerna har förvän-

Tabell 3 **Regressionsskattning av bestämningsfaktorerna till andelen räntebärande finansiellt kapital**

Ekvation för	Förklaringsvariabler: Konstant term	Relativ avkastning	Vinstmarginal	"q"-kvot	DW	R^2
Andel finansiellt kapital	0,038	0,184* (1,98)	0,101** (3,34)	-0,106** (5,24)	1,98	0,894

Anm: "q"-kvoten ("Tobins q") är kvoten mellan börsvärdet och återanskaffningsvärdet för eget kapital.

"Vinstmarginal" är bruttovinstmarginalen enligt figur 1, "normaliserad" för variationer i kapacitetsutnyttjandet.

"Relativ avkastning" är kvoten mellan den reala marknadsräntan och den reala räntabiliteten på materiellt kapital.

** och * anger att koefficientskattningen är signifikant skild från noll vid enkelsidigt t-test, på 1 resp 5 procents nivå.

t-värden anges inom parentes.

tade tecken och precisionen i estimaten är god. Ekvationen förklarar nästan 90 % av de faktiska variationerna i andelen räntebärande finansiellt kapital och DW-måttet tyder inte på förekomst av autokorrelation i residualerna.

En intressant fråga är vad de olika förklaringsfaktorerna betytt för förändringarna i andelen finansiellt kapital under olika perioder. Bidraget från en viss förklaringsfaktor till andelens förändring kan beräknas direkt från regressionsekvationen genom att man multiplicerar faktorns regressionskoefficient med den inträffade förändringen i faktorn under perioden. Resultatet av dessa beräkningar återges i tabell 4.

Tabell 4 **Olika förklaringsfaktorers bidrag till förändringarna i andelen räntebärande finansiellt kapital**
Procentenheter

	Faktisk förändring	Bidrag från förändring i Relativ avkastning	Vinst-marginal	"q"-kvot	Skattad förändring
1966 -69	2,9	0,6	0,4	1,9	2,9
1969 -72	0,0	-0,4	0,0	1,2	0,8
1972 -76	1,5	-0,0	1,0	1,5	2,5
1976 -80	4,2	0,8	-0,4	1,7	2,1
1980 -83	2,2	0,4	4,3	-1,3	3,4

Anm: Bidragen till den skattade förändringen i andelen finansiellt kapital från respektive förklaringsfaktor har erhållits genom multiplicering av variabelns regressionskoefficient med dess ökning under perioden.

Som framgår har den fallande marknadsvärderingen av det egna kapitalet ("q-kvoten") från 1966 till 1980 varit den avgjort viktigaste faktorn bakom ökningen i andelen finansiellt kapital under denna period. En möjlig tolkning av detta är, som påpekats, att de fallande börskurserna gjorde köp av andra företag till attraktiva alternativ till egna realinvesteringar för många företag. Under 80-talet ökade "q-kvoten" och bidrog därmed till att sänka andelen finansiellt kapital.

Den relativa avkastningen för finansiella placeringar - här mätt genom faktorn REL - har varierat kraftigt under observationsperioden. Under den första hälften av 70-talet föll avkastningen och bidrog därmed till att minska omfattningen av industrins finansiella investeringar. Motsatsen gällde för andra hälften av 70-talet och början av 80-talet. Förändringarna i den relativa avkastningen har dock genomgående haft en väsentligt mindre inverkan på andelen finansiellt kapital än förändringarna i "q-kvoten".

Också vinstutvecklingens inverkan på innehavet av finansiellt kapital har skiftat. Vinstkrisen under andra hälften av 70-talet hade en återhållande effekt på företagens finansiella investeringar. Det förbättrade vinstläget i början av 80-talet har däremot på ett påtagligt sätt drivit upp andelen finansiellt kapital. Vinstuppgången under dessa år kom till stånd som ett resultat av bl a devalveringarna 1981 och 1982 snarare än genom en ökning i produktionsvolym och kapacitetsutnyttjande. Genom att det låga kapacitetsutnyttjandet inte motiverade ökade realinvesteringar, innebar vinstuppgången därför en kraftig stimulans till att investera i finansiellt kapital.

Den ekonometriska undersökning som presenterats här ger alltså ett empiriskt stöd åt vårt allmänna resonemang om hur förändringarna på kapitalmarknaden och förskjutningarna i relationen mellan avkastningen på finansiella och reala placeringsalternativ inverkat på industrins tillgångsstruktur. Analysen är emellertid högst tentativ, vilket bör hållas i minnet vid tolkningen av resultaten. Vi rör oss ju bl a med grova aggregat av företag inom

olika industribranscher för vilka förhållandena skiljer sig kraftigt. Också posten "räntebärande finansiellt kapital" (som är den beroende variabeln i regressionsekvationen) är ett aggregat som innefattar både lånefordringar av olika slag och företagens aktieplaceringar. Rimligen varierar bestämningsfaktorerna mellan olika typer av placeringsobjekt. Det är sannolikt viktigt i en orsaksanalys att också skilja mellan å ena sidan placeringar i företag inom den egna koncernen och å andra sidan placeringar i utomstående företag eller i t ex statspapper. Någon sådan uppdelning har dock inte kunnat göras inom ramen för denna uppsats.

I den ekonomisk-politiska debatten framförs ibland uppfattningen att ökningen av de finansiella investeringarna skulle vara en viktig och självständig faktor bakom nedgången i industrins realinvesteringar under det senaste decenniet. Det samband som finns mellan finansiella och reala investeringar är emellertid inte av något nytt slag. Företagens investeringsbeslut måste ju alltid fattas med hänsyn till de förräntningsanspråk som ställs på de finansiella marknaderna, dvs med hänsyn till de alternativa avkastningsmöjligheter som kan stå till buds. Det nya som inträffade efter mitten av 70-talet var i stället att företagens möjligheter att möta aktuella förräntningskrav och täcka kapitalkostnaderna vid realinvesteringar drastiskt försämrades genom utvecklingen av kapacitetsutnyttjande och produktionskostnader och genom förändrade riskbedömningar. De ökade finansiella investeringarna är en avspegling av bl a dessa förändringar på den "reala" sidan.

En viktig fråga i detta sammanhang är hur industrins finansiella investeringar har inriktats på olika sektorer av ekonomin. Problemet gäller bl a i vilken utsträckning de medfört en omfördelning av sparanderesurserna inom den egna industrisektorn - genom t ex utlåning mellan företagen - resp inneburit en kanalisering av sparande till olika användningar utanför industrin. Utlåningen mellan företagen har rimligen haft en positiv inverkan på tillväxten genom att möjliggöra just en omfördelning av finansiella resurser till företag som haft lönsamma investeringsprojekt men inte egna vinstmedel i tillräcklig omfattning. Effektivitetsproblemet i detta

sammanhang berör snarast frågan hur företagen väljer att styra sin utlåning i förhållande till hur motsvarande styrning skulle genomföras av t ex bankerna.

En otillräckligt uppmärksammad aspekt på industrins finansiella investeringar gäller skattefaktorns betydelse. Som påpekats tenderar skattesystemet att "låsa in" vinstmedel i de företag där de genererats genom den omständigheten att utdelningsinkomster i hushållens och vissa institutionella ägares händer är avsevärt hårdare beskattade än motsvarande värdestegringsvinster. Inlåsningseffekten innebär att företaget, i valet mellan att genomföra realinvesteringar finansierade med behållna vinstmedel och att öka sina utdelningar, kan acceptera en avkastning på realinvesteringarna som är lägre än marknadsräntan. Det belopp aktieägarna uppoffrar genom en utebliven utdelningsökning reduceras ju kraftigt av beskattningen. Möjligheten till finansiella investeringar förändrar emellertid denna valsituation.

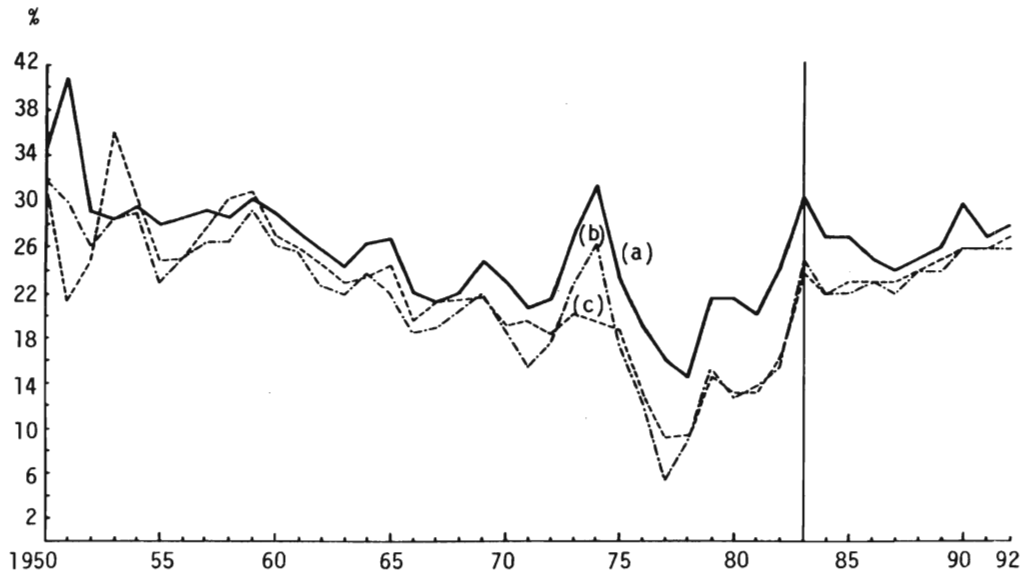
Genom företagens köp av aktier i andra företag kan aktieägare med en diversifierad portfölj direkt tillföras vinstmedel, utan den kraftiga skattemässiga beskärning en motsvarande utdelningsökning skulle medföra. Den begränsning av "inlåsningseffekten" som följer med att finansiella investeringar är alternativ både till egna realinvesteringar och ökade utdelningar, bör på motsvarande sätt ha betydelse för det avkastningskrav företaget ställer på sina realinvesteringar.

APPENDIX

Med figurerna A1 och A2 kompletteras den tidigare redovisningen av industrins vinstutveckling 1965-83 dels med motsvarande uppgifter för åren 1950-65, dels med en framskrivning för åren t o m 1992. Beräkningarna för åren 1950-65 baseras på uppgifter från Special Study F i Industrikonjunkturen, hösten 1976 (Eliasson 1976) och egna beräkningar av industrins realkapitalstockar enligt den metod som redovisades i avsnitt 2 ovan.

Framskrivningen av industrins vinstmarginaler och reala räntabilitet bygger på data från det s k referensfall som konstruerats med hjälp av IUIs MOSES-modell. För en närmare presentation av dessa data (utvecklingen av industrins förädlingsvärde, realinvesteringar, lagerstockar och vinstandelar) hänvisas till långtidsbedömningens huvudtext, kapitel VI.

Figur A1 Industrins bruttovinstmarginal 1950-92. Alternativa definitioner

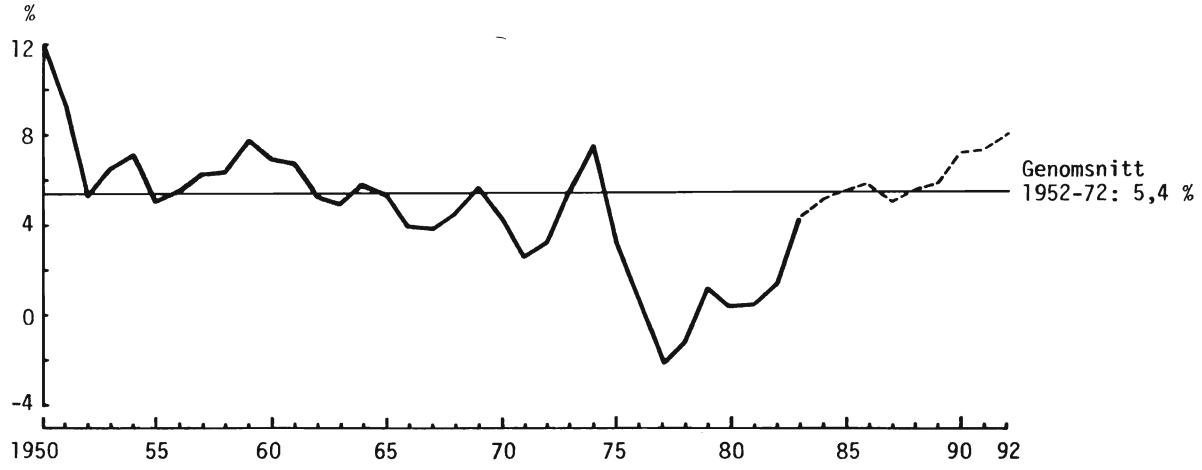
Anm:

(a) Bruttovinst inklusive nominella lagerprisvinster

(b) Bruttovinst inklusive reala lagerprisvinster

(c) Bruttovinst exklusive lagerprisvinster

Figur A2 Real räntabilitet på materiellt kapital 1950-92

Anm: Real räntabilitet på materiellt kapital definieras här på samma sätt som i figur 2, avsnitt 2 (se kurvan RMT)

NOTER

1 I Appendix presenteras bruttovinstens andel av industrins förädlingsvärde för åren 1950-65 jämte en framskrivning till 1992.

2 Som framgår av figur A1 i Appendix var vinstuppgången under den s k Koreakonjunkturen i början av 50-talet också i hög grad ett inflationsfenomen.

3 Se figur A1 i Appendix för en motsvarande analys av vinstutvecklingen under Koreakrisen i början av 50-talet.

4 Se Södersten-Lindberg (1983, s 51 ff) för en utförligare redogörelse.

5 SCBs beräkningar av ekonomiska avskrivningar och nettokapitalstockar (vilka inte publiceras) bygger i praktiken på samma avskrivningstal, dvs 7,7 % för maskiner och 2,6 % för byggnader. Se Södersten-Lindberg (1983, s 51) för en närmare redogörelse.

6 Den skilda utvecklingen av räntabilitetsmåtten för 1969 hänger samman med övergången från oms till moms detta år. Då omsen avskaffades bortföll skatten på investeringsvaror, vilket medförde att prisindex för investeringsvaror sjönk. Detta registreras som en kapitalförlust i räntabilitetsmåtten RMTCG.

7 I många av de räntabilitetsmätningar för svensk industri, som publicerats under det senaste decenniet, förbises denna dubbla effekt av inflationen, genom att man i vinstmåttet enbart beaktat flödet av finansiella kostnader och intäkter.

Samma kritik kan för övrigt riktas mot olika vanligen förekommande mätningar av den s k räntetäckningsgraden, varmed förstås den andel av bruttovinsten som intecknats för ränteutbetalningar. Den konstaterade uppgången i denna kvot har felaktigt tolkats som ett entydigt mått på en ökande finansiell belastning för företagen. I själva verket innehåller nominalräntorna - och därmed företagens ränteutbetalningar - i tider av inflation ett element av real låneamortering, som automatiskt driver upp "räntetäckningsgraden". Industriföretagens reala "debt service" behöver i verkligheten inte alls ha ökat i den utsträckning som de nämnda mätningarna tycks utvisa.

8 Södersten (1978).

9 Sambandet framgår av det välkända uttrycket

$$R_E = R_T + S/E(R_T-R_S)$$

där R_E och R_T är räntabiliteten på eget respektive totalt kapital, R_S är den genomsnittliga skuldräntan och S/E är kvoten mellan totala skulder och eget kapital. Den andra termen i höger led är hävstångseffekten.

10 Utdelningarna räknas här netto, dvs som differensen mellan av industriföretagen utbetalda och mottagna utdelningar. Motsvarande nettoberäkning har gjorts för ränteutbetalningarna.

11 Utdelningar är här räknade brutto, dvs utan avdrag för av företagen mottagna utdelningar. Mottagna utdelningar ingår i stället i vinstmåttet för R_{ET}; Förfarandet påverkar inte storleken av realt nettosparande, R_{ET} - Up.

12 Se t ex Eriksson-Södersten (1979) för en ekonometrisk analys av industrins skuldsättning utifrån en sådan utgångspunkt.

REFERENSER

Bergström, Villy, och Södersten, Jan, 1981, "Double Taxation and Corporate Capital Cost" i Eliasson, G, och Södersten, J, 1978 (eds), Business Taxation, Finance and Firm Behavior, IUI Conference Reports 1981:1, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.

Bradford, David, 1981, The Incidence and allocation effects of a tax on corporate distributions, Journal of Public Economics, 15, 1981.

Eliasson, Gunnar, 1976, Profit Performance in Swedish Industry. Special Study F. Industrikonjunkturen, Hösten 1976, Sveriges Industriförbund.

Eriksson, Göran, och Södersten, Jan, 1979, "Industrins finansiering och tillgångsstruktur" i Kalkyler för 80-talet, Specialstudier för IUIs långtidsbedömning 1979, Del 2, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.

Södersten, Jan, 1978, "Bolagsbeskattningens verkningar" i Normann, G, och Södersten, J, Skattepolitisk resursstyrning och inkomstutjämning, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.

Södersten, Jan, och Lindberg, Thomas, 1983, Skatt på bolagskapital, Forskningsrapport nr 20, 1983, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.

Specialstudie VI

Skattekilar, inflation och fördelning

Gunnar Eliasson

1 Problem, disposition och sammanfattning

Skatternas effekter på produktionstillväxten har länge funnits på den ekonomiska debattens agenda. Empiriska studier har belyst sambandet. Man kan diskutera deras kvalitet, men totalintrycket från teoretiska överväganden och empiriska studier är att effekterna är negativa på lång sikt. Den ekonomiska analysen handlar om den samlade effekten av skatter och inflation, dels på resursallokeringen och tillväxten, dels på prisbildningen på förmögenhetsobjekt. Skattekilar har på senare år (se Södersten-Lindberg 1983) blivit ett modeord i den ekonomisk-politiska debatten.

Skatterna och den offentliga sektorns tillväxt (se Ysander 1979) har använts som ett medel att utjämna inkomstfördelningen i den svenska ekonomin. Slutresultatet av den förda utjämningspolitiken anses ha varit en utjämnad inkomstfördelning, men av allt att döma verkar - efter en lång rad år - konsekvenserna i första hand ha blivit en obalanserad makroekonomi och en ojämnare förmögenhetsfördelning. Huruvida på sikt också en ojämnare fördelning av den potentiella konsumtionen, sedd över en livscykel blir följden återstår att se. Ingenting tyder på att man under detta århundrade med hjälp av politik kommer att kunna vända den utveckling mot mer ojämna fördelningar som för närvarande pågår.

Den finanspolitik i utjämnande syfte som förts verkar dessutom ha skapat de stora budgetunderskotten genom att en för hög konsumtionsbenägenhet permanentats i det svenska samhället. Detta kommer, som antytts, att gynna spararna och öka ojämnheten i förmögenhetsfördelningen ytterligare. Men den växande offentliga

skuldsättningen har också undergrävt statsmaktens förmåga att stå för sina åtaganden i framtiden. Privat sparande och förmögenhetstillväxt blir därmed i ökad utsträckning en garant för den sociala tryggheten - alltså en återgång till de förhållanden som gällde på 50- och 60-talen.

Detta kan tyckas paradoxalt med tanke på de ambitioner som varit förknippade med två decenniers utjämningspolitk. Men observationen illustrerar någonting fundamentalt, nämligen att det är mycket svårt att föra ambitiös ekonomisk politik, särskilt om man tar till medel som direkt påverkar prisbildningen i ekonomin. De omedelbara (kortsiktiga) effekterna överbetonas, ekonomins reaktioner på olika åtgärder missuppfattas och direkta policymisstag begås. Effekterna kan till en början bli de avsedda men blir på sikt ofta de omvända.

Svårigheten att föra ambitiös politik ligger i att samtidigt förstå prisbildningen på såväl produktionsflöden som förmögenhetsobjekt. Om detta, dvs om marknadsprocessens dynamik, finns än så länge ingen konsekvent och sammanhängande teori (se Day-Eliasson 1986).

I det hittills sagda har vi underförstått en viktig förenkling. Inflationen har antagits vara exogen. Detta är ett traditionellt antagande men förmodligen fundamentalt fel. Skattekilar och tröghet i prisbildningen på mikroplanet bör vara inflationsdrivande. Problematiken kring skattekilar i bemärkelsen en permanent felställning av utbuds- och efterfrågepriser blir då ett allmänt och allvarligt problem. Politikens relativprispåverkan skapar inflationstendenser på mikroplanet som förstärker den negativa allokeringseffekten. En ond inflationscirkel etableras.

2 Skatter och stagnation

Man skriver i dag inte längre som Tobin (1966) artiklar med titeln "Growth through Taxation", där keynesianska multiplikatoref-

fekter från offentlig efterfrågeexpansion skapar tillväxt. Den politiken stör så småningom prisbildningen och allokeringen, eller den känsliga balanseringen av priser och kvantiteter över tiden. Bortsett från de statsplanerade öststaterna har vi dock först under senare år fått ett tillräckligt långt och varierat empiriskt erfarenhetsmaterial att utvärdera "funktionsdugligheten" hos blandekonomier med stora offentliga sektorer och ett högt skattetryck. 70-talet utsatte dessa ekonomier för ett kritiskt test. Marsden (1983) observerar att den ekonomiska (BNP) tillväxten står i ett stastistiskt klart omvänt förhållande till skattebelastningen eller - vilket är nästan samma sak - den offentliga sektorns storlek (s 2). Hans data över inkomstfördelningen ger heller inget belägg för (s 5) att högskatteländer är mer "rättvisa" än lågskatteländer. Dessa resultat strider inte nödvändigtvis mot Korpis (1985) observationer att det inte går att finna något negativt samband mellan BNP-produktivitetens ökning å ena sidan och å den andra vare sig de sociala utgifterna eller transfereringarnas andel av BNP och marginalskattens höjd. För den grupp OECD-länder Korpi tittar på verkar sambandet snarare vara positivt. Smeeding-Hauser-Rainwater-Rein-Schaber (1985) konstaterar dessutom att andelsmässigt färre personer i Sverige och Norge än i något av länderna USA, Västtyskland, Kanada, Israel och England har en inkomst efter transfereringar som understiger halva medianinkomsten.

Mätproblem och metodmässiga brister gör att resultaten från den här typen av studier är svårtolkade. Olika länder och olika tidsperioder jämförs i studierna och valet av de relativt korta tidsperioderna blir avgörande för resultatet. En växande men måttligt stor offentlig sektor - som den svenska fram till slutet av 60-talet - kan mycket väl bidra till produktionens tillväxt under en längre övergångsperiod, om räntabiliteten är god och outnyttjade resurser finns i ekonomin. Varje studie kan därför vara rätt på sitt sätt. Det är däremot nära nog självklart att utformningen av samt storleken på en ekonomins "non-market" sektor, via prisbildningen och på många andra sätt, påverkar den totala ekonomins hushållning med sina resurser, dvs fördelning och produktionstillväxt. Om sektorn blir dominant i ekonomin, mindre effektiv än

övriga sektorer och dessutom trög i anpassningen kommer alla strukturomvandlingskrav att hamna i den övriga, "fria" sektorn. Detta leder till instabiliteter som förr eller senare drabbar produktionstillväxten (se Eliasson-Sharefkin-Ysander 1983).

Vad de ovan citerade författarna varit ute efter är "skattekilarnas" eventuella negativa effekter på produktionstillväxten i makro som en mätare på välfärden. Vi konstaterar då att det är tveksamt om de studier vi gått igenom verkligen fångar de relevanta välfärdseffekterna. Inkomstfördelningarna, särskilt före skatt, är skäligen ointressanta mått i detta sammanhang. Som Lindbeck (1983) visar blir fördelningen av disponibel inkomst per konsumentenhet och per timme arbetad tid i Sverige praktiskt taget horisontell. Om detta är korrekt har man anledning att undra vilka konstigheter utjämningspolitiken har åstadkommit när det gäller individens konsumtionsstandard över en livscykel. Om å andra sidan resultaten från Smeeding etc (1985) trots dessa invändningar verkligen speglar en reell utjämning av välfärden i ett livscykelperspektiv, och inte bara är en normal ögonblicksbild i en högskatte-högtransfereringsekonomi, där människorna normalt rör sig över hela fördelningen under sin livscykel, kan vi konstatera att den utjämning som åstadkommits är mycket känslig för de åtstramningar som är förknippade med en sanering av det offentligas förstörda finanser. Det offentligas finanser har urholkats av stagnationen. Och stagnationen verkar ha åstadkommits av störningar i prisbildningen, vars orsaker skall sökas i en alltför dominant och strukturellt inflexibel "non-market" sektor (se vidare avsnitt 8 nedan).

Den traditionella föreställningen är att ökade investeringar och fler arbetstimmar ger ökad produktion, eller omvänt att minskade investeringar och en mindre arbetsinsats i timmar räknat sänker produktionstillväxten i en ekonomi. Denna diskussion har släktskap med den så kallade Lafferkurvan och skapandet av en "fri" eller "grå" ekonomi, i vilken stimulans till skattekringgående manövrer blir för stor och stora skattetrösklar erbjuder goda vinsttillfällen. Olika forskare har under olika antaganden försökt beräkna en

svensk Lafferkurva och funnit att med vårt nuvarande skattesystem bör den svenska ekonomin ligga på Lafferkurvans högersida, där alltså ökade skattesatser så småningom minskar skatteinkomsterna (se Jacobsson-Normann 1981, Feige 1983, 1985). Det stora problemet med denna typ av analys är att den är statisk. Mätningarna bygger inte på en teori som förklarar hur ökade skattesatser ger lägre inkomster, eller hur långvarig processen är. Resultaten är därför återigen lätta att kritisera på vetenskapliga grunder.

Huruvida en minskad arbetsinsats totalt räknat i miljoner arbetstimmar ger en lägre total produktion kan vi låta vara osagt. Om däremot antalet effektiva arbetstimmar av produktiv arbetskraft på de rätta jobben minskar, minskar självfallet produktionen. Det förefaller rimligt att anta att skatteeffekten på arbetsutbudet är någorlunda oberoende av var arbetsinsatsen äger rum. Efter en lång rad studier som pekat på att arbetsutbudet varit relativt opåverkat av inkomstskatten visar Blomquist (1984) att de alla varit behäftade med olika former av specifikationsfel. Efter korrigering av dessa framkom relativt stora negativa effekter på arbetsutbud och effektivitet av den progressiva inkomstskatten.

I en ofta citerad artikel ställer Feldstein (1982) frågan vad den totala skattebördan i samhället betyder för investeringarna. Han skattar några tidsserieekvationer och finner ett klart negativt samband mellan samhällets effektiva skatteuttag och investeringarna. Den följande diskussionen går ut på att de låga investeringarna, eller de höga skatterna, har sänkt tillväxten i den amerikanska ekonomin. Burgermeier-Junge-Schoennenberger-Zarrinnejader (1984) testar och finner stöd för samma hypotes på schweiziska data.

Såväl Feldstein (1982) och de schweiziska forskarna (1984) som Blomquist (1984) studerade olika mellanled i Laffer-mekanismen, nämligen det allmänna skattetryckets påverkan på de totala investeringarna och arbetsutbudet i ekonomin.

På grund av diskussionen ovan finner vi att slutsatsen om investeringarna och produktionen är plausibel. Den statistiska metodiken i de studier som refererats är dock diskutabel och den underliggande teorin skäligen enkel. Analysen i Feldstein (1982) och Burgermeier m fl (1984) är alltför aggregerad. Den slutsats som dras utgör en av många möjliga slutsatser, som alla är förenliga med samma datamaterial. Tills någon visat att andra tolkningar är empiriskt mer rimliga får dock den refererade studien betraktas som ett stöd. Helt andra mekanismer än de "testade" kan dock mycket väl ha skapat de statistiska korrelationer som observerats. Åtminstone tre ytterligare förklaringar finns till det fall i makroinvesteringskvoten (dvs kvoten mellan totala investeringarna och BNP) sedan 70-talets mitt som i många ekonomier inträffat parallellt med den stigande effektiva skattebelastningen.

För det första har den tekniska och ekonomiska utvecklingen gjort att investeringar i annat än maskiner och anläggningar blivit mer lönsamma. Dels har investeringar i finansiella tillgångar under de senaste åren varit mer lönande för företagen än kapacitetsexpansion, dels har investeringar i produktutveckling och marknadsföring varit ett sätt att göra tillverkningen lönsam. I bägge fallen har en sänkning av den traditionella investeringskvoten blivit resultatet.

En andra förklaring har att göra med en förändrad sammansättning av industriproduktionen, från en hårdvarukapitaltung basindustri mot den lättare verkstadsindustrin. Liknande omfördelningar kan observeras mellan industrin och andra sektorer. Så har t ex bostadsinvesteringarna sjunkit kraftigt sedan 70-talets mitt jämfört med andra typer av investeringskategorier. Att studera tillväxtens bestämningsfaktor på en grov makronivå är någonting man generellt bör undvika, särskilt under perioder när produktionens sammansättning ändrar sig så mycket som den gjort under 70-talet.

Den tredje förklaringen är mer sofistikerad. Den innebär att användningen av existerande investeringsresurser effektiviserats

inom den givna produktionsstrukturen, dvs en effektivisering av kapitalallokeringen. Den höjda räntan har gjort företagen mer benägna än tidigare att kapa olönsamma projekt. Utvecklingen i flera länder, bland dem Danmark, illustrerar hur sjunkande investeringsverksamhet och sysselsättning i industrin från mitten av 70-talet och 10 år framåt ändå givit upphov till en växande produktion.

Denna observation poängterar en annan sida av tillväxtproblematiken, nämligen allokeringen av kapital och arbetskraft och hur allokeringen påverkas av skatterna. Höga skattesatser i olika former och subventioner fungerar som kilar i prissystemet och påverkar investeringarnas fördelning över företagen. Om skatterna premierar investeringar i lågräntabla projekt höjs investeringskvoten i ekonomin därför att den produktionstillväxt som följer är lägre än den som ett bättre sortiment investeringar skulle ha åstadkommit inom samma budgetram. De skatter som har de starkaste effekterna på hur kapital och arbetskraft används i företagen är bolagsskatten och industrisubventionerna.

3 Bolagsskatten styr investeringarna fel

Den klassiska skattekilen är bolagsskatten. Redan Myrdal (1934, s 35 ff) diskuterade allokeringseffekterna av denna skatt, som ursprungligen betraktades som en avgift för det statliga privilegium som rätten till bolagsform ansågs utgöra. Myrdal ansåg att denna specialskatt på grund av sin konstruktion inte hörde hemma i ett modernt skattesystem. Framför allt var han på det klara med att bolagsskatten var en "extra avbränning" som aktieägaren räknade med i sina kalkyler när det gällde att nå en målsatt lönsamhet efter alla skatter. Till skillnad från många andra skatter kan bolagsskatten inte lika lätt övervältras bakåt i form av lägre faktorpriser eller framåt i form av högre priser. Det är i själva verket den normala reaktionen hos företagsledningar att försöka lösa sina lönsamhetsproblem genom att höja produktiviteten (se Eliasson-Fries-Jagrén-Oxelheim, 1984). Om den målsatta

lönsamheten efter skatt är internationellt bestämd (se Eliasson-Södersten, 1981), kommer incidensen av skatten på kapitalinkomsten i första hand att drabba kvantiteterna i ekonomin; investeringar, produktion etc. Effekterna beror dock i hög grad på hur företagens vinstsituation ser ut vid beslutstillfället.

Företag som har stora vinster kan minska sin omedelbara skattebelastning genom att investera mer. Resursinstängning sker i de just nu lönsamma företagen genom skattetrösklar, som fungerar så att en väsentlig del av resurserna skattas av om de förs till andra företag över marknaden i stället för att plöjas tillbaka i den egna rörelsen. Företaget behåller och kanaliserar sina egna resurser mot allt sämre interna investeringsprojekt. Det är inte självklart att de företag som tjänar pengar just nu också står för framtidsinvesteringarna.

Om skattekilarna stänger inne pengar i de just nu lönsamma företagen och därmed på sikt bidrar till en sänkning av förräntningskraven i ekonomin före skatt får vi en försämrad sammansättning på industriinvesteringana. Detta allokeringsproblem har länge varit föremål för ekonomisk-politisk debatt. Simuleringar på institutets mikro-till-makro-modell (Eliasson-Lindberg, 1981) visar på klart negativa effekter av skattekilar och resursinlåsning i företag. Investeringarna leder i sin tur fram till en felallokering av arbetskraft med minskad produktionstillväxt och lägre kapitalförräntning som resultat. Detta gäller särskilt om prisutvecklingen är sådan att resurser borde föras från vissa företag till andra företag. Skattekilsproblemet blir alltså betydelsefullt i strukturomvandlingstider. En viktig kompletterande effekt är att de krisindustrier (malm, stål, varv, skog) som under 70-talet räddats av statliga subventioner (negativa skattekilar) varit höglöneindustrier, vilket lett till att den friska, växande delen fått en högre lönenivå än som skulle ha blivit fallet om basindustrins löner inte hållits uppe med statliga subventioner (se avsnitt II.3 i huvudtexten). Den friska industrin har därför på marginalen fått en lägre förräntning vid tillväxt. Försöken att locka över arbetskraft från annan industri genom löneglidning blev för kostsamma och tillväxten uteblev.

Subventioner som de delats ut i praktiskt taget hela västeuropa (se Carlsson, 1983, Eliasson, 1984, Örtengren, 1985) har inneburit att skattepengar medvetet styrs till de sämsta företagen. I en ekonomi med traditionell bolagsbeskattning och omfattande industrisubventioner får vi alltså en dubbel felallokering av investeringsresurserna till de sämsta investeringarna. Det är knappast någon tvekan om att vi här har den väsentliga förklaringen till industriproduktionens stagnation i Sverige och i ett antal europeiska ekonomier efter den första "oljekrisen". Men det är alltså inte den sänkta investeringskvoten i sig som varit problemet utan den försämrade investeringsmixen. En ytterligare sänkt investeringskvot - underförstått mindre investeringar i den tunga basindustrin - hade förmodligen höjt produktionen och sänkt lönenivån i industrin, därför att ett antal lågproduktiva höglönejobb fallit bort.

Att skattekilar påverkar kapitalbildning och resursallokering i flera industriländer och att kilarna dessutom är stora och godtyckligt utspridda i ekonomin visas i Södersten-Lindbergs (1983) och King-Fullertons (1984) jämförelser mellan förhållandena i Sverige, USA, Västtyskland och England. Subventionernas samhällsnytta kan ifrågasättas på helt självklara grunder. Det sagda innebär att även bolagsskattens existens kan diskuteras mot bakgrunden av att stora, negativa effekter på produktionen är sannolika utan att några positiva effekter uppnås. Den har ofta motiverats av rättviseskäl eller inkomstfördelningsskäl. Effekterna på inkomst- och förmögenhetsfördelningarna kan inte avgöras till sin riktning och därmed faller rättviseargumenten vad gäller bolagsskatten (det är om det totala skattesystemets effekter på förmögenhetsfördelningen vi kan säga något). Som intäktskälla för statsmakten är bolagsskatten näst intill ointressant. Som resursmissledande skattekil kan den förstöra värden som är många gånger större än den skatteintäkt statsmakten tar in. Skatteintäktseffekten kan till och med vara negativ därför att inkomstunderlaget för andra skatter (produktionen) växer långsammare.

Rättviseskäl har ofta anförts för att inkomster från kapital och arbete skall beskattas lika. Från sådana argument följer egentli-

gen att speciella skatter som arvs-, förmögenhets- och bolagsskatter borde tas bort. Det samhällsekonomiska argumentet mot dessa specialskatter är dock av ett annat slag. Kvantitetseffekter på arbetsutbudet har visserligen kunnat påvisas. Men skatter på arbete vältras i huvudsak bakåt i form av lägre löner och framåt i form av högre priser. När det gäller skatter på kapitalinkomster vältrar kapitalägaren i första hand av skatter genom kvantitetsanpassningar, dvs de reala effekterna kommer snabbare än om de tar omvägen via prisbildningen. Kapitalinkomstbeskattningen slår med andra ord hårdast och snabbast på produktionen. Man bör dessutom förvänta sig större rationalitet och professionalism hos företag och kapitalägare än hos löntagarna. De lär sig snabbare, när spelets regler förändras, att vältra av sig konsekvenserna av t ex nya skatter.

Södersten-Ysander (1985) observerar bolagsskattens negativa verkningar för resursallokeringen och föreslår en återgång till fria avskrivningar samt begränsad avdragsrätt för räntor. Detta förslag innebär otvivelaktigt en administrativ förenkling av skattesystemet, som i praktiken visar sig vara nära nog identisk med socialdemokraternas promsförslag. Men det löser inte det dynamiska allokeringsproblemet.

Förenklingen visar sig under vissa betingelser göra bolagsskattesystemet neutralt vad gäller finansieringsform och typ av investeringsobjekt.[1] Systemet fungerar som en form av "skogskonto" eller investeringsfond. Neutralitet i finansieringshänseende uppnås vid olika skattesatser om företaget under en längre period lyckas tjäna in tillräckligt med vinster, dvs är lönsamt sett över många år. Förslaget innebär då vinst- och förlustöverföring framåt och bakåt om avkastningen på ej utnyttjade investeringsmedel beskattas. Kontantbetalning för investeringen medges då så att säga i skattehänseende vid investeringstillfället. Förslaget är också enligt Södersten-Ysander "fördelningspolitiskt acceptabelt", vilket knappast har någon mening eftersom vi inte vet hur bolagsskatten påverkar de flesta av de "fördelningar" man kan tänkas bekymra sig över. De negativa effekterna på allokeringen - skattens häv-

stångseffekt på förräntningen - kvarstår å andra sidan i sin helhet. Vill man få bort de reala allokeringseffekterna är det enklast att avskaffa bolagsskatten helt. Är man dessutom bekymrad över inkomstfördelningskonsekvensen är den teoretiska slutsatsen av Södersten-Ysanders (1985) argument att - som författarna nämner i förbigående - ersätta alla skatter med en utgiftsskatt. Då försvinner både trippelbeskattningen av företagsvinsten och skattens hävstångseffekt på kapitalförräntningen och på allokeringsbesluten. Systemet blir neutralt ur inkomstfördelningssynpunkt i betydelsen kapacitet att konsumera i ett livscykelperspektiv. Det har dessutom en stor fördel när det gäller lösandet av svensk ekonomis makrobalansproblem; det gör privat sparande ekonomiskt lönsamt och den private spararen kommer, som vi funnit, att avgöra valet av nittiotal (se vidare kapitel II i huvudtexten).

Ett utgiftsskattesystem är dock inte vid varje tidpunkt neutralt ur förmögenhetsfördelningssynpunkt. Men detta är en logiskt ointressant effekt om man jämför med nuvarande system av tre skäl. För det första är inte heller nuvarande bolagsskattesystem neutralt med den nyansen att vi inte känner effekternas riktning. För det andra blir det konstigt att i dag tala om att reformera skattesystemet så att en jämnare förmögenhetsfördelning uppnås, efter de senaste 10 årens erfarenhet av hur ett samlat skattesystem ägnat att förhindra privat förmögenhetsackumulation skapat (i kombination med inflation) mycket stora möjligheter att bli mycket rik, snabbt och efter skatt. Det tredje skälet är mer en definitionsfråga. Ett skattesystem som vid varje tidpunkt är neutralt vad avser förmögenhetskonsekvensen blir en mycket bisarr konstruktion. Förmögenhetsfördelningen kan bara beaktas i ett livscykelperspektiv, och i ett sådant perspektiv leds diskussionen naturligt in på nästa fråga, nämligen hur individens försäkringar bäst kan ordnas över en livscykel, utan att makroekonomin störs av alla de allokeringseffekter som diskuterats tidigare.

4 Skattekilar sänker moralen och förstör statistiken - den grå ekonomin

"Skattekilar" har figurerat intensivt i diskussionen kring den grå sektorn. Uppskattningarna av denna sektors storlek varierar kraftigt mellan olika forskare och länder. Hansson (1983a) redovisar skattningar på allt mellan några få, till ca 30 % av BNP. Det är för Feige (1979, 1985) fullt möjligt att den stagnerande produktionstillväxten t ex i Sverige till stora delar är en statistisk illusion. Den verkliga tillväxten skulle ha varit betydligt högre om den grå produktionen adderats till den i Nationalräkenskaperna observerade och uppmätta. Oavsett hur mätningarna går till, är metodproblemen formidabla.

Tabell 1 och figur 1 nedan ger en fingervisning om de skattekilar vi talar om samt hur de utvecklats under efterkrigstiden. Tabellen illustrerar de kilar som påverkar de mer långsiktiga yrkes-, karriär- och utbildningsbesluten. Vad blir skattekonsekvensen på marginalen av att välja en tjänstemannakarriär av medelsnitt istället för att bli yrkesarbetare? Tabellen visar skattekonsekvensen på marginalen på olika inkomstnivåer av att tjäna en extra krona. På marginalen, dvs med de inkomster som överstiger yrkesarbetarens - de övriga 30 à 40 procenten - skulle en tjänsteman med en årslön på 140 tkr, om han eller hon kunnat kringgå alla sociala avgifter och inkomstskatt, 1980 ha kunnat köpa en vara som i marknaden kostar 100 kr för 9 kr. Om han dessutom kunnat kringgå momsen sjunker priset till 5 kr och 70 öre. Efter skattereform är motsvarande tal 1985 18 respektive 15 kr. Vi vet att de administrativa kontrollmöjligheterna är små inom stora inkomstområden.

Hanson (1983b) har kalkylerat utvecklingen av fastprisberäknade marginalskatter (i inkomstskatten) vid olika inkomstnivåer för åren 1950-85. Det är denna skattetaxa som påverkar många privata beslut om arbetsutbudet på marginalen. Figur 1 visar att marginalskatten på en kronas extraförtjänst för en person med 30 tkr i taxerad årsinkomst (i 1980 års priser) steg från 28 % 1955 till

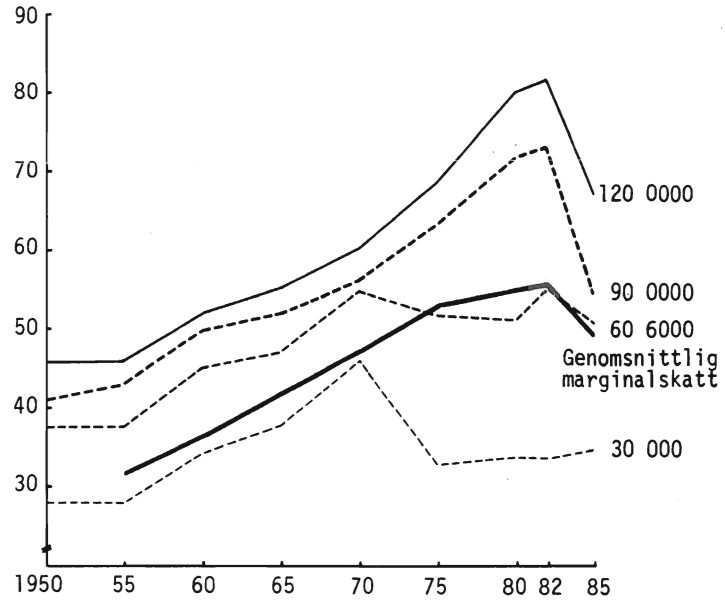
Tabell 1 Skattekilar i Sverige, 1969-85, tkr

	Arbetare				Tjänsteman				På marginalen vid avancemang från arbetare till tjänsteman			
	1969	1975	1980	1985	1969	1975	1980	1985	1969	1975	1980	1985
(1) Årskostnad i medeltal för företaget	28,5	56	98	148	63	118	142	204	34,5	62	44	56
(2) Inkomst efter sociala avgifter	25,5	45	71	104	57	100	98,5	139,5				
(3) Inkomstskatt (minus)	7	14	23	35	24	52	41	53				
(4) Disponibelt efter inkomstskatt och sociala avgifter	18,5	31	48	69	33	48	57,5	86,5	14,5	17	9,5	17,5
(5) Skattekil så långt ((1)-(4) i % av (1))	35	45	51	53,5	48	59	60	58	58	73	78,5	69
(6) Transfereringar (plus)	4	7	12	18	2	3	7	11				
(7) Disponibelt	22	38	60	87	35	51	64	97	13	13	4	10
(8) (7) i % av (1)	77	68	61	59	56	44	45	48	38	21	9	18
(9) Moms på disponibel inkomst (procent)[x]	11,5	14,3	16,2	19,0	11,5	14,3	16,2	19,0	11,5	14,3	16,2	19,0
(10) Åter till privat sektor direkt från hushållen i form av konsumtionsefterfrågan	19,5	32,5	50,3	70,5	31,0	43,7	53,6	78,6	11,5	11,1	2,5	8,1
(11) Total skattekil ((1)-(10)) i % av (1)	31,5	42	48,7	52,4	51	63,0	62,2	61,5	66,7	82	94,3	85,5

[x] Momsskattesatsen har korrigerats för årets sparkvot, och räknas på konsumtion inklusive moms.

Källa: Eliasson, G (1980, s 65) samt uppdatering av Tomas Nordström, IUI. Uppgifter för åren 1969 och 1975 är i vissa avseenden inte helt jämförbara med uppgifter för åren 1980 och 1985.

Figur 1 **Marginalskatt i inkomstskatten**
- gällande ensamstående utan barn

Anm: Inkomstnivåerna angivna i 1980 års priser.

Källa: Hanson (1983b, tabell 1, s 2)

35 % 1985. Motsvarande marginalskattehöjningar för en person med 120 tkr i taxerad inkomst steg från 46 till 82 % 1982 för att därefter sjunka till 67 % 1985. En mer begränsad grupp människor har även intresse av att i sina privatkalkyler ta hänsyn till arbetsgivaravgiften. Om dessa samt indirekta skatter och inkomstberoende transfereringar inkluderas i marginaleffektkalkylen, blir utvecklingsprofilerna 1950 till 1985 i stort sett desamma, men nivåskillnaden blir som väntat avsevärd på de lägre inkomstnivåerna - mer än 50 % högre - och växande. Skillnaden är betydligt mindre och inte växande för de högre inkomstgrupperna, därför att den progressiva inkomstskatten utgör en större andel av det totala skatteuttaget ur dessa gruppers totala faktorinkomster. Vi kan i förbigående observera (Hanson-Norrman, 1985), att skatteskalorna som sådana inte verkar ha haft någon omfördelningseffekt på den potentiella livscykelinkomsten, korrigerad för arbetstid.

Incitamenten att kringgå skattesystemet är följaktligen stora. Det är osannolikt att rationellt agerande människor skulle avstå från möjligheterna att kringgå systemet om de yppade sig, särskilt om de inte sympatiserar med den politik som föranlett skattekilarnas utplacerande i ekonomin. Tydligen är också möjligheterna stora. Hederlighet är högt beskattad i Sverige, som Assar Lindbeck uttryckt förhållandet. Det är tveksamt om överhuvudtaget något administrativt system i det långa loppet kan klara påfrestningarna i ett högskatteland av svensk typ utan att grundläggande, demokratiska rättssäkerhetsprinciper kommer i fara.

De långsiktiga effekterna av den "moralförändring" i samhället som dessa skatteincitament kan stimulera är mycket svåra att analysera på ett objektivt vetenskapligt sätt. Individuellt motiverat skattekringgående på bred front blockerar så småningom den politiska ambitionen bakom själva skattesystemet, och allt effektivare ju större incitamenten är.

Vilka ekonomiska nackdelar är förknippade med den grå ekonomins tillväxt? Det enkla, standardargumentet är att produktionen skulle skötas mycket effektivare om även den grå ekonomin

kunde fungera öppet och i konkurrens med den registrerade ekonomin. Det är däremot inte självklart att den ekonomiska effektiviteten skulle höjas, om man med ett effektivare skattekontrollsystem kunde driva tillbaka den grå produktionen in i den registrerade ekonomin. Grunden för detta påstående är att skattekilarna påverkar resursernas fördelning och användning och därmed tillväxten i ekonomin. Diskussionen kring Lafferkurvan är en spegling av detta synsätt. Lafferkurvan är dock ett för enkelt analysinstrument i detta sammanhang. Det är dynamiken bakom investeringarnas allokering som är den tunga invändningen, vilken också ligger i botten på Feldsteins (1982) argumentering.

5 Skattekilar tvingar bort de privata aktieägarna

Ett speciellt intressant resultat i Södersten-Lindberg (1983) och King-Fullerton (1984) är den höga beskattningen av privat aktieägande i alla fyra studerade länder. I Sverige är den effektiva skattesatsen för industrifinansiering via deltagande i nyemission av privata aktieägare särskilt hög, 140 %, att jämföra med 107, 56 och 70 % för USA, England och Västtyskland. Samtidigt har ett antal institutioner (t ex försäkringsbolag) en negativ skattebelastning, dvs de är subventionerade. Det är ganska klart att denna utformning av bolagsskatt och inkomstskatt i kombination har haft som utgångspunkt att förhindra direkt privat förmögenhetstillväxt. De privata ägarna skattades fram till 70-talets slut bort från den svenska aktiemarknaden. Fyra kommentarer är på sin plats i detta sammanhang.

För det <u>första</u> har vi frågan vad de privata aktieägarna betyder för den dynamiska effektiviteten i en industriell ekonomi, samt vad det betyder för ekonomin om de "skattas bort" (detta har diskuterats utförligt i kapitlen II och VI i huvudtexten). Institutionaliseringen av aktiemarknaden kan till en viss - kanske betydande - del förklaras av dessa skattekilar.

Man kan skilja mellan tre olika organisatoriska nivåer när det gäl-

ler att transformera om allmänna sparanderesurser i samhället till specifikt industrikapital;

(a) ägare, sparare
(b) finansieringsformer samt
(c) reala industriella aktiviteter.

Så länge de reala aktiviteterna inte påverkas av förändringar under (a) och (b) kan man kanske hävda att inget problem föreligger. Argumentet i denna uppsats är dock att (a) och (b), dvs finansieringens ursprung och former normalt avgör effektiviteten i resursallokeringen, dvs (c). Vi kan också notera klara tendenser till skatteanpassning i strukturen under (a) och (b) mellan de fyra länder, som studerats i Södersten-Lindberg (1983). De skattebefriade institutionerna dominerar t ex numera som ägare både i Sverige och i USA, och det hårt skattebelastade nyemissionskapitalet (aktier) minskar andelsmässigt i proportion till skattebelastningen. Detta kan vara intressant att notera i anslutning till vår slutsats i kapitel II, nämligen att nya former av kapitalbildning kommer att göra nyemissioner på aktiemarknaden viktigare som finansieringskälla.

För det andra har vi frågan vad som motiverar hushållens privata förmögenhetsbildning. Vi besvarar den frågan i nästa avsnitt.

Det tredje problemet gäller vad som kommer att hända om endast en inhemsk källa återstår till att finansiera Sveriges stora balansbrist, nämligen hushållens privata sparande (se tabell II:1 i huvudtexten). Kommer det offentliga att bjuda över sparande från näringslivet för att finansiera tillväxten i offentlig konsumtion, eller kommer vi att fortsätta att bygga på den utländska skulden? Slutsatsen blir att i bägge fallen kommer den inhemska reala räntan att tvingas kvar på en nivå över den internationella.[2]

För det fjärde bör man också fråga sig hur det kommer sig att - trots politiska och skattemässiga ansträngningar - det ändå gått

så bra att snabbare än någonsin tidigare bli miljardär på improduktiva investeringar i Sverige. Svaret är i princip ganska enkelt. Den lagstiftande makten har aldrig förstått eller tagit hänsyn till de principer som styr marknadsvärderingen av förmögenhetsobjekt. Ju mer långlivade objekten är, desto mer påverkas de av långsiktiga förväntningar. Den "traditionelle" bäraren av kapitalismens symboler - den private aktieägaren - har sedan mitten av 60-talet utsatts för ett ökat politiskt hot om expropriering (ökad beskattning i två till tre led, löntagarfonder etc). Samtidigt skapade beskattning, inflation och låga reala räntor i kombination en accelererad privat förmögenhetstillväxt efter skatt på fastighetsmarknaden. Aktiekursen däremot stagnerade i förhållande till substansvärdenas tillväxt, en utveckling som förstärktes ytterligare av krisårens pessimism. Överskjutning av priserna på fastighetsmarknaden sammanföll med en skatteomläggning samt en "underskjutning" av aktiepriserna kring slutet av 70-talet och början av 80-talet. De som stigit på och av fastighetsmarknaden i tid samt in på och ut ur aktiemarknaden i tid och samtidigt vågat belåna sin portfölj högt blev på kort tid mycket förmögna; inte genom produktivt sparande utan på insiktsfullt utnyttjande av skattekilarnas, förväntningarnas och inflationens samlade inverkan på förmögenhetsobjektens marknadsvärdering. 60-talet kännetecknades av politiska ambitioner att inom ramen för det existerande systemet överföra ekonomins förmögenhetsvärden i samhällets ägo. Genom skatter och manipulationer av priserna skulle sparandet föras över till den offentliga sektorn (se tabell II:1 i kapitel II). Därmed skulle indirekt den privata sektorn förses med finansiella resurser. ATP-sparandet får symbolisera den ambitionen. Hade detta till en början enorma sparande investerats marknadsmässigt rätt i produktionsbefrämjande verksamheter hade en sådan politik kanske burit frukt. Nu blev det inte så. ATP-sparandet tvingades - mot fondernas reglemente och förvaltningschefens vilja - gradvis in i konsumtionsnära satsningar, som lågräntelån till flerfamiljsfastigheter. När sedan "70-talskrisen" inträffade minskades underlaget för ATP-sparande samtidigt som pensionsutbetalningarna ökade och snart sagt allt sparande i Sverige började tas i anspråk av det offentliga för att finansiera en offentlig konsumtion som inte kunde hejdas. Den förmögenhet som till äventyrs tidigare byggts upp

inom den offentliga sektorn reducerades drastiskt. Samtidigt öppnades, som nämnts, oanade möjligheter att bli rik i Sverige.

Svårigheten att förutse förmögenhetsobjektens värdeutveckling kvarstår och eftersom enskilda hushålls privatekonomi i minskande utsträckning beror på den direkta insatsen i form av produktivt arbete, satsas förmodligen fortfarande betydande humankapitalresurser i samhället i form av tid och uppmärksamhet på att rätt utnyttja de incitament som vår ekonomi erbjuder. När hushållens privatekonomi avgörs av hur väl man lyckas i ett gigantiskt inkomst- och förmögenhetsomfördelningsspel, i stället för ens bidrag till produktionstillväxten, då har samhället skapat ett problem för sig själv. Men problemet är inte att det finns spekulanter, utan att de ekonomiska incitamenten är utformade som de är.

6 Det privata hushållet får klara sin egen trygghet

Efterkrigstidens Sverige har inneburit att det privata sparandets och den privata förmögenhetsbildningens betydelse som familjens försäkring för ålderdomen minskat i betydelse för alla, utom de redan förmögna. Försäkringsansvaret har överförts till det offentliga, särskilt det allmänna tilläggspensioneringssystemet (ATP). Sedan mitten av 70-talet har dock det offentligas förmåga att klara sina sociala åtaganden alltmer kommit att ifrågasättas. I lag tecknade överenskommelser har brutits av statsmakten genom lagändringar. Det bästa exemplet har varit ändringen av ATP-villkoren för pensionärer. Indirekt åverkan på förtroendet för socialförsäkringssystemet - förutom diskussionen som sådan - har varit statsmaktens försök att bakvägen refinansiera sina växande underskott genom att tvinga på AP-fonderna statslån till lägre ränta än marknadsräntan.

Redan 1974 framkastade den amerikanske ekonomen Robert Barro (1974) hypotesen att offentliga budgetunderskott signalerar framtida ökade skatteuttag. Underskott var inte längre tillväxtstimulerande genom keynesianska multiplikator- och accelerationseffekter

som hos Tobin (1966). Men inte heller räntan påverkades och därför behövde man inte oroa sig för "crowding out" av privata investeringar. Den växande offentliga skuldbördan var en belastning för produktionssystemet, som förr eller senare måste betalas igen i form av högre framtida skatter och lägre disponibla inkomster. Denna insikt skulle endast kortsiktigt kunna döljas för inkomsttagarna, som snart skulle disponera om sina resurser. Växande offentliga underskott skulle bl a tvinga hushållen att se om sina privata försäkringssystem. Man ökade sitt privata sparande för att kompensera det bortfall i disponibla resurser som så småningom skulle följa. Om detta ökade sparande helt eliminerade efterfrågeeffekten av de offentliga underskotten, försvann samtidigt (allt annat lika) ränteeffekterna av en växande offentlig skuldsättning. Denna "wealth effect" kallas ibland, med hänvisning till en snarlik, tidig diskussion av Ricardo "the Equivalence Hypothesis" men dyker ofta upp under beteckningen "the tax discounting hypothesis" eller "the hypothesis of intergenerational altruism". Barro fann stöd för sin hypotes på amerikanska data. Feldstein (1982b) förkastar dem, men hans metod anses vara behäftad med felaktigheter. Palmer (1981, 1984) fann visst stöd för samma hypotes på svenska data. Boskin-Kotlikoff (1985) ställer Barros modell mot alla övriga modeller. De hävdar att tidigare tester varit oklart specificerade eller missat viktiga faktorer, särskilt osäkerheten om de framtida inkomsternas storlek, demografiska förändringar och befolkningens åldersfördelning. När B-K kontrollerat testet för dessa faktorer förkastas Barros modell i deras speciella version av statistiska data.

Vad som kännetecknar praktiskt taget all empirisk forskning kring detta aktuella och viktiga makroekonomiska problem, särskilt tidsserieanalyser, är att varje forskare valt sin modell (vanligtvis Modigliani-Brumbergs (1955) livscykelmodell för sparande, eller någon variant på Barro (1974) samt förutsatt a priori att alternativet varit falskt. Boskin-Kotlikoff (1985) testar Barro-hypotesen mot alla övriga alternativ, vilket är en vetenskapligt överlägsen metod. Det som fortfarande förvånar undertecknad är noll-ett ansatsen som sådan. Det är osannolikt att individer och hushåll i

sina ekonomiska planer helt bortser från hur det offentliga sköter sina finanser, men det är lika orimligt att anta att den offentliga skuldökningen helt kompenseras av ökat privat sparande, vilket Barro-effekten innebär. Det är den kvantitativa avvägningen mellan de två extrema beteendeformerna vi önskar veta något om. Sådan, mer komplicerad teoretisk och empirisk forskning bedrivs tydligen inte.

Motiven bakom privat förmögenhetsbildning har diskuterats länge och ingående. I urgamla tider var naturligtvis privat förmögehetsbildning i första hand en form av försäkring för familjen sett över flera generationer. Lagstiftningen sedan tidig medeltid vittnar också om vilken vikt man fäst vid just denna funktion och framför allt vid den privta äganderätten till olika förmögenhetsobjekt. Reellt innebar dessutom stora förmögenheter en form av makt. Man kontrollerade resurser. Man hade frihet att gå egna vägar, bl a mot den centrala politiska maktens ambitioner. Att stävja den individuella självständighet som följer med privat förmögenhet har varit en ambition både hos enväldiga kungar och svenska regeringar. Jag har själv hävdat (Eliasson, 1982) att förmögenhetens tjänster är en form av lyxkonsumtion. Efterfrågan stiger med ökad real (konsumtionsdeflaterad) förmögenhet och snabbare än den reala inkomstnivån.

Betydelsen av en privat förmögenhet och försäkringsskydd ökar i kristider (arbetslöshet, försämrad social service etc). Vårt empiriska kunnande om hushållssparandets bestämningsgrunder är tyvärr nära nog obefintligt. Alla slutsatser om hur politik bör bedrivas blir hårt beroende av rena antaganden och gissningar. Det viktigaste antagandet härvidlag gäller hur rationella eller ekonomiskt sofistikerade individers sparbeslut är. Vi konstaterar härvidlag att finansiellt sparande minskat sedan 60-talet, men att bostadssparandet ökat desto mer. Huruvida denna omfördelning beror på medvetna beslut eller om det bara blivit så därför att svenskarna under samma tid fått råd att bo i villa - något som de alltid önskat - är tills vidare en öppen fråga. Om en förändring i motsatt riktning så småningom kan observeras efter 1982 års skatte-

omläggning etc får vi stöd för tolkningen om den rationella hushållsspararen/investeraren (se Eliasson 1982). Inte heller frågan huruvida en korrekt beräknad förmögenhet hos medelhushållet under efterkrigstiden har ökat eller minskat i förhållande till bruttoinkomsten kan besvaras. Det enda vi vet är att den relativa sammansättningen av ekonomins totala förmögenhet sedan 70-talets mitt förskjutits till fördel för den privata sektorn och till nackdel för den offentliga sektorn, och att denna utveckling "matematiskt" kommer att fortsätta om den offentliga konsumtionen inte dras ned kraftigt i förhållande till BNP och/eller om inte produktionstillväxten i den privata ekonomin ökar markant.

Om detta är en Barro (1974) effekt innebär det att hushållen medvetet håller på att bygga på sin privata förmögenhet för att öka försäkringsskyddet och den privata, ekonomiska tryggheten när det offentliga inte kan stå för sina åtaganden. Om det inte är en Barro-effekt är slutsatsen att förmögenhetseffekterna råkat bli vad de blev på grund av en oskicklig ekonomisk politik.

7 Det privata ägandets renässans

Sedan den första oljekrisen 1973/74 har en ofantlig förmögenhetsomfördelning ägt rum i världsekonomin dels mellan länder (något som vi inte diskuterar här), dels inom ekonomierna. I Sverige har en påtaglig omfördelning av totalförmögenheten från det offentliga till privata händer ägt rum; ett resultat synes det av den finanspolitik som förts sedan 50-talets början och som med ökad intensitet gått ut på att överföra resurserna åt motsatt håll, dvs från privata händer till det offentliga. I själva verket har denna politik i syfte att förhindra privat förmögenhetsbildning skapat de förhållanden som sedan mitten på 60-talet, men i första hand sedan den första oljekrisen, möjliggjort privat förmögenhetsbildning i en takt och omfattning som förmodligen aldrig någonsin tidigare varit möjlig i vårt land och - vilket är signifikativt för en ekonomi i obalans - inte genom produktiva, industriella insatser. Själva definitionen på obalans är att ekonomins förmögenhets-

objekt "tillfälligt" fått fel priser och att därför möjligheten till snabba och stora kapitalvinster funnits. Vi har konstaterat att skattekilar och inflation i kombination förklarar denna utveckling och dessa möjligheter och att samma förhållande sannolikt förklarar större delen av den stagnation i produktionen som kännetecknat tiden efter den första oljekrisen.

Vi drar här den slutsatsen att balans i den svenska ekonomin inte kan återställas med hjälp av ytterligare, förfinade fiskala nätverk utan endast genom ett återställande av ett väl fungerande prissignalsystem, dvs att ekonomins skattekilar ställs om så att (1) sparandets förmögenhetstillväxt på bred front gynnas samt (2) investeringarna styrs om i produktionsbefrämjande riktning. Lyckas man med detta lättar inflationsproblemet automatiskt, dels därför att produktionstillväxten höjs, dels därför att konsumtionen hålls tillbaka. Omvänt skulle man kunna säga att om inflationen reduceras till mycket låga tal så försvagas på ett väsentligt sätt de negativa allokeringseffekter som åstadkoms av skattekilarna. Denna slutsats bygger dels på det forskningsmaterial som har redovisats, dels på en genomgång av själva karaktären hos vårt makrobalansproblem. Förmodligen är inte en lyckad lösning à la (1) och (2) ovan förenlig med den gamla svenska "policy-idén" om att staten skall spara och låna ut resurser till investeringar. Som vi har diskuterat i huvudtextens kapitel II är en effektiv resursanvändning inte oberoende av var resursen kommer ifrån. Framför allt bör resurserna filtreras fram av differentierade marknadsmekanismer, vars prissignaler är någorlunda tillförlitliga prognoser på den framtida utvecklingen. Detta kräver omfattande privat sparande i hushåll och företag. Finansieringsbalanser på makronivå gör inte åtskillnad mellan sådana subtiliteter som hur filtreringen går till.

Problemet är egentligen ganska enkelt. En sektor (den offentliga) har redan dränerats på resurser. En annan - omvärlden - kommer att förvägra oss ytterligare sparanderesurser till en rimlig räntenivå om de inte investeras ekonomiskt effektivt. En hög realräntenivå kommer därmed att etableras vid balans. Investeringar kräver då hög lönsamhet hos företagen, dvs en hög industriell kompetens

och/eller ett för industrin fördelaktigt, balanserat kostnadsläge. Sparandet måste till stor del klaras av företagen (som därför återigen måste ha hög lönsamhet) och hushållen, som då måste avstå från att konsumera.

Eftersom hushållen som redan sparat mycket, fått vidkännas kraftiga reallönesänkningar, särskilt efter skatt, handlar det bland annat om att hålla undan redan uppsparade pengar från konsumtion. Detta kan omöjligt ske under i övrigt knappa tider, om hushållen inte kan lita på att så småningom kunna få disponera dessa pengar plus en förräntning i reala termer efter skatt för privat konsumtion.

Hushållen kommer förmodligen, för att ställa upp, att indirekt kräva någon slags garanti mot att statsmakten inte senare "tar tillbaka" deras sparpengar, t ex genom ändrad lagstiftning. Slutsatsen blir att en hög ränta och en kraftigt sänkt beskattning av sparande, räntor och förmögenhet krävs för balans.

Den fiskala åtstramning som oundvikligen tvingar sig på går ut över den sociala servicen och jämlikhetsambitionen. Men eftersom de "priskilar" i produktionssystemet som denna ambition och denna politik skapat verkar ha varit en bidragande orsak till just produktionstillväxtens stagnation är slutsatsen en logisk följd.

Som en konsekvens av detta återtar familjen en del av sin gamla funktion som försäkringsbolag. Refinansieringen av den offentliga skulden blir så småningom så dyr att en fiskal åtstramning tvingas fram. Försöker regering och riksdag slingra sig ifrån åtstramningen t ex genom skuldfinansiering av offentlig konsumtion och inflation drar en allt mer medveten privat sparare in sina tjänster gentemot det offentliga och den reala räntan tvingas eventuellt upp ytterligare, något som underlättar den privata förmögenhetsbildningen.

Det nuvarande ekonomiska läget och den politik som kommer att tvingas fram gynnar därför spararna, dvs i första hand hög-

inkomsttagare och redan rika. Förlorarna är de som byggt upp sin konsumtionsstandard på offentlig välgörenhet över en nivå som den på eget arbete införtjänade inkomsten medger. Resultaten från avsnitt 2 antydde att denna grupp var ovanligt stor i Sverige och Norge, men vi var osäkra på kvaliteten på dessa mätningar.

Hur effekten slår i de breda mellanskikten kan vi inte säga någonting om. Eftersom det är i mellanskikten från dem som ligger strax över medelinkomsten till dem som ligger strax under medelinkomsten som nästan all inkomstomfördelning via offentlig budget verkar ha ägt rum är det kanske rimligt att vänta sig att omfördelningen nu går i motsatt riktning. Om det blir så att de mest utsatta i samhället inte påverkas i någon större utsträckning medan medelinkomsttagaren - eller strax därunder - tvingas arbeta mer för att hålla uppe sin konsumtionsstandard, samt övriga endast ökar sitt sparande, kanske den totala effekten av att marknaden i ökad grad löser fördelningsbesluten blir en både socialt och ekonomiskt positiv välfärdsupplevelse.

Man kan tolka den utveckling som just beskrivits - och som delvis redan påbörjats - som en marknadsmässig systemreaktion på ekonomisk-politiskt manipulerande med ekonomin. Det är individen som denna gång röstar via marknadsmekanismen mot inkonsistenser i systemet som man röstat fram politiskt. På något sätt vore det tilltalande om ett rationellt, organiserat västerländskt samhälle som det svenska skulle kunna åstadkomma harmoni mellan de två varianterna på att utöva rösträtt.

8 Jämvikt och marknadsinformation - det dynamiska allokeringsproblemet

Den tidigare diskussionen har varit partiell. Inflationen har tagits som given (exogen). Vi diskuterar nu hur analysen förändras om även inflationen påverkas av "skattekilarnas" samlade effekter på real produktion, inkomstfördelning och penningutbud i ekonomin. Det har visat sig att marknadsprisernas effektivitet som informa-

tionsbärare vid tillstånd i och utanför jämvikt är en del av problemet.

"Jämvikt" är ett ofta använt begrepp inom nationalekonomin. I en snäv, teknisk mening handlar det om frågan huruvida priserna satts så att marknaderna tömts på varor och produktionsfaktorer. Om priserna är felsatta får vi ofrivilliga lageruppbyggnader och ofrivillig arbetslöshet. Dessa begrepp har exercerats till perfektion i den statiska, tidlösa allmänna jämviktsteorin. Det är emellertid inte självklart att de priser som "rensar" marknaderna varje ögonblick också är de priser som stimulerar de investeringar som nästa år och i all framtid skall se till att det finns varor och faktorer, som matchar de priser konsumenter och företag är villiga att betala. Om relativpriserna ligger fel uppstår kvantitetsobalanser (eller köer och bristfenomen för att använda mer vardagliga termer). Underskott i utrikeshandeln och i den offentliga budgeten är exempel på sådana obalanser. Det är växelkursen respektive priser på offentliga tjänster och skatter (en form av pris) som inte reglerar utbud och efterfrågan tillfredsställande. Under 70- och 80-talen verkar de priser som styr produktionstillväxten ha drabbats. Kapitalmarknaden har varit i ojämvikt.

Hushåll och företag använder ekonomins priser som signaler på hur man skall agera (köpa, investera, ta betalt osv). Kastningar i priser och inflation stör marknadens signalsystem - sänker informationsvärdet hos priserna. När Adam Smith talade om den "osynliga handen" menade han att marknadsprisernas signalsystem var ett effektivt sätt att sköta koordineringen av individers och företags beslutsfattande i hela ekonomin. Redan Adam Smith var fullt på det klara med att stora resurser gick åt för att insamla information och för att sköta om denna koordinering, samt att ekonomins institutionella organisation avgjorde hur effektivt den "osynliga handen" fungerade. Adam Smith observerade också att om signalsystemet skulle fungera någorlunda stabilt över tiden fick det inte störas.

Så länge prissignalerna pekar ut brister och överskott är allt väl.

Om signalen förvrängs av att "kilar" fogas in mellan det pris slutanvändaren får betala och producenten erhåller åstadkoms olika former av felstyrning i ekonomin. Adam Smiths osynliga hand är då ej längre en pålitlig trafikpolis. Vi har redan diskuterat skatter som exempel på kilar som tillsammans med inflation förvränger marknadens prissignaler, så att felsatsningar av resurser i ekonomin åstadkoms.

För en modern välfärdsekonomi gäller sålunda inte det ostörda tillstånd som marknadsförespråkarna förutsatte för en balanserad jämviktstillväxt. För det första regleras en mycket omfattande del av ekonomin administrativt, och endast till begränsad del av marknadskrafter (arbetsmarknaden, den offentliga sektorn, stora företagsorganisationer, kreditmarknaden etc).

För det andra gäller att den icke marknadsstyrda delen av ekonomin i stor utsträckning finansieras genom skatter. Detta innebär att betalningarna (skatterna) inte beror av vad man får ut i form av varor och tjänster. Den del av ekonomin för vilken detta gäller har växt snabbt under efterkrigstiden, och motivet har huvudsakligen varit att påverka fördelningen av produktionsresultatet. På makronivån speglas "felsatta priser" av kvantitetsobalanser i de konton som statsmakten har ansvar för, dvs den offentliga budgeten och utrikeshandeln.

Ett tredje kännetecken på de avancerade industriländernas ekonomi är en under senare decennier fortgående inflation. Inflation och skattekilar i kombination påverkar utbudets och efterfrågans sammansättning på kort sikt. Framför allt pekar ett växande antal empiriska studier på att inflation destabiliserar relativpriserna i en ekonomi och därmed sänker prisernas informationsinnehåll (se Genbergs specialstudie). Det blir svårare att göra pålitliga prognoser. På längre sikt styrs investeringsresurserna fel och tillgångarna prissätts fel i förhållande till de värden marknaden skulle ha åsatt dem utan skatter och inflation. Stagnation i produktionen kan bli resultatet. Om produktionen stagnerar men efterfrågan fortsätter att växa uppstår ytterligare inflationstendenser.

Självfallet kan imperfektioner i de fria marknadsmekanismerna skapa samma problem. Men ingen marknadsimperfektion av "spontant" slag kommer vad gäller effekten ens i närheten av den påverkan som den offentliga sektorn i en modern välfärdsekonomi kan utöva på hela ekonomin. Det är naturligtvis korrekt att de marknadsimperfektioner och priskilar vi diskuterar påverkar beslut på marginalen. Men marginaleffekternas definition och storlek beror på vilken beslutssituation individen eller företaget befinner sig i. Detta är viktigt att komma ihåg när det hävdas att marknaden fungerat dåligt och att den centrala statsmakten måste träda in för att skapa ordning.

I denna uppsats hävdas att om relativpriserna permanentas långsiktigt i lägen där överskottsefterfrågan bibehålls i stora delar av ekonomin och där priserna är trögrörliga nedåt på områden med överskottsutbud, har en permanent inflationshärd etablerats.[3] Den offentliga sektorn är den som i första hand administrativt påverkar prisbildningen i en ekonomi och skapar kvantitetsobalanser i den offentliga budgeten. Felsatta växelkurser kan skapa liknande obalanser i utrikeshandeln. Om kapitalförräntning och ränta skiljer sig för kraftigt (se figur II:2 i huvudtexten), kan ett gap mellan planerade investeringar och planerat sparande uppstå som, i Wicksells (1898) termer, kan ge upphov till en kumulativ inflationsprocess. Om dessa obalanser inte elimineras med hjälp av finans- och/eller penningpolitik uppstår tendenser till allmän inflation. Den djupare orsaken är dock av politik, skatter eller regleringar påverkade priser som medför att utbudets och efterfrågans sammansättning samordnats illa.

Det stora kruxet i totalbalansen gäller dock prissättningen på marknaderna för förmögenhetsobjekt. Kvantitetsobalanser i konton för flöden spiller över på marknaden för stockar och kan åstadkomma stora kastningar i förmögenhetsobjektens priser. Framför allt skapas stora möjligheter till goda affärstransaktioner för de som förstår hur marknaderna för förmögenhetsobjekt fungerar. Men grunden för denna prisinstabilitet ligger i det på mikroplanet reglerade prissystemet för flödestransaktioner. Ojämvikterna förs över

till marknaderna för förmögenhetsobjekt i första hand via kapitalmarknaden. Om priserna (räntorna) även där är reglerade, vilket relativt allmänt gäller, förstärks priseffekten på marknaden för förmögenhetsobjekt.[4]

Sammanfattningsvis kan vi alltså peka på[5] att underskott i utrikeshandel och offentlig budget och för lågt satta växelkurser eller räntor är inflationsdrivande. Inflation minskar ytterligare prisernas informationsinnehåll (se Genbergs specialstudie), effektiviteten i resursernas användning minskas, stagnation inträffar och mer inflation skapas. Ekonomin hamnar i en ond cirkel, som endast kan hävas genom att de kilar och trögheter i signalsystemet som stör balansen tas bort. Detta kräver ändrade politiska ambitioner. De stora makroobalansproblem som många industriländer dras med är därför väsentligen politiska. De beror på att en stor andel av det totala resursflödet i samhället tar en omväg genom en administrativ politisk apparat, som arbetar efter helt andra regler än de som gäller på marknaden och att individerna under den omvägen förlorar kontakten mellan vad de satt in och vad de får ut. Om omvägen beror av fördelningspolitiska ambitioner - vilket ofta är det uttalade motivet - följer att fördelningspolitik är inflationsdrivande.

I denna uppsats har diskuterats en del argument, teorier samt det knapphändiga, och vetenskapligt inte alltid hållbara empiriska material som belyser de komplicerade samband som reglerar den totala ekonomins dynamik vad gäller användningen av begränsade resurser. Vi har på detta material inte kunnat dra klara vare sig empiriska eller teoretiska slutsatser. Varken ekonomisk teori eller empirisk forskning är i dag kapabel att i ett sammanhang hantera den typ av systemproblem som dynamisk interdependens mellan kvantiteternas och prisernas bestämning i en ekonomi innebär. Vi har i stället resonerat oss fram till en arbetshypotes om hur skatterna påverkar de totalekonomiska mekanismerna. Arbetshypotesen måste utvecklas ytterligare och testas empiriskt innan vi kan säga något mera bestämt. Denna uppsats bör därför inte mötas med debatt utan med mera forskning. Arbetshypotesen bör tas på

allvar även om den bara till en del är rätt, därför att den innehåller möjligheten att resultaten av 30 års ekonomisk politik i välfärdsbyggande och inkomstutjämnande riktning håller på att reverseras genom de marknadsekonomiska krafter som ett under många år felställt prissystem har frammanat. Det vore paradoxalt och beklämmande om fördelningen av konsumtionsstandarden sett över en livscykel i ekonomin - inte inkomstfördelningen - så småningom återförs till de tal som gällde på 50- och 60-talen, på grund av den ekonomiska politik som förts, och om ekonomins vitalitet och det offentligas finanser som en konsekvens har underminerats för en lång tid framöver.

REFERENSER

Agell, J, 1985, Tax Reforms and Asset Prices, IUI Research Report No. 27, Stockholm.

Axell, B, 1985, Kan inflation förbjudas?, IUI, Stockholm.

Barro, R, 1974, Are Government Bonds Net Wealth?, JPE, (Nov.-Dec.).

Barro, R, 1978, The Impact of Social Security on Private Savings, The American Enterprise Institute Studies, No. 199.

Barro, R - Grossman, H, 1971, A General Disequilibrium Model of Income and Employment, AER (March).

Blomquist, S, 1984, Inkomstskatter och arbetsutbud, mimeo, Nationalekonomiska institutionen, Stockholms Universitet.

Blomquist, S, 1985, Skatter och arbetsutbud, rapport skriven på uppdrag av ESO (stencil), Stockholm.

Boskin, M J - Kotlikoff, L J, 1985, Public Debt and US Saving: A New Test of the Neutrality Hypothesis, NBER Working Paper No. 1646.

Burgenmeier, B - Junge, G - Schoenenberger, A - Zarrinnejadan, M, 1984, The Impact of Tax Burden and Private Investment in Switzerland, F.N.R.S. Programme National No. 9, University of Geneva (April).

Carlsson, B, 1983, "Det svenska industristödet i internationell jämförelse", Ekonomisk Debatt, nr 7, också IUI Småtryck nr 150.

Carlsson, B - Bergholm, F - Lindberg, T, 1981, Industristödspolitiken och dess inverkan på samhällsekonomin, IUI Stockholm.

Day, R - Eliasson, G (eds.), 1986, The Dynamics of Market Economies, IUI och North-Holland, kommande IUI-publikation.

Eliasson, G, 1978, (ed.), A Micro-to-Macro Model of the Swedish Economy, IUI Conference Reports 1978:1, IUI, Stockholm.

Eliasson, G, 1980, Experiments with Fiscal Policy Parameter on a Micro-to-Macro Model of the Swedish Economy, i Haveman-Hollenbeck (red) Microeconomic Simulation Models for Public Policy Analysis, Vol, 2, Academic Press.

Eliasson, G, 1982, The Sophisticated Saver - The Family as a Savings, Investment and Borrowing Institution, mimeo, IUI.

Eliasson, G, 1984, "The Micro-Foundations of Industrial Policies" in Jaquemin (ed.) European Industry, Public Policy and Corporate Strategy, Oxford University Press.

Eliasson, G, 1985, The Firm and Financial Markets in the Swedish Micro-to-Macro Model, IUI Stockholm.

Eliasson, G - Lindberg, T, 1981, Allocation and Growth Effects of Corporate Income Taxes, i Eliasson-Södersten (eds.) Business Taxation, Finance and Firm Behavior, IUI Conference Reports 1981:1, Stockholm.

Eliasson, G - Sharefkin, M - Ysander, B-C, (eds.), 1983, Policy Making in a Disorderly World Economy, IUI Conference Reports 1983:1, Stockholm.

Eliasson, G - Södersten, J, 1981, Business Taxation, Rates of Return and the Allocation Process, i Eliasson-Södersten (red), Business Taxation, Finance and Firm Behavior, IUI Conference Reports 1981:1, Stockholm.

Eliasson, G - Fries, H - Jagrén, L - Oxelheim, L, 1984, Hur styrs storföretag - en studie av informationshantering och organisation, IUI/Liber, Kristianstad.

Feldstein, M, 1982a, "Inflation, Tax Rules and Investment: Some Econometric Evidence", Econometrica, Vol. 50, No. 4 (July).

Feldstein, M, 1982b, Government Deficits and Aggregate Demand, Journal of Monetary Economics, No. 9.

Feige, E - McGee, R T, 1983, "Sweden's Laffer Curve: Taxation and the Unobserved Economy", The Scandinavian Journal of Economics, Vol. 85 (4).

Feige, E, 1985, "The Swedish Payments System and the Underground Economy", IUI Working Paper.

Hansen, B, 1951, A Study in the Theory of Inflation, New York.

Hanson, I, 1983a, "Den svarta sektorn - storlek och effekter" i Lindquist-Stigmark (redaktörer), Hur klarar vi 1990?, RJ 1983:2, Stockholm.

Hanson, I, 1983b, Totala marginaleffekter i Sverige 1950-1985, Meddelande 1983-87, Nationalekonomiska Institutionen, Lund.

Hanson, I, 1983c, Skattesaterna och de totala marginaleffekterna, Ekonomisk Debatt Nr 1, 1983.

Hanson, I - Norrman, E, 1985, Fördelningseffekter av inkomstskatt och utgiftsskatt , stencil, Nationalekonomiska Institutionen, Lunds Universitet.

Jacobsson, U - Normann, G, 1981, "Welfare Effects of Changes in Income Tax Progression i Sweden", i Eliasson-Holmlund-Stafford (eds) Studies in Labor Market Behavior - Sweden and the United States, IUI Conference Reports 1981:2.

King, M - Fullerton, D, 1984, The Taxation of Income from Capital - a Comparative Study of the United States, the United Kingdom, Sweden and West Germany, NBER, IFO, IUI (Chicago University Press).

Korpi, W, 1985, Välfärdspolitik och ekonomisk tillväxt: En jämförande studie av 18 OECD-länder, Ekonomisk Debatt, 3/85.

Lindbeck, A, 1983, Interpreting Income Distributions, European Economic Review, May, 1983.

Marsden, K, 1983, "Links between Taxes and Economic Growth - Some Empirical Evidence", World Bank Staff Working Papers, Number 605.

Modigliani, F - Brumberg, R, 1955, "Utility Analysis and the Consumption Function" i Post-Keynesian Economics, Karihara (ed.) London.

Myrdal, G, 1934, Finanspolitikens ekonomiska verkningar, Stockholm.

Palmer, E, 1981, Dermination of Personal Consumption, Stockholm.

Palmer, E, 1984, "Hushållssparandet" i SOU 1984:7, Långtidsutredningens modellsystem och ekonometriska studier.

Södersten, J - Lindberg, T, 1983, Skatt på bolagskapital - Sverige i jämförelse med Storbritannien, USA och Västtyskland, IUI Forskningsrapport nr 20, Stockholm.

Södersten, J - Ysander, B-C, 1985, Problem och alternativ i beskattningen av bolagsvinster och annan kapitalavkastning, IUI Småtryck nr 19.

Smeeding, T M- Hauser, R - Rainwater, L - Rein, M - Schaber, G, 1985, Poverty in Major Industrialized Countries, LIS-CERS, Working Paper, Centre d´Études de Populations de Pauvreté (CERS), Walferdange, Luxemburg.

Tobin, J, 1966, National Economic Policy, New Haven and London (Yale University Press).

Tobin, J, 1969, A General Equilibrium Approach to Monetary Theory, Journal of Money, Credit, and Banking 1, 15-29.

Werin, L, 1983, "Budgetunderskott, portföljval och tillgångsmarknader" i Ds Fi 1983:29, Perspektiv på budgetunderskottet.

Ysander, B-C, 1979, "Offentlig ekonomi i tillväxt", kapitel 9 i Eliasson-Carlsson-Ysander m fl, Att välja 80-tal, IUIs Långtidsbedömning 1979, Stockholm.

Örtengren, J, 1985, Industristödet och staten som företagsägare, Specialstudie för LB 85, IUI Working Paper.

NOTER

1 På samma sätt kan skattesatsen sänkas till noll utan att valet av investeringsobjekt påverkas. Däremot påverkas val av investeringsobjekt vid en övergång från det nuvarande till det "nya" systemet.

2 Det är intressant att fråga sig om de offentliga underskotten mot denna bakgrund bör reduceras genom ökade skatter eller minskad offentlig konsumtion. Ökade skatter minskar hushållens kapacitet och benägenhet att spara ur disponibla inkomster. Vi tror oss veta att skatteökningar på marginalen i första hand går ut över sparandet. Å andra sidan är skattehöjningen rena pengar för staten, som minskar konsumtionen och importen och därmed - allt annat lika - behovet av att låna i utlandet. Det är brasklappen "allt annat lika" svaret hänger upp sig på. Svaret beror på vilken modell man använder i sin analys. Keynesianska makromodeller ger beskedet att höjda skatter mycket väl kan användas för att uppnå balans i offentliga konton. Vår mikrobaserade analys tillåter inte "allt annat lika"-antagandet. Det är i första hand priserna som måste rättas till i ekonomin för att få igång produktionstillväxten och detta klarar man inte om skattekilarna förblir så stora som de nu är.

3 Hansen (1951) bygger upp sin inflationsteori på liknande mekanismer. Likaså diskuterar Barro-Grossman (1971) permanent "market non-clearing"-situationer av detta slag, dock utan att fortsätta analysen till inflationskonsekvenserna. Dessa inflationsmekanismer finns dynamiskt representerade i institutets mikro-makromodell (se Eliasson 1978, s 105 ff, 1985, kapitel VII).

4 På denna punkt har den verbala analysen i stora drag följt den teoretiska uppläggningen i Eliasson (1985, särskilt kapitel IV). Utgångspunkten är att ojämvikter i kapitalmarknaden av Wicksells typ är normala. De får inte förutsättas bort i analysen. Vår analys avviker därför både principiellt och vad beträffar resultaten från den statiska analysen i Tobin (1969), som även tillämpas i Agell (1985). Vi tillåter oss inte att betrakta det reala systemet som exogent. Förväntningar är inte statiska, finansiell jämvikt är inte ett normalt fenomen och förmögenhetsobjektets pris är alltså inte ens approximativt omvänt proportionellt mot räntan.

5 Något som diskuteras mer utförligt i Axell (1985).